

گۇڧارىڭكى تايىپتە بە ۋەرگىپران و كۆلتۈۋرى بىيىنى

خاۋىنى ئىمتىياز: شىركۇ بىگەس

سەرنووسەر: رەۋوف بىگەرە

بەرنۆبەرى نووسىن: ئازاد بەرزىجى

دەستەى نووسىن

رېئىن شەردى

شۋان ئەھمەد

شاھۇ سەئىد

دەرىھىنانى ھۈنەرى: قادىر مىرخان

مۇنتازى كۆمپىيوتەرى: يادگار ئەۋرەھمان

ئاۋنىشان

سەئىدانى - ھۆكەمى يەڭگىرتىن

دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم

تەلەفۇن: 2130347

بۇ پەيۋەندىكىردن ئە دەرمەۋى ۋلات

سەنتىمىرى سەرخان

Tel: 0044162 8486008 - Fax: 0044 162 84 77660

نەزىنى بايەت ئە دەرمەۋى ۋلاتتەۋە ئە پۇش سەندۇقى پۇستى (مەھرە

14665/615 و 14665/616 تارىن

لە رېڭەى (e-mail) ھۈە

sardam@sardam.org

گۇڧارى (سەردەم) ھەر لە سەردەتەۋە ۋىستۈۋىيەتى
پەنجەرەيەك يىت لەسەر كەلتۈۋرى بىگانە، بە
تايىپەتەش بولارەكانى فەلسەفەۋى فېكىرو تۇژىنەۋەى
پەخنى ئەدەبىۋى ھەلېزاردە لە دەقىسى بىگانەۋى
ھۈنەرەجۋانەكان. بە مەبەستى ئاشناكردىن خۈنەرى
كوردىش بەر كەلتۈۋرە: گۇڧارى (سەردەم) جەخت
لەسەر ھەلېزاردەنى چۈنىسى بابەتەكان و ۋەرگىپرانى
سەركەۋتۈۋ دەكات. ھەر بۇيە ئۈمىدەۋارە كە بىتۈانىت
لەم رېئەۋە: لە بزاۋتى پۇشنىپىرى كوردىدا بە جۇڭىك
لە جۇران پۇلى خۇى بېيىنىت. ئەۋەش رادەگەيەنن كە
ئەم گۇڧارە گۇڧارى ھەمۈۋ ۋەرگىپرىكى كوردە كە ئەم
پېرەۋە رەچاۋ بىكات.

دەزگای چاپ و پەخشى سەردەم بىلاۋىدەكانتەۋە

ناوەرۇك

ۋەتەن زۇمارە (سەرتىپوسەر) ... 3

رۇشنىبىرى ۋە دەسلەت (جەلىم بەرمەكتە، د. سەمىر ئەمىن) ... 5

مۆدىرنىزم ۋە پۇستە مۆدىرنىزم (جەمىيەت سەنئەت) ... 37

شارل دى مونتسكىيو (د. مۇسا ئىبراھىم) ... 50

تېۋرەي ھاۋىيەيۋەندى ۋە زامان (بەبەك ئەھمەد) ... 66

ۋەرگېران ۋە زانستە مەۋقايەتپەكان (مەلىكە سالىھ) ... 100

ۋەتەنەكى كارىكاتۇرى ئۆتكەرى (ئەزىز ئەلەمزاۋى) ... 122

دەلى داپك (تەلىمەن) ... 149

مىللىيەت (سەلىھىيەت راي) ... 159

فائىلى زۇمارە (تەندەۋىزى) ... 169

ئارگىۋىلۇزىيە زانستە مەۋقايەتپەكان (خەلىپە ئەھمەد) ... 239

دورس لىسېنگ (د. كەمال مەمەتوف) ... 247

خوشكەكەي شەكىپەر (ئىزجىناۋى) ... 251

دەۋا كۆچى كامىلوۋ خۇسەن سىلا (ئە. ئەزەز بەرزەنجى) ... 254

مۆسى چوارەمى "سەردەم"

بە ژمارە ۱۹، گۇڧارى سەردەم تەمەنى سىن سال لە دواى خۇيەو بەجىنىلىت و پى لە چوارەم دەنىت، پىوانە بۇ نرغاندى سالى تەمەن لە بارى كىتورىدا كە مەبەستى ئىزەى ئىمە، چ لەسەر ئاستى كەس و چ وەك كۆمەل و دەزگا يان پۇژنامەو گۇڧار، لە پوانگەى پەرەپىندانى لىكرو دەولەمەندىكرىنى بوارە جىياوازەكانى پوناكىپىرى بە گشتى و بە تايبەتەش ئەو ژانرەيە كە خۇى لەسەر بىنايتانارەو بانگەشەى بۇ كرەو و توانىويەتى مەولەكانى خۇى تىا دەرىپىت.

بە جۇرىكى تر لە بە پسپۇرى كرىنى خۇيدايەتى بۇ ئەو بوارەى خۇى بۇ تەرغانكرەو و چەندىش توانىويەتى بۇ پراكتىزەكرىنى ئەو خەوانە لە گىيانى سەردەمەكەى نىزىك بىكرىتەو و پىوانە سەنەتى و باوەكان بىمىزىنىت. ئەگەر تواناى پىبەپى پۇيشتىنى سەردەمەكەى نەبوو لەسەر ئاستى كرەو بەسەر پەنچەرە مەرىفەكانى دىيادا، يان بەهرەى بوونە -دەنگىك-ى نەبوو بۇ پاراستنى تايبەتەندىكەكانى خۇى و دۆزىنەو مانا و دەلەتە و دەكەكانى كارەكەى كە بەرجەستەى جىياوازەكانى بىكات، لىدى پەوايمەى مانەو دودىپىنىت و دەپىتە ئەو تاقە خۇيىندەو بىزاركەرەى كە تەنبايىشت لىدەبىزىنىت. كرەو وى ەز گۇڧارو چاپەمەنىك بە سەر بىرى نوئى دىياو بە پىرەو و چوونى ەز چەمەك و شەپۇلىكى جىياواز بە پەپەرەو كرىن لە پەوشى دىموكراتىانە بۇ گەشەنەو پىشكۇى ئەو بىرانە كە بىن سىلكرىن خۇ دەرىپىن، ەزى سەركى گەشەكرىن و بەردەوامى بە زىندو پاكىرتى گىيانى ئەو ژانرەن. ئاىا سەردەم لە ماو وى سىن سالى تەمەنىدا چى بۇ ئەم لايەمانە كرەو؟ ئەو "چى" يەى كە ەيشتا شايتەكەكانى نامادەن و بىگومان بوارى پەناو پەستوى نابەجى نادەن.

ەز لە ژمارە يەكەو سەردەم شناسى خۇى وا كرى كە گۇڧارىكى كىتورى تايبەت بە ەزگىرانە، ەزگىرانىش پىردى بەستەنەو كىتورى جىياوازەكانى دىيايە بە يەكترەو، پرىك كە لە مەرىفەى كوردىدا تا رادەيەكى زۇر نادىارو ئاكارىگەر بوو دەشيت ئەمۇ كاتى نروستكرىنى ەاتىپت دواى ئەو ئالوگۇرانەى بەسەر دىياو ئاچەكەو بە تايبەتەش بەسەر كوردستاندا ەاتو. واتا بىكرىنەو لە پۇژەيەك كە بە تەماى كەندولەندى زۇرو كۆسپى فرە بووین لە ئەنجامدانىدا. ئەمەش پىويستى بە كۆمەلىك پاىەى پوناكىپرانەيە تا بتوانرىت لەو خالى سىفرەو دەست پىبىكرىت و پىنگا بۇ ئەو پىنگەيشتن و لىكگەيشتنە خۇش و خۇشتر بىكرىت.

ەز لەو سەرتايەو -بۇ بە ئەنجامگەياندنى ئەو پۇژەيە- دەستەى نووسەرانى سەردەم لە دىدى تاك پەمەندى و بە چاوى تەسكى تاك مەودايەو بەرەمىان ەلنەسەنگاندە. چونكە ئەو وەك بىروباو، كەمكرىنەو بوە لە خەمى گەورەى پوناكىپرانەى خۇيان و خەونى پۇژەكە، كە وەك ئەنجام ەزىروكىان دەپۇژىنە ئىو ئاستى گەشەكرىن و فراوانبوونى گۇڧارەكە يان شىكستخواردىنى. تاقە ئەخەشەر پلانى چەسپىو بۇ ئەم دىدە، والاكرىنى زىاتىرى ئاسمانى بىر گەران بوە بەناو شەقامە تارىكەكانى ئاومزدا بۇ دەرەشەنەيەكى تازەو دۆزىنەو ئەو ئەستىزە نورانەى

دېوېو ددستی هزرو به شارسټانی بوونمان زووتر بیانگاسی، چونکه په یوونډیه مروځایه تیه کان له وشووه ددستیښه کون و وشه ییش ئسلی شته کانه بډ گډیښه وې نه زموونه دموله منده کانی نهم سرده مه زور خیزایه، سرده مینک که هه مومانی له ژورینکی بچووکدا کوکړدو ته ووه لهوه شمرتر نیه له پخایه کی کلتوریسی لهو ژورده له یه کدی نه گمین و ناشنای گیانی یه کتر نه مین، هر له رینگای ناسیسی پوچه کانه ویه ددوتانین کوځانه کانی ژیان و نایندومان بکینه باخ و ژیندانه کانه مان بگوړین به قوتا باخانه. زهویه مینرینرکروکده کان به عه قلی سله وېو قبول نه کړدی بهرانبهرو تاک جه مسیری بریاره کان پاک بکینه ووه. چمن دتوانین هر له رینگای زمانه ووه که پرؤسه ی وهرگنران سره کیتوین ره گه زیتی رایله پساو دکانی کلتوریسمان به سستیښه به دنیای دمرمووه. دیاره نه مه حقیقه تی پوه گه شاووه کی نهم سرده مویه پپیگرتنی مایه ی دواکه ورتن و کهوتنه، چونکه مروځ لهوه دهرچوه چرای وشه کانی له ناو تاریکایی توناوتونی میدیای شاریکی چه په کدا سانسور بکرت و ددست له بینسی پاکانی بنریت. نه مېو له رینگای توپه کانی ده زگایه کی پر له موجیزه ی وک نه متفرقیته ووه، هر له ژوروی مالکته و شوینی کاره کده ادنگی گلفوگزی هره جیدی له سر کیشه هه نووکه ییه کانی سرده م و مه سله نالوزه کانی دنیای سیاست و نابوری کلتوری ته کنیک ددکرت، کرانه ووهی دنیا ته نیا کرانه ووه نیه له سر کیشه ی دراو ته نگره ی بازرگانی و رینگا کانی به یه کتر گه یشتن، به لکو کرانه ووهی دهرگاشه به سر فیکرو نه سله و نایدیای نوځو مه زب و پوانینی جیاو هه ناسی نازادیدا، سرده مې دهربرین و خو سه لماندن، دهرکه ورتنی شوناسی جیاو زو تاییه ته ندیه گومبوه کانه. زه مانیکه بډ گلفوگزی کلتوره کان به په مهنه دی به په مهنه و کد - زه مانه ووه. به پووناک و تاریکیانه ووه، نه گهرچی ددشیت نه زمانی یه کترتو نه کلتوری هاو به شیان هه بیت، به لام پردی دیالوگی زیندو بډ لیکورن و له گه یه کتردا هه لکړن و په رده ان به گیانی خه ووه نه لیکسانیه کان له هر کوینیک بن زمانیکی هاو به شیه هیه، ورتنی گورانیه کانه به ناوازی رهنگالهی نه که به ریتنیکی نه گورپی بیزارکه. نه گهری داخران له سر نهم سرده مه، وانا ژیان له تاریکاییداو سپینه ووهی نومیده کانی نایند. نیمه مه حکورمین به کرانه ووه به سر دنیا یه کدا که له دنیای دوینی ناچیت. نیدی تو هر نه وندت له سره له جوانیه کانی هه لیزیریت و بهر مه مند بیت - نه گهر خوت گیاندیتته پله ی هه لیزاردن - و لهو دیارده ته کنیکه دزیو پوآله تیانه ییش که دهیانه ویت پوخت بکانه ماشینیکي رهق و تهق و بینگیان بیان بویریت، هره وها بوارن و توپردانی لهو ددسته په شانه ییش که چاوه چاوی کوشتنی گیانی سرده میانه و کار بډ گه رانه ووهی سرده مانیک ده که نه که میژو ودهستی یادکړنه ووهی ئی شتوون.

پار - له سینم سالی ته منی سرده مدا - زیاتر نهم حقیقه تانه دهرکه ورتن، نه وانه ییش که هیشا له بن په رده دا بوون، به تاییه تی دوا تراییدیا که ۱۱ سیبتامیه یی له مریکاو شکستی توانا په شه کان له له فغان و شوینی تردا. نه گهر تاکه مانایه که له دوا لهو پودا وانه ووه هه بیت نه ویه نیمه - وک کورد - به شینکین لهو پیکهاته مروځایه تییه کی که کاره ساته کان کاری لینده کون و ددیت نیمه ییش له ناسی لهو کارلیکړدانه دین. نه گهر به خوینی تازم توانای تازموه پینشوازی پودلو ده کان نه که مین، چوکی دامینان و برمان له زهوی ددات. گورفاری سرده م بډ سالی نایند، خوی به بهرپرسیاری گوربان و لهو خوینه تازمه دزمانیت و خوینه ووه نوو سرده کانیش لهو بهرپرسیاریه تی نابویریت.

جەلىم بەرەكات

پۇشنىبران لە

كۆمەلگەنى عەرەبى ھاوچەرخدا

چەند سەرغىچەك دەريارەى ريشو بنەما چىنايەتتەگانىيان

تەلەپپەكى شۆبەكار بەشار عەيسا

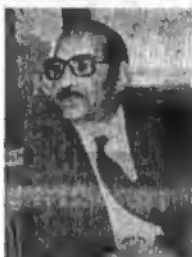
و. ناوات ئەحمەد

كاتىك تۆزەر دەپەوئەت لەو پەيوەندىيە بکۆلەتتەو کە لە نىوانى جىنگاي
پۇشنىبراننى عەرەب، لە بونىيادی چىانەتەتەداو بەرەمە پۇشنىبرەيەكەياندا ھەيە،
خۇى دەپىنەتتەو، ناچارە لە سەرەو دەست پىيەكات. لەبەر ھۆيەكى سادە توشى ئەم
گرفتە دەپىت، بىرەتتە لە بىزى تىۆرەزەکردن و لىكۆلەنەوئەى مەيدانى دەريارەى ئەم
مەسەلە ئالۆزە.

کارە جىدیەکان بابەخيان بەم پەيوەندىە ئەداو و جارچارە بە شۆبەيەكى سەرپىيى
ئامارەيان کردو و بۆ ھەندىک لە وەرچەرخانە چىنايەتتەگان لە کۆمەلگەى

پۇشنىبراننى عەرەب

1

محمد عابد

پۆشنیریان و ئینتیمای چینایەتیان، ئەنجام دراییت، ئیمە دەتوانین چی بڵێن؟
کەواتە پێش ئەوەی هیچ لیکۆلینەوهیهکی مەیدانی دەربارەی پەگورپێشە

عەرەبیی هاوچەرخدا. ئەگەر کتێبە زۆر بڵاوەکەى ئەلبیرت حۆرانى پېشکەن، کە دەربارەى فیکرى عەرەبىیە لە سەردەمى رێنيسانسدا سەرمان سوێ دەمێنێت لەم فراوانیە وردەو ئەم تەخەشکردنە دورو درێژەى بیرى دیارترین بیریارەکانى عەرەب. حۆرانى هەموو ئەمانە دەکات بێنەوهى هیچ بایەخێک بەدات بە پەيوەندى نێوان فیکرو پەگورپێشە چینایەتیەکانى، لەگەڵ ناکۆکیی وەملەلانی کۆمەلایەتیەکان⁽¹⁾.

هەروەها هیشام شەرابى هاوڕێم، دەری دەخات، کە لە پۆلاندنى پۆشنییرانى عەرەبدا، بێ مەبەست شیکردنەوهى چینایەتیانەى پشەتگۆئى خستوه، ئەگەر پراوە بە دواى سەرچاوەکانى بیرکردنەوهیان و سەروشتی ئەو وەملەلانییەى پەریوهى دەبن، بۆیە هەولێ داوێ لە نوسینەکانى دواتریدا قەرەبۆى ئەو پشەتگۆئى خستنانە بکاتوه⁽²⁾. لەگەڵ ئەوەدا کە عەبدوللای عەرەوى پەناى بردۆتە بەر پێرەوى میژووێستى و تەریکیى کردۆتە سەر بیرى ئایدیۆلۆجیی، وەل ئەویش خۆى لە شیکردنەوهى چینایەتى خافلاندوێ بەوهوه داگەوتوه، مەسەلەى نوێکردنەوه وەملەلانیى نێوانى لیبرالیزم⁽³⁾ و سەلفیەت⁽⁴⁾ پوون بکاتوه لە چوارچێوهى پێکگەیشتن یان بەرێک کەوتنى پۆشنییریى عەرەبیى. ئیسلاامى و پۆشنییریى خۆراواییدا⁽⁵⁾.

محمد عابد جابری⁽⁶⁾ و هێ تریش سەرقالی مەسەلەى هەلبێاردن بوون لە نێوانى نمونەى عەرەبى ئیسلاامى و نمونەى ئەوروپیدا. ئەویش دیسان سەرقالی لیکۆلینەوهى جەنگى نێوان کۆن و نوێ بوێ دورو لە وەملەلانیى چینایەتى⁽⁷⁾. لەگەڵ ئەدوئیسدا خەسەلەتەکانى پۆشنییریى باو دەبن بە خەسەلەتى زەینى بۆ ئەو تاقمانەى لە دەستەلاتدان، ئەک زەینیهتى تەواوى کۆمەلگای عەرەبى، بەلام جارچارە لەسەر ئاستى پۆشنییریى مەسەلەکە لیکەداتوه، هەروەک خۆى ئاماژەى بۆ دەکات "لیکۆلینەوه دیاردە پۆشنییریەکان لە خۆى خۆیاندا، بە جیا لە بێکە مادییەکانیان و ... بونیادی ئابوری و پەيوەندییەکانى بەرەمەهێنان"⁽⁸⁾.

کەواتە پێش ئەوەى هیچ لیکۆلینەوهیهکی مەیدانى دەربارەى پەگورپێشە پۆشنییران و ئینتیمای چینایەتیان، ئەنجام دراییت، ئیمە دەتوانین چی بڵێن؟ خۆ ئەگەر چەند سەرنجێکى گشتیمان پێشەکش کرد، ئایا جگە لەوهى بە گریمانە دایان بنێن و بڵێن پێوستییان بە سەلماندنە، دەبێ بیانەڵێنەوه بۆ دواى ئەنجامدانى لیکۆلینەوهى سۆیۆلۆجیی لە نایندەدا⁽⁹⁾.

لەبەر هەموو ئەمانە، ئەم لیکۆلینەوهیهى خۆم بە هەرێک دادەنێم بۆ خستنه پەوى گرفتى لیکۆلینەوهى پۆشنییریى لە پەسەن و ئینتیمای چینایەتیدا، لە هەمان کاتیشتا بۆ

پېشکه شکردنی چەند سەرنجیک. گریمانه یه و پیناسه کردنی هەندیک له زاراوکان و پرەنسیپه پتووسته کان که رهنگه یاریده وەر بن بۆ ریخۆشکردنی ئەجامدانی ئەو چەشنه لیکۆلینه و پتووستانه.

یه که مجار توشی مەسەله ی دیاریکردنی پۆشنبیران دەبین، یان بیریاران، یاخود ئەنتلیجنسیا، ئەمەش مەسەله یه که، زۆرجار وا تێده گەین زۆر پوونەو پتووستیمان به پیناسه کردنی نیه.

پۆشنبیران کیسە ؟

نایا ئەوانەن که پله یه کی دیاریکراوی خویندنیان تەواو کردو (ئەمە پەگەزی هاوبەشه له نێوانیاندا)، چ پله یه که بۆ تەواوکردنی ئەم پرسیاره، نایا ئەوانەن که مومارەسه ی چەشنه کارو چالاکیه دهکەن، که تێیدا پسپۆریان وەرگرتو. بۆئێن ئەوانه پارێزەرو ئەندازیارو ئوستادو مامۆستاو پۆژنامەنوس و نوسەرو زانیانی ناینو بەرپۆهەران و هی ترن؟

ئەگەر لەسەر ئەم پیناسه یه پێک کهوتین، با هەموومان پێکه و پرسیار لەو جیاوازیانە بکهین که لەسەر چەند ئاستیکی جیا جیادا له نێوانی ئەم پێشاندە هیه؟ نایا جگه له خویندن چی تریش کۆیان دهکاتهوه؟ ئەو پایه یه له بونیادی چینه یه تیدا داگیرى دهکەن کۆیان دهکاتهوه؟ نایا یه که شوینی دیاریکراو لەو بونیاده چینه یه تیدا، داگیر دهکەن؟

نایا پۆشنبیران ئەوانەن مومارەسه ی هونەرێک دهکەن، له گەل ئەو چالاکیانەدا که پتووستیان به سەرفکردنی توانای عەقلى هیه، زیاتر لەو ی پتووستیان به توانای ماسولکەیی هەبیت؟ لەم حاله تەدا چی له سەرمايه داران و پیاوانی کارسازو دەرەبەگو بەرپۆهەران و فەرمانرەوایان جیا یان دهکاتهوه؟ بگه سەروشتی پەيوه نديان به چینه بۆرژوازیه کانه و چۆنه هەلوێستیان له مەسەله گشتیه کان چۆن چۆنیه؟ هەروەها چی بیریارێکی خاوهن سامان له گەل یه کێکی تری بن ساماندا کۆ دهکاتهوه؟

نایا پۆشنبیران ئەوانەن که به وشه مامەله دهکەن، ئەو کاتەش و تەو کردووه له یه جیا بکه یه وەر، وەک چۆن کارى فیکرى و کارى دەستیمان له یه که جیا کردووه، تا بۆئێن پۆشنبیران ئەوانەن که قسه دهکەن و کردووه یان نیه، یان ئەو دەلێن که جینه جینی ناکن، یان ئەو دهکەن که نایلێن و ئەو ش ناکن که دەلێن وەکو له سەرنجیکه ی دۆسۆیسکیه وەر "هەلى دەهینجین، له کتێبه کهیدا چەند سەرنجیک دەرباره ی جیهانی خواره و، دەرپاره ی لیکدایرانی ئەو مۆفە ی که تێرمان دهکات و ئەو مۆفەش که کردووه ی هیه، لەو کاتەدا دیتە وەلام "بەرپۆژان سوێند دەخۆم که موشیاری

نایا پۆشنبیران ئەوانەن که به وشه مامەله دهکەن، ئەو کاتەش و تەو کردووه له یه که جیا بکه یه وەر

دوستوڤسکی

نه خوشبیه کی سهخته.. جا کن دوتوانیت شانازی به نه خوشبیه که یهوه بکات... لیته بیر دهکه یهوه به بیرکردنهوش نایین به هیج... به دهگمن باومرمان به خلمانه... بهرئزان نایا دهزانن، دهنگه من ته نیا له بهر لهوه خوم به مرؤفیکسی زیرهک دابنیم که به درئزایی ژیانم نه متوانیوه هیج شتیک دهست پنبیکهوه هیج تهراو بکهه... (6)

بۆچی هانا ببهین بۆ دۆستویشکی له کاتیکدا که نوسهریکی عهروپ، که سهعید تهقیه دینه وتویهتی پۆشنییران نهوانن که نهوهنده پینگه یشتوون هتا پزیوون و بۆگه نیان کردوه؟ نهگه نهه رهوته بگریته بهر له پیناسه کردنی پۆشنییراندا، نهوا لیته لهسر بناغه ی بیرهکانیان تیمان پوانیون نهک لهسر بنه مای کردوهوه کاره کۆمه لایه تیهکانیان و پۆلیان له ململانی کۆمه لایه تیهکاندا، به لام خو هه ندیک واده کهن و ناماره ده کهن بۆ پۆشنییران بهوه ی پیاوانی بیرن، وهک نهوه ی له خۆراوادا دهوتریت. دهنگه له مهش زیاتر بهزیوون و پرسیار بکهین چ چهشنه بهرئیک، به مهش بچینه ناو جهنگیکی ترهوه له جهنگهکانی پۆلاندن و بۆمان ده ربکهوئیت که نههلی میر دابه شبوون یان راستر پهرت و بلاو بوونه تهوه بهسر نهو کایه و ئاراسته و بارو پۆلانددا که به دهگمن پینکه دهگنهوه.

نایا پۆشنییران نهوانن که به پله ی یه کهم بایهخ دههه به هوشی کۆمه لگا له خۆیداو زانیین بلاو دهگنهوه، به زانیینی خودو نهوئیترو واقیعی شهوه، بایهخ دههه به پیویستی کۆمه لگا بۆ پوونکردنهوه ی ناسنامه که ی خۆی و تیپوانینی خۆی، به تهسه وراته کانی و په مزه کانی و باوه ره کانی و ئاکارو نامانجه کانی و خهونه کانی و هیواکانی و ئاراسته کانی و نامه که ی و دهسکه وته کانی، هتد. لیته شهدا دیسان پهنگه پۆشنییران له دیدیاندایا جیا ببن و هه ندیکیان له چوارچینه کانی پۆشنییری باوهوه دهست پنبیکه و هه ندیککی قریان له چوارچینه وه ی پۆشنییری لوه که کانه وه. هه ندیککی تریش پیوهست دهبن به دژه پۆشنییری وه. لهه لایه نه وه دهبینین که یهک تیپوانینی تۆکهه پینشکهش ناکه ن، به لکو تهراو به پینچه وانه وه، دهبینین دهروانه هه موو چینهکان و گروه به گژ یه کدا چوهکان، راست و نیوهندو چهپ، بۆ کۆمه لگای بۆژوازی و کۆمه لگای سوسیالیست، بۆ جولانه وه سه له فیهکان و جولانه وه عهلمانیهکان، بۆ پاریزکاران ولیبرال و پینشکهوتن-خوارهکان، بۆ شهرو ناشتی و ناشهرو ناشتی. پهنگه له بهر پۆشنایی نهه پرسیارانه دا بۆمان ده ربکهوئیت زۆر گرانه بگهینه دیاریکردنیکی تهراو و سه رانه سهری، به لام له گه ل نه وه شهدا پیویسته هه لیک دههین.

به بهروای من پۆشنییران نهوانن که به پله ی یه کهم بایهخ دههه به چالاکیه فیکریهکان، سهرقالی لیکۆلینه وه و دههینان و رافه کردن و فیرکردن و گوزارشت کردن و

سهرقالی لیکۆلینه وه و دههینان و رافه کردن و فیرکردن و گوزارشت کردن و داریشتی په مزه کانی، به بهروای من پۆشنییران نهوانن که به پله ی یه کهم بایهخ دههه به چالاکیه فیکریهکان،

دارشتنى پەرمەكەن بۇ نامانچە بالاكان تا تىگەشتىن زانىن و ھوشيارى و نەخشەكىشان و كارگردنىش دىگىرتەرە.

ئەگەر ەك پەرمىسىپ ئەم سىنورگىرەمان قبول بىت و لەسەر گەتوگۇكەمان بەردەوام بىن، پەنگە بگەينە ئەنجامىك كە ناتواين خۇمانى ئى لایدەين، ئەویش بىرىتە لەمەى پۇشنىبران چىنىك يان گروپىك پىك ناھىتن، بەلكو بىرىتن لە توپۇز يان پە. بە پىنى زانىنى مەن لە پىشدا، دامىنەران لە زانىست و قەلسەفە ھونەرەكاندا بوونيان ھەيە، پاشان پالەكەران و لىكەمرەۋەكان و كارگەرانى بواری فىزىكرىن و بلاۋكرىنەرە. پاشان ئەم پىشەۋەرەنى سامانىان ھەيە خەرىكى ئەم پىشانەن كە پىنۋىستى بە پىسپۇرىي و شارەزايى ھەيە زانىنىكى قول و بىركىرنەرەيەكى ورديان پىنۋىستە، ەكو پزىشتە و پارىزەرە ئەندازىار و بەرتەۋەرەران و لىدارىەكان و پىشەۋەرەكانى تر.

لەبەر پۇشنايى ئەم سىنورگىرەدا، كە پىنۋىست بوو بۇ چارەسەرگىرنى ئەم گىرەتەنى لىزە بە دواۋە توشمان دەپن، دەتوانىن بە شىۋەيەكى پاستەخۇتر مەسەلى پەگورپشەۋە لىنتىماي چىنايەتى پۇشنىبران و كارىگەريان لەسەر بەرمەى پۇشنىبران چارەسەر بگەين. بۇيە لىزەدا دەپرسىن: ئايدا پۇشنىبران چىنىكى كۆمەلەيەتى پىكەمىنن، يان دەستە تاقىن، ياخود پۇل و مەزىفەى كۆمەلەيەتن، ياخود توپۇزى جيا جيان لە بوئىادى ھەرمەى چىنايەتەدا؟

فەرەچەشنى و ناكۇكى

ۋەلامەكەمان بۇ ئەم پەرمىسارە، بە دوبارەكرىنەرەى ۋەتى فەرەچەشنى و جۇراۋجۇرى پەگورپشەى پۇشنىبران و لىنتىمايان و شوئەكانيان و ئەركەكانيان و ئاپاستەكانيان و جىگاكانيان بە نىسبەتى مەسەلە گىشتىەكانەرە دەست پىدەكەين. زۇرجار ئەم فەرەچەشنىە دىگاتە ناستى ناكۇكى و مەملەتن.

لە پەوى پەگورپشەۋە دەپىنن لە چىن و توپۇز جياجياكانەرە دىن، بەلام ئىمە دەزانن لە كۆمەلگەى غەربىدا، لە سەرەتاكانى سەردەمى بوژانەرەداۋ بە لایەنى كەمەرە تا دىگاتە دەۋرەبەرى سەرىخۇيى، خۇيىنن تايىبەت بوە بە ئەمەى خىزانە بۇرۇزىە گەرەكان و لەتاۋ ھەندىك لە گروپەكاندا لەۋانتر بەرىلۇتر بوە. سەربارى كرەنەرەى بواردەكانى خۇيىنن لە بەردەمى چىنە جياجياكاندا لە دواى سەرىخۇيەۋەرە بلاۋبوونەرەى فراۋانى تا گەيشتە جوتىاران و كۇچەريان و چىنە مىللىەكان لە شارەكاندا، دەتوانن سۈرر بىن لەسەر ئەمەى كە دىمۇكراسىيەتى خۇيىنن ھەتا ئىستاق لەسەر ھەردو ناستى چەندىتى و چۇنىتى لە قەيراندايە. لە لىكۇلىنەرە مەيدانىەكان و سەرنجە گىشتىەكانەرە دەزانن، پەيۋەندىەكى ناچارى ھەيە لە نىۋانى

ئايدا پۇشنىبران چىنىكى كۆمەلەيەتى پىكەمىنن، يان دەستە پۇل و مەزىفەى كۆمەلەيەتن،

ياخود توپۇزى جيا جيان لە بوئىادى ھەرمەى چىنايەتەدا؟

چۈنكى پەيۋەندىيان بە چىنە كانى خۇيانەۋە دەپچىرىن و ئاۋىتەى چىنە بۇرۇۋازىيە كان دەپن

بە نىسبەتى ئەو رۇشنىرئانەۋە گە سەر بە رەسەنە مىللىيە كانى، بە زۇرىلى رۇشنىرى شىۋازىك لە شىۋازە كانى ھەلگەنران دەپن،

ئاستى چىنەيەتى و چەشنى ئەو پەرومەدىيەى كە خۇيىندكاران ۋەرى دەگرن (تايىبەت بىت يان پەسى، نىشتىمانى بىت يان بىيانى) تەنەت لەو ۋاتە غەربىيەنەشدا كە خۇيىندى پەسى تىيائندا بىلۋە. ھەر بۇ وىناندىنى ئەۋەى وتان ئامازە دەگەين بۇ لىكۋلىنەۋەيەك كە (سەلىيە موحسەن)ى زاناي ئەترۇپۇلۇجيا⁵ ئەنجامى دارەو بۇى دەرگەۋتە سىستىمى كرەنەۋە لە مىسەر ھەلى تازەى بۇ ئەو ئۇنە پەخساند كە دەرچورى ئەو قوتابخانەى زانگۇيانەن، كە پىرەۋى پەرومەدەگرنىكى بىيانى دەگەن. ۋەك زانگۇى ئەمىرىكى لە قامىرە بۇى دەرگەۋت خىزانى بۇرۇۋازىيە كان وايان پىياشتە كچەكانيان بىنن بۇ پەيمانگار زانگۇ بىيانىەكان، بۇنەۋەى تىكەلۋى ئەۋەى چىنە مىللىيەكان ئەبىن و دەرزان فرەستى كارگەرن لەگەل كۇمپانیا بىيانى و نىشتىمانىەكاندا بۇ ئەمان زىاتەرە⁶.

ھەرۋەھا چىنى سەرنجىشە، بە نىسبەتى ئەو پۇشنىرئانەۋە كە سەر بە رەسەنە مىللىيەكانى، بە زۇرىلى پۇشنىرى شىۋازىك لە شىۋازەكانى ھەلگەنران دەپن، چۈنكى پەيۋەندىيان بە چىنەكانى خۇيانەۋە دەپچىرىن و ئاۋىتەى چىنە بۇرۇۋازىيە كان دەپن، نكولى لە رەسەنەكانيان دەگەن. ئەم ديارەدەيە دەگاتە ئەۋەى بايەخدارى، نەك تەنیا لەبەر بىلۋ بونەۋەى زانست، بەلگۈ بە ھۇى فراۋانبوۋنى پەۋكەرن بۇ شارەكان و فراۋانبوۋنى خۇدى چالاكىيە پۇشنىرىيەكان، كە جاران لە بىنەرتدا تەنیا زانستە ئاينىەكان و پىشەيىيەكانى دەرگەۋە، ئەم سەدەيدە گەيشتە فەلسەفىى علمانى و زانستە سىرۋىشتى و كۇمەلەيتىيەكان و ھونەرە جىاجىياكان. بە ۋاتەيەكى تر، بىلۋبونەۋەى خۇيىندى و زىادبوۋنى پەۋكەرن لە لادىۋە بىرەو شارو فراۋانبوۋنى بۋارەكانى پۇشنىرى و گۇرانى ئەركەكانيان كە بوو بە ھۇى بەرىن-بوۋنەۋەى قەبارەى چىنە ئاۋمەرەستەكان و سەرەلدانى تۈزى نۇى ئەگەر نەلەين چىنى نۇى. ئەۋەى لە بايەخى ماناي ئەم وەرچەرخانە كۇمەلەيتىيە زىاد دەكات ئەۋەى، زۇرىي زۇرى پۇشنىران و بە تايىبەت پۇشنىرە كاراكان، لە ئەسلىدا سەر بە چىنە بۇرۇۋازىيەكانى.

لە ئەنجامى دروستبوۋنى ئەم تۈزە نوپىيەندا لە پال تۈزە دىرىنەكاندا، چىنە نۆۋەندەكان بايەخىكى ئابورى و پۇشنىرىيان دەس كەۋت و بەمەش بايەخى سىياسىيان زىادى كەرد ھەرۋەك لە دامەزاندنى پارتە سىياسىيە بىۋايىيەكان و دامەزاندنى سوپا نىشتىمانىەكانەۋە دەرەكەۋىت، ئەمەش پۇنى خۇش كەرد بۇ كودىتا سەريازىيەكان كە لە زۇرىك لە ۋاتە غەربىيەكاندا چىنە بۇرۇۋازىيە گەۋرەكانيان لەسەر حوكم لاپىردو خۇيان جىيان گرتەۋە پىشتيان بەو بىرو تىورانە بەست كە ئەنتىلجىنسىيائى غەربىي پىشكەشى كەرد. ئا لىرەۋەيە كە ھەندىكجار ۋاي بۇدەچن، كە لە چەند ۋاتىكىسى غەربىدا پۇشنىران فەرمانرەۋان، يان لە پىشتى فەرمانرەۋا سەريازىيەكانەۋەن. ئەلەم ۋاي بۇ

دەچن لەبەرئەوێ لە لایەکی تەرەو سەربازەکان پۆشنییرانیان کرد بە فەرمانبەریان ناچاریان کردن لەناو ولاتدا بێدەنگ ببن، یان نەفیان کردن بۆ ئەرەوێ ولات. ئا ئێرەوێە کە من لە وتاریکی تەردا دەگەمە ئەو ئەرەنجامە ییڕی عەرەبی کەوتۆتە ژێر قورسای داگیرکەرەئەو⁽¹⁰⁾.

لۆکاش

ئەو ئەرەنە هەرچەک بێ کە پۆشنییران لە کۆمەلگای عەرەبی ئێستادا دەیبینن، هینشتا هەر پوونە، خۆیان لە خۆیاندا چینیەک پێک ناھێنن. لە دیدیکی مارکسیانەو دەتوانن بڵێن ئەوانە پلەییەکی ئێوئەند داگیر دەکەن لە ئێوانی دوو چینی سەرەکی بەگژ یەکدا چۆمەدا، هەندیکیان کار بۆ چەسپاندنی چینی فەرمانبەرەکان دەکەن و بەها بۆرژوازیەکان هەلدەبۆژن، هەندیکیان تریان، خۆیان لە ئینتیماکانیان پزگار دەکەن و بەشداری دەکەن لە تیوریزەکردندا بۆ چینی زەحمەتکێشەکان و کار دەکەن بۆ گەشەپێدانی ھوشیاری چینیایەتی و ڕێکخستنی ئەناو پارتە رادیکالەکانداو بەمەش دەگۆڕن لە چینیەکانەو بە خۆیان بۆ چینیەکان لە خۆیاندا. جۆرج لۆکاش⁶ دەلێت خالی سەرەتا لە فیکری بۆرژوازیەت و ئامانجەکانیدا، بریتیە لە پاساودانەوێ سیستمی باو⁽¹¹⁾. بەلام توتالیتاریزم⁷ کە بە ھۆکمی ھەلوێستەکە ی راسپێرا بوو بە ئەرکی وەرچەرھاندن و ھێنانە شۆرش کۆمەلگا⁽¹²⁾، ئەریش ھەر پشت بە پۆشنییران دەبەستێت، لە ھەردوو پڕۆسە ی پێکھێنانی ھوشیاری چینیایەتی و ڕێکخستن ئەناو پارتە شۆرشگێڕەکاندا.

جۆزیف سچیمپتەر⁸ پێی وایە "بیریاران چینیەک پێک ناھێنن، بەو مانایە کە جوتیاران و کرێکاران و پێشەسازان چینی کۆمەلایەتی پێکدەھێنن، چونکە پۆشنییران لە ھەموو لایەکی جیھانی کۆمەلایەتیەو دین، بەشیکی گرنگی چالاکیەکانیان لە شەپەکانیاندا یە ئۆ یەکتیری و پێشەرەوێ کردنیان بۆ داکوکی کردن لە بەرژەوئەندیەکانیان. بەمجۆرە گۆشەنیگا و بەرژەوئەندی دەستەیی بایەخداریان بۆ دروست دەبێت، ژمارەییەکی زۆریان وایە کات بە جۆریک پەفتار بکەن، بە زۆری وابەستە ی زاراوێ چینی کۆمەلایەتیەکان دەبێت⁽¹³⁾ بۆیە ئەرەندە بەس نابێت بەو دیاریان بکەین، خۆیندنی بالاییان تەواو کردو.

کارل مائھایم⁹ پێی وایە ئەمە پۆشنییران پێکەو کۆ دەکاتەو دەستەو تاقە جیا جیاکانیان ڕێکدەخات و ململانێکە لە ئاستی بەرژەوئەندیە مادەکانەو دەگوازێتەو بۆ ئاستی فیکر. ئا ئێرەوێە کاریگەری فراوانیان لەسەر چینیەکان. ئا ئێرەوێە گرنگیی داھێنانەکانیان⁽¹⁴⁾. بۆیە لای مائھایم ئەنقڵیجەنسیا "دەستەو تاقە کۆمەلایەتین، ئەرکی تاییبەتییان بریتیە ئەوێ لێکدانەوێ جیھان پێشکەشی کۆمەلگا بکەن"⁽¹⁵⁾، وەلێ ھەندیکیان تەنیا ئەرەو راستیانە دەبینن کە لە بەرژەوئەندی چینی

بیریاران چینیەک پێک ناھێنن، بەو مانایە کە جوتیاران و کرێکاران و پێشەسازان چینی کۆمەلایەتی پێکدەھێنن، چونکە پۆشنییران لە ھەموو لایەکی جیھانی کۆمەلایەتیەو دین

دەستەلاتداردان، ھەندىكى تىرىشىيان بە پىنچوانمە تەنیا ئەو پاستيانە دەپىنن كە بەشدارى ئەكەن لە پىرۇسەى پماندن وەرچەرخان لە دىوى چىن و تاقە چەوسىنراوەكانمە. مانھام بە گروپى يەكەم دەلەت نوپىنەرى فېكىرى نايدىۋلۇجىي و بە گروپى دوهم دەلەت نوپىنەرى فېكىرى يۇتۇپى⁽¹⁶⁾، بەلام گروپى ئەنتىلجىنسىا لە روى كۆمەلايەتەمە وابەستە نابىت، لە نىوان پاستىيە گىرنگەكانى ژيانى نوپدا "چالاكىي فېكىرىي تەنیا چىننىكى ديارىكرار مومارەسەى ئاكات - بەلكو توپىزىكى كۆمەلايەتى مومارەسەى ئەكات كە وابەستە نىيە بە ھىچ چىننىكەمە... ئەمەيە ئەو پاستىيە كۆمەلايەتەي كە لە كرۇكا ناوازمىي فېكىرى نوپى پىرارى لەسەر دەدات"⁽¹⁷⁾، ئا لىرەمە تونايان بۇ پىزگارپوون لە رىشەكانى خۇيان و تەنانەت لە لىنتىما چىنايەتەكانىشىيان و تىپەپاندنى گۆشەنىگا بارەكان.

دەورى بۇنىادى كۆمەلايەتى

ئەگەل ئەمەدا كە ئىمە ئەگەل ئىدوارد شىلنى¹⁰ زاناي كۆمەلناسى ئەمەرىكىداين ئەمەدا كە پىنومەستە بە وەسلىكردى ئەرك و مەزىفەى پۇشنىبىرانەمە، لە كۆمەلگاي عەرەبى تازەشدا زۆربەى ئەو ئەركانە پادەپەرىنن، وەلى ئىمە لە سنوركردى ئەوانەدا پىنومەستە ئەو دورتر پەرىن. پاستە بە تىپەپوونى كات پەرمەسىنن بەمۆى وەرچەرخانەكانى بۇنىانە كۆمەلايەتەكان، بەقەمەر ئەمەى قەبارەى كۆمەلگا گەمەرە دەپىت و ئەو ئەركانە زىاتر دەپن كە روىپەرووى فەرمانپەرەكانى ئەمەنەمە، ئەمەندەش پىنومەستى بۇ پۇشنىبىران و پەيمانگا پۇشنىبىرەكان زىاتر ئەكات⁽¹⁸⁾. ئاشكراشە كە پۇشنىبىران لەناو كۆمەلگا و لەمەمەشىدا پىشپەروى كۆمەلگاكانى خۇيان، وەلى ئاتوانزىت وەكو كۆمەلەك دەورى پۇشنىبىرى سنور بكرىن، مەمەك زانايەكى كۆمەلناسى ئەمەرىكى تەردەلەت، واتە تالكوپ پارسۆن¹¹ (19). ئەم تەرزە ديارىكرەنانە مەلەك ئەمەدەن بۇ تەركىز- كىرنە سەر پەيوەندى نىوان پۇشنىبىر دەستەلات. لەسەر ھىسابى پەيوەندىەكانى بە كۆمەلگاوە وەك گەشت و لىپرسراوئىتەكانى لە وەرچەرخانى كۆمەلايەتەدا.

پەنگە كەس ھىندەى ئەو پۇشنىبىرانەى عەرەب ئاگادارى قەيرانى پەيوەندى پۇشنىبىر بە دەستەلات و پىنومە ئەپىت كە بەشىكى زۆريان بە مۆى بالادەست بوونى تەراوى ئەولەمە بوون بە فەرمانبەر. لە لىكۆلىنەمەيەكى پىشووتمەدا باسى پەيوەندى نوسەرى عەرەب كىرد بە دەستەلاتەمە ئامارەم كىرد بۇ چوار چەشنى ئەلەرناتىف لەو پەيوەندىانە: پەيوەندى بىياكى يان جىابوونەمە بايەخەدان بە

پىشپەروى كۆمەلگاكانى خۇيان، وەلى ئاتوانزىت وەكو كۆمەلەك دەورى پۇشنىبىرى سنوربكرىن
ئاشكراشە كە پۇشنىبىران لەناو كۆمەلگا و لە دەرمەشىدا

یەکتەری، پەییوەندی چەوساندنەوێ تا پادەیی دانانی سنوژیک بۆ بیری پەخنەیی، پەییوەندی ویسایەت کە بە زۆری ئەواوکەری چەوساندنەوێ دەیت، هەروەها پەییوەندی بەشداریکردنی سەربەستانە (20).

ئەو کاتە گەیشتمە دەرهنجامی ئەوێ کە پەییوەندی ویسایەت لەگەڵ چەوساندنەوێدا پەییوەندی باوە لە ولاتە عەرەبیەکاندا. دەیین ئیستاق ئەو پەییوەندیە زیاتر چەسپێوە، بەلام لە پروی پەییوەندی پۆشنیری بە کۆمەلگاوە، واتە بە هیزە ئابوری و کۆمەلایەتی و پۆحی و کەلتوریەکانەوێ لەگەڵ سیاسییەکانیشدا، دەیین پۆشنیریانی عەرەب وەک خەلکی تر دابەششدەن لە ئیوانی پنیوەستبوون بە پۆشنیری باوەروو پۆشنیریە لاوەکیەکانەوێ یاخود پۆشنیریە دژەکانەوێ (21). پەنگە ئەوان زیاتر لە خەلکی تر پیوەست بن بە پۆشنیری دەستبەزێرەو لەسەر خیسابی پۆشنیری میلی.

دوای خستنه پروی چەند بیروپاوی پیناسەیک دەگەینە ئەو دەرهنجامی کە ئاتوانزیت پۆشنیریان بە ئاقمیک یان گروپیک سەر بە خۆ دابنن. دەگەینە ئەم دەرهنجامە چونکە ئەو پۆشنیریە بە دەستیان هیئەوێ کار دەکەن بۆ ئەفراندنی و لیکدانەوێ و بلاوکردنەوێ، پایەیکەکی مادیی و مینۆکیی دیاریان دەدات و جیگایەکی نیوەندی داگیر دەکەن لە بونیادی هەرمیی چینیایەتیداو پیوەست دەبن بە هیزی بەگزی یەکدا چووە. زیاتریش مەیلیان لەوێ پەییوەست بن بە چینه فەرمانپەر واکان و هیزە سەرکەوتوکانی کۆمەلگاوە. قسەیکە تاهیر لە بیی هاوریشمان لێرەوێ "زۆرینە ئەهلی زانین وەک سەرەلەدان و چارەنوسیش پیوەست بە پەرەسەندنی چینه بالادەستەکانەوێ، لەتویتی تەوزیف بوونیاندا بۆ وەلامدانەوێ پیویستەکانی ئەوان (22).

بۆیە دەگەینە ئەوێ کە ئەوانە لە واقعیدا توژێک یان چەند توژێک پێکدەهینن لە هەرمی چینیایەتیدا. ئەگەر بشمانەوێت وردتر بین، ئەمانە ئەو توژانەن کە بە شیوەیکە بابەتیانە پیوەستن بە چینه بۆژوازیە نوێیەکانی کۆمەلگای عەرەبیەو.

دوای ئەوێ ئەم سەرئەنجام پێشکەش کرد لەمەر پیناسەیی پۆشنیریان و ئاسنامەکانیان، چیتەر ماوە زیادێ بکەین بۆ پرسیارە گشتیەکەمان دەربارە پەییوەندی ئیوان ریشە ئیختیما چینیایەتیەکان و بەرەم و ئاراستە پۆشنیری؟

هەندیک، هەمیشە گریمانەیی ئەوێ دەکەن کە ئەو پۆشنیریانە لە پەسەنی میلیەو هاتوون مەیلیان لەوێ پیوەست بن بە مەسەلە زەحمەتکێشانەوێ ئالای دژە شۆرش هەلگیرن، ئەوانەشی کە سەر بە رەسەنە بۆژوازیە نیوەندەکانن مەیلیان لەوێ کار

بەكەن بۇ گۇرپھانكارى رېفۇرمىستانە لە تونى پۇتەدا، ئەوانەشى كە دەگەرئەو بۇ پەسەنە بۇرژوازىيە ژورنەكان مەيلان ئەوئە پىوئەست بىن بە رۇشنىرىي باوئە. لىكۆلئەوئە مەيدانى دروستى و نادروستى ئەم گرىمانانەمان بۇ دەسەلمىنىت، لە كۆمەلگاي عەرمەبىيىشماندا زۇرمان پىوئەست بەر لىكۆلئەوئە مەيدانىانەيە.

قا ئەوئەش پەو دەدات، ناتوانىن بلىيىن بە تەراوىي دروستى يان مەلەن. چەند نامازەيەك لە ئارادايە بۇ بۇزى موشىارى چىنايەتى لەناو چىنە مەيلەكاندا، بەلام زىنەپۇيى دەگەين كاتىك دەگەينە ئەوئە كە چىنى كرىكاران "نامرازى وەرچەرخانى شۆپشگىرەنە" پىك تاهىنىت، بەر حىسابەي كە "شۆپشەكانى سەدەي بىستەم خۇيان شۆپشى پىرۇلىتارى نەبوون، بەلكو شۆپشگەلەك بوون كە پۇشنىرەنەك پۇكىيان خستەو سەركردايەتپان كەردە كە پشت بە جەماوەر دەبەستە و ھارپەيمانىتپان لەگەلدا ساز كەردە" (23).

نەدىم ئەل. بىتار جەختى لەسەر ئەم وتەيە كەردە، تاكو گرىكى دەورى پۇشنىرەن لە وەرچەرخانە شۆپشگىرەنەكاندا بىسەلمىنىت، بەلام دەشنىت ئاراستەي پىچەوانەش بگىرەتە بەر توژەر مەول بەدات گرىكى دەورى كرىكاران بىسەلمىنىت بە مەنەنەوئەي راستىيەكانى بەر دەست لە ھەموو كۆمەلگايەكدا، دەرى بخت كە زۆرىنەي پۇشنىرەن ھەزىيان لە كارى رېفۇرمانەيە، نەك كارى شۆپشگىرەنە. پاشان ھاندەرمەكانى وەرچەرخانى شۆپشگىرەنە لە قولايى شەكەنجەكانى چىنە زەھمەتكىشەكانەوئە دىت بەمىن بەشدارىكەردىكى كارىگەريان. بە وتەيەكى تر، پۇشنىرەن ناتوان لە جىياتى چىنە زەھمەتكىشەكان و بەجىيا لەوان و بەمىن بەشدارىي ئەوان، شۆپش و كۆمەلگاي شۆپشگىرەي بەمىنە دى. ئايا ئەمە ھەلەيەكى كوشندە نەبوو لە سوسىيالىزىمى عەرمەبىدا؟ كاتىك بارودۇخە بابەتى و خودىيەكان دىنە دى و پۇشنىرەن و ئەو زەھمەتكىشەكانە يەكەدەگىن كە نامۇيى و بىيەشى و شەكەنجەكانىيان پىوئەستى بەر چەشەنە شۆپشە ھەيە، ئەوكاتە شۆپشى عەرمەبى چارەپوانكراو پەو دەدات.

ھەتتاكو ئەو ھارپەيمانىتپەش پەو دەدات، جەنگى نۆمەندى پۇشنىرەن ھەر بە جەنگىكى پۇشنىرەي نەمىنىتەوئە، بەمىن گۆيدانە ئەسل و فەسل و ئىنتىماي چىنايەتپان.

سەرچاومو سەرنجەكان

1. Albert Hourani Arabic thought in the Liberal Age 1798-1930 Oxford Univristly press, 1962.

جىنى سەرنجە كە ئەم كىتەبە نامازە ئاكات بۇ زارەوئەي چىن يان چىنە كۆمەلەيەتپەكان.

2. Hisham Sharabi Arab Intellectuals and the west: the formative Years 1875-1914. The John Hopkins presses 1970.

كاتىك بارودۇخە بابەتى و خودىيەكان دىنە دى و پۇشنىرەن و ئەو زەھمەتكىشەكان يەكەدەگىن كە نامۇيى و بىيەشى و شەكەنجەكانىيان پىوئەستى بەر چەشەنە شۆپشە ھەيە، ئەوكاتە شۆپشى چارەپوانكراو پەو دەدات

ميترووسى وهك ههولەكانى مهخود ئەمين العالم، حسين مەروە تەيب تەيزىنى. لهوانه بتوانين ئەمانە دانينين به رينخوشكەريك بۆ ئەم تەرزە ليكۆلەنهوانە دەريارەى بىرى عەرەبى هاوچەرخ

هەندىك ههول دراوه بۆ رانه کردنى بىرى عەرەبى رانه کردنىكى مادی

- 3- عبدالله المروى، العرب والفكر التاريخي، بيروت دار الحقيقة 1973، مەروەما كتيبي الايديولوجية العربية المعاصرة، بيروت دارالحقيقة 1970.
- 4- محمد عابد الجابري، الخطاب العربي المعاصر، بيروت دار الطليعة، 1982.
- 5- ادونيس، الثابت والمتحول: بحث في الاتباع والابداع عند العرب، بيروت، دار العودة. 1974، ج1، ص 24، 29.
- 6- هەندىك ههول دراوه بۆ رانه کردنى بىرى عەرەبى رانه کردنىكى مادی ميترووسى وهك ههولەكانى مهخود ئەمين العالم، حسين مەروە تەيب تەيزىنى. لهوانه بتوانين ئەمانە دانينين به رينخوشكەريك بۆ ئەم تەرزە ليكۆلەينهوانە دەريارەى بىرى عەرەبى هاوچەرخ.
7. Teodor Dostovsky Notes from Under ground, part1, section 1, II and v.
- 8- هەر لەم چەمكەرە زانای ئەمریکى لويس كۆزەر كتيبيكى خۆى دەريارەى ئەنتلېجەنسيا ناو نا پياوانى بىرەكان، تېئورانينيكى سۆسپۆلۆجيانە.
9. Lhrs Coser Man of Ideas: A Sociologist View 1965.
9. Saffa Muhsin, " New Enages, Old Reflections: Working Middle class Women in Egept" in E,W Femea Led Wmen and th family in the middle East,Austlim:Uneversty of texas press 1985,pp.56-71.
- 10- حليم بركات " الفكر العربي تحت الاحتلال " النهار العربي والدولي، 25 آذار/مارس 1985.
11. George Lucas. History and Class Conseoness, Cambridge The MIT Press , 1971p.48.
12. Ibid, p.61.
13. Joseph Schumpeter. Cqupitalism, Socialism and Democracy Harper.1942.pp.145-146.
14. Karl Mannheim, Idology and Utopia. N.Y: A Harvest Book,1938.
15. Ibid, p. 10.
16. Ibid, p. 40.
17. Ibid, p. 156.
18. Edward Shis, "The intellectuals and the powers: Some Perspectives for Comparative Analysis". In Comparative Studies un Society and History, Vol.1.No1, October, 1958.
19. Tlccott Parsons. "The Intellectual: A Douvie day Anchor Book.
- 20- حليم بركات، " الكاتب العربي والسلطة"، مواقف، العدد العاشر، السنة الثانية، 1970.
- 21- حليم بركات " المجتمع العربي المعاصر : بحث استطلاعي اجتماعي، بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية.
- 22- الطاهر لببيب، " تساؤلات حول المثقف العربي والسلطة"، في المثقف العربي: دوره وعلاقته بالسلطة والمجتمع، المجلس القومي للثقافة العربية، 1985، ص. 3.

23- نديم البيطار. "المثقف و المجتمع" المثقف العربي: في المثقف العربي: دوره وعلاقته بالسلطة والمجتمع، المجلس القومي للثقافة العربية، 1983، ص. 74، 75.

بەراونىزى ۋە رەڭبەر

¹- لىبرالىزم Liberalism برىتە لەئەلۋىستىكى فەلسەپىسى، ياخۇد جۇلانىرەمىيەكە كە بىئەرتەكەي بايەخ دەدات بە پەرەپىندانى ئازادىيى شەخسى و پەرسەندىنى كۆمەلەيتى. ئەمەز لىبرالىزم يەككىكە لە پەوتە دىيارمەكانى بىر كەرنەمەى نوای جەنگى سارد. ئىستى لىبرالىزم دىموكراسىيەت پەمەندىيى بىتەنيان لەنئوئادا ەمە، بەلام لە رابەردودا زۆرىكە لەوانەى بىر كەرنەمەى لىبرالىيەنيان ەمە، دىموكراسىيەنيان پىشاش ئەبەور بەدىارەمىيەكى ئاتەندروسىيان داناۋە، چۈنكە ھانى بەشدارىكرىنى جەماۋەرىيەنە دەدات لە سىياسەتدا. دواجار لىبرالىزم خۇي بەرە پىئاسەكرە كە برىتە لە جۇلانىرەمەى كۆرىنى پەوشى كۆمەلەيتى بە زىياترو زىياتر بەرىنكرەنەمەى مەردەكانى دىموكراسى.

²- سەلەپىيەت Fundamentalism جۇلانىرەمىيەكى كۆنسىزقاتىقەنە. واتە كۆنگەراي دژ بەگۇرەنكارىي، كە لەنئوئانى پۇرۇستەتەمەكانى ئەمەركادا سەرى ەلدا. سەرتەكەي دىمەقەتەمە بۇ كۆتايىيەكانى سەمەى نۆزدە. ئەم پەوتە جەخت دىكەتە سەرى بناغە بىئەرتەمەكانى مەسەپىيەت و ئەم باۋەرەنەى خۇلەمەدا كۆيان دىكەتەمە: پارىزىزەۋىي و بىن ەلەمەى كەنەيسى پىچۇز، لەدەيگەۋىنى يەزدەنيانەى عىمەى مەسەى كە كەچكى پاكىزەمە، قورەنيانەى مەسەى لەسەر خاچ ەمەو كەفەرەتەك بۇ ەلەكەنى مەزۇف، ەمەروما زىندەۋەۋەنەمەى نوۋبارەى مەسەى ەمەو جەستەۋ ەمەو پۇخ و مانەمەى بەزىندەۋەنەى لە نوئادا، ەمەروما سەرىلەنۇي زىندەۋەۋەنەى باۋەرەنەى لە ەلەكەۋى يەزدەنيانەى. ەمەروما ئىسلامەكانىش پىزەۋەنكى سەلەپىيەن ەمەى كە ھاۋكات و تۆزەك تەرتەگەرەى مەسەپىيەكان دەستى پىكرەمە لەبەنەمەدا پەشت دەبەستەت بە بىر كەرنەمەى پىشەنەكانى ئىسلام كە لەپال قورەنەو سەۋنەتى پەيامبەرى ئىسلامدا، پەقتارى ھاۋەلەنى پەيامبەرو بۇچەۋى زانەيانى ئىسلامەش دىمەقەتەمە، بەرەمەكە كە بۈە بە بەرىمەستەكە لەبەردەمەى ەرتەزەمەنەمەىكى ئايىنى ئىسلامەنەى خەرىكە دەبەت بەرە خەتەرى كە لەنەۋەمە ئىسلام لەناۋ دەبەت.

³- مەمەد عابىد ئەلجەبەرى: نوسەرو بىرەرى ھاۋچەرخى ەمەب، ئەسالى 1920 لە مەغرىپ لەدەيگەۋە. ئەسالى 1967 دا دىپلۇمى فەلسەفەى ەمەگەتەۋە لە كۆلجى ئادەبى زانكۆي رەبەت و ئەسالى 1970 دا دىكتۇراى فەلسەفەى تەمەل كەردە. ئىستى ئوستادى فەلسەفەى بىرى ھاۋچەرخە لە زانكۆي مەمەدى پىنچەم لە رەبەت. لەكتەبە ئاۋەردەكانى: ئىمەر كەلتور 1980، بونىادى عەللى ەمەبى، لەۋەبەركەدا 1982، 1986، كەرتەكانى بىرى ەمەبىي ھاۋچەرخ 1989.

⁴- دۇستۇۋسكى، فەدۇر مەخايلوۋىچ، (1821-1881) Dosoyevsky, Fyodor Mikhaylovich نوسەرو بىرەرىكى روسىيە، يەككىكە لە مەزەتەن پۇمانۋەسەكانى جەپەن. كارەكانى ئەم تىپەۋەنە ئايىنەكان،

سەرى ەلدا. سەرتەكەى دەگەرتەۋە بۇ كۆتايىيەكانى سەدەى نۆزدە
سەلەفەن جۇلانىرەمەى كۆنسىزقاتىقەنە - ۋاتە كۆنگەراي دژ بەگۇرەنكارىي، ئەنئەۋى پۇرۇستەتەكانى ئەمەركادا

ئاكارىمىكان، سىياسىيىكان، لەگەل دەرونىيىمىكانى ئەم دەخەنە پوو. پۇمانىمىكانى گوزارشت لە دەروون نەستى مۇف دەمەن و خۇيان دەمەن بە كوتىجە تارىكىمىكانى كەستىتى مۇفدا، ژمارەمىكى زۇد پۇمانى نوسىومو سەرجمى ئەم لاپەرنەى نوسىومى خۇى دەدات لە بىست ەزار لاپەرە، لە ديارترىن پۇمانىمىكانى (تاران و سزا 1886، گەرە 1888، برايانى كارامازوف 1879).

1- ئەتروپۆلۇجى Anthropology برىتە لە لىكۆلىنەروى ديارمىكانى ناو ژيان و كەلتورى مۇف، ئەم زانستە لەمە دەمۆلىتەرە كە مۇفەكان چۆن دەژن، بىر لەمچى دەمەنەرە، چى بەرمەم دەمەن، چۆن كارايە لەگەل ژىنگەدا دەمەن. ئەتروپۆلۇجىستەكان دەيانەوئە پۇمىسى فرەبى و جىاوازى مۇفەكان تىبگەن، لەگەل ئەمەشدا كە مۇفەكان بەشۆمىمىكى گشتى چۆن. ئەوانە پرسىارى لەم چەشەنە دەمەن: كەى، لەكوئ، چۆن، مۇف پەرەى سەندەرە؟ مۇفەكان چۆن لەژىنگەى جۇراوجۇردا دەژن؟ كۆمەلگەكان چۆن لەسەردەمە دىزىنەكانەمە پىشكەوتوون بەرمە سەردەمە نۆيەمەكان؟ وەلەدانەرەى ئەم پرسىارانە يارىدەمان دەمەن لەمە تىبگەن كە پىنى دەوترىت مۇف.

2- لۇكاش، جۇرچ Lukacs, Georgy(1885-1971) پەخەمگەرنكى ئەدەبى ەنگارىيە، ەمەرەما تىورىستىكى سىياسىيەشە، لەبۇدەبىست لەدەبىك بوە، لەدەروپەرى سالى 1918دا، لەركاتەدا كەپەيوەندىي كرىبوو بە پارتى كۆمۇنىستەرە، بەيەكەك ئە پەخەمگە مەزەنەكانى ئەوروپا لەمەلەم دەمەن. لەسالى 1919دا ولات جىنەمەلىت بەرمە لىيەنناو لەوئى بەرمەوام دەبىت لەسەر نوسىن. لىوئى ئەمەرى مەقنەر دەسەلات دەگەرتە بەر، لۇكاش پەرومەكاتە يەكەتتى سۆلىت و لەوئى لە پەيمانگەى فەلسەفەى ئەكادەمىيەى سۆلىتتى دەسەكار دەبىت. لەسالى 1945دا دەگەرتەرە بۇ ەنگارىا و دەبىت بەنەندەمى پەرلەمان. لەسالى 1956دا بەشدارى دەكات لەشۆرەشەكەى ەنگارىادا. لىوئى ەمەرسى شۆرەشەكە، نىتر كارىگەرى خۇى لەناو پارتى كۆمۇنىستەدا لەدەست دەدات، بەلام پۇنى پىندەمەن بەخانەنشىنى لەولات بەيىنىتەرەم خەرىكى نوسىنەكانى خۇى بۇت لەنوسىنەكانى: مېژووو ەوشىارى چىنايەتى 1923، چەند لىكۆلىنەمەيكە لە واقىيەتەى ئەروپايى 1948، ەمەرەما پەماندى ئەمەل 1955

3- تۆتالىتارىزم Totalitarianism برىتە لە زانستىكى سىياسى، سىستەمىكى حكوەت و ئایدىئۆلۇجىيەك، كە تىنىدا ەمەو چالاكىيە سىياسى، ئابورى، پۇشنىرى، كەلتورى، ئەگەل چالاكىيە پۇجىيەكاندا، دەمەنە ژىر ئىختىارى سەرۆكەكانى ولاتەرە. شەش خەمەت خەسەلتى گەرنەك تۆتالىتارىزم جىادەمەنەرە: چەشەنە ئۆتۆكراسىيەتتىكى تايىبەت بە سەدەى بىستەم، كە لەشۆو كۆنەكانى پەمايەت و پاشكۆمەتى و سەمەكارىيەمە پوختە كرلەو، لەفۆرمە دىزىنەكانى ئۆتۆكراسىيەدا، خەلكى بۇيان ەمەو بەشۆمەيكى سەرەخۇ بژىن و كارىكەن، ەمەرەما خەسەلتە سىياسىيەكانى خۇيان پاراستىبوو، بەلام لەتۆتالىتارىزمى مۇزىندا، ئەمەل خەلك بەتەرلەوتى لە خەمەن و ەسوو پىداوېستىيەكانىيەدا، پىشت بەپارتىكى سىياسى و سەرگەدەكانىيان دەبەست. ئۆتۆكراسىزمى دىزىن لەلەيەنى پادشايەكەرە، يان ەمە ئەمەرىستىكى تەرى ئەمەستۆكراسەرە بەرئو دەبرا، كە بەپىنى پەمەسپى

تۆتالىتارىزم برىتە لە زانستىكى سىياسى، سىستەمىكى حكوەت و ئایدىئۆلۇجىيەك، كە تىنىدا ەمەو چالاكىيە سىياسى، ئابورى، پۇشنىرى، كەلتورى، ئەگەل چالاكىيە پۇجىيەكاندا، دەمەنە ژىر ئىختىارى سەرۆكەكانى ولاتەرە

مافى لىۋىنەنى يەزدانىي، ۋاتى بىرنۆە دەپرد، بەلەم لە تۇتالىقارزى نوندا ۋلات لەلايمنى
سەرگرمەكەرە يان بىرئوبەرىكەرە بىرنۆە دەپرد، كە كەڭەشلىك قاپلىق، ئاسسىيە سەھەرى كەندە.

۹- جوزف شچېمپتەر، Joseph Alois Schumpeter (1883-1950) ئابورېزانو تېورېستىكى سوسيالىستى ئوسترالىيە - ئەمىركىيە، ئە تاراشى - مۇزاپىيا لەدايىكە (كە ئىستى بىر تىپە لە كۆمىرى چىك)، لەزەنگۆى ئىيەننا خويندورەتسى. دۆلى ئەمەلى خويندنى ئابورې تەلور دەكەت، لەسالى 1907دا لەبۆرى ياسادا دەسبەكار دەبىت، چەند ماومىيەكى جىياچىش لەزەنگۆكانى ئىيەننا، جېرنۇئىست ، گراز، لەكەل بۇن، ئابورې وۇتەمە. لەسالى 1913دا دەچىتە زەنگۆى كۆلۇمبىيا دەبىتە پروفېسسورۇ پاشان بۇ زەنگۆى ھارغارەمە ئەمىنىتەمە. ئاوداترېن كىئېسى بىر تىپە لە تېورېسى پەرمەسەندنى ئابورې 1911، بازەمەى كار 1939، سەرمایەدەلرېسى، سوسيالىزىم، دېموكراسىيى 1942، مىنۇرۇوى شىكردەمەلى ئابورېسى، دۆلى مەردنى خۇى لەسالى 1954دا چاپكارە.

9- مانهايم، كارل (1889 - 1947) Mannheim, Karl سۇسۇلۇجىستىكى بىرەگىز ھىنگارىيە، پىلانىكى بۆشنىبىرى جۈلەگەيە كە كىتوبە ئۆز كارىگىرى بىر كىرەنەمە ماركسىزىمە. كىتابىك ھىكومەتە رادىكالىگەي بىلەن كۆن ئەمەنگارىيا ھەرس دەمىنىت، رادىكات بۇ ئەلمانىيا، لىقنى ھەتتا سالى 1926 ئە فرانكفۇرت سۇسۇلۇجىيا دەلىتەمە پاشان جارىكى تر ناچار دەمىتەمە رادىكات، ئەمبارىيان ئەدەستى نازىمەكان ئەمەمەي نىوانى 1933 - 1947 ئە زانكۆى ئەندەن پروفىسۇر دەمىت. كارە دىارمەكانى بىرىتەن ئە. نایدېلۇجىيا بۇتۇنبا 1929، مۇزۇل كۆمەلگا 1935، دىۋىجىنۇسى سەردەمەكەمان 1943.

10- شىلەن، ئۇمۇردا (SHILS, Edward Albert (1911- سۇسىۋۇزجىستىنكى سىياسىي ئەمىرىكىيە، ئەسلى 1940دا لەزانكۇزى پۇنسلاندا دىكتورى وىرگىتوۋ. بايەخنىكى تايىبەنى داۋە بەپىلى پايەى پۇشنىبىران لەجىھانى مۇدىنىدا، گرنگىتون كارى بىرىتپە لە: پۇشنىبىران لەنىۋان ئىرادىسىيۇنۇ مۇدىنىتىدا 1961، پۇشنىبىران و دەسلەت 1972. بەپىراى شىلەن لەجىھانى ئۇندا پۇشنىبىران زىاتىر لەمۇە نۇيگىن كە بلىكىنرىن بەدەزگاۋ دامىرازوكانەۋە، لەنمۇەى ھىكۇمەت يان زانكۇ، لەسەردەمانى ئوۋۇردا ۋا ئەپۇن.

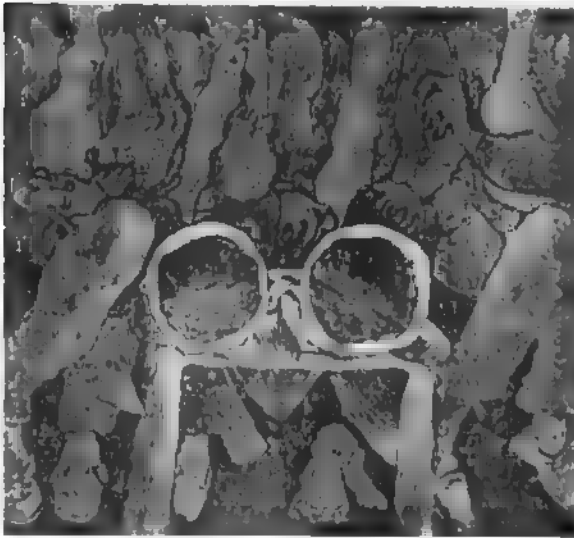
۲۱-پارسۇن، ئالگۇت، Parsons, Talcon (1902-1979) سۇسۇلۇجىيىتىكى ئەمىرىكىيە، تىۋىرىيەكانى دەريارەھى مىكانىزىمى كۆمۈلگۈ پىرەنسىپى پىكىرەركەن لەپىشتى بۇنىادى كۆمەلەيتىمەۋە، كارىگىرىس زۇريان لەسەر زاننىسى سۇسۇلۇجىيا ھەبۋە. لە ئوسىنە دىيارەكانى : بۇنىادى جۈلەي كۆمەلەيتى 1937، سىستىمى كۆمەلەيتى 1951، تىۋىرىيە سۇسۇلۇجىيەكانە كۆمۈلگۈ مۇسۇن 1967.

له تۆتالیتاریزمی نوێدا لە لایەنی سەرگەردە کەوێ یان بەرێوە بەرێکەو بەرێت
کە گۆنڕۆکی پارێسی سیاسیی دەسلەتداری کوردەو

د . سەمیر ئەمین

رۆشنبیران له کۆمەڵگای عەرەبی هاوچەرخدا

چەند تێرامانێک لەمەڕ دەوری
ئەنتلیجنسیا له شۆڕشی نیشتمانیی میللیدا

تەبلیزێکی شێوکار جێمەن ئێساعیل

وەرگیترانی: ناوات ئەحمەد

حەزەدەگەم لەم وتارەدا سەرئێخ بۆ چەند روویەکی گرێکۆتەرە پەیوەندی نێوان دەوری "جەماوەر" (چینه میللیەکان) و دەوری "سەرکردایەتی" (ئەنتلیجنسیا) رابکێشم لەئەنجامدانی "شۆڕشی نیشتمانیی" پێویست، لەنیشتمانی عەرەبیداو له جیهانی سێیەمی هاوچەرخدا بەشیوەیەکی گشتی.

کەواتە مەبەستی ئەم وتارە دیسان گەرانهوه نیه بۆ بابەتی ناهاوشانی، له بەرینبوونەوی سەرمايەداریی جیهانیی و مۆرکی ئەو سەرھەڵدانە ی لێی دەکەوێتەوه. وە ئی گەفتوگۆکردنی سروشتی شۆڕشی نیشتمانی میللی و

په یوه نډییه کانی به گرتی سوسیالیزم وه^۱ له لایه و گفتوگوي دهری چینه جیاکان و ننتلیجنسیا له لایه کی تره وه، پنیستییان به رونکردنهری گرتی نیو خالنه هیه که شیکردنهری فراوانخواری سرمایه داری جیهانی پنی گیشته وه. له بهر نه وه مه بهستی من لیزه دا دوباره کردنهری نه وه نه که پیشتر له چندان شوینی تره به درژی لئی دواوم^(۲) نهوا له به شیکي به که مدها - به شیوه یه کی به کجار کورت - گرتی نیو نه چامانه کورت ده که مده که له به بواره دا پنیان گیشته وه و پنیوایه نامانجی نهو بابه به بن که نیمه لیزه دا پنیوایه خه ریکن. پاشان له بهشی دوه مدها، له سهر بناغی نه زمونی میسر. دهری ده خه که بوجواییه تی نیشتمانی ناتوانیت شویشی نیشتمانی میلی داواکراو نه چام بدات. که نه بهش و امان لیده کات له بهشی سینه مدها پروانینه دهری نه ننتلیجنسیا لهو شویشه داو په یوه نډییه کانی به چینه میلیه کانه وه.

له نیوان هه لکشانی نیشتمانی و پاشکویه تیدا

له نیوه نډه کانی چه پی عهره میده، نیمچه هاوپاییه له نارادایه دهری نهو که شه کردنه سرمایه داری له چوارچینه و هژموونی داگیرکراندا، له ولاتی نیمه دا پوی داوه - له بهر نه وه - هیواش و ناکامل بوهو ناپاسته کانی شیواوه. ههره ها هه موانیش کون له سهر نه وه هه له کانی رزگار بوون له پاشکویه تی - بریتین له چنده هه لیک له ماوه و دوسه ده رابردودا، له میژووی میسر دا دوباره بونه تهره و تا نیستا نه چامی به کلاییکره و میان لی نه که وتوته وه. چونکه هه موو جاریک، قونای داکشان و پاشه که شه کردن، به دواي نهو هه ولانده ده هاتن، بویه ناپاسته کانی په ره سندن قلب بوونه وهو پیشکه وتنه به دی - هاتوه کان له قونای هه لکشانی نیشتمانی پنیشو و تره رت کرانه وه. میژووی میسر له وه وه میژوویه کی نه سرق نیه، به لگو په ره سندن هاوشیوه نه وه - واته شه پوی یه که له دواي یه کی هه لکشانی نیشتمانی و پاشه کشی و گه رانه وه بؤ پاشکویه تی - له هه موو هه رنه کانی نیشتمانی عهره مدها، بگره له هه موو جیهانی سینه مدها ده بین^۳.

وه لی نه هاوپاییه ی - که منیشی تیدام - پرسیاره هره گرتکه کان و به وهش جیاواری راو بؤچوون له چندان کیشته دا رت ناداته وه. به بی گه رانه وه بؤ گفتوگو کردن له سهر "گرتی پاشکویه تی" که له شوینیکی تره باسم لپوه کرده، لیزه دا کورته ی نهو نه چامانه ده خه په و که پنیان گیشته وه: یه که م: تیوره ی په ره سندن ناهاوتای سرمایه داری له سهر ناستی جیهانی ناماره ده کات بؤ گرتی جیاکردنهری سخته وه که ناره کانی نهو سیستمه له یه کتری.

وه لی نه هاوپاییه ی که منیشی تیدام - پرسیاره هره گرتکه کان و به وهش جیاواری راو بؤچوون له چندان کیشته دا رت ناداته وه. به بی گه رانه وه بؤ گفتوگو کردن له سهر "گرتی پاشکویه تی"

مادام گهښه کړدنې ته ورگرتوو له دهره وې خود، له که ناره گاندا مه حاله،

گهښه سندنې سرمايه داري له سمنتره گاندا بارودونځي گونجاوي دروست کړدوه
 به جوړنک که دشيت چيشنه "هاوړاييه کي کومه لايه تي" پرسکيت. مېه ستمان
 له بارودونځي گونجاو بريته له گهښه سندنې کي نابوري ته اوو دابه شکر دني
 قازانجه کانيتي به سر چينه جيا جيا کاني گلدا. نه م قسميش راستي ملاندي
 چينه کان پوچهل ناکاته وه، بلکه گریمانه ی نه وه دکات که هر دوولا "رئسا کاني
 گه مکه" قبول دکمن. ليزره د مېه ست له رئسا کاني گه مکه نابوريه کيه، واته
 قبول کړدنې يا سا کاني گهښه کړدنې سرمايه داري که له سر هر موني مولکداريتي
 تاييبي هويه کاني بهر مه پيښان و کاري کړنگرته دامه زړوه... هتد له لايه و قبول کړدنې
 رئسا کاني گه مې سياسي، واته موماره سه کاني ديموکراسييه تي هلېژاردن،
 له لايه کي ترموه.

بارودونځ له که ناره کاني سيستمه که دا جيا وازه، هؤکشي ناتوانيي گهښه پيداني
 سرمايه داريتيه له بهر وروبوونه وې نزم ترين ناستي داوا کاريه کاني گلدا. ليزره دا
 دمليم گهل نهک چيني کړنگاران يا خود پروليتاريا بؤ نمونه. زياد له مېش نه م
 گهښه کړدنه کاتييه شينو وه و دکات کريستالېووني چينه کان له چيشني نه وې له
 سمنتره گاندا پروده دات شتي کي مه حال بيت. نه و گه مې بهرستي نه م گهښه کړدنه
 سرمايه داريه وه دنالينيت، له گردبوونه وېه کي فشملي چين و بهرستي تاقي وها
 پيکديت که هندی کيان کړنگارن، زسورينه، يان جوتياراني بچوک و هرژان، له پال
 تاقيمه کاني بؤرجوازيه تي بچوکدا به مانا فراوانه کي... هتد.

دووم: نه م بارودونځانه دا وې شوې شي کي دژ به سرمايه داري دکمن له
 که ناره گاندا، له گهل دواخستنې ناسوکاني وهرچمرخاني سوسياليستي له
 سمنتره گاندا، نه و شوې شي له که ناره گاندا دا وې دکرنيت، دژي سرمايه داريه، به
 ماناي نه وې دژي گهښه پيداني سرمايه داريه، وهک له نه موني گله کاني که ناردا
 بهر دکميوت، که به زهرورت سرمايه داريتيه کي پاشکويه ها و اتاي شوې شي
 سوسياليستي نيه.

مادام گهښه کړدنې ته ورگرتوو له دهره وې خود (که مېر جي له بار دابووني بهر و
 وروبوونه وې پيداويستيه ماديه کاني زورينه کله) له که ناره گاندا مه حاله، نه و
 دېوو گهښه پيکر د نیکي تر بگيرته بهر، له دهره وې نهو سيستم و مهر جاندي گه
 د نيسه پيښ. نه ميه ماناي "هلو ه شانده وې زهروري پيوه ستيه که" که مېر جي
 بهر پيښاني کونترولي نيشتمانيه به سر که له که بووندا، که نه مېش ناواخي
 تهره وگرتن له دهره وې خود، دپاري دکات.

ھەروەھا مەن گەيشتىبومە ئەنجامىكى تىرىش، بۇرچىۋىزىتى لۇكالى ئە كەنارەكاندا (جىھانى سىنىمى) ھاۋچىرخ) ناتوانىت ئەم دەورە رىزگارىيە بىيىنىت.

ئەم سەرنەجەي دىۋاسى رەچاۋىكىنى گۇرقتى سوسىيالىزىم دەسەپىنىت، چۈنكى ، پىنمان خۇش بىت يان نا ، لە ئاۋچەرگەي بابەتەكەدايە . ئەگەر بۇرچىۋىزىت ئەتوانىت لە تۈنى ھەلۈەشانەنەۋەي پەيۋەستىيەۋە، رىزگارىيە ھاسىل بىكات، ئەۋا ھەر دەپىت دىنامىكىيەتى جۈلەنەۋەي مىللى بىتە ھۆي پىۋزە مىللىيەكە بۇرقتە ئاۋ پوانىنە ئايندەپپەكەرە، كە ناتوانىن جگە لەسوسىيالىزىم ئاۋىكى تىرى بۇ بىۋىزىيەۋە. ئەمە بە مانا ئامانجىكى كۆمەلەيتى كە ھىشتا پىۋزەپەكى ئايندەپپە لەبىرەدەممانداۋ نەمەپپەكى ئامادەي بەدەپپەنرەي نە كە ھەر بە باسكىرىنى دىلەكەرىن.

سىنىم: لە ھەموو ئەزمۇنەكانى سوسىيالىزىمدا (سۇفىت ۋە چىن ۋە ھى تىرىش...) گەشەكىرىنى ھىزەكانى بەرھەمەننەن، لە چۈرچىۋەي سىرتىچىكى نىشتەمانىيە نەخشە بۇكىشراۋى چەقەستۈر لە دەۋرى خۇد، ئىش دەكات، كە بىشەك شىتىكى سىرتاۋاگىرۋەشە. بىشەك ئەم گۆشەپپەۋە سىركەۋىتى ئەم ئەزمۇنە بەرەمبەرى ئوشۇستى ئەزمۇنە سىرمايەدارىيەكانى جىھانى سىنىم دەۋەستىيەۋە. ئايا لەمەرە دەگەپنە ئەۋ بەرەنچەۋە كە ئەزمۇنەكانى كۆمۇنىزىم لە پۈي ئامانجە نىشتەمانىيەكانىيەۋە سىركەۋەتۈ، ئەگەرچى لىۋىۋى بەدەپپەننەن ئامانجى كۆمەلەيتىشەۋە ئاقەۋە، كە لە بىرەتدا بىرىتە لەرەتەكەنەۋەي چىنەكان؟

پىنمان خۇش بىت يان نا ، ئەۋا رەچاۋىكىنى مانا ئامانجى سوسىيالىستى، لىزەدا خۇي دەسەپىنىت. ئەم چۈرچىۋەيەشدا پىۋىستە پىنەسەپپەكى نەرنى سوسىيالىزىم ئەكەين، ۋاقە ۋا دابىنىن كە بەتەنە ھەرنەۋە بىت كە مۇلگايەتى تايەتە ھۆيەكانى بەرھەمەننەن رەت بىكاتەۋە، چۈنكى سوسىيالىزىم لە رەتەكەنەۋە زىاتى پىۋىستە، پىۋىستى بە سانسۇرىكى كۆمەلگايى سىۋىست ھەيە لەسەر بەكارەننەن ھۆيەكانى بەرھەمەننەن ۋە مەشەۋە پەلەپپەكى بەرنى كۆنەۋلەكەننى پەرسەندەن ئايندەپپە، ئەمەش لە تۈنى جەلەۋگەرنىكى سىۋىستى چىنە مىللىيەكانەۋە، كە ئەمەش خۇي پىۋىستى بە دىمۇكراسىيەتىكى سىياسىي كامۇل پىشەكەۋەتۈ ھەيە، پىشەكەۋەتۈ ۋە دىمۇكراسىيەتە سىۋىستە ۋە ئىستە لە سەنتەۋەكانى سىستى سىرمايەدارىدا، ھەيە. لە راستىدا ئەم مەرجانە لە ۋاقە سوسىيالىستەكاندا بونىان نە. ئەگەر ئەمە ئاۋا بىت، ئەۋا پىرسىيارەكەن دەريارەي مۇركى كۆمەلەيتى راسستەپپە ئەۋ سىستەمانە پىرسىيارەكەننى شەرىيە.

مۇلگايەتى تايەتە ھۆيەكانى بەرھەمەننەن رەت بىكاتەۋە

ئەم چۈرچىۋەيەشدا پىۋىستە پىنەسەپپەكى نەرنى سوسىيالىزىم ئەكەين، ۋاقە ۋا دابىنىن كە بەتەنە ھەرنەۋە بىت كە

سى ھېز

لەم بارەيەو گەيشتومەتە ئەوئى ئەم كۆمەلگايانە مۆركىكى نىشتامانىي مىللىيان ھەيە، مۆركىكە قۇناغىكى مېژوئىيى درىژخايەن دىيارى دەكات، بۇ گۆزەنەو بەرەو كۆمەلگاي سوسىيالىستى. مەبەستمان ئەوئە كۆمەلگاي سوسىيالىستەكان "ئەرانەي ئىستاق ھەن" دەك دەلەين ھەموويان سەر بەقۇناغى "پاش سەرمایەدارىن" و پىنموايە ئەو شۆرەشە سوسىيالىستىيەي كە لەم دۇخە مېژوئىيانەدا پەريداو - كە ئاشكەرتە لە نەرەوئى ئەم چولرچىنەوئە روو بەدات. قۇناغىكى مېژوئىيى درىژ ناوەلا دەكات، كە ماوەكەي لە ساقان زىاتەر، بگرە لە ئە سالانىش زىاتەر، بە سەرگەرتنى سوسىيالىزم لەسەر ئاستى جىھانىي كۆتايى دىت (ئەمەش مەسەلەيەكە لە نەرەوئى خەشتەي ئەو رووداوانەدا، كە دەشتە لە ئاسۆي بىنراودا روو بەدەن). لە توئى ئەم قۇناغە مېژوئىيەو ھىزەكان پىشتىوانى يەك دەكەن و بەئاراستە جىياجىياكاندا، ئاكۆك دەبن. لىزەدا پىنموايە ئەو ھىزانە سىيان و دوان نىن (دەك بە زۆرى دەگوتىت سوسىيالىزم سەرمایەدارىي).

يەكەمىيان برىتيە لەو ھىزانەي بە ئاراستەي پەرسەندنى سوسىيالىستىدا دەمانبەن، سەرچاوەكەشى ئەو چىنە مىللىيانەي كە لە پىنناوى بەدەيەننى ئامانجە سوسىيالىستىيەكان و ئايدىيولۇجىيائى پىشەنگى ماركسىستدا، لە توئى شۆرەشەو، تەدارەكى ھىزەكانى خۇيانىيان كەردە، كە نەورى يەكلايەكەرەوئى ھەبوە لەم تەدارەك و ھوشياركەردنەوئەيەدا.

دووەمىشىيان برىتيە لە ھىزە پالەنەرەكان بە ئاراستەي بەردەوامى، بەلكو گەشەپىندانى پەيوەندىي بەرەمەھىننى سەرمایەدارىانە، لىزەشدا پىنويستە ئەو تەمە بەرەوئىنەو كە پەنگە بەرچاوى ھەندىك بگرىت. ئىمە لىزەدا وامان دانەناو ئەو ھىزانە تەنبا پەرچەوئەوئى پاشماوەكانى رابردوون. بەلكو تىزەكەمان برىتيە لە: گەشەپىندانى ھىزەكانى بەرەمەھىننى كە لەو بارودۇخە مېژوئىيەدا مەھالە بتوانىت خۇي لە كەردنەوئى بوارىك بېوئىت، بۇ فراوانگەردنى پەيوەندىيە سەرمایەدارىەكان، بەلام ئەو فراوانبۇونە ماناي ئەوئەش نىيە ملەكچ بىت بۇ پىنداويستىيەكانى فراوانبۇونى سەرمایەدارى جىھانى. ئەوئەتى نىشتامانى لىزەدا بوونى ھەيە، رەگەزىكە دەتوانىت پىشتىوانىي ھىزە سەرمایەدارىە ناوەكەيەكان قەدەغە بكات، لەگەل ئەو ھىزانەدا كە لەسەر ئاستى جىھانىي بالادەست، بە پەندەيەك بىتتە ھۆي گەرانەوئى سەرمایەدارىتى پەتى.

لە توئى ئەم قۇناغە مېژوئىيەو ھىزەكان پىشتىوانى يەك دەكەن و بەئاراستە جىياجىياكاندا، ئاكۆك دەبن. لىزەدا پىنموايە ئەو ھىزانە سىيان و دوان نىن (دەك بە زۆرى دەگوتىت سوسىيالىزم سەرمایەدارىي).

سرمایه‌داریه‌كان بۇ سەنتەرە سەرمایه‌داریه بەھەزموئەكان و كەنارە باشكۆر دواكەوتەكان
 فراوانبۇونى سەرمایه‌دارىتى جىھانى خۇى لە خۇيدا ھاوتتا نىمە واتە بە زەرورەت دەيتە ھۇى دابەشبوونى سىستەمە

كەواتە سىيەميان ئەو دەولەتەيە كە ئىستاتامارەمان بۇ كرد. بىلوترىن تىز لەمەر دەولەت، تەركىز دەكاتە سەر دەورەكەي وەكو ھۆكارىك بۇ جىبەجىكردى بىرژەوئەندىي جىنايەتى. لەسەر ئەم بەنەمايە ھەندىك لافى ئەو لىدەدەن لەناوېردى مولكايەتى تايبەت (بەوش لەناوېردى چىنى سەرمایەدارىي) دەولەتى كىردە بە نامىرىك لە خزمەتى جەماورەدا. لە كاتىكدا ھەندىكى تىر بە پىچەوانەو لاف لىدەدەن، واتە ئەو دەولەتە خزمەتى سىستەمىكى سەرمایەدارى دەكات، كە سەرلەنۇئ بىنا كراوئەتەو، بەلام ئىمە بەم لاف وگەزافانە داناكەوين. لە لایەكەو ئەو تىزەمان قبول نىمە كە دەلىت ئەو كۆمەلگايەي سوسىيالىستى نەبىت، بە زەرورەت سەرمایەدارىيە. (لىزەدا سەرقانى گەتوگۆكردى ئەو كىشەيە ناين، كە لە چەندان شۇنى تىرەدا باسما لىوە كردە). لە لایەكى تىرەشەو پىمان وایە كە دەولەت لەم بارودۇخە مېژوويانەدا دەورنىكى سەربەخۇ دەبىنىت. بەلكو شىمانەيەكى مېژوويى گونجاو لە ئارادايە: دەشىت تەرزىكى كۆمەلەيەتى نۇئ لەمەر ھەزموونى دەولەت سەربەلبدات (بۆيە ئەم تەرزەمان ناونا بەدەولەت كردن).

ئەو كۆمەلگا سوسىيالىستىيەنى لەئارادان وەكو دەلىن، سەر بە قۇناغى پاش سەرمایەدارىن. ئەو سى ھىزى باس كرەن لەویدا كاردەكەن و لەگەل يەكتىدا ناكۆك دەبن، كەواتە باھەلوئىستەكەمان پوون بىت. تىزەكەي ئىمە ئەمەيە: ئەوئى ئىستات پوويەدا، ھاتنە دەورەي ئەو كۆمەلگايەنى باسكرەن لە ناوچەي سەروەرى سەرمایەدارى، خۇى كارىكى ھەتا بلىي چاكەو دەبىتە ھۇى پىشكەرتن. پاشان ئەمە مەسەلەيەكى نامۇ نىمە، بەوئى فراوانبۇونى سەرمایەدارىتى جىھانى خۇى لە خۇيدا ھاوتتا نىمە واتە بە زەرورەت دەبىتە ھۇى دابەشبوونى سىستەمە سەرمایەدارىيەكان بۇ سەنتەرە سەرمایەدارىيە بەھەزموئەكان و كەنارە باشكۆر دواكەوتەكان، كە ناكۆكەكان تىيدا زۆر توند دەبىتەو ئەم شىوازەي لە شۆرشى دژ بە سەرمایەدارىيتيان سەپاندەو. لە راستىدا ئەوئى بەدەست ھىناوە كە نەدەكرا لە چوارچىوئى سىستەمى جىھانىدا بەدى بەننرىن، لە تاودان و خىزاتركردى گەشەكردى ھىزەكانى بەرھەمەننەن لەسەر بەنەمايەكى نىشتەمانىي سەربەخۇ، كە چەندان ئاسۆى سوسىيالىستانەي شىاو ئاوەلا دەكات.

چوارەم: جىھانى سىيەمى ھاوچەرخ، خۇيشى پىوئىستى بە شۆپشىكى نىشتەمانىي مىللى ھەيە، چونكە ھىواكانى رىزگارپوون لە پاشكۆيەتى و تەواكردى گەشەپىندانىكى كامەل لە جۆرى گەشەپىندانەكەي سەنتەر، تەنیا وەھمەو مېژوويى فراوانبۇونى سەرمایەدارىي چەند سەدەيەكە بەدرۆى خستۆتەو. وەئى ئەم وەھمانە لەگەل ھەموو قۇناغىكى تازەي پەرەسەندى گشتىدا تازە دەبنەو. ھەروەھا ئەو وەھمەش نۇئ

دەمبەستەره كە گوايه بۇرجوازيەتى لۇكالى دەتوانىت ئەم ئەركە راپېرېنىت. لەگەل ئەردا كە ناتوانايى بۇرجوازيەتى لۇكالى ماناي ئەره ئيه، كۆمەلگا ئامادەكراوه بۇ گواستەنەوى خېرا بەرهو سوسىيالىزم. لىزەشدا ديسان شۇرشى نىشتەمانىي مىللى مارەيەكى مېژووى ئاوه لا دەكات كەمۇركىكى سەرمایەدارىيەنى ھەيه. لەگەل ئەردا كە لىزەدا ئەو ھىزانە بەر چەند ھىزىكى تر دەكەون كەبەرەو ئاراستەى سوسىيالىزم پال دەنن.

ئەزمۇنەكانى جىھانى سىيەم

ئەزمۇنە سوسىيالىستىكەكانى جىھانى سىيەمى ھاوچەرخ (ناسىرى) ۋ ھى تىرىش لەسەر بناغەى شۇرشى نىشتەمانى مىللى دروست دانەمەزراون.. بەلگو تەنیا برىتى بوون لە تەلەزگەى "گەشەكردنى ئەو سەرمایەدارىيەى لەناو سەرمایەدارىتى جىھانىدا جىنى گرتەو. لە باشتىن گرىمانەدا ئەو ئەزمۇنە ئامارەيان دەكرد بۇ شىمانەى پەرەسەنن بەرهو سىستەمىكى نىشتەمانى مىللى، ئەره زىاتر نا. لەو بارو دۇخانەدا تەرازووى ھىزەكان لە بەررەو ھەندى سەرمایەدارىتىدا بوو زىاتر لەو ئەزمۇنەنى كە دوابەدووى شۇرشىكى مىللى دروست پەريان داو (سۇلفىت و چىن ... ھەند). ئەمەش خۇى پەدانى كودىتا خىراكان بەسەر ئەو ئەزمۇنەدا، لىكەدەتەو، لەو كاتەدا كە بارو دۇخە دەرەكە ئاوەكى و دەرەكەكان بۇيان لەبار دەبن.

مىژووى ھاوچەرخى مىسر ناتوانايى بۇرجوازيەتى لۇكالى دەسەلمىنىت لە ئەنجامەنى ئەركى رىزگارىي مىللى لەو پاشكۆيەتەى كەلەتقۇەگلانى گەشەكردنى ئاوخۇو لە چوارچىووى فراوانبوونەوى جىھانىدا، دروست ببوو. ئەم سەرنجە داوا دەكات سەرلەنوى بگەرىنەو بۇ سەر گەتوگۇكردن لەسەر چەمكى بۇرجوازيەتى نىشتەمانى.

ھىشتا زۆركەس دەربارەى كۆمەلگەى مىسرى دەدوین لە سەدەى نۆزدەو نىووى يەكەم سەدەى بىستەمدا، كە گوايه كۆمەلگەىكى نىمچە فېودال و نىمچە سەرمایەدارى بوو، ئەمە بە پىنى گوزارشتە ناسراوگە. لىزەدا مەبەستەمان لەو گوزارشتە باوۋە كە لە بىستەكانەو لە جولانەوى كۆمۇنىستىي جىھانىدا باوۋە بەسەر ھەمو ئەو كۆمەلگا ئاسىيەى و ئەفرىقيانەدا پىادە كراو كە داگىر كرابوون يان نىمچە كۆلۈنى بوون. خۇنەگەر مەبەست لە بەكارھىنانى ئەم گوزارشتە برىتى بىت لەوۋى تەنیا ئامارەيەك بىكرىت بۆلەوۋى ئەم كۆمەلگەيانە بەرلەوۋى ئىمپىريالىزمى خۇراوۋىي داگىريان بىكات، نەچووبوونە قۇناغى سەرمایەدارىيەو دەستەلاتى ئىمپىريالىستى فرە تەرزو لەونەكانى بەرەمھىنان و چەوساندەوۋى پىشوروى پەت

ئەزمۇنە سوسىيالىستىكەكانى جىھانى سىيەمى ھاوچەرخ (ناسىرى) ۋ ھى تىرىش (لەسەر بناغەى شۇرشى نىشتەمانى مىللى دروست دانەمەزراون.. بەلگو تەنیا برىتى بوون لە تەلەزگەى گەشەكردنى ئەو سەرمایەدارىيەى لەناو سەرمایەدارىتى جىھانىدا جىنى گرتەو

لە چینیکی جیا لە چەندان چینی تر کە لە ئەنجامی گەشەکردنی سەرمایەداریدا دروست بوون، ئەگەرچی شیواویش بن بەگێک لە وەختێرانی ئەوێ بە چینی گەورە مۆلکدارانی کشتوکال مۆرکیکی فێدالیانی هەیه. بەلکو بریتیە

نەکردووە، بەلکو هینشتنیەوهو گونجانندی، لە پیناوی بەکارهێنانیان و ئاویتەکردنیان لە چوارچێوەی رەتاندنی سەرمایەداریانە جیهانیدا کە خۆی (واتە ئیمپریالیزم) بە پلە یەکەم لێی سودمەند بوو، ئەگەر مەبەست لە بەکارهێنانی گوزارشتەکە ئەمە بێت ئەوا عەیبی نیە، بەلام زۆرێک ئەم سەرنجە گشتی و دروستەیان بەرەو کۆمەڵێک وە راکێشاوە کە پنیوستیان بە وردبوونەوه هەیه.

یەگێک لە وەختێرانی ئەوێ کە چینی گەورە مۆلکدارانی کشتوکال مۆرکیکی فێدالیانی هەیه. بەلکو بریتیە لە چینیکی جیا لە چەندان چینی تر کە لە ئەنجامی گەشەکردنی سەرمایەداریدا دروست بوون، ئەگەرچی شیواویش بن. لێرەدا مەبەستمان لە بۆرجوازیەتی کۆمپرادۆرییە لە لایەکەوه بۆرجوازیەتی نیشتمانی لە لایەکی ترەوه. بە شیوەیەکی گشتی کۆمەڵێک سەرنجی بەرچاوی تایبەت بە وەزعی میسر دەخزێتە پال ئەمە، هەندیکیان لە دیدی مندا راست و هەندیک لە تیزە سیاسەتەکانیش دروستن. یەگێک لە سەرنجە بەرچاوانە بۆ نمونە، بریتیە لە پەسەنی بیانی، ئەگەرچی میسرێنراویش بێت. چەند بانیکی تەراوی بۆرجوازیەتی کۆمپرادۆریی بازرگانی و دراوی. یەگێکیش لە تیزە سیاسەتەکان ئەوێ کە فێودال (بەمانای گەورە مۆلکدارە کشتوکالیەکان) لەگەڵ کۆمپرادۆرەکاندا (بەمانای ئەو بۆرجوازیەتە بیانیە) هەموویان پایە یەنەرتی سیمستی حوکمیان نواند (نینگلیزی و پاشان پادشایی) لە کاتیکیدا بۆرجوازیەتی نیشتمانی پوبەرپووی ئیمپریالیزم بۆتەوه سەرکردایەتی بەرەو بۆرجوازی نیشتمانی کردووە. بەم مانایەش بۆرجوازیەت لە ئەسڵدا نیشتمانی نەبوو (واتە میسرێی راستەقینە) بەلکە بە مانا سیاسەتەکی نیشتمانی بوو.

پنموایە ئەم تیزە سادەکراوە، پنیوستی بە پینداچوونەوه هەیه یان بە لایەنی کەمەوه مشتومالکردن هەیه. من پینشت سەرنجە داوه⁽⁷⁾:

یەگەم: مۆلکایەتی کشتوکالیی گەورە (بە هەمان شیوە مۆلکایەتی کشتوکالیی مامناوەند، واتە مۆلکی خانەدانان و کۆلاکەکان) لە پەوشی میسرەدا میراتگری چاخیکی پینشووتری پینش داگیرکاری سەرمایەداری نەبوو، بەلکو لە ئەنجامی گەشەکردنی سەرمایەداریی نوێدا پەیدا بوو، ئەمەشەوه مۆرکی سەرمایەداریانە لەم مۆلکایەتیەداو بەمەش لەو چێنانەدا کەپێوهی پنیوستن (گەورە مۆلکدارانی نیوهند) بریتیە لە مۆرکی زال تینیدا. کەواتە راست نیە بە گەورە مۆلکداران بوتریت فێودال.

دووم: چالاکیە دراوی و بازرگانیکانی پەگەزە کۆمپرادۆریەکان، بە توندیی پنیوست بوو بە بەرژمۆندیەکانی چینی مۆلکداریی کشتوکالیەوه، هەر لە سەرمەتای دەرکەوتنی هەردوکیانەوه.

سنيهم: نمو داسمزاوره پيشه سازي يانه له قوښاغی دواتردا دروست کران، له نهجامی دپسپيشه پلورې چنډ په گڼيزکي گموره مولکداري کشتوکالپوه نه بوو که ويستيتيان به شونې شو زنده يي له به کاره ينانی زمويه دستان که ووه له چالاکیي تازه تره چکارې به یلن. پاشان سرمايه ي بياني (بريتاني و هی تر) و میسري و (میسري تر) کومپرادوري، هر زو هه موویان به شدارییان کرد له گڼ مولک و مالی گموره مولکداراندا له چالاکیي تازه تره. له سر رنجانوه گه یشته نمو دمره نجامی، چینی رمتنمري لؤکال (نالیم نیشتمانی) هر له زومو له پوهی میسر دا بوه به "په گڼيزکي په کخراو"، هر ووما موزکی هلو ه شانده وې پڼوه ستي (واته هاتنه دمره له چوارچنوهی سیستمی جیهانی). به مهش مه یلی نیشتمانی له بارودوخدا نامانجه کانی سوزدار دمېن و مه حال ددیت رزگارپوون له پاشکویتهی رووبات (که له همدې مددا پڼویستی به هلو ه شانده وې له پڼوه ستيه که باسکرا) بگره نهجامی به امتیایانه هلو ه شانده وې پڼوه ستي بؤ هر دمسکوتیک له چوارچنوهی مددا پڼویستی هر له کؤتاییدا بریتیه له رؤچوون له ناو جیهانیتیداو به مهش توندتر بوونه وې پاشکویتهی. دشبینن لزمونی میسر له مه دسملینیت.

دوم: له رهوشانه (واته ناتوانی بؤرجوازیهی که نارگان له نهجامدانی له لمرکه میژووییهی بؤرجوازیهی که نارگان نهجامیان داوه) دمریکی میژووی ددات به بؤرجوازیهی چوک که له کؤملگا سرمايه داریه پيشکوتومکاندا برامبری نیه. دواتر له پیناوی سازاندنی له تیزه دا، دپینه ووه سر له مه مسله یه.

تایکیردنه وې بانگی میسر دروستی قسه کانی منی سملاندوه، هر هیچ نه بیت به لای خومه ووه. له بانگ به پاره ی ژماره یه که له گوره ترین مولکداري کشتوکالی دامه زینرا. له توپه ووه سرمايه داری میسري (ناتوانی مولکایه تی کشتوکالی گموره ی ل جوی بکونه ووه) هولي دا چنډ ريفورمیک به سر داگیرکردا به پینیت که له بهر زومندنی خوندلېه. واته بؤرجوازیهی لؤکال. له گڼ چنډ مریچنکا که له گڼ دمسکوتیه سیاسیه نوښته کانی دواي به دسسته ينانی سر به خوی له سالی 1922 دا، زیاتر ده گونجین. به مجوره له سالی 1929 دا تهریفه ی گومرگی دانشراو هندیک دامه زراوه ی پيشه سازي دروستکران، له پیناوی ته واکردنی له مه هنگاوه دا سرمايه داری میسري له کاره کانی خؤیدا، پيشوازی له سرمايه نیمپریالیستی و کومپرادوريه کان کرد. له کؤتاییدا له تایکیردنه ویه سملاندی که نمو دمسکوتانه ی له چوارچنوهی مددا پڼویستی هاتوون، مامناو هندیین و نه گه یشتونه ته نزمترین ناستی رزگارپوون له دواکوتووی. به مشیزوه له تایکیردنه ویه دروستی له تیزه ی سملاند که دلیت بؤرجوازیهی که جیهانی سنيهم ده توانن گه شه کردنیکی

له رهوشانه (واته ناتوانی بؤرجوازیهی که نارگان له نهجامدانی له لمرکه میژووییهی

بؤرجوازیهی که نارگان نهجامیان داوه) دمریکی میژووی ددات به بؤرجوازیهی چوک

که له کؤملگا سرمايه داریه پيشکوتومکاندا برامبری نیه

سەرمایەدارىي تەواو بەدەست بەيىنن لە شىۋەي ئەۋەي بۇرجوازىيەكانى خۇراوا بەدەستيان ھىناۋە.

ئەگەر شىيكرىنەۋەي ئەزمۇنى مىسرو دەرگىشانى وانەر دەرەس لىيىسەرە كرىدەۋەيەكى ئاسان يىت، ئەوا مەسلەكە بە نىسبەتى ناسرىمەتەۋە جىاۋازە. بۇيە گومانە نىيە ئەۋەي گەتوگۇكرىدن لەسەر مەغزاي ئەو ئەزمۇنە بەرەوام دەيىت لە پەركرىنەۋەي خىشتەي كارەكانى ئەۋەكەي ئىمە، بگرە بە زۇرىي ئەۋەكانى دواترىش دەگرىتەرە. لەم بابەتەدا سەرنجىكى دەسپىنكەرەنەم ھەيە كە شۆنىنى پىشەۋەي دەدەمىن لەشىكرىنەۋەكەمدا. ئەو ھەموو ئەو شىيكرىنەۋەو ھوكمانە رالە دەكات كە لىزە بەدواۋە دىن. كرۇكى ئەو سەرنجەش ئەۋەيە كە پەۋشى شۆپشى دۇ بە ئىمپىريالىزم لە ھەموو ۋاتەكانى "جىھانى سىنيەم" دا. بە ۋەيەكى وردەر لە ناۋچەكانى كەنارى فراۋانېۋەۋەي سەرمایەدارىي جىھانى، دەورنىكى تاييەت و بنەرەتى دەدات بە ئەك بۇرجوازىيەتى بچوك ۋەكو چىنىك، بەلكو بە دەستەيەكى كۆمەلەيەتى كە ھىچ ناۋىكى تىرى بۇ نادۇزەۋە جگە لە ناۋە روسىيە ئەسلىيەكە كە ئەۋىش برىتيە لە ئەنتىلجىنسىيا.

لەنتىلجىنسىيە ۋە يەك لەم چەمكەدا

ئەم ئەنتىلجىنسىيايە چىيە؟ يەكەمجار پىۋىستە ئەم چەمكە چەمكە باۋەكە، بۇرجوازىيەتى بچوك، لىك جىياكەينەۋە، ئەنتىلجىنسىيا ھاوماناي رۇشنىيران نىيە بەلكو ھاوماناي خاۋەن برۋانامە زانگۇيەكانە!! ئەگەرچى بەگشتى ئەنتىلجىنسىيا سەر بە بۇرجوازىيەتى بچوك، ۋەكو ھەموو دەستەكانى تىرى ئەو چىيە، بەلام برىتيە لە ديارەيەكى تاييەتى تىيىدا. بەلام بۇرجوازىيەتى بچوك چىنىكە، لەھەموو كۆمەلگا نويىيە پىشەكوتو و دواكەوتەكاندا يەك شتە. بەگشتى دەورنىكى يەكلايى كەرەۋە يان تەننەت سەربەخۇر گرنگىش ئاگىرپىت. لىزەدا رىنساكە برىتيە ئەۋەي ئەم چىيە ۋەكو چىنىكى سەرنائو- كەوتوۋى مۇلەق و پەرتەۋازەو دودول لە نىۋانى چەپ (ھاۋپشتىي كرىن لەگەل چىيە مەليەكاندا) و راست (گەرەنەۋە پۇ سايەي ھىزە بۇرجوازىيەكان) دا، تىياماۋە، ئىتر بەپىنى بارو زىوف، بەلام ئەنتىلجىنسىيا ديارەيەكى ترە، بە تاييەتى بۇ بارودۇخى كۆمەلگاكانى سەرمایەدارىتى كەنارەكان. ھۇر پەگەر رىشەي ئەم ديارەيە چىيە؟ لىزەدا پىۋىستە سەرمایەدارىتى سەنتەر سەرمایەدارىتى كەنارەكان لىك جىياكەينەۋە. يەكەمیان بارودۇخى گونچاۋى خولقااندە، كە ۋاي كرىدە بشىت چەشەنە كۆيۈنەۋەيەكى كۆمەلەيەتى دىروست پىيىت. ۋەك پىشتەر وتمان لەم بارودۇخانەدا بۇرجوازىيەتى بچوك دەورنىكى گرنگ نابىيىت چۈنكە جارىك

بە بۇرجوازىيەتى بچوك، ۋەكو ھەموو دەستەكانى تىرى ئەو چىيە، بەلام برىتيە لە ديارەيەكى تاييەتى تىيىدا ئەنتىلجىنسىيا ھاوماناي رۇشنىيران نىيە بەلكو ھاوماناي خاۋەن برۋانامە زانگۇيەكانە!! ئەگەرچى بەگشتى ئەنتىلجىنسىيا سەر

دووبىرەكى تىنەكەۋىت ۋە جارىك لايەنى چەپ يان راست دەگرىت، بە چەمكە ئىنتىخابىيەكەي. لە كەنارەكانى سىستىمى سىرمایەدارىدا مەسلەكە جىاۋازە لە ئەنجامى ئەتۋانىنى سىرمایەدارىتى لىرەدا، بۇ ئەۋەى پوۋبەپوۋى نىزمىتىن ئاستى داۋاكارىەكانى زۇرىنى زۇرى گەل بېيتەۋە.

ئەم بارودۇخە داۋاي شۇرشىكى دۇ بە سىرمایەدارىى دەكات ۋەك لە ئەزمونى ئەم گەلەدا دەردەكەۋىت، كە سىرمایەدارىتىەكى ئاتەۋوۋ شىۋاۋە.. ۋەك پىشتىر ۋەتەن. لىرەدا دەۋرى تايىبەتى ئاقىمىكى كۆمەلەيتى تىر دەردەكەۋىت، كە ئەلتەرناتىۋىك بۇ گەشەكردىنى سىرمایەدارىتى دەخاتە روۋو لە پېۋزەيەكى ئايدىۋالۇجى ۋە رۇشنىرى ۋە سىياسىي شامىلدا گوزارشت ئەم ئەلتەرناتىۋە دەكات ۋە جەماۋەرى گەل رىكەمخات ۋە سىركىدايەتى دەكات. ئەم ئاقەم بىرىتە لە ئەنتىلجىنىسىا. ئەگەر ژمارەيەكى زۇرى ئەم ئاقەم لە رىشەيەكى بۇرجۋازىي بچۈكەۋە ھاتىن. بە شىۋەيەكى ئاسايى، بەلام ئەم مۇركە مۇركى جەۋھەرىيان نىە. لە ھەندى باردا. چەند تاكىك ھەن سەم بە ئەنتىلجىنىسىان ۋە رىشە چىنايەتىەكانىيان بۇرجۋازىيە بگىرە ئەرىستۇكراتىشە. ھەندىكىشىيان لە رىشەيەكى مىللىن.

تا ئەم رادەيە دەپۇم كە گرنگىرىنى ئەم جولانەۋانەى لە مىژۋى ھاۋچەرخى مىسردا رويانداۋە ئەم مۇركەيان ھەيە. رەنگە بالەكانى پارتى نىشتەمانى كۆن ۋە دەيدىش ئەم مۇركەيان ھەبۋىنىت (ئىستى ئىمە لىرەدا گىفتوگۇ لەسەر ئەم سەرنجە مىژۋىيە ئاكەين). مەن دەلىم رىكخراۋى ئەفسەرە سەربەستەكان ۋە جولانەۋە كۆمۇنىستىەكان لە بىنەپەدا رىكخراۋەگەلىك بىۋىن گوزارشتىان لە دىيارەى كرىستالەۋىنى ئەنتىلجىنىسىا مىسرى ھاۋچەرخى داۋاي جەنگى جىھانىي يەكەم كىردە. ئەۋان ھەردۈكىيان، ۋاتە شەپۇى ئەفسەرە سەربەستەكان ۋە شەپۇى ماركسىزم، لە قوۋلايى رەھەندى نىشتەمانىدا يەكەيان گرتەۋە، ۋاتە رەتكەندەۋەى پاىەى مىسەر لە سىستىمى جىھانىدا، بەلام لە ئىنتىماي فېكرى ۋە ئايدىۋالۇجىياندا جىابوۋن ۋە ئەم جىاۋازىەش رەگۈ رەھەندى رۇشنىرى ۋە ئايدىۋالۇجىي قولى ھەيە، كە ئىزە شۋىنى گىفتوگۇكردىنى نىە، بەلام رەۋشى مىسەر ھەل مىژۋىي رەخساند بۇ ئەۋ بالەى دواتر پەرى سەند بۇ ئاسرىيەت، بە پىچەۋانەى ئەۋەۋە كە لە روسىاۋ چىن رويدا، لەۋى جەۋى دەسپىشخەرىي كەۋتە دەستى بالى كۆمۇنىستى ئەنتىلجىنىسىاۋە.

ئەزمونى ئاسرى

بىشك ئەزمونى ئاسرىيەت بە پالەنرىكى نىشتەمانى قوۋل سەرى ھەلداۋ پەرى سەند. ھىندە بەسە، داۋاكتىبىي مەھەد جەسەنن ھەيكەل دەرىبارەى سالى

لىرەدا دەۋرى تايىبەتى ئاقىمىكى كۆمەلەيتى تىر دەردەكەۋىت، كە ئەلتەرناتىۋىك بۇ گەشەكردىنى سىرمایەدارىتى دەخاتە روۋو

لە پېۋزەيەكى ئايدىۋالۇجى ۋە رۇشنىرى شامىلدا گوزارشت لەم ئەلتەرناتىۋە دەكات ۋە جەماۋەرى

گەل رىكەمخات ۋە سىركىدايەتى دەكات. ئەم ئاقەم بىرىتە لە ئەنتىلجىنىسىا

1936 بخوئینهوه، تا دهرک بهوه بگهین⁽⁷⁾ جه مال عبدالناسر⁽⁸⁾ له لایه کمره بلیمه تیه کی بیوننه دور بیني و نازایه تیه کی دهگه منی هه بوو، له گه ل زیره کیه کی زوړو زهینکی ورد. نه م خهسله تانه کردی به یه کی که له پالوانه هره گهره کانی میژوی میسرو جیهانی سینه می هاوچرخ.

نه میه لایه نه لاجایه که، به لوم نه نه تنیا نیوه ی چروکه که یه. لایه نکی تریش مهیه، بریتیه له لایه نی نایدیولوچی له شه پو لی ناسریدا له نه تنلیجنسیادا، یا خود به گوزارشتنکی وردتر ناتواویک له م یواردا. نه م ش مسله یه که پنی لیفراره، نه م تا جه مال عبدالناسر خوی وتویه تی که هیچ پروژیه کی کومه لایه تی دیار یکرای پی نه بوو، به لکو به تاقیکردنه وه فیزی بوو. ناتواوی نایدیولوچی، هه می شه گوزارشت له نایدیولوچیایه کی ناو کی دهکات، له ودا کورت دهگرتنه وه که ناسریت زوړینه ی بیره باوه کانی ناو کومه لگای میسری به میرات بو ماوتنه وه. ناشلیم نه م بیرانه به شپوه میه کی تاییه تی گوزارشتیان له نایدیولوچیای بوزجوازیه تی بچوک کردوه. نه مگر گه ل میسری به هه مو دهستو تاقمه کانی وه هه مو نه م بیرانه تا ناستنکی زوړ پیکره کونده کاته وه که زوړ به سانه می، دواکه وتووی کله توری کومه لگای میسری وینا دهگه ن. نه م بیره دواکه وتوانه وه کو له می پریک له بیره می بیره نوییه کاند ا پاوه ستاون. بیره مارکسیه کانی شیان له گه لدا بیت. نه م بیرانه بوون به پزگرنیک له بیره می پنگه یشتنی هوشیاریداو دلی خوی به بیره وه مییه کان خوش کرد له می سته مکاری دادپهرورو ره تگردنه وه ی دیموکراسیه ت، دوژمنایه تی مارکسیزم میشی پیره پندا... هتد. که واته له کوتا ییدا بریتیه له ی بیرانه ی له واقعیدا به می خویان مهیه، له داپشتنی سنوره کانی نه م زونی ناسریت و لاواز کردنیشیدا، بویه پنیو یسته گفت وگو کردن بیره موام بیت دهر باره ی ریشه کانی دواکه وتن له کومه لگای میسریدا⁽⁹⁾.

دوای له و گفتوگو یه، لیکولینه وه ی سروشتی دهسکوت ناسریته کان دهست پنده کات: نایا ههنگاو ته کی سوسیالیستی بوو یا خود گه شه کردنکی سهرمایه داریانه ی په تی، گهرچی تاییه ته مندیتی خویشی هه بوو بیت (وه زالی می مولکایه تی دهولت)؟ نالیزه وه بیرو او حوکه کان جیاواز ده بن.

به بن گهرانه وه بو ورده کاریه کانی له و مشتومره ی من پیموایه بیره موامبوونی کارنکی پنیو یسته، جه زده کم به کورتی رای خو م له م خالانه ی خوارمه ودا بخره روو: یه کم: ناسریت ژماره یه ک ریفرمی باش و پشکه ورتخواری کردوه، که پنیو یست بوو له ره وشی نه وکاته ی میسر دا به نه منجام بگه یه نرنا یه. هه ندیک له وانه، هر له بنه رته وه بریتین له چاککاری کشتوکال، له خو مالیکردنی دام وده زکا میسری و بیانییه گهره کان. هر سیستمی کی میلی نامانچی بینا کردنی کومه لگایه کی

زهینکی ورد. نه م خهسله تانه کردی به یه کی که له پالوانه هره گهره کانی میژوی میسرو جیهانی سینه می هاوچرخ
جه مال عبدالناسر له لایه گهره بلیمه تیه کی بیوننه دور بیني و نازایه تیه کی ده کهنی هه بوو، له گه ل زیره کیه کی

جېمال ەمبولناسەر

ئېكچوونىڭ ھەيە لە ئىۋانى ئەزمونى مەمەد ەلى و ئەزمونى ناسرىيەتدا
ئەگەرچى لە بارودۇخى ناوخۇنى و دەرەگىسى جىاوازدا روويان داۋە

مەمەد ەلى

سوسىيالىستى خىستىيەتتە بىرەمى خۇي، ناچارە بىم رىفۇرمانە دەست پىتىكات، بەلام ھەر سىستىمىكى مىللى راستەقىيە ئەم رىفۇرمانەى لە چوارچىۋەكدا دەخستە پوۋ كە بەسەر چەند ئاسۋىيەكى دۈۋرتىدا بىكرامتەۋە، يەكەمجار دەخستە چوارچىۋەى ھەنۋەشاندەۋەى پىۋەستىيەۋە(ۋاتە رىزگارپوۋن لە كىركىرەن بەپىنى پىۋانە سەرمایەدارىيەكان) دۈۋەمىش بايەخى ئەدا بە ۋەلانى ئەم مومارەسانەى دەپۋنە ھۇى بەھىزكردنى رەگەزى دىمۇكراسى، بە جۇرىكى ۋەھا، كە ئىتر مولىكايەتى دەۋلەت پىنىش بىگەۋىت ۋ بە راستى بىيىت بە مولىكايەتى گەل. ئەم دۈۋ مەرچە بەدى نەھاتىن، بۆيە ئەم رىفۇرمانە مۇركى سەرمایەدارىتقىان ۋەرگرت ۋ بوۋنە ئۇنقىرى گۈاستىنەرە لە قۇناغىكى سەرمایەدارىتقىەۋە بۇ قۇناغىكى تىرى سەرمایەدارىى (لېۋەداۋ لە بارودۇخى مىسردا، گۈيزانەرە لە سەرمایەدارىتى كىشتوكالىيەۋە، بۇ سەرمایەدارىتى پىشەسازى). دۈۋە: لە شۇنقىكى تىردا^(۱) ۋەم لىكچوونىڭ ھەيە لە ئىۋانى ئەزمونى مەمەد ەلى^(۲) ئەزمونى ناسرىيەتدا ئەگەرچى لە بارودۇخى ناوخۇنى و دەرەگىسى جىاوازدا روويان داۋە. مەمەد ەلى ۋىستى مىسرىكى سەرمایەدارى بىنا بىكات، بىئەۋەى پىشت بىسقىتت بىر چىنەى ئەتۋانىت ئەم ئەركە مىژۋىيە رابىپىنىت. ۋاتە بۇرجۈزىيەت، ھەرچەندە كۆرپەلەش بىت. بە ھەمان شىۋە ناسر ھەلىدا لە سەرمۈە سوسىيالىزم بىنا بىكات، ۋاتە بىئەۋەى رىگە بىدات دەسپىشخەرى بگۈيزىتقىەۋە بۇ دەستى گەل كە خۇى تاقە خاۋەنى پېۋزەى سوسىيالىزمە. بىشك چەند ھۇيەكى بابەتى ھەن كە تارادەيەك ئەم دۈۋ پىشكە(خىيار) لىكچۈە رالە دەكەن: كۆرپەلەش بۇرجۈزىيەت لە سەرمەى مەمەد ەلىدا، دۈۋەتۋىيى كۆمەلگەى مىسرى لە كۆتايىيەكانى سەرمەى شاھانەدا. ۋەلى ھۇى ئايدىۋلۇچىشى ھەيە كە تەنبا پەرچاندەۋەى بارودۇخە بابەتىيەكان نىن، بەلكو تارادەيەك سەرمەىخۇن. مەبەستەم لەۋەيە كە دۈۋەتۋىيى فىكىرى مىسرى بوۋ بە رەگەزىكى گىرەگ لەپەكخىستىنى پىشكەرتىدا.

سېنەم: ئەم بارودۇخانە بوۋن بە ھۇى ئەنجامدانى چەشنىك لە سىستىمى سەرمایەدارىى كە بىرتىيە لە سەرمایەدارىتى بىرۇكراسى، بە پىنچەۋانەى نەمۈنە تەقلىدەكەۋە، كە تىنىدا شىكەكانى مولىكدارىتى تايىبەت بەسەر شىكە ھىكۈمەيەكانىدا زالە.

ھەيە پىنى ۋايە كە دەكرا ئەم سەرمایەدارىتقىە بىرەم سوسىيالىزم پەرە بىسنىتت لە تىرى زىادىۋونىكى پەلەپلەى دەۋرى گەلەۋە. گومانە نىيە كە ئەم لىختىمالە شىاۋ بوۋ، بە تايىبەتى كە نىشتەمانپەرۋەرىتى دىۋستى رىزىمەكەم بەرىك كەۋتە چەندبارەكانى لەگەل ئىمپىريالىزمدا نەشىا ۋەدە ۋەدە بە ئاراستەى پەرەسەندى سىستىمى ھىكۈم

محمد زاهدی رهنما سادات

تیورە "ریگای نا - سەرمایەداری" دەوترێت سێبەڕی بێهەرتی

لە زیادکردنی ئیلتیباسی دەوری رژێم و هێواکانی

مومارەسەکانی پەڕە بستیڤیت: بەلام هەتا دوا روژی ناسەریبەت ئەم شێمانیە بەدی نەهات.

ئەزمونی ناسەریبەت (هەروەها چەندان ئەزمونی تری هاوشێوە لە جیهانی سێبەڕی هاوچەرخدا) سەلماندوویانە کە سەرمایەداریتی بێزکراسی، تەرزێکی سەقامگیر لە پەڕەسەندنی سەرمایەداریتی وێنا ناکات، یان ئەوەتا قوناغێکی گواستەوێ بێت کە بە خێراییی بەسەر قوناغێکی میللیدا دەکێتەو (نالیڤ سوسیالیستی) ⁽⁷⁾. یاخود لە ژێر فشارەکانی سیستمی سەرمایەداریتی جیهانیدا دەگۆڕێت بۆ تەرزێکی تەقلیدی سەرمایەداریتی دواکەوتوو. هەر ئەمەش بوو لە ماوەی کرانەویدا لە میسر رووی دا.

چوارەم: لەوەی تێپەڕی، دەگەینە ئەوەی بونیادی ناسەریبەت. بەو سنۆرە میژووبیانەو کە باسکران. هەلگری پەڕەسەندنەکی دواتر بوو، چونکە ساداتیزم "لە ئەنجامی دژە شۆپشێکدا نەهات، بەلکو ئەنجامی داخزانی خودی ناسەریبەت بوو. پێشتر نامازەم کرد بۆ ئەوەی، کۆدیتاکە سادات رووی دا، بێئەوەی هەریەکە لە ماناکە تێگات و بێئەوەی جەماوەری گەل رووبەرووی بووستیتەو. ⁽⁸⁾

تیورە "ریگای نا - سەرمایەداری" دەوترێت سێبەڕی بێهەرتی بێنی لە زیادکردنی ئیلتیباسی دەوری رژێم و هێواکانی. ئەم تیورە یاریدەتی تێگەشتنی مەرجە پێویستەکانی ئەدا تاکو بە راستی کۆمەلگایەک لە کۆمەلگاکانی جیهانی سێبەڕی بە راستی بچیتە قوناغی گواستەوێ بەرەو سەرمایەداریەو. ئەم تیورە بەسی چەمکی هەلوەشانەوێ پێوەستی نەکرد، بەلکو بە تەواوی خۆی ئی لادا. هەروەها بە شێوەیەکی جیدی ئیشکالیەتی دیموکراسیەتی گەل نەروژاند. بە برۆی من گومان ئەوەدا نیە کە ئەو تیورە یە ئەو تێنەپەڕی، کە پاساودانیکی کاتی بێت بۆ مومارەسەکانی دیپلۆماسییەتی سۆڤیتی لە یەکیک لە قوناغەکاندا. سەرباری ئەوەی کە پشەتگیری سۆڤیت بۆ سیمستە بۆرجوازیەکان بەرەو پووی دژیەتی ئیمپریالیزم دەبۆو کە پێویستی پێی نەبوو.

هێزە پشەکووتنخوازە میسرەکان لە کاتی خۆیدا ئەم تیورە یەیان رەت نەکردەو، بگرە گومانێ جیدیشتیان بەرامبەری دەرئەبۆ. بە داخەو پێچەوانەکی زیاتر لە راستییەو نزیکە. زۆربە ی زۆری هەموو شەپۆلەکانی چەپ و هێزە پشەکووتنخوازە میسرەکان پەرۆشیان هەبوو بۆ ئەم قسە پوکەشیە کە تەنیا چەند تاکێکی کەم رەتیان کردەو کە ئەوانیش قورساییهکی راستەقینەیان نەبوو لە بواری مومارەسە ی سیاسیدا.

بەراوتزەکان

1. رەنگە خوێنەری عەرەب لە گەشتەکان کتێبی مەدا (پەرەسەندنی ناھاوتا - دارالطبعة - بیروت . 1974)
لەگەڵ چین و نەتەرە لە میژوو قۇناغی لیمپریالیستەدا . دارالطبعة - بیروت . 1980 بۆچوونەکانی من
ببینیتەرە لە مەبەیی بابەتی فراوانی و نەتەرە سەرماوەداری جیهانی و پاشکۆیەتی .. هەند .
هەرۆما بڕوانە "قەیرانی کۆمەڵگای عەرەبی" (دار المستقبل العربي . القاهرة 1985 نەسکی یەکەم
(سەنتەر کەنارەکان) ، دووەم (هەلوەشاندنەرە پێوەست) ، سێیەم (قەیرانی جیهانی نیست) .
هەرۆما دەرەسارە پاشکۆیەتی و فراوانی و نەتەرە سەرماوەداری جیهانی سەرماوەداریت .
(المستقبل العربي . 11 - 1988) .
2. بڕوانە کتێبەکەم دەریارە میسری ناسری ، لە سالی 1982 دا بە زمانی فەرەنسی دەرچوو ، بە
تەواوی لێکۆڵینەرەکی بەرکات دەسەلمینیت (پەرەسەندنی مەلکایەتی کشتوکالی لە میسر 1812 -
1914 ، دار الثقافة الجديدة . 1977 . القاهرة) ، لەوێدا هەمان بۆچوون هەیە ، کە لێرەدا داکۆکی ئی دەکەم .
3. لێرە شوونی گەشتەکانی نێو لەسەر چەمکی هەلوەشاندنەرە پێوەستی و پەرەسەندنی و
ستراتیژەکانی و ناواخە عەینیەکی و ... هەند . ئەم بابەتە لە کتێبی (قەیرانی کۆمەڵگای عەرەبی) مەدا
بۆنەرە ، نەسکی دووەم .
4. وێژەکانی مەمەد حەسەن هەیکەل لە زنجیرەکاندا بۆ کۆریەرە ، لەوێ ئامەیی ئەلەمەرا مەدەرچوو
، لە ماوەی مانگی نۆلەمەری 1988 دا .
5. لێرە شوونی دەرەسەندنی بابەتی پەرەسەندنی پۆشەنبیری نێو لە پەرەسەندنی کۆمەڵایەتیدا . لە
کتێبی (قەیرانی کۆمەڵگای عەرەبی) دا خۆم لە چەند لایەنیکی ئەم بابەتە داوە (بەتایبەتی نەسکەکانی 5
10) . هەرۆما بگەڕێمەرە بۆ کتێبی (پاش سەرماوەداری) من نەسکی هەشتەم " نامە مارکسیزم لە
ئاسیا و ئەفریقا " . هەرۆما بگەڕێمەرە بۆ وێژە (رەهەندی پۆشەنبیری لە گەشتی گەشتەکاندا ، چەند
تێژامانیک لە قەیرانی لیکری عەرەبی هاوچەرخی) کە بەم نۆلەکانە لە گۆناری لیکری عەرەبیدا
دەرەسەندت .
6. قەیرانی لیکری عەرەبی ، نەسکی هەشتەم .
7. لێرەدا خەریکی مەسەلە گەشتەکانی گەشتی سوسیالیزم ناوین . هەر نەوێنە پێمەشە ئامازە
بکەم بۆ نەوێنە ئێزێ من لەم بارەمەرە ئەوەیکە شوێی دژ بە سەرماوەداریتی قۇناغی میژوویی دەرژ

ناۋرەلە دىمىكات كە خىسەلەتى بىرەدەمبۇنى خەبەتى ھەيە لە ئىۋان ھىزە سوسىيالىستىكان و ھىزە سىرمەيدىلرئىتتىپىكان و چەند ھىزىكى سىيەمچى كە ئاۋم ئاۋن (دەۋلەتتەندىن) ۋاقە مەركەزىيەتى دەۋلەت لە كۆمىلگەلگەنى پاش سىرمەيدىلرئىتتىپا بېۋانە : پاشكۆيەتى و فراۋانخولزىسى جىيەئىيى سىرمەيدىلرئىتى (ۋىتارىكە لە سىرمەۋە ئاۋى ھىزىلرە) لەگەل كىتىيى پاش سىرمەيدىلر.

8. بىگىزىمەۋە بۇ سىر چەند ئىپارماتىك لەمەي سىرۋىشى سىرمەيدىلرئىتى لە مىسىر . طلبىغا 1985.

پەراۋىزى ۋە رەڭبىر

¹ سوسىيالىزم، Socialism، پىنچىمۇنى ئابورىر كۆمەلەيەتى و جۇلەنەمىمەكى سىياسىيەت كە سىرۋىشى لەم پىنچىمۇۋە ۋەرگىرەۋە، ھىرەما سىستىمىكىشە، كاتىك كە لەم پىنچىمۇۋە كۆمىلگە بەرپۇۋە دەمەت، پىنچىمۇۋە لىدەگىرەت. پىنچىمۇۋە سوسىيالىستى پىدەدەگىرەت لەسەر نەۋەي كە دەۋلەت خارەمى ھىزەلگەنى بىرەمەھىتەن بىت و كۆتۈرۈلى دابەشكەردى سامان بىكات.

² لەم خەسەلەتە يەككىكە لە خەسەلەتە ھىرەدىارمەكانى كوردەلر بىخۇي و رۇشنىيەرنىمۇۋە. تەنەتە رۇشنىيەرنى كورد بىشەلرئىيەكى تالانبارانەشيان ھەيە لەم ھەلگەشەن و دىكشەنە سىياسى و كەلتۇرىيە كوردەلرەيدە، بەھۇرەك كە ھەمىشە دىۋى مال ۋىزانىيۇن، ئىنچا دىگەرنەمۇۋە دىگەرنە رەخنەگىرەت لەم نەمۇنەي رابىرەۋە كە خۇيان و رۇشنىيەرنىمەكەيان بەشنىكى ئۆزىگەنى بۇون تىيىدا. لەمە ئەگەر دىن بەۋەدا بىنچىن كە كوردەلرەي خارەمى گىرۋىيىكى تايىمەتى خۇيەتى لە رۇشنىيەرنى، چۈنكە ئەمانە ، يان زۇرەيان، زىاتىر پىنچاسەي خۇيەنەلرەيان بۇ دىگەنەنچەت، تا رۇشنىيە.

³ جىيەئىي سىيەم Third World بىرئىيە لە ئاۋنانىكى كىشى ئىم دەۋلەتەنەي لە پىۋى ئابورىمۇۋە پىۋى لەپىشكەرتەن. لەم زارلۇمە لە ماۋى جەنگى سارددا ھاتۇتە كايەۋە، ئىمەكەتى كە دىۋىلۇكى بۇ بەيەك لە ئارادا بۇون، بەمەش زارلۇمەكە ماناى نەۋەي دىگەيەند كە لە پىۋى ئابورى و تەكەنەلۇجىيەۋە، دەۋلەتەنى جىيەئىي سىيەم لە ئاستى سىيەمدا دىن، دىۋى ئىم دىۋىلۇكە بەگىرەكەدا چۈە. زارلۇمەكە يەكەمىنچار لەلەيەنى فرانىز ئانونى ماركسىستەۋە بەكارھاتەۋە بە زۇرى لە لايەنى ئىم دەۋلەتەنەۋە كە شەۋلىان دىمەت بە زارلۇمەكى نىگەتەل دىنارەۋە كەم بەكارىان مۇناۋە. ھەرچۇنەك بىت ھىرەمەھىتەنە ئابورى و سىياسىيەكەي يەككىتى سۇفەت لە كۆتايى ھەشەتەكان و سىرمەتاي نەۋەدەمەكاندا، زارلۇمەكە بە سۈدەمەندى مايەۋە بۇ پىنچاسەگەردى ئىم دەۋلەتەنە، چۈنكە ئەگەر ۋا ئەبىت پۇلەندىن زەھمەت دىيەت. دەۋلەتەنى جىيەئىي سىيەم، نىزىكەي دىۋى لەسەر سىنى دىنىشەۋەنى جىيەئىيان گىرەۋە خۇيان، دىگەرنە ئەمىرىكەي لاتىن ، ئەفرىقىاۋ ئاسىياۋە. ئەۋرىي سىياسىيەۋە ئىم دەۋلەتەنە بەزۇرى لايەنگىرى ھىچ كام لەم دىۋى بۇۋى رابىرەۋە نەبۇون. ھالى ھازىر ھەندىكە ئىم دەۋلەتەنە پەيۋەندىان كىرەۋە بەجىيەئىي پىشكەمۇتەۋە ھەندىكى تىران ۋەكو خۇيان ماۋنەتەۋە ژمارەكەشيان لە ئاستى خۇيان دىبەزىۋىۋ پەيۋەندىان كىرەۋە بەجىيەئىي چۈرەمۇۋە.

جىيەئىي سىيەم بىرئىيە لە ئاۋنانىكى كىشى ئىم دەۋلەتەنەي لە پىۋى ئابورىمۇۋە پىۋى لەپىشكەرتەن. لەم زارلۇمە لە ماۋى جەنگى سارددا ھاتۇتە كايەۋە، ئىمەكەتى كە دىۋىلۇكى بۇ بەيەك لە ئارادا بۇون

⁴ يەككىلى سۈڧىت Union of Soviet بىرىتى بول لىگىمىرتىن يەككىرتوى دىكتاتورىيەنى كۆمۇنىزم، ئورۇننى گىمورى سىستىمە خۇراپىيەكەن بولۇپ بەشىۋەيەكى مەترسىدار ئىدارەنى جەنگى ساردى كىرىمۇ كارىگىرىيەكى زۆرى لىسەر سىياسەتنى ئىۋولۇمەتنى ھەبۇد، ھەتاكۇ ھەرەسۋىئانەكەنى سالى 1991. يەككىلى سۈڧىت گىمورىتىن ولات بول لى جىيەنداد، ئوۋى سىركەرتىنى شۇرۇشى ئۇكتۇبىرى سالى 1917 بى راپىرايەتنى لىنن، يەككىتىمەكە لى دىسەمبىرى 1922دا، دامىزۇنراۋە.

⁵ مەبەست لى پىچمورىيە كە جەمال ەمبولناسىرى سىرۇكى مىسرى پىئادى دىمىرۇ بىئوۋى خۇشەمورە ئاۋرۇلۇد، كەسىپتىمىكى زىياتر سوسىيالىستانەنى سىرىبەخۇى ئەمەۋىيەنە بول.

⁶ تەلەزگە واتە "مارىق" ى غەربى.

⁷ جەمال ەمبولناسىر (1918 . 1970) سىياسەتقەدارلۇ پىۋاى دىۋەلتى مىسرىيە، لىئاۋچەنى لىسپوت لىدايك بول، دامىزۇننىرى جۇلئەۋى ئەلەسەرە سىرىبەستەكەنە، كە لى سالى 1952دا شا - فاروقىيان لىسەر تەخت لاۋرۇد. ئاسىر لى سالى 1956دا، كەتلى سۈنسى خۇمالى كىرۋە. لى سالى 1958دا دىبىت بى سىركۇمارى مىسرى، پاشان ەمەت رۇزى مۇدنى سىرۇكى كۇمارى غەربىيى يەككىرتوى دىبىت، يەك كىتىبى بۇقۇرلۇۋى ەمە كە ئارى فەلسەفەنى شۇرۇشە.

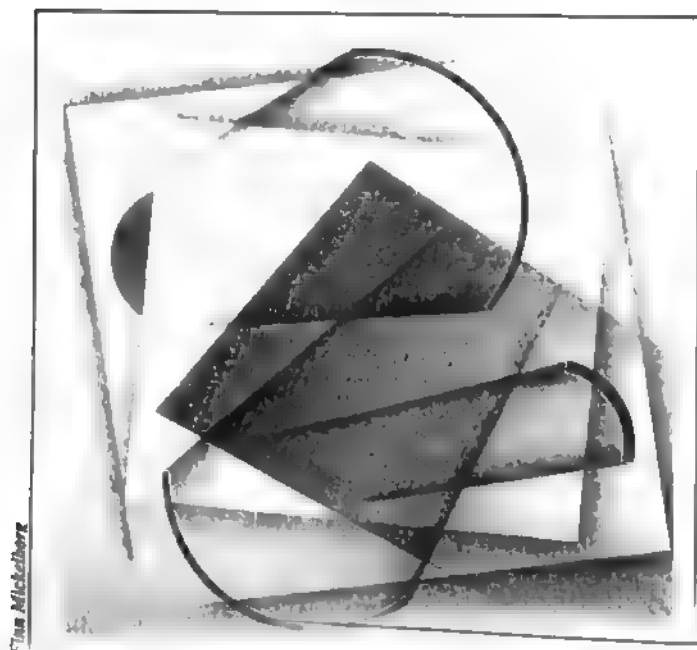
⁸ ئەم ەۋلە بى زەقى لى رۇننى غىراقى پىش راپىرىن و ئىدارەنى ئوۋى راپىرىنىشدا بى زەقى دىبىرتىت، كە بىرچاۋرتىن ەمەكۋى بىرتىيە لى لىۋەنەۋى دىزگۋا رىكۇرلۇۋەكەنى كۇمەلگەنى مەمەنى بۇ ئاۋ ەيزى دەسەلاتدارلۇ دىكۇكى كىرۇن لىحىزىتتىن ئەۋانە بى دەستى بى دىدان. نىشانەنىكى تىرىشى (كە تايىبەت بى كوردستانى پاش راپىرىن) بىرتىيە لى بانگەشەكەردن بۇ دىمۇكراسىيەت لىۋشۋىئەندە كە دىمۇكراسىيەت بىزىم سىركۇتەرتىشنى لىۋ ئاستىدا كە ەۋلى ئامادەۋون دەمەت. ۋەكۇ رىگەدان بىئاخاۋەتنى ئازاد لىۋ ساتىندە كە ئازادىيى خەتەرنەك نىيە بۇ سىر ئەۋان و بەپىچەۋانەرە رىگەرتن لىنى.

⁹ مەمەد ەمەل گەۋرە (1849-1789), Muhammad Ali (viceroy), ئۆنەرى سۇلتانى عوسمانى بول لىمىسرى (1849-1805) بى ئازناۋى پاشاۋە. رىفۇرمىكى بىرپاۋى لىۋلۇدا بىرپاۋىرۇ بىردىيە سىر سىۋرەكەنى رىئانى مۇدەرتىن ەننەيە ئاۋ مەدەنى بىستەمەۋە. مەمەد ەلى لى ئاۋچەنى كافالا لىدايك بول (ئىستى ئەم ئاۋچەنى سىر بى يۇنانە)، دايەۋ باۋكى لىلەبەنى ئەۋاد بولۇن. لى سالى 1799 - 1891 بەشدارى چەندەن شەرى كىرۋە لى مىسرى پاشان دىۋى سۋپاكەنى ئاپلىۋن.

¹⁰ سادات، ئەۋمۇر (1981-1918), Sadat, Anwar el- سىرگەردەپەكى سىرىيازى مىسرىيە، سىرگۇمارى مىسرىشە (1981-1970), يەككىكە لىدىارتىرنى لىۋ كەسانەنى ەۋلىيەندەۋە ئاشتى لىخۇرەۋەلنى ئاۋرەستىدا بىرگەمال بىيىت، لىم پىئارەشدا يەكەمىن سىرگەردەنى ەمەبە كە مامەلەنى لىگەل لىسەرائىلدا كىرۋە. سادات لى خىزىۋەتنىكى ەمەۋە ەۋاۋمۇ كۋى پىۋاۋىكى لىرمانبەرى بچۈك بول، پىۋەندى كىرۋە بى لىكادىمىيە سىرىيازىمەۋەلگەن ەمبولناسىردا بەشدارى كىرۋە لى پىلاننى دىۋى نىنگلىز كە ولانى

ئەم ەۋلە بى زەقى لى رۇننى غىراقى پىش راپىرىن و ئىدارەنى ئوۋى راپىرىنىشدا بى زەقى دىبىرتىت

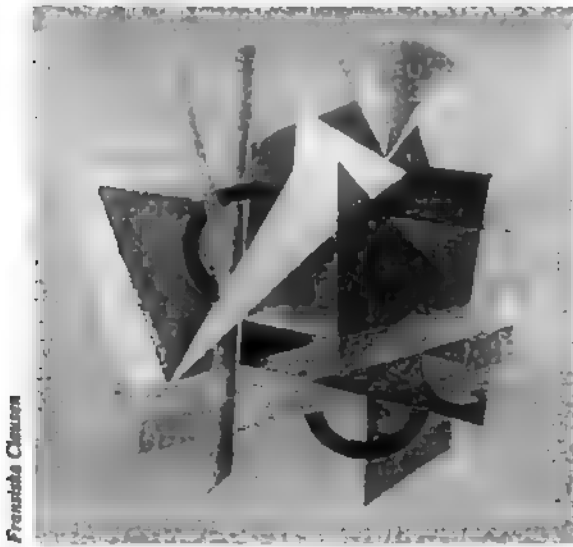
داگیر کردبوو. له ماروی جهنگی جیهانی دوه مډا دووچار زیندانی کړاوه لاسر پښوونډیکردنی به
 لهلماننه کانهوه. له کودیتاکه ی سالی 1952 دا به شداري کړدوه، که ناکامه که ی لاسر کار لادانی شا
 ناروق بوو. له سالی 1946 - 1966 جیگری سمرۆک بوو، هرومها دیسانه وه له سالی 1969 . 1970 دا
 بۆتیره به جیگری سمرۆک.

جېرمى ھاۋسۋورن

مۇدىرنىزىم ۋە پۇست مۇدىرنىزىم پۇمان ۋە تىۋىزى نەدەبى

Francis Clavel

ۋەركىيې: شۆرش جۋانرۋېيى

مۇدىرنىزىم ۋە پۇست مۇدىرنىزىم سىنورى كەلتۈرىۋەتەرەمىي ۋە ئاۋچەيى زىاتر تىنچەندەمۇ پەمەندىكى جىھانى لەخۇگرتەۋ. چىدى بولارى كاركردن ۋە ئامادەمىي نەم دوو جەرميەنە ۋەبەستە نىيە بە بولارمىكانى مۇنەرو كۆشكەسازىمە، بەلكو زۆرەيى پىشتەكان ۋە قەلەمىمەۋى يىرگەندەمۇ مۇۋىيەكان لە پىشتەكانى زانستى كۆمەلەيتىۋە مۇۋىيە كە بىرىتىن لە، فەلسەفە، پامىيارى، ئەدەبىيات، تىۋىزى نەدەبى، پۇمان ۋە چىۋەك نوسىن، كۆمەلەنەسى، ئەرونىشىكارى، مېژوۋ، ئابورىۋ... خىستۇتە ژۇر كارىگەرى خۇيەۋە.

كارىكى ھىندە ئاسان نىيە كە پىئاس ۋە ۋەسقى مۇدىرنىزىم ۋە پۇست مۇدىرنىزىم بە شىۋەمەكى سەرىخۇيان جودا لە يەك، بىكەين، چۈنكە مەزەمىكانى نىۋانىيان ۋەپراي دەستۇنۇزى (كاربرد) ۋىك نەچۈشيان، جىۋازيان لە تەك يەكەيدا ھەيە. لەم ۋەتارەي

بەردەستدا لەسەر مۆدیرنیزم و پۇست مۆدیرنیزم لە بوارى پۇمان و چىرۆك نوسى و پەخنى ئەدەبىي و تىۋرى ئەدەبىي، ئەكۆلىنەوه.

ھەر بىو شىۋەيەي كە وتمان پىناسكردنى ئەم دور (تەعبىر) وىپراي دەستاويزە جياوازەكانيان ۋەك، ديارىكردى مەرزەكان و وابەستەيى و يان مەرزەندى نىۋانيان، كارىكى دىۋارو تا پادەيك مەحالە. ھەر ئەم مەسەلەيە بۆتە ھۆى ئەۋەى كە زۆرىك لە تىۋرىستەكان پىناسەيەكى ديارىكرەى بۆ نەكەن و بە دەربەرنە گەشتى، يان كۆپىزىيەكان قەناعەت بەكەن. بۆ نمونە ھەر بىو چۆرەي كە (ئاندرئاس ھۇيسن) ئەلئىت: تا پادەيكى زۆر، چيەتەيكى بى فۆرم، شەلەزاو، ئارپەك و پىك و ئاڭاشكراو لە پووى سىياسىيەتە ناپايەدار، ھەلاتو (فراى)، پەوان و گۆپاوى پۇست مۆدیرنیزم خودى ئەم ديارەيەى كەردە بە شتىكى فريودەر تەمومۇئامىز پىناسەو ديارىكردى مەرزەكان و چوارچىۋەكانى -ئەگەرىش نەلەين مەحال- يەگجەر دىۋار كەردە. جيا لەۋەش، ئەو شتەى كە لە ديدى پەخنەگەرنەكەو بە پۇست مۆدیرنیزم لە قەلەم ئەدرت، لای پەخنەگەرنىكى ديكە بە مۆدیرنیزم دائەرنىت (يان بە پىچەوانەو)، لە كاتىكدا كە بە تەۋاى فۆرمە تازەكانى لەرەنگى ھاۋچەرخ (ۋەك سەرەلەدانى كەلتورە سەرەخۆ ديارىكرەۋەكانى گرۋپە كەمىنەكان و ھەروەھا سەرەلەدانى ژمارەيەى زۆر جۆراۋجۆرى بەرەمە فەيمىنستىيەكان لە ئەدەبىيات و ھونەردا، تا ئىستاش بە دەگەن ۋەك شىۋەكانى پۇست مۆدیرن، قەسەبەسەيان لەسەر كراۋە^(۱).

لە راستىدا، ھەر بىو شىۋەيەى كە (ئىھاب ھەسەن) قەسەى لەسەر ئەكات، نەتوانىن ئەم بى چارەنوسى و ناديارىكرەنە لە قالبى ئەو فۆرم و دەربەرن و زاراۋانەى ديكەى ۋەك پىشەرەو (ئاۋانگارد)دا بىخەنەرەو:

پۇست مۆدیرنیزمىش ۋەك تەۋاى زاراۋە دەستەۋازەكانى دى -ۋەك پۇست بونىادگەرايى، يان مۆدیرنیزم، يان پۇمانتیزم- دوچارى ئاجىگەرى و لەقبونى مانا بۆو لە راستىدا ئەم ئاجىگەرىە مانايە ۋەك روداۋىكى ھەمىشەيى و ھەموو شونىن، ئازارى ئەدەتە ئەمەش ئەو دەگەيەنەت كە ھىچ جۆرە كۆبۇنەۋەيەكى پوون و پىكەوتنىكى ئاشكرا سەبارەت بە ماناي پۇست مۆدیرنیزم لە نىۋان لىكۆلەرەمو تۆزەرەوانەكاندا، نە... بەم جۆرە ديدگاي ھەندى لە پەخنەگران لەسەر پۇست مۆدیرنیزم ئەو شتەيە كە بەشىكى ديكەيان بە پىشەرەو (ئاۋانگارد) يان پىشەرەۋانى نۆى، ئاۋدیرىنەكەن^(۲).

بەم جۆرە، (دەليد ھارۋى)يش لەو پەرايەدايە كە جۆلە لە مۆدیرنیزمەو بەرەو پۇست مۆدیرنیزم، وىكچون و بەردەۋامى گەلەك زياترى لە جياۋازى و لىكەدەپران، تيا بەدەنەكرىت. بە پەراى (ھارۋى) پۇست مۆدیرن پىشانەرى قەيرانىكە لەنساو

پۇست مۆدیرنیزمىش ۋەك تەۋاى زاراۋە دەستەۋازەكانى دى دوچارى ئاجىگەرى و لەقبونى مانا بۆو
لە راستىدا ئەم ئاجىگەرىە مانايە ۋەك روداۋىكى ھەمىشەيى و ھەموو شونىن، ئازارى ئەدەتە!

سیاسی و فەرھەنگیەکانی وەجەیی 1968ی ئەوروپای خۆڕاواو ولاتە یەگرتووەکانەوه، پوون بکەینەوه

جیاوازیەکی پوون و ئاشکرا لە نیوان مۆدێرنیزم و پۆست مۆدێرنیزمدا نیو ئەتوانین ئەو باوەڕە، لە ڕنگ ■ ئارەزوویی و ئاکامیە

(مۆدێرنیزم)دا کە تیایدا پارچە پارچە پوون، پەرش و بڵاوی، پەوانی و تێپەربوون سەقامگیر ئەبن و یەقین لەخۆ دەگیرێت، لە کاتیکیدا شێمانەیی ھەر جۆرە جێگیرە، پایەداری، یەکیەتی، کۆبوونەوه (پەرش و بڵاونەبوون)، ئاکامیەتی، بەرھەوامی و ئەمری لە ڕامەبەر، لەتەك شك و گوماندا تێكەڵ بوو.⁽⁴⁾

ھەروەھا (ئالینکس کالینیکوس)یش لەو بھوایەداوە کە جیاوازیەکی پوون و ئاشکرا لە نیوان مۆدێرنیزم و پۆست مۆدێرنیزمدا نیو ئەتوانین ئەو باوەڕە، (واتە ئەوەی کە ھێچ جیاوازیەکیان نیو) لە ڕنگەیی ئارەزوویی و ئاکامیە سیاسی و فەرھەنگیەکانی وەجەیی 1968ی ئەوروپای خۆڕاواو ولاتە یەگرتووەکانەوه، پوون بکەینەوه.⁽⁵⁾

لە نیو ئەو دەستەواژەو دەرپرێنانەیی کە تا ھەنوکە ئامارەمان پێکردن، پێدەچێت پووترین و ئاشکراترینیان دەستەواژەیی پێشپەرە (ئاوانگارد) بێت. ئەم دەستەواژەییە لە وشەو زاراوە سەریازیەکانەوه، وەرگیراوە مەبەستی گروپینکی بچوکی گاردی پێشپەرە، یان پێشەنگە (guard advance) کە پێشپەرەیی بەرھەو پێشچوونی سوپا، سوپاییەکان، یان ئەو سەریازیەکانی کە بە دواياندا دین، خۆش ئەکەن، شتێک کە دواتر بە گروپی (دەستەواژەیی) یان گروپی ھێرشبەر (Shocktroops) ناسرا. ئەم واژەییە لەناو دوق و بەرھەمە سیاسی و کۆمەڵایەتی و کەلتوری ئەدەبی و ھونەرییەکانی سەرھەتای سەھەیی بیستەمدا بە بزواتگەلیک ئەوترا کە ئامانجیان ھێرشکردنە سەر ئەو پێودانگ و دیدگا و تێڕوانینە دەستخێشانکراوانە بوو بە تاییبەت لە بواری کەلتورو ھونەردا.

لەم پەرە، کوبیسم، فۆتۆریسم، دادانیسم، سورریالیزم و بونیادگەریی، ھەموویان لە پەڕیەکەرە بە بزواتگەلیکی پێشپەرە (ئاوانگارد) وەسف و پێناسکراون. سەیر ئەوەیە کە زۆرجار پێشپەرە وەک بزوات و جۆلانەوکان قەسەیی لەسەر ئەکەرن. پەنگە، تا ڕامەبەك ھۆی ئەم مەسەلەییە ئەوە بێت کە بزواتە پێشپەرەوکان لە بێئەرەدا پەییامی خۆیان بە بەشێک لە تێکۆشانێ کەلتوری -سیاسی بەفراوانتر بزانن کە خۆیان بۆ تێکۆشان لەتەك پێناساکی بۆڕژوازی و ھەروەھا ئابودکردنیان تەرخانکردووە ھەمیشەش بە ئاشکرا لە ئامادەیی ھەمان توخمی سیاسی و پراکتیک خوازدا لە زۆریک لە بزواتە ئاوانگاردەکاندا وەک پێوھێرێک بۆ دانانی جیاوازی لە نیوان ئاوانگاردیسم و مۆدێرنیزمدا، کەلک وەرئەگیرێت. خۆدی ئاونیشانی پێشپەرە (ئاوانگارد) دەرپەری جۆرە دڵپاوی و نیگەرانیە کە سەبارەت بە کاریگەرەکانی ئایندە یان ھەر شتێک کە بێرارە پووبەت، لە کاتیکیدا کە زۆریک لە ھونەرمەندە مۆدێرنیستەکان دەرھەق بە شێمانەیی ئەوەی کە پەنگە بەرھەمەکانیان گۆرانکاریەکی بەرھەراوانی کۆمەڵایەتی یان کەلتوری لێبەکووتەوه، یەكجار بەدین بوون. باشترین کارگەلیک کە سەبارەت بە (ئاوانگارد)

جېمىس جۇيس

دەستەواژەي مۇدىرنىزىم، لە ماوەي دەيەکانى رابردودا، مانايەکی جىگىرو ديارىگراوى بۇ خۇي پەيدا کردە، گەرچى تەقلادان بۇ دۇنيەوي ريشەي پۇست مۇدىرنىزىم لە رابردودا جەزىدە لىکاندى نەم وازەيە بەر بەرەمە نەدەيىو ھونەريانى کە پىشتەر بە مۇدىرنىست وەسف گرايوون، تا رادەيەنک نەم جىگىريى مانايەي دووچارى لىقبوون کردە

نەنجام دراوہ برىتيە لە تيۇرى ئاوانگاردى (پىشتاتۇپوگيولى)^(۵) و تيۇرى ئاوانگاردى (پىشتەر بەرگى)^(۶).

دەستەواژەي مۇدىرنىزىم، لە ساوہي دەيەکانى رابردودا، مانايەکی جىگىرو ديارىگراوى بۇ خۇي پەيدا کردە، گەرچى تەقلادان بۇ دۇنيەوي ريشەي پۇست مۇدىرنىزىم لە رابردودا ھەروەھا لىکاندى نەم وازەيە بەر بەرەمە نەدەيىو ھونەريانى کە پىشتەر بە مۇدىرنىست وەسف گرايوون، تا رادەيەنک نەم جىگىريى مانايەي دووچارى لىقبوون کردە. ھەر بەم ھۆيەرە جىي خۇيەتى ئامازە بە ھەندى بەرەمى وەك (شەپۆلەکان)^(۷) ى ئىرجىنا ئۆلف و پۇمانە بەناويانگەي جىمىز جۇيس، واتە "ھەستانەو لە دوای مەرگ (پىندارى) لىنگانەکان"^(۸) بکەين کە تا ماوہيەکی زۆر لەتەك (دەدانە تىزەکان)دا لە ريزى بەرەمە مۇدىرنىستەکاندا وەسف گرايوون، بەلام لە دەيەي (1980)دا لە لايەن ژمارەيەکی زۆر لە پەخنەگرانەو (تەعبيى) پۇست مۇدىرنىستيان بۇ بەکار ھەيتراو بە بەشنىک لەو بەرەمەنە لەقلەم دران.

لە دەستەواژەي (کاربرد) گشتيدا، مۇدىرنىزىم دەريى ھونەريەکە (نەك تەنھا نەدەييات) کە پەيەرووي ئەو بېيارانە ئەبۇو کە بەسەر ھونەرو کەلتورى سەندى نۆزدە ھەمەدا زالىبوون، کە پەنگە بۇ نمونە گرنگترينى ئەو بېيارانە، پىاليىزىم يان واقعىگرايى بىت: ھەنوگە، ئىدى ھونەرمەندى مۇدىرنىست گرنگترين يان والاترىن ئەزمونى ھونەري خۇي بە ئەزمونى راستنمايى (دروست نمايى، بابەت نمايى Vensimilltude) نازانىت. ئەمەش بەو مانايە نيە کە سەرجم ھونەرە مۇدىرنىستەکان وازيان لە ھەول و تەقلا بۇ دەركکردن يان دەريى دۇنيای بان ئەدەبىي ھىناو، بەلگە بەو مانايەيە کە پىساکانى سەندى نۆزدەي پىاليىزىمان پەتکردەو کە لە قانبي بېيارگەليکى بى چەندوچوندا جىگىر بېوون. بە پىچەوانەي ئەمەرە، بەرەمى ھونەري مۇدىرنىستى بۇ خۇي خواوہنى جۆرە توخمىکى (خودنەندىشانە) و (خودکار دانەو) ييە، بۇ نمونە، کاتىک کە خەريکى خویندەوہي چىزۆکى (جىن ناستىن) ئەمىن، پەنگە خۇمان لەناو "دۇنيای" ئەفسانەي (غورو دەمارگىرى)^(۹) دا، ونبکەين، بەلام کاتىن کە پۇمانى (يوليسىن)^(۱۰) ى جىمىز جۇيس، يان شەپۆلەکانى (ئۆلف) ئەخوينىنەو، پەنگە تەواو لەو بە ناگايىن کە خەريکى چىزۆک ئەخوينىنەو. دروست ھەر بەو شىوہيەي کە پەنگە تەماشاي تابلۆيەکی (تيرىن) بکەين و خۇمان لەناو ديمەنە خولقاو و خيالۆيەکاندا ونبکەين، بەلام کاتىن تەماشاي تابلۆيەکی (پىکاسو) ئەکەين تابلۆيوني بەرەمەکە بە ئاسانى خۇيمان بۇ نمايش ئەکات.

نەتوانىن ھىزىشکردنە سەر پرسپىکتىو (دیدیگا، دیمەن) لە ھونەرە تەسويىرەکانداو ھەروەھا ھىزىشکردنە سەر تونالىتە (ناھەنگ و تۆمى دەنگ) لە مۇسقىقادا لەتەك ھەول

تەقەلای نوسەرە جۇراوجۇرە مۇدىرنىستەكان بۇ خۇنۇزگارگىردن لە كۆت و بەندو كۆسپەكانى دىدگا سونەتپەكان سەبارەت بە كاراكتەر (كەسايەتى) و گەۋلەى گشتى (Plot) دا ھەلسەنگىنىن.

لەم پومو، مۇدىرنىزم خۇى بە جۇرە لىكدابىرەن و جودايىكە لە رابىردو ئەزانىت كە لە ھەندى پومو وىكچوۋە ئەتەك ھىزىكردنە سەر ئەو بەھا (ارزش) سونەتپانەى كە لەگەل پۇمانتىزىدا تىكەلپو، بەلام، يەككە لەو تايبەتەندىانەى كە مۇدىرنىزم لە پۇمانتىزىم جىيانەكاتەو، بە گشتى ئەو تىپروانىنە بەدىينى و تەننەت تارۇيدىيە لە بەرامبەر جىيانەدا. پەنگە، لىزەدا، گشتگىرگىردن (ئەممىم) بەشىكى تروسناك بىن. پىندەچىت كە مۇدىرنىزمى ئەمەبى لىنگلىزى (كە زۇرۇكە لەو نوسەرەنەى لىنگلىزى نەبوون، پۇلى سەرمەكان لە پىنكەتەن و نوسىنىدا ھەبوە) پەلە بە پەلە لە مۇدىرنىزمى ئەمروپايى بەدىيانەتر بىت. تايبەتەندى بەرجەستە بەرمەمەكانى تى. ئىيس. ئىليۇت، ئەزىپاۋەند، فرانتس كافكا، كىئوت ھەمسون (Knut Hamsun) - تەنھا ناۋى نوئىنەرە سەرمەكەكانەن ھىناۋە - تىپروانىنكى پەشپىنانە بەرامبەر دۇنيانى مۇدىرن، دۇنيايەكى بەشپەشكراۋ، پەرش و بۇو، پو بە خراپەس فەسادى كە تىايدا پەيوەندى نىۋان مۇقەكان گەلەك دىۋارىان مەھالە، دۇنيايەك كە تىايدا پارەو بەھا بازارپەكان بە كۆسپ لە بەردەم بەختەمورى مۇقەكان و پىشكەرتنى كەلتورى لە قەلەم ئەدرىت.

بەگشتى، مۇدىرنىستەكان دەرەق بەو جەرەيان و پىشكەرتنەنەى كە لە زانست و تەكنەلۇژىيە ھاۋچەرخدا بەدەستەتەو، ھەلۋىستى ناھەزانە، يان لانسى كەم بەدىيانەيان ھەيە بە گومان و دودلىيەو تىيان ئەروان. ھەلبەتە، نابى ئەم مەسەلە بەسەر تەراۋى مۇدىرنىستەكاندا گشتگىر (تەممىم) بەكەين بۇ نمونە، بە ھىچ شىۋەيەك سەبارەت بە (فلاڧىمىر مايا كۇفسكى) يان فۇتۇرىستە ئىتالىيەكان پاستى لەخۇ ناگىرئ، بەلام، ۋەك دىلۇن ئەم پوداۋانە بەرلەۋى مۇدىرنىست بىن، بە ناۋانگارد لە قەلەم ئەدرىن.

لە زۇر ھالەتدا، پاستەرخۇ ئەم گومان و بەدىينە لە بەرامبەر زانست و تەكنەلۇژىيەدا لەۋەو ھەلۋەلۋە كە تەكنەلۇژىيە لە ماۋەى جەنگى جىيانى يەكەمدا، گۇپا بە ئامرازى كوشتنى بە كۆمەلى مىلۇنەھا كەس لە مۇقەكان و زۇرچار لە تەك جۇرە نەفرەتەك دەرەق بە بازارپەيوونى پەيوەندىەكان، سازگارەو بە يەككە لە ئاشكەرتىن و بەرچاۋترىن پىكەكان جىاكرەنەۋى مۇدىرنىزم لە پۇست مۇدىرنىزم دائەنرىت.

لىزەدا، پىۋىستە بلىين كە تەنھا دەرگىرەوون لە شۇپىشكى كەلتورى ھونەرىدا ماناى پىشكەرتنى سىياسى لەخۇ ناگىرئ: بەرمەمەكانى كىئوت ھەمسون، تى. ئىيس.

بەگىر

تەكنەلۇژىيە ھاۋچەرخدا بەدەستەتەو، ھەلۋىستى ناھەزانە، يان لانسى كەم بەدىيانەيان ھەيە بە گومان و دودلىيەو تىيان ئەروان

بە گومان و دودلىيەو تىيان ئەروان

ئىليۇت، ئەزرا پاۋەند، لوتچى پىراندلو، دى. ئىچ. لارس و ويلىام باتلىرىش بە
بىرەمى تەۋرى (مەۋى) مۇدىرنىزىم لە قەلەم ئەدرىن، بەلام، ئەۋ دىدە سىياسى -
كۆمەلەيتىيە كە دىكرى ئەۋ بىرەمەندە ھەلىيىنچى، دىدىكە زىياتر دواكەۋتە ۋەك
لەۋى لە ئايندە بىروانىيت و بەدەرپىنى سىياسى، زىياتر كسۇن پارىزانەيە تا
پىشكەرتۇخۋازو پىشپەۋ.

ئەم خالە ئەۋە دەگەيەنيت كە ئەزمونە ھونەرىۋ كەلتۇرىيەكان، داھىيان، ئەفراندنو
دژايەتلىكردن لەتەك نەرىتخۋازىدا، بە باشى ئەتۋان شانەبەشانی نەرىتخۋازى سىياسى،
كۆنپارىزىۋ تەننەت فاشىزىمىش ھاۋەنگ بىن و لەتەكيا بېۋىن: (پاۋەند) و (مەمسان)
بۇ ماۋەيەكى يەككار دىزىخايەن كۆيەلى فاشىزىم بوون و (لانى كەم لەسەر بىنەماي ئەۋ
تۈزىنەۋەمۇ لىكۆلىنەۋەنى كە كراون) تەننەت بە ئاشكەرىۋىنى ھۆلىتىۋ دېنەمىي
نازىيەكانىش لە ماۋەي جەنگى جىھانى دوۋەمەدا، بىدار نەبوۋنەۋە. لە بەرامبەردا،
نوسەرنىكى گەۋەي مۇدىرنىستى ۋەك فىرجىناۋولف، بەلىن بەستو بوو بە جۈرە
لىبرالىزىمىكى سازگارو دور لە ئاكۆكى كە لە ماۋەي سالىەكانى دەيە 1930 دا
پشتىۋانى لە پارتى كرىكاران ئەكردو ۋەك نوسەرە گەۋەكانى دىكەي مۇدىرنىست
ھىچ كاتىك و لە ھىچ زەمانىدا دەستى لە تىكۇشان لە دژى فاشىزىم ھەلنەگرت.

رەنگە، ئامازەكردن بە (فۇلف) ۋەبىرەنەۋەي ئەۋ خالە يىت كە رەۋەندى
كاملبوونى مۇدىرنىزىم پەيۋەستە بە جۈرئ لە (نۇرىنەسازى) ھونەرۋە: بە بەراۋە
لەتەك ھەلۋىستى زالى ئۇنانى نوسەر لە سەدەي نۇزەمەمەدا، ئەبى ئۇنان ماۋەيەكى نۇر
تېمەرىن تا بىتۋان سەرلەنۋى دۋى شۇرشىكى مۇدىرنىستى ئەم ھەلۋىستە بالاۋ
زالەي خۇيان بەدەست بەننەۋەمۇ بىپارىزىن. ھەر بەر شىۋەيەي كە (فۇلف) (لە باسنىكى
جىۋاندا لە وتارى (ژورنىك لەناۋ خۇدى خۇدا، باسى لىكردۋە، رەنگە بەشىك لە
پونكردنەۋەي ئەم مەسەلەيە بگەرتەۋە بۇ گرىدانى مۇدىرنىزىم لەتەك جەمۋولنى
كۆمەلەيتىۋ جۇگرافىيىۋ ھەلۋىلاردى شىۋە زىيانىكى قەرەجانىۋ كۆچەرەنە كە بۇ
ئۇنان پەلە بە پەلە لە پىۋان سەختەر نەرنەكەۋىت.

تەنھا لە پىشت بەدبىنى مۇدىرنىستىدا ئەم دۇزىنەۋە (تەجروۋى) يە شارۋە نىيە كە
پىنى ۋايە بەر قەرەركردى پەيۋەندى لە نىۋان مۇۋەكەندا كارىكى سەختە، بەلكو
باۋەرنىكى دىكەي فەلسەفى تر شارۋەتەۋە لەسەر ئەۋ بىنەمايەي كە گەرچى مومكىنە
جىھان يەك پارچە يىت و قابىلى ناسىنىش يىت، بەلام تەنھا لە پارچەۋە بەشى
بچوكتەدا قابىلى تىگەيشتە.

دېقىد ھارۋى لەۋ بېۋايەدايە كە مۇدىرنىزىم، پرسىپكىتۋىسىم و بىزەگەرايى چەند
لايەنەي ۋەك بىنەماي مەرىفەناسى (خود) ھەلۋىلاردە، ئەك چىيەتى راستەقىنەي تاكە

رەنگ، ئامازەكردن بە (فۇلف) ۋەبىرەنەۋەي ئەۋ خالە يىت كە رەۋەندى كاملبوونى مۇدىرنىزىم پەيۋەستە بە جۈرئ لە (نۇرىنەسازى) ھونەرۋە:
بە بەراۋە لەتەك ھەلۋىستى زالى ئۇنانى نوسەر لە سەدەي نۇزەمەمەدا، ئەبى ئۇنان ماۋەيەكى نۇر تېمەرىن تا بىتۋان سەرلەنۋى دۋى
شۇرشىكى مۇدىرنىستى ئەم ھەلۋىستە بالاۋ زالەي خۇيان بەدەست بەننەۋەمۇ بىپارىزىن.

ھەزرىدە

واقىيىتى بىنچىنىيى و ھاۋىيىك و يەك پارچىو لە ھەمان كاتىشىدا ئالۋىزىيەكى ئاشكرا كىردىمۇ خىستۇتىيەپو. (ھارۋى، 1989، ل 30). بە پىنچەوانىمۇ، پۇست مۇدىرنىزىم وىپراي خواستى بۇ پاراستى پىزەمىيىگەرايى، بىرۋاي بە واقىيەتتىكى تاك و بىنچىنىيى نىمۇ رەتتەكەتەمۇ. لەم پەمۇرە (ھارۋى) جەخت لەسەر پىنچەكەي لىوتارد ئەكات لەسەر پۇست مۇدىرنىزىم، واتە (ئاباۋەپىو بىنچىمانى بەمەر جۇرە بان پىۋايەتتىك)، (ھارۋى 1989، ل 45) پىنچەكەكە (خود) بە شىۋەي پاراۋىكىمىك بە جۇرە بان پىۋايەتتىك لە قەلەم لەسەرت. لىرەدا بە تەۋايى وىكچوۋنى نىۋان پۇست مۇدىرنىزىم و بىنچەكە شىكىنى دەرئەكەرت، كەراتە لە پەۋانگەي تاكى مۇدىرنىستىدا مۇقەكەن مەھكۇم بەمەي كە لە بارودۇخى بەشەشەبىۋون و پەرشەۋىقۇي كۆمەلەيتى و تەنەت و جودىدا بىزىن، لە كاتىكىدا (بە پىنچەوانىمۇ پۇست مۇدىرنىستەكەن)مۇرە كە ئەيەنەي بە ئالارامىيەمۇ لەم بارودۇخە ھەلپىن. لىرەدا، پەنگە كارىگەرى (فرۇيد) گەلەك زىاتر بىت چۈنگە زۇرۇكە لە نوسەرانى والىكرد كە زىاتر بايەخ بە دەرۋون و ئەزمۇنە زەينىكەن بەن، ئەك بە دۇنياي دەرەكى و سەراپاگى. ئەم مەلەسەيە، لە لايەكەمۇ بۈە ھۇي پەرسەندىن و پالۋتنى تەككىكەكەن و شىۋە گەنگە تازەكەن: پەرسەندىن و پەرسەپىدانى تەككىكى (مۇنۇلۇگى) دەرۋونى و جەرمەيان مۇشيارى لە لايەن (فۇلف) و (جۇيس)مۇرە پالۋتنى مۇنۇلۇگى ئىراماتىك لە لايەن (ئىليۇت)مۇرە، لە لايەكى دىكەشەمۇ ئەگەل جۇرە باۋەپىكى بەدبىنانەشدا گەرنى خورەبىۋ لەسەر لەم بىنچەمانىيە كە كەلپنى نىۋان ئەزمۇنى زەينى و دۇنياي (عەينى) تۈۋان چاككەندەمۇ پەركەندەمۇ نىيە، ئەم باۋەپى كە: "شەتتىكى مەھالە كە بە تەۋايى بىۋان بلىم كە مەبەستىم چىيە" جىيا لەمەش، كارىگەرىيەك كە ئەم لەخۇنامۇبۈۋنە ھەيتى، بىرتىيە لە ئالۋىزىكەن و خولقاندنى كىشەيەك كە پەيۋەندى بە شۈناس و تاكايەتى مۇقەكەنەمۇ ھەيە.

(بەرنارد) يەككىك لە كەسايەتتىكەن پۇمانى (شەۋەلەكەن)ى (فۇلف) پەرسىيار ئەكات كە مەن كىم؟ لە راستىدا، ئەم پەرسىيارەي بە نىشانەي سەرھەلەدى كىشەيەكى تازە بۇ ھەنەرمەندەن مۇدىرنىست نىتە ئەمۇر. لەم پەمۇرە، يەككىك لەم پەريارنامەي كە كەۋتە بەر شالۋى نوسەرە مۇدىرنىستەكەنەمۇ، پەريارنامەي كاراكتەرىيان كەسايەتتە لە چىزۇكەكەندا كە تىيائىدا كەسايەتىيان كاراكتەرى، دەپن دەرپىيان نۆيەنەي كەسايىكى تاك، سەقامگەرتۈۋ، پايدەلەر، سازگار دەرۋ لە ھەر جۇرە ئاۋۇكىيەك بىت كە، ھەم بۇ خۇي ھەم بۇ ئەۋان دى ئاسراۋ قابىلى ناسىنىش بىت. ھەر بەر جۇرەي كە بەرنارد (قارەمانى داستانى فۇلف) نازاننىت كىيە، يان دۇنيا نىيە لەمەي كە كىيە، ھەر بەر جۇرە (ك) قارەمانى چىزۇكى (قەل)ى كەكەش لەمۇ تىنەكەك كە ئاتوانىت وەسفىكى وىدۇ جىگەر دەرپارەي كەسايەتى كلام (Klamm) بىخاتەپو، واتە دەرپارەي

لە پەۋانگەي تاكى مۇدىرنىستىدا مۇقەكەن مەھكۇم بەمەي كە لە بارودۇخى بەشەشەبىۋون و

پەرشەۋىقۇي كۆمەلەيتى و تەنەت و جودىدا بىزىن، لە كاتىكىدا (بە پىنچەوانىمۇ پۇست

مۇدىرنىستەكەن)مۇرە كە ئەيەنەي بە ئالارامىيەمۇ لەم بارودۇخە ھەلپىن

کەسایەتییەکە که خەڵکانی جۆراوجۆر بە شیوەیەکی جیاوازی (ئەو) ئەبینن و لە دیدی جیاوازمە وەسفی ئەکەن، یان ئەنەست لە سەردەمی جۆراوجۆردا خەڵکانی دیاریکراو بگەرە ئەنەش بە شیوەی جیاوازی وەسفی ئەکەن. بەنگە لە ئەدەبیاتی مۆدێرنیستیدا لەناو هەندێ لە شانۆگەراییەکانی (لۆئیک پیراندەلو)دا، وابەستەبوون یان پشتبەستن بە شوناسی دیاریکراو تا پەنە زێدەپەوی پەنجوری بکۆت و بە ناشکرا لەناو هەندێ فەلسەفەی جۆراوجۆری وەک (خۆ بە ئەنە زانی) یان (خۆ بە تەمەر زانی) (Solipsism) کۆتایی دیت. دەبێ شەرمش بێنین کە لەم دیدگایەمە بەرەمەنکی وەک (یولیسیز) (جۆزین) تا ئەندازەیک بە ئەرازدادی دیتە بەرچار.

بۆ یەکەمین جار، (نیهاب حەسەن) نیشانە یان ریشەیی میژویی وازەیی پۆست مۆدێرنیزم لە دەستوێژی (کاربرد) خۆیدا بە شیوەی (پۆست مۆدێرنیسم) (Postmodernismo) بە هۆی (فەردریکۆ دۆ ئۆنیس)مە لە کتێبی "هەلبێاردنی هۆنراوەگەل نیسپانیۆلی و ئەمریکای باشوورد (هەیانۆ - ئەمریکایی) (13) ئەدۆزیتەرە، بەلام ئەم وازەیی ئەنە لە سەڵەکانی دەیی 1950داو بە شیوەیەکی بەرجەستە ئەنە لە دەیی 1960دا چووە ناو قەڵەمەری گوتاری پەخنەگرانی لینگلیزی - ئەمریکاییەمە. پێدەچیت، بۆ یەکەم جار ئەم وازەیی بە رەوالت دەریی دەورەبەندی و دابەشکردنی میژویی یان قوئاغیکی تایبەتی میژویی بێت: هونەر یان کەلتوری پۆست مۆدێرنیزم بریتیە لە، هونەر یان کەلتورێک کە لە ماوەی سەڵەکانی پاش جەنگی جیهانی دووهمدا بە کۆمەکی تەکنیکەکان و بێرە مۆدێرنیستەکانەمە پەری سەند، یان ئەنەست لێیان دوورکەوتەو لیکجیاوونەرە بۆ ئەوەی کە بۆ جینگا ریاایستی یان پێش مۆدێرنیستیکە بگەریتەرە. بەلام، لەم چەند دەیی دوايیدا پەخنەگران کەلکیان لەم وازەیی وەرگرت بۆ ئامادەکردن یان گەراوە بۆ تایبەتەندیکەل تایبەتی کەلتوری، هونەری کۆمەلایەتی. لەم نێوەدا، دەستاوێژی وازەیی "کۆمەلایەتی" بایەخیکی تایبەتی هەیه: ناشکرایە کە پۆست مۆدێرنیزم بە مانایەکی بەرفراوانتر و گشتگیرتر لە مۆدێرنیزم، بەکارنەمەینریت و هەر بەر جۆرەش ئامازە بە بارودۆخی مەزنی بە گشتی و یان بە کۆمەلگا لە ئاستی گشتی و بەرفراوانداو هەروەها بە هونەر یان کەلتور ئەکات (دەستاوێژی) کە لیوتار لە کتێبی "بارودۆخی پۆست مۆدێرن"دا بە گوزارشێک دەریارە زانی پێناسەیی کردووە. بەم جۆرە، ئەوانین ئەمەو پۆست مۆدێرنیزم بە شیوەی جۆراوجۆر جیاوازی بەکاربەنین:

1- ئامادەکردن بە ئەدەبیات و هونەری ئارایایستی و ئاسونەتی سەردەمانی دواي جەنگی جیهانی دووهم.

بۆ ئەوەی کە بۆ جینگا ریاایستی یان پێش مۆدێرنیستیکە بگەریتەرە

مۆدێرنیستەکانەمە پەری سەند، یان ئەنەست لێیان دوورکەوتەو لیکجیاوونەرە

هونەر یان کەلتورێک کە لە ماوەی سەڵەکانی پاش جەنگی جیهانی دووهمدا بە کۆمەکی تەکنیکەکان و بێرە

2- ئامازەكردن بە ھونەر ئىدىيەلىككە ھەندى لە تايىبەتەندى دىيارىكرامى
مۇدىرنىستەكان بە چەلەپۇيەى زىندەمەى ئەگەيەننىت.

3- ئامازەكردن بە ھەندى لايەنى بارودۇخى گشتى مۇسى لە دونىاي سەرمەيدارى
دەرەنگ وەختا، سەلەكانى دىۋى دەيەى 1950، ئەو لايەنەنى كە كارىگەرىيەكى
ھەمەلەيەنەى فراۋانى لەسەر ژيان، كەلتور، ئايدىۋولۇزىياۋ ھونەر ھەيە.

4- بە گشتى، ئامازەكردن بە جۇرە تىپروانىنىكى ئىجابى (پۇزەتەيە) دەرەق بەو
لايەنەنى ئاۋمانىد (ھەلەتە لە بەشىكە لە كارىۋەكەنى ئەم وازەيەدا ئەك ھەمەيۋان).
بەم جۇرە، ئەو دەستەيە لە تايىبەتەندى مۇدىرنىستەكان كە لە زىندەمەوتىرن
دەستەۋىزى خۇيدا ئەتۋانن بېتە ھۇى دىۋستەۋىنى پۇست مۇدىرنىزم، بىرەتە لە:

1- رەتكەندەمەى سەلەنەى ئاشىكرەكردن بە قازانچى گەرانەمە بۇخود /خود
ارجاعى/ بە تايىبەت لە جۇرى تەنزاۋىزى ئاجدىۋ ئابۇنيادىكەيدا.

2- رەتكەندەمەى كەشۋەمەى يان بۇن بەرامەى ھونەرى رەتكەردى بەرەمەى ھونەرى
ۋەك (گشت)ىكى پىكۇپىك (گەرچە دىفەىد ھارۋى پىيۋايە كە ھونەرى مۇدىرنىستى بە
پىنچەۋانەى ھونەرى پۇست مۇدىرنىستەۋە، لە بىنەردە ھونەرى بۇن و بەرامەى
ئارەزەمەندىە (ھارۋى 1989، ل 22).

3- رەتكەندەمەى كاراكتەر (كەسەيەتى) و بىن ۋاقتا (مۇتەيە) يان گەلەلى ئەسلى
(Plot) لە چىزۇكەكاندا، ۋەك ھەندى چەك يان بىرەى مانادار، يان لە ھوى
ھونەرىيەۋە شىۋى داكۇكىكرەن بىت.

4- رەتكەندەمەى پىكەۋەمەۋى و ھاۋكارى يان پۇكەۋتەن ئەتەك خۇنەرداۋ، بە
پىنچەۋانەشەۋە رەبەۋەۋەۋەۋە دىۋەتەكردنى خۇنەرو دىشكاندن و ئازاردانى.

5- تەننەت رەتكەندەمەى خۇدى (مانا) ۋەك جۇرە ۋەھمىكى ئالومەندەۋە
ۋەنەيەكى پوچ بە پىنى ئەو باۋەۋەى كە ھەر جۇرە ھەۋى و تەقەلەيك بۇ تىگەيشتن و
ئاسىنى جىھان كارىكى پوچ و بىيەھاۋ بىكەككە، يان بىۋاكردن بە ۋەنەگەلەى كە
"دىاردەيەك ھەيە بەناۋى جىھان كە، دەمىن لىنى تىگەمىن و بىناسىن".

پۇست مۇدىرنىزم، ئايدىيالىزمى زەينى مۇدىرنىزمى تا رادەى (خۇ تەنھا گەرايى)
يان (خۇ بە تەۋەر زانن) ئەگەيەننىت، بەلام تۇخمە تراۋىدىۋ بەدەيىنەكانى مۇدىرنىزم
رەتەكەتەۋە، خۇ ئەگەر ئەتۋاننىت بەم لىكەندەۋەيە بەرگى لە سوتانى رۇما بىكرىت،
لانى كەم ئەتۋاننىت بە كەمتەرخەمەۋە چاۋدىرى يان تەماشاى كارەساتە ناخۇشەكان
بىكرىت و كەلكى لىۋەرىگىرۇت. بە ئاسانى ئەم جۇرە پىناسەۋە ھەۋەھا پىناسە گشتىۋ
بەرفراۋەكانى دى لەسەر پۇست مۇدىرنىزم ئەۋەمان بۇ ئاسان ئەكات تا زۇرىك لە

پۇست مۇدىرنىزم، ئايدىيالىزمى زەينى مۇدىرنىزمى تا رادەى (خۇ تەنھا گەرايى) يان (خۇ بە تەۋەر زانن) ئەگەيەننىت،

بەلام تۇخمە تراۋىدىۋ بەدەيىنەكانى مۇدىرنىزم رەتەكەتەۋە

میشیل فوکو

پۇست مۇدیرنیزم خەنزو لاسايىگر دىنەۋى ھاۋكىشە گەلى كۆمەلەيەتتى، ئابۇرىۋى سىياسى ئەۋ كۆمەلەيەتتى، گە خۇدى (پۇست مۇدیرنیزم) تىياندات سەرھەلەتەتات

بەرھەمە ئەدەبىي ۋەنەرەكانى سالا سەرھەتايەكانى ئەم سەدەيە، يان تەنەت سەدەي ۋاپىردى كەم تا زۆر ۋەك بەرھەمگەلىكى پۇست مۇدیرنیزم بزانن: چىزۇكە خەيالىيەكانى (كافكا)، (برسىتى) ^(۱۶) بەرھەمى (كنوت ھەمسان)، (سروەكان) ^(۱۷) (عەززا پاۋەند) ۋە تەنەت (تريتسرام شىندى) ^(۱۸) بەرھەمى (لارنس ئىستېن). بەم جۆرە پىنئاسە ئاۋىراۋەكان ئەۋەمان بۇ ئاسان ئەكات كە توخەم پۇست مۇدیرنیزمىستەكان لە بەرھەمى ژمارەيەكى جۇراۋجۇرى ئوسەران، تىۋىرسىن ۋ، رەخەنگرانى (پۇست بونىادگەرا) ۋ (بەنەما شىكىنى) ۋەك (ژاك درىدا)، مىشېل فوكو، ژاك لاكانىشدا، بەدىيەكەين.

لە زۆر ۋەۋە، تايىبەتەندى بەرجەستەي پۇست مۇدیرنیزم بە تىۋىراۋىنىكى باشەۋە لەتەك دۇنيای مۇدیرندا، ھاۋپايەم لەم دىدگايەۋە كە دۇنيای ئاۋىراۋ بە قەلەمىۋە لەتەت بىۋىن ۋ پەرشوۋىلاۋى بەرفراۋانى ۋ ۋە لە زىادىۋىن، دۇنيای زالبىۋىن ئشارگەلى ئابۇرى، دۇنيای بىنەسەلاتى مۇۋەكان لە ۋەپەۋىۋىۋىۋە لە بەرامبەر تەكنەلۇژىادا بە ئابىنا ئەزانن، ھەر بۇيە ھىچ مەشتۇمۇ ئاكۇكىكە لەتەك مۇدیرنیزمدا بەدى ئاكات. بەلام لەبەر ئەۋە كە مۇدیرنیزمىستە گەۋەكان لە پەسەندىكردن ۋ تىگەيشتىنى ئەم راستىيەندا بە ترس ۋ ئالومىدىۋە رەفتارىان ئەكرد، ھەر بۇيە ئەتۋانن لە دىدىكى تايىبەتەۋە بلىنن كە تەنە پۇست مۇدیرنیزمە كە بە شىۋەيەكى كراۋە راھەت (ئاسۋە) بەم راستىيەنە قايىل ئەبىۋ دانيان پىئەنەت. بەم جۆرە، ھەقىقەتە مەسەلەكە، يان قىۋلكردى، بۋە بە يەككە لە تايىبەتەندى بەرجەستەكانى پۇست مۇدیرنیزم ۋ بە جۆرىك لە مۇدیرنیزمى جىئەكاتەۋە. (دىفېد ھارۋى) پىئى ۋايە كە پۇست مۇدیرنیزم خەنزو لاسايىگر دىنەۋى ھاۋكىشەگەلى كۆمەلەيەتتى، ئابۇرىۋى سىياسى ئەۋ كۆمەلەيەتتى، گە خۇدى (پۇست مۇدیرنیزم) تىياندات سەرھەلەتەتات. ئەۋ، زىادىۋىنى ژمارەي خەلكى يان دۇنيا جىاۋازو لىكداۋراۋەكان، يان داسەپاندنى ئەۋانە بەسەر زۆرىك لە پۇمانە پۇست مۇدیرنیزمىستەكاندا، بە "رەۋەندى ۋەۋ بە پەرسەندى شۋىنى نىشتەجىنى كەمىنەكان" (گتوسازى)، بىنەزكردى دەسەلات، پەراۋىزكردى ھەزرى ۋ خەلكە كەمىنەكان لە شارە ئاۋەندىيەكانى بەرىتانياۋ ۋلاتە يەكگرتەۋەكاندا، بەراۋرد ئەكات (ھارۋى 1989، ل13). ھەر بەم جۆرە، ئەۋ ھەندى بەراۋردى ئاشكرا لە نىۋان بونىادى پىنخراۋە تازەكان لە سىستىمى سەرمایەدارى پۇست فۇردى (دەبەشكردى ۋ پەرش ۋ بىلاۋى بەرھەمەيئان لە كەنار چىۋىۋىۋە سەرمایە) ۋ ئايدىۋىۋىۋىۋە پۇست مۇدیرنیزمىستىدا، ئەكات.

تەمەشاي لايىھىسى ۋە رەھبەرلەر جۇرۇجۇرۇگانى كەلتۈرى بازىرى سەردەمەگەمان بىلەن

بەم جۇرۇ، تابلۇگانى (ئەندى وارھول) يان (پوي ليخن ئىشتاين) ھانمان دەدەن تا بە ۋورە ھوشيارىيەكى زاتارە

ھەروەھا، ئەنە سىنەمەن دەستاونى (كاربرد) پۇست مۇدىرنىزىمىشدا دەشنى ئەو مانايە شارارە بىت كە جىھان لە سەرمەتاي سالەكەنى ئەم سەمەيدە دوچارى گۇپان ۋە مرگۇپان (تھول)ى زۇر بۇرە. لە ۋلاتە پەرسەندەكەندا (سەرمەيدەلەرى دەرەنگەخت) گەشەكەرن ۋە پەرسەندەنى پەيوەندەكەن ۋە پىشەسازىيە ئەلكتەرنەكەن، شۇرەشكى گەرمەيان لە ژيانى خەلكى ۋە كۆمەلگە مۇزىيەكەندا، بىرپەكەردە. پۇست مۇدىرنىستەكەن لە بىرى ئەمەلى كارداشەمەكەن لە بەرامبەر ئەو مرگۇپانەندا پىشان بەدەن، كەچى بە شىۋەمەكەن ۋەك كرىكارە ۋىرانكەرمەكەنى سەمەنى نۇزەمەم - لەمەنەمەكى كە پىنيان ۋابو، شامىر ئەمەتە ھۇى بىكارىيونىيان، دەستيانكەد بە تىكشەكەندەنى شامىرى كارخانىكەن - كەتتە ستايش ۋە پىشەلەنەنى ئەو دۇخەم پىشەلەنەن لىنەكەد: ۋاتە، ستايش ۋە پىشەلەنەن لە (غىبا)ى لەزا يان دۇخەكى ھونەرى كە ھەلقۇلۇى ئەو شتە بوو كە (ئالەم بىنامەن) (كە زۇرەك لە نوسەران بە گەرمەتەرن پىشەمەمەرى پۇست مۇدىرنى ئىزانەن) بە (سەرمەنەن بەرمەمەنەمەنى شامىرى) ناۋدىرى ئەكەد.

بەم جۇرۇ، تابلۇگانى (ئەندى وارھول) يان (پوي ليخن ئىشتاين) (كە بە زۇرى بە پىشەمەكى ھونەرى پاپ ۋە ھونەرى مۇدىرنىستەكى لە قەلەم ئەمەرن ۋە لە ھەمان كەندا، ھەندى كەسى دى بە بەشەكەن لە ھونەرمەندەنى پۇست مۇدىرنىستەيان ئىزانەن) ھانمان ئەدات تا بە ۋورە ھوشيارىيەكى زاتارە ۋە تەمەشاي لايىھى ۋەمەندە جۇرۇجۇرۇگانى كەلتۈرى بازىرى سەردەمەگەمان بىلەن. لە پاستىدا، ئەم بەرمەمانە بە جۇرۇكەن دەرىپى كارە ھونەرىكەنى (مارسل دۇشان) كە لە سالى 1919/دا پىشانەكەكى بۇ بەرمەمە زۇرەكەنى كەرمە بە تايىبەت ئەو دەفرە (فەلەمەرى)يە دەمەنەرىيەكى كە ۋەك پەيكەرنەكەن دەمەكەت. بەرمەمەنى، پۇست مۇدىرنىستەكەنىش ۋەك زۇرەكەن لە شەپۇلە ئاۋانگاردەكەنى پاپوردو لە تەكەنەلۇزىيا بىزارەن، زىاتەر شىفتە شەيدەي بوون ۋە ھونەر بە (گەشتى) ۋەك ھونەرنەكەن لە نەوتۇنى بەرمەمانەندا جىنى گەرتە، رەتەكەنەمە زىادە لە پىنيست بىر لە كارىگەرى ھەنەكەمى ۋەمەنەنجامى خىرايى بەرمەمەكەنەن ئەكەنەمە: چاپ ۋە بىلەكەنەمە، زىاتەر ھەنەكەمەنى ستراتىيە ۋەك ئەمەلى ھەل ۋە تەقەلەيكە بىت بۇ ئەمەلى. ئالەمەنى كالىنىكوس، پىنيۋايە كە ئەم جۇرۇ بىرپاپ ھەلەمەنەكەنەنە ھەل ئەمەن پەيوەندەنى نىۋان زۇرەكەن لە (مۇدىرنىستە ۋالو پىشەكەمەتەكەن) ۋە (كەلتۈرى خەلكى ھەم) ۋەك شەتەكى بىيەھا پىشانەدەن ۋە بۇ نەمەنە، ئامارە بە ھەزى لە پادەمەمەنى تى. ئىس. ئىليۇت بە ھەلەكەنى مۇسقىلى مەردەمى ۋە قەرزاز بوونى ستراتىيەنىكى بە (رەگتەم) ⁽¹⁷⁾ ئەكات (كالىنىكوس 1989، ل 15).

د. موسا ئىبراهيم

شارل دىن مۇنتسكىيۇ

(1755-1689)

و: شوان نەخمەد

بەرايى

سەدى جەڧەمەم لى بىرىتانيا بەسەركەوتنى سىستىمى پادىشايسى دەستورى
كۇتايىيات، دواى ئەمدى ئەم ولاتە ژمارىيەكى زۇر جەنگ و شۇپشى بەخۇيەمە بىنىو
دەسلەتلى حوكمرانىسى بىنەمالەي "سىتىوارت" لىئاوبرا. لى سەروپەندى ئەم
گۇپرانكارىيەمەشدا ژمارىيەكى زۇر بىرمەندو فەيلەسوفى سىياسى ھاتقە ئاراو تىقۇرى
گۈنچاۋ و لىبارىيان بۇ ئەم ھەلومەرجە تازەيە دۇزىيەمە، ئەگەرچى سەرمەنچامى
تىقۇرىيەكانىيان لىگەل يەك جىياۋازىبوو.

"تۇماس ھۇيس" و "جۇن لوك" گەرەترىن فەيلەسوفى سىياسى ئەم سەمەيە بوون.
سەرمەراي ئەمدى فەلسەفەى مافى سىروشتىو پەيمانى كۆمەلەيتى سەرمەچاۋەى

مەردوکیان بو، بەلام لە یەگدی جیاوازیبون، چونکە "هۆیس" لایەنگری دەسلەتاتی رەهاو "جۆن لوک" یش لەگەڵ دەسلەتاتیکی سنوردادار بوو.

بە کۆتاییهاتنی سەدی هەفدە سستمی سیاسی بێریقانی بەرمو ئەوە دەچوو بێتە سستمیکی پادشایی دەستوری پەرلەمانی، بە تاییبەت دواى ئەو مەلۆیزانییەى دووچارى ئەو ولاتە هات بە هۆی سەرکەوتنی شۆرش ئەمریکی و دروستبوونی ولاتە یەگەرتوووەکانی ئەمریکا. لە پای ئەمە بێریقانی ناچاربوو شەری کۆلونیالی نوێ لە دژی ئەمریکا دەستپێبکات، سەدی هەژدەم بە سەدی شەری کۆلونیالی نیوان ئەم و ئەمریکا نازەدە نەکریت. بێریقانی بە هۆی ئارامی بارودۆخی ناوخۆیی و سەختی خاکەکەى (وەک دورگەییەک) لە بەرامبەر هێرشى ئەمریکا، بوو گەورەترین و بەهێزترین ولاتی کۆلونیالی.

فیکری سیاسی سەدی هەژدە دەنگدانەری بیروبووچوونە دەستوریە لیبرالیەکانی "جۆن لوک" بوو، ھۆکات بە ئاراستەى پشتیوانیکردنی ئەو سستمی دەسلەتە کاربەمکرد کە لە ئارادا بوو. بێریقانی لە سەدی هەژدەم بە پێنجەوانەى سەدی پێنجووەمە بیریاری سیاسی مەزنى وای بە خۆیەو نەبیتی، تا بتوانن تێوی سیاسی ئەو ولاتەدا پاران بکەن. ئەوروپا پاش ئەوەى لە سەدی هەژدەم ھەلومەرجیکی ناھەمواری بەخۆیەو بیتی، سەرلەنوێ فیکری سیاسی ھاتەو ئاراد بیریارە سیاسییەکانی ئەوینش دەستیانکرد بە رێکخستەوێ ئەو واقعە ناھەموارە، لە رێى ھێنانە ئارای ھەلومەرجیکی تازەو دامەزراندنی دامەزرەگای نوێ، بە جۆرێک لەگەڵ پێشکەوتن و ھەلومەرجی تازەو ھێزە کۆمەلایەتیە مۆدێرنەکاندا بگۆنجیت.

لە بێریقانی، پراگماتیزم لە بواری ئاھارو لیکبوردن لە ئاینداد حکومەتى دەستوریش لە بواری سیاسیدا بالادەست بوون، لە بواری ئابووریشتا دەولەت بوو بە خزمەتکاری بازەگانی. لەم قۆناغەدا شەڕەکانی دەولەت زیاتر لە پێناوی بازاردا بوو. دواى ئەم گۆرانکاریانە شارنشینەکان پۆلیکی بەرچاویان لە ژيانى سیاسیدا گێراو بە شێوەیەکی یەکجاری، مەلەبەندى سەرۆت و سامان لە لادێو گواسترایەو بۆ شارەکان. لێرەو بازەگانی کارامەکان پێویستیان بە چاودێری پادشا نەبوو، بەلکو ئەوە بەرژمەبەندى ئەوان بوو ئاراستەى کۆشکی شاھانەى دیاریدەکرد.

فیکری ئابووری- بازەگانی بە جۆرێک گەشەى کردو بەھێزبوو، تا وایلیتەات کۆتێولی فیکرو سیاسەتى ئابووری لە بێریقانیادا کرد.

لەگەڵ ئەو گۆرانکاریانەى ناو بێریقانی، ھەلومەرجی سیاسیش لە کیشومەرى ئەوروپا گۆرانکاری بەسەردا هات، بە تاییبەت دواى ئەوەى دوو دەولەتى بەھێزى وەک (پروسیا و روسیا) پەیدا بوون. ئیتەر دەسلەتات ھەر بە تەنھا بۆ ئیسپانیای ئەمریکا و ئەمسا پوان نەبوو، یاخود گۆران و بەرھەوینشچوون خەسەلتى ئەوروپای خۆشاوا

جۆن لوک

فیکری سیاسی سەدی هەژدە دەنگدانەری بیروبووچوونە دەستوریە لیبرالیەکانی "جۆن لوک" بوو،

ھاوکات بە ئاراستەى پشتیوانیکردنی ئەو سستمی دەسلەتە کاربەمکرد کە لە ئارادا بوو

نمبورو، بېلگو له اروپاي ناوړه است و خوره لاتيشي گرتسمو له م پوهه بوونه
رکابري له اروپاي خورناو.

سرمه پاي ټيکچوون و گوزاني هاوسنگي هيز له سدهي هيزمو دواتريشدا، به لام
فره نسا وهک سرچاوهي سرمه کي فیکري سياسي له له اروپا دا مایه وه. هرچنده
له لمانيا ژماره يک بيریاري ټيدا دهرکوت، به لام ناستي داهينانيان نهگشته ناستي
داهيناني فیکري فره نسي. فره نسا له سدهي هيزمه دا کموتبووه ژير فشاري
بيروبوچوونه تازمکان و سستمي کون له ولتمدا له بهرمم هرشمي ناپيديا
نوينمکاندا بوو. دمسلا تي پادشايي رها که له سرمه مافي خودايي و ستمکاري
دامزراوو، خمن و خولاي دامزراوندني ليمپراتوريه ټيک بوو. لهم خمره فره نسا ي
له شمريکي بيشوماروه گلاند، هر له له اروپاوه تا کيشومري نوني له امریکاو
هندستان له ناسيا.

هرچنده سستمي پاشايه تي له سرمه تاوه تواني سرمه کون به دمسقيني، به لام
دواچار پوي پوي زنجيره يک شکست بووه وه. له لايه کي ترمه هاوالاتياني فره نسا
به دمسق باج و گنده لي و بهر تيلمه دمياننالا ندو داهاتي دارايي ولات گميشته نزمترين
ناستي خوي. هر يک له چيني ناوړه است و خانه دانه کان داسو پيدايان بوو له دمسق
دمسلا تي پاشايه تي و مانوهي له ريان به کوسپيک دهزاني له بهرمم پيشکمرتي
خوياندا.

گرنکترين له دياردانه ي له ژياني کومه لايه تي فره نسا دا جينگي ناپرمزيي خهک
بوو، بريتي بوون له:

1- سستمي پلويپايه دابه شکردن: لهم سستمي به جوړيک بوو ناهمقييکي نوري
ټيندبوو، هممو پلوي پايه بهرزه سرمه يزي و مدمنيه کاني دموله ت سرخان بوو بو
خانه دانه کان و له داسي باج و سرمه نش به خشرابوو. لهم پروسه ي کوملگاي
دوکمرت کردبوو. خانه دانه کان ژيانيکي شاهانه دميانگوزمراند، بهمن له موي هيچ
جوړه کارنيکي واکمن کوملگه سوودي ل ببيني.

2- کليسا: کليسا خاوه ني سرمه و سامانيکي زوړو زموند بوو، لهم سامانه
زوره شي له داهاتي له زموي زارانه دمسق کمرت که 0.2 خاكي فره نسا ي
دمرتسمو له پيداني باج و سرمه نش به دموله به خشرابوو. هاوکات پياواني کليسا
دمسکوت و پلويپايه ي زوريان پيندراوو، سرمه پاي دمسکوتني داهاتيکي گموره له
پارو پوي لهم خزمه تگوزاريانه تي منها به سرمه خلکي رهش و پوتدا سه پيندراوو.
لهم پارو پولانه ش بو هيزران و خه لکاني نه دارو دمسق کورت خمرج نه دمرکا، بېلگو
تمنها گموره پياواني کليسا مافي سرمه کردنيان همبوو، له ونيش وهکي گموره
خانه دانه کان دميانگوزمراند.

ناستي داهينانيان نهگشته ناستي داهيناني فیکري فره نسي

سرمه پاي ټيکچوون و گوزاني هاوسنگي هيز له سدهي هيزمو دواتريشدا، به لام فره نسا وهک
سرچاوهي سرمه کي فیکري سياسي له له اروپا دا مایه وه. هرچنده له لمانيا ژماره يک بيریاري ټيدا دهرکوت، به لام

3- بێبه‌شکردنی خاندانه‌کان له ده‌سه‌لاتی سیاسی: سهرمه‌رای پله‌وپایه‌ی خاندانه‌کان، پادشاکان به‌رده‌وام له هه‌ولی نه‌وه‌دا بوون پێگریان لێبکه‌ن و نه‌مێن هه‌یج ده‌سه‌لاتیکه‌ی سیاسی بگره‌ نه‌ست. سهرمه‌نجامی ئهم کاره‌ش بووه‌ مایه‌ی نه‌وه‌ی خاندانه‌کان نژایه‌تی ده‌سه‌لاتی په‌های پادشا بکه‌ن.

4- سستمی کشتوکالی: سستمی کشتوکالی پێگه‌ی به‌ جوتیاری فەرهنسی نه‌وه‌دا سهرمايه‌ نروستبکات، له‌به‌ر نه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی خاندانه‌کان و سستمی دارایی و باج سه‌ندن پێگه‌ی وون له به‌رده‌میدا. ئه‌مه‌ پێچه‌وانه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ بوو که له به‌ریقانیادا هه‌بوو.

5- سستمی باج و مرگرتن: سستمی باج به‌ شیوه‌یه‌کی عادیانه‌ نه‌بوو، نه‌وه‌ی قورسایی زۆری له سهرشان بوو خه‌لکی ره‌ش و پووت بوو. له‌گه‌ڵ زیاده‌بوونی پێداویستیه‌کانی ده‌سه‌لات، باجیش زیاده‌مکرد. ئه‌وانه‌شی باجیان کوژه‌مکروه‌ له مه‌زنه‌مکردن و پێژه‌ی باجدان و ئه‌و بڕه‌ پارمیه‌ی به‌ر هه‌ریه‌کێک ده‌کوت، ناهاقه‌یه‌کی زۆریانده‌مکرد.

6- چینی ناوه‌ند: چینی ناوه‌ند به‌ شیوه‌یه‌کی تایبه‌ت له شاره‌کاندا کوژیووبوونه‌وه، ئه‌مانه‌ به‌ چاونکی سوک سه‌یری هه‌ریه‌ک له خاندانه‌کان و پیاوانی کلێسیایان ده‌کرد، پێیان وابوو ئه‌وانه‌ شه‌خۆزن و بێ نه‌وه‌ی خۆیان بڕه‌نجێنن له‌سه‌ر ئه‌رك و ماندوویی خه‌لکانی تر نه‌ژین. چینی ناوه‌ند وه‌ک کوژسپ و پێگرتنه‌ک له به‌رده‌م ئازادی کاری پێشه‌سازی و بازگانیادا، سه‌یری سستمی پله‌وپایه‌و به‌خشین و سستمی باجیان ده‌کرد. هه‌لومه‌رجی باویشیان به‌ له‌مه‌په‌رێک ده‌زانی، له به‌رده‌م توانای پێشکه‌وتن و به‌ره‌و پێشچوونی خۆیاندا. هاوکات خۆیان له‌ گه‌سانی دی به‌ شایسته‌ی پله‌وپایه‌ر پۆسته‌ بالاگانی ده‌ولت ده‌زانی، چونکه‌ سه‌رووت و سامان و زانستی پێویستیان له به‌رده‌ستدا بوو بۆ به‌رپه‌وه‌بردنی وڵات. له وه‌ها هه‌لومه‌رجێکدا چه‌ند نوسه‌رێک له فەرهنسا په‌یدا بوون و داوای پامالینی سستمی پادشایی په‌هایان ده‌کرد، هاوکات تێده‌کوژشان بۆ به‌رقه‌رارکردنی یه‌کسانی و لێکبه‌وردنی ئایینی، له‌گه‌ڵ چاره‌سه‌رکردنی قه‌یرانی ئابووری و هه‌لگرتنی کو‌ت و به‌نده‌کانی سه‌ر بوا‌ری پێشه‌سازی و بازگانی.

سیاسه‌ته‌مه‌دارانی لای خۆیان نه‌وه‌ پێیان وابوو سستمی پله‌وپایه‌ به‌خشین و فەرمانه‌روایی په‌ها، دژی یه‌کسانی و به‌ها ئینسانیه‌کان. له‌م پوومه‌وه‌ نووسینه‌کانی "جۆن لوك"، کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌یان به‌سه‌ر کوژه‌مکه‌ی فەرهنسیه‌وه‌ به‌جێهێشت. نووسه‌رانی فەرهنسا فیکری سیاسی ئینگلیزیان کرده بنه‌مایه‌ک، بۆ ده‌سپیکێ کاره‌کانیان له پێناو فەرهنسا‌یه‌کی نوێدا. لێر مه‌وه‌ ئه‌و قه‌ناعه‌ته‌ ها ته‌گۆڕی که بوونی هه‌کومه‌ت له پێناو دا‌بینکردنی ئازادی و ئاسایش و پاراستنی مافی مولکایه‌تیه‌دا، به‌

ستمکاره ئومیدوار بوون دهرگای سهردهمیک تازمیان لینکرتسهوه. ههر لهر ماوهیه داو دواي مردنی لويس بوار له بهرهم سهرجهم ئاقاره سیاسي و فلسفهي و ئاینیهکاندا کرایهوه، بۇ ئهوهي دواي سهردهمیک له سهرکوئکردن و چهپاندنی دورو دریز گوزارشت له خوین بکن.

شمش سال دواي مردنی "لويسی چواره" نامه فارسیهکانی *Lettres Persanes* "مؤنتسکیو" بلوکرایهوه. ئەم بهرهمه دهنگدانوهیهکی گهرهه ههبوو، لهبر گرنگیهکشی چوار جار له چاپ درایهوه. ههرچهنده نامهکان ناوی نووسهرهکی لهسهر نهبوو، بهلام خهلی له رۆی ئهوه شیفوازهی کتیبهکهی پینوه سهر خاوهنهکیان ناسیهوه. دواي سهرکوئتی بهکهمین رۆی، قهساعهتی بهوه نهما لهناو چوار دیواری ژورهکی دانیشیت و دهریارهی ولاتانی دی بنووسیت. هاوکات خهزی زۆریشی له سهرکردن، هانیدا سهردانی زۆر ولات بکات. لهر ولاتانهی سهردانی کردن: هنگاریا و ئیتالیا و لهمانیا و هۆلندا. له کۆتایی سالی 1729 له هۆلنداوه رویکرد به بریتانیا و تا بههاری سالی 1731 له ولاتهدا مایهوه. ئەم سهرهانهیدا به فۆرمی جیاجیای هوکمردن و به رهفتار و ههلسوکهوتی گهلان ناشنابوو، لیهرهوه گهیشته دهرههجامی ئهوهی ژینگه چ کاریگریهکی لهسهر دانیشتوانهکی هیه. "مؤنتسکیو" به زانیاریهکی بێشومارهوه گهرایهوه پاریس، ههموو ئهوانهشی له کتیبهکهدا (سهبارت به شکۆمهندی و پوخانی ئیمپراتۆریهتی پۆمانی) تهوریفکرد. ئهوه کتیبهی له سالی 1734 دا بلوکردیهوه. راستیهکی ئەم بهرهمهه سهرمتایهک بوو بۇ کتیبه بهناوبانگهکی (پۆهی یاساکان)، که سالی 1748 له دور بهرگدا له شاری جنیف چاپکرا. ئەم کتیبه وەک نامه فارسیهکان ناوی نووسهرهکی لهسهر نهبوو، بهلام ههر زوو خوینهران به نووسهرهکی ناشنابوون.

پۆهی یاساکان

"مؤنتسکیو" دهلیت: "کاتیئیک قوتابخانهه جیهنیش کسێک هاتوو کتیبیکی له بارهی یاساوه خسته بهردهستم، بهر مهبهستهی بگهوه سۆراخی پۆهی یاساکان"⁽⁷⁾. ئەمهش وایلیکرد سالی 1748 کتیبه بهناوبانگهکی (پۆهی یاساکان) *L'esprit des lois* بنووسیت. نووسینهوهی ئهوه کتیبه بیست سال له ههولنی بێوچانی وێست، کاتیئیکیش تهواریکرد تهمهنی گهیشتهبووه شست سالان. ئەم بارهیهوه دهلیت: "هیندهی نهماوو ئەم کتیبه بکوژیت"⁽⁸⁾.

ئەم پڕۆژهیهی زۆر گهره بوو، چونکه باسی له ههموو ئهوه دام و دهرگایانه کردبوو که مروفایهتی به دریزایی میژوو هینابوونیه ئاراهه. ههروهها به وردی باسی له یاسا و ترانسپۆنه جیاجیاکانی تهواری میللەتانی دنیا کردبوو، بۇ ئهوهی هۆکارهکانیان

لويس چوارههم

ئەم بهرهمه دهنگدانوهیهکی گهرهه ههبوو، لهبر گرنگیهکشی چوار جار له چاپ درایهوه. شمش سال دواي مردنی "لويسی چواره" نامه فارسیهکانی "مؤنتسکیو" بلوکرایهوه.

“مۇنتسكىيۇ” پىيوايە ھەمۇر فۇرمە جياجياكانى دەۋلەت و ئو ياسايانى خەسلەتى دامەرزىزە كۆمەلەيتەكانى دەستىشان دەگەن.

بەرەنجامىكى سىروشتى مەرجە تايەيتەكانى ھەر نەقەۋەتەگە.

گەر ئو مەرجانە كۆرانيان بەسەرداھات، ئو فۇرمى دەۋلەت و ياساكانىشى دەگۈزىن.

دەستىشان بىكات و سەرچاۋو ئاۋمەزكىيان ئاشكرا بىكات. “مۇنتسكىيۇ” دىۋى سەفەرىكى دوۋو دىزىز بۇ چەندىن ۋلات، گەيشتە بەرەنجامى ئوۋى كۆمەلگەكان بە شىۋەيەكى خۇپسك يان ھەرەمەكى دىروست ئابىن و تايەنە ئاراۋە، بەلگۈ دىروستبۇون و دەرگەۋتنيان پابەندە بە ياساگەلىكى نەگۈزۈ ھەمىشەيىۋە. مىژۋى ھەر مىللەتتىكىش دەنگدانەۋى ئو ياسا نەگۈزەنەيە. ئەم بارەيەۋە دەلىت: “ھەمۇر ياسايەكى تايىبەت وابەستەي ياسايەكى دىگەيە، ياخۇد پەيۋەستە بە ياسايەكى سەرپاگىرو گشتى ترەۋە”^(۶).

ۋاتە دەيەۋىت بىلىت: ياساگەلىكى گشتى ھەيە، كۆنترۆلى ديارەدە سىروشتىەكان و ژيانى كۆمەلەيتى دەكات.

ئەم ياساگەلەش بەمچۆرە پىئاسە دەكات: “بىرىتە ئو پەيۋەندى پىئوستانەي لە سىروشتى شتەكانەۋە دىروستدەيىت”^(۷). ئەگەرچى ئەم پىئاسەيە تەمومژاۋىە، بەلام دەيەۋىت بىلىت: بىرىتە ئو بىنەمايەي رەفتارو ھەلسۈكەرتى مۇزۇ كۆنترۆل دەكات و دەيىت مۇزۇ كۆنترۆل بىلىت. ھەرچەندە مۇزۇ زۇر جار دەيەۋىت پابەندە نەيىت پىئانەۋە. چۈنكە ئەستەمە مۇزۇ ۋەكى بوۋنەۋەرىكى ئاقل پابەندى ياسا نەگۈزۈ ھەمىشەيىەكان بىلىت، ۋەك ئەۋەي جىھانى سىروشتى پابەندە پىئانەۋە. مۇزۇ بەۋپىيەي بوۋنەۋەرىكى ئاقلە بەردەۋام ئو ياسايانە پىششىل دەكات كە يەزدان داينان، ھەرۋەھا ئو ياسايانەش دەسكارى دەكات كە لە ياسا يەزدانىەكانەۋە كەۋتۈنەتەۋە. چۈنكە ئو ياسايانەي لەگەل خەسلەتى مۇزۇدا بەگۈنچىن، تەۋاۋ جىۋازە ئو ياسايانەي ئاراستەي بوۋنەۋەرە سىروشتىەكان دەكات^(۸).

ئەم ياساگەلە گشتىەي ھۈكىمى تەۋاۋى گەلانى سەرزەۋى دەكات، ئەستەمە بەسەر ھەمۇر كۆمەلگەيەكدا جىبەجى بىكرىت، چۈنكە بە پىنى ھەلومەرجى تايىبەتى ھەر كۆمەلگەيەك دەگۈزىت. “ياسا بە شىۋەيەكى گشتى بىرىتە لە ئەقلى مۇزۇيەتى ئو شتەۋ كۆنترۆلى تەۋاۋى گەلانى سەرزەۋى دەكات. ياسا سىياسى و مەدەنىيەكانى ھەر مىللەتنىك دەيىت تايىبەت نەبىن بە خۇي، ۋاتە ياساگە لەگەل ئو مىللەتانەدا بەگۈنچىت كە بۇي دانراۋە، چۈنكە رىكەۋىتىكى سەيرە گەر ياسا مىللەتنىك بۇ مىللەتنىكى تر دەست بەدات”^(۹).

“مۇنتسكىيۇ” پىيوايە ھەمۇر فۇرمە جياجياكانى دەۋلەت و ئو ياسايانەي خەسلەتى دامەرزەۋە كۆمەلەيتەكانى دەستىشان دەكەن، بەرەنجامىكى سىروشتى مەرجە تايىبەتەكانى ھەر نەتەۋەيەكە. گەر ئو مەرجانە كۆرانيان بەسەرداھات، ئو فۇرمى دەۋلەت و ياساكانىشى دەگۈزىن.

ئو ھۇكارانەي مەرجە تايىبەتەكانى ھەر نەتەۋەيەك ديارىدەكەن، بىرىتىن لە ھۇكارە سىروشتىەكانى ۋەك: ئاۋەۋاۋ تۇبۇگرافياۋ خاك لە لايەك و ئو ھۇكارە

كۆمەلەيتىنەن پەقەتلىرى خەلگە لە كۆمەلگەيەكى ديارىكرادا دەستىشان دەكەن لە لايەكى تەرە.

سەبارەت بە ھۆكەرە سىرۇشتىكەكان، "مۇنتىسكىۇ" پىنى وايە پۇلىكى گەرە لە دەستىشانىكرەنى سىرۇشتى ياساكان و فۇرمى ھۆكەرانى و ئەقلىيەتى نەتەوايەتى و ھونەر و ترانسىيۇن و ھەلسۇكەوتى خەلگەيە دەگىن. بەمچۆرە دانىشتوانى ھەرمە ساردەكان بەھىزۇ چاۋنەترەن، بەلام خەلگە ناۋچە گەرمەكان لاۋزۇ ترەسۇن(7). ھەرمە پوبەرى جۇكرافى ھەرمەولەتلىك شىۋەى ھۆكەمتەكەى ديارىدەكات. سىستىمى كۇمارى لەگەل پوبەرى مام ناۋەندىدا دەگۈنچىت و سىستىمى دىسپۇتزمىش لەگەل جۇكرافىا پان و پۇرەكاندا(8). ھۆكەت سىرۇشتى خەلگە، خەسلىمەتى ئەقلىيەتى نەتەوايەتى دەستىشان دەكات. (ئەگەر زەۋىيەكە بۇ كىشتوكالكرەن لەبار بوو، ئەوا ئەقلىيەتى مەكەچى و پاشكۆيەتى بالادەست دەيىت، ھەرچى ئەقلىيەتى ئازادىخۋازىشە لەر ھەرمەندە گەرە دەيىت كە كىشتوكالى نىن)⁽⁹⁾.

دەيىت لەۋەش ئاگادارىن كە پۇلى گىشتى ھەر نەتەۋىيەك تەنھا ھۆكەرە سىرۇشتىكەكان ديارى ئاگەن، بەلگە لەر ھۆكەرە كۆمەلەيتىنەن ديارىدەكەن كەلە كۆمەلگەيەكى ديارىكرادا بالادەست، ھەكى: ئايىن، فۇرمى ھۆكەت، پورەۋەكانى رابردو، عادات و ترانسىيۇن، ئادابى ھەلسۇكەوت. بەمچۆرە ھۆكەرە سىرۇشتى و كۆمەلەيتىكەكانى پىكەرە بەشدارن لە دروستكرەنى پۇلى گىشتى نەتەۋەدا كە بىرىن لە پۇلى ياساكان.

سىستەمەكانى ھەرمەنەرەۋايى

لەي "مۇنتىسكىۇ"

"مۇنتىسكىۇ" فۇرمەكانى ھۆكەرانى بەسەر سىن جۇرى سەرمەكەدا دابەشەكات، پىنى وايە ھەر جۇرە پىرانسىيى تايىبەتى خۇى مەيە. واتە ھىچ سىستەمەكە ناتوانىت بەپىنى بىنەماكانى سىستەمەكانى تر ھەلسۇكەوت بكات، ياخۇد لەسەر ھەمان رىتمى لەۋان بچولنىت و ئامىرو ئامرازەكانى لەۋانى تر بەكاربەيىنىت.

1-سىستىمى كۇمارى: لىرەدا دەسەلات و سەرمەرى بۇ تەۋاۋى گەل ياخۇد بۇ بەشىكى دەيىت، گەر دەسەلات بۇ سەرجەم ھۆلەتەن بوو، ئەوا دىمۇكراسى دەيىت. گەر لە دەست گروپىكى بچۇلە خەلگەنەكە بوو، ئەوا فۇرستۇكراتى دەيىت. ھۆكەرانى كۇمارى دىمۇكراسى بە (فەزىلەت) درىرە بە تەمەنى مانەۋى خۇى دەدات و لە پۇى رىزگرتنى ھۆلەتەن لە يەكترى دەيىتەۋە. سەرىارى ئەمانە، دەيىت ھەمەۋان ئامادەيى نەۋەيان تىدەيىت رىزى ياسا بگرن. ھەركەتلىكىش فەزىلەت و خۇشەيەستى و گۆرەيەلىكرەنى ياسا ئەما، ئەوا دىمۇكراسىيەت ھەرمەس دىيىت.

دەيىت لەۋەش ئاگادارىن كە پۇلى گىشتى ھەر نەتەۋىيەك تەنھا ھۆكەرە سىرۇشتىكەكان ديارى ئاگەن، بەلگە لەر ھۆكەرە كۆمەلەيتىنەن ديارىدەكەن كە لە كۆمەلگەيەكى ديارىكرادا بالادەست.

ھەرچى ھۆكۈمى كۆمۈرى ئۆزىنىڭ ئىقتىسادى، پىئوسىتى بە يەككە لىم دورى شىتە ھەيە: يان بوننى (فەزىلەتلىكى مەن) بە جۇرئەت خانەدانەكان لەگەل تەراوى خەلگەدا پەيۋىسان و ەك يەك بىن، بۇ ئەمەلى جەمەتەر لە خاۋەن دەسەلاتەكان پائەپەرن و نەكەونە سەنگەرى دۇايەتلىكردىنەنەمە، ياخود (فەزىلەتلىكى بىچوۋك) لە ئارادا بىت. ئەمەش جۇرئەكە لە دادپەرۋەرى دەپنە مایە ئەمەلى خانەدانەكان لانى كەم لە نىۋان خۇياندا يەكسان بىن و جىياۋزى لە نىۋاندا نەپىت، بەمەش مانەرىيان مەۋگەر دەپنە. گەر تەباۋ يەكگرتۈر بون بەھىزەپەن، گەر ئاتەباش بون ئەوا دەسەلاتيان نامىنەت، چۈنكە دادپەرۋەرى يەكسانى پۇخى كۆمۈرى ئۆزىنىڭ ئىقتىسادى (10).

2-سىستېمى پاشايەتلى: لە ساپەلى ئەم سىستېمەدا تاكە كەسنىك بە پىنى يالساڭەلىنكى نەگۈر ھەيە دەھات، ھاۋكات پىئوسىتە دامودەزگەر دەسەلاتى دىكە ھەپنە كە لەناۋ خۇياندا دەسەلات بەشكەن و پىگا لە سىتەمكارى بىگرن. ئەم دەسەلاتە لۇكالىيەنى دەپنە لەمپەرىكە لە بەردەم سىتەمكارىدا، بىرىنەن لە: دەسەلاتى چىنى خانەدانەكان و پىۋانى ئاينى دەسەلاتى شارەكان.

پرانسىيى ھۆكۈمەتنى پاشايەتلى بىرىتە لە (شەرف) و ئەمەلى پىئوسىتى پىئەتلى بەھىزكردىنى ھەستى شەرفە لەلاى ھاۋلاتيان (ئەۋىش خۇدەنەپىنى و خانەدانىيە) كە دەپنە مایە جۈاۋەتلىن كارۋ كىردەم، نەك پىئوسىتى بە فەزىلەت و چاكەلى ھاۋلاتيان ھەپنە.

3-سىستېمى سىتەمكارى: لىزەدا تاكە كەسنىكى سىتەمكار ھۆكۈمەتەدات و ھۆكۈمەتەنەكەشى بەپىن ياساۋ بەپىن ھىچ بىنەمايەكە، واتە ھەمۋە شىتە بە پىنى خواست و ئارەزۋى خۇى دەپاتەپىرۋە. ئەمەۋرە سىستېمە تەنھا لە پىنى تىرۋىر تەقاندەنە دىتە سەركارۋ دىرۋە بە مانەۋەلى خۇى دەدات. پرانسىيى ئەم قۇرمى ھۆكۈمەتنە لەۋەدايە، ھاۋلاتيان تىرسىكى زۇرىيان ھەيە مەكەچى دەسەلاتى لەمانەۋەلى سىتەمكارن. ھەرچەندە "مۇنتەسكىۋ" پەخنى لە ھۆكۈمى سىتەمكارى دەگرت، بەلام چاۋى لەسەر ھۆكۈمەتنى سىتەمكارەنە ھەرىكە لە "پىشلىۋ" و "لوىسى چۈاردە" بوو كە توانيان، دەسەلاتە لۇكالىيەكان و سىستېمى پەرلەمانى دەسەلات و دەسكەۋتى خانەدانەكان پائەمان و لەناۋيانەپەرن.

نەۋەلى بالى ئەم، ھۆكۈمى دىمۇكراسى بوو كە لە كۆمۈرى پۇمانىدا بەرجەستە بوۋىۋ، بەلام پىنى ۋابوۋ ئەم قۇرمى ھۆكۈمەتنە، تەنھا لە چۈارچىنەۋەلى ۋاتە بىچۈكەكاندا بەرقەرار دەپنە. سىستېمى پاشايەتلىش لەگەل ۋاتە مامناۋەندەكاندا دەگۈنچىت، ھەرچى ھۆكۈمى سىتەمكارىشە ئەوا بۇ دەۋلەتە گەرەكان دەستەدەت.

سەرەپەلى ئەمەلى ھۆكۈمى دىمۇكراسى نەۋەلى بەزى ئەم بوو، بەلام دەتوانىن لەناۋ نوۋسىنەكانىدا پەي بەۋە بەرىن كە "مۇنتەسكىۋ" ئەم سىستېمى پاشايەتلى پى باش

سىستېمى سىتەمكارى: لىزەدا تاكە كەسنىكى سىتەمكار ھۆكۈمەتەدات و ھۆكۈمەتەنەكەشى بەپىن ياساۋ بەپىن ھىچ بىنەمايەكە،

ۋاتە ھەمۋە شىتە بە پىنى خواست و ئارەزۋى خۇى دەپاتەپىرۋە

بووېت که له بریتانیا دا هېووه. پنی واپووه گهر بیتو نهو سستمه له فهرنسادا کاربېنکرت، نهوا دمتوانیت نازادی سیاسی دسستهبر بکات. "مونتسکیو" وهکی "نرستو" پنی واپووه سستمی هوکمرانی له ولایتکوهو بؤ ولایتکی دیکو له سردهمینکوه بؤ سردهمینکی تر، به پنی (سروشتی جوگرافی، میژوو، پوهرو معلومرجی نهو ولاته) دهگوزیت.

نرستو

نوهی راستی بیت "مونتسکیو" سهارت به شیوازهکانی هوکمرانیکردن، شتیکی تازهی نههیناومه ناروه جیاواز لهوهی بیرارانی پیش خوی باسیان لیکرېوه. تنها شتی نهو هینابیتی پهیومندی به سستمی پادشایهتیوه هېوو که لهسر پرانسیپی (شهرهف) دروزه به تمهنی مانوهی خوی دودات. هروها تهکیدي لهوه دهکردوه که پیویسته پلوهپایههکی شایسته به خاندانهکان بدریت، له هردو کایهی سیاسی و کومهآیهتیدا. لهم بارهیهوه دهلئت: "چینی خاندانهکان، چاکترین هیزیکن بؤ بهرگرتن له ستمکاری. بن بوونی پادشا هرگیز خاندانهکان نابن و بی خاندانهکانیش لهوهی دهبیت هرگیز پادشا نییسه، بهلکو فرمانپروایهکی ستمکاره" (17).

نازادی سیاسی و

لیک جیاکردنهوهی دهسهلانهکان

گرنګترین شتی بهلای "مونتسکیو" وه، سؤراخکردنی نازادی بوو. سستمی سیاسی بریتانیاش بهلای نهوهوه، تنها رنګایهک بوو بؤ هینانهدی نازادی سیاسی که ههموو نازادیهکانی دیکه وک نازادی بیروپار فیکرو خواوهنداریتی پنهو بهستراوه. نازادی سیاسی مانای نهوه نییه مروف هرچیهکی نارمزوو کرد بکات، بهلکو مافیکه له کردنی نهو شتانهی نارمزووی دهکات، بهلام لهو چوارچیوهیهدا که یاسا رنګه پیدهدات. واته نه ناچار دهکرت شتی بکات خوی نارمزووی لهسر نهبیت، نهرنی پندهدریت کارنک بکات یاساخ بیت.

هر هاولاتیکه توانی نهو شتانه بکات که یاسا رنګایان پینادات، نهوا نازادی خوی له دستمدات، چونکه نهوانی تریش ههمان مافی نهومیان هیه سنورشکینی بکن (18). نازادی له سایهی سستمه هوکمرانه میانپرومکاندا هیهو بهکارنههینانی دهسلات له لایمن فرمانپرواوه، هرچیکي سرهکی بوونی نازادیه، بؤ مسؤګرکردنی نهوه، پیویسته دهسهلانهکان له یهکدی جیاپکرېنهوهو ههموویان نهدرنه دهستی یهک کس. "مونتسکیو" ستایشی سستمی پادشایهتی بریتانی دهکردو له سستمی پادشایهتی روهای به چاکتر دهزانی، له رنی تاوتویرکردنی سستمی پادشایهتی بریتانیاوه، تیوریاکهی لههه لیک جیاکردنهوهی دهسهلانهکان هینایههانا. لیک

"مونتسکیو" وهکی "نرستو" پنی واپووه سستمی جوکمرانی له ولایتکوهو بؤ ولایتکی دیکو له سردهمینکوه بؤ.

ساردهمینکی تر، به پنی (سروشتی جوگرافی، میژوو، پوهرو معلومرجی نهو ولاته) دهگوزیت

جياكردنەوى دەسلەتەكان لە يەكترى وانەكات ھاوسەنگى لە نىوانياندا ھەييت، بەمەش ئازادى بونى دەييت. بە بېروى ئەو لە ھەموو دەولەتەكاندا سى جۆرى دەسلەت ھەيە:

1- دەسلەتە ياسادانان: ئەركى ئەم دەسلەتە دانانى ياسايە، واتە دەرشتن يان دەسكارىكردن يان ھەلوەشانەنەوى ئەو ياسا و پەسايانەيە كە كۆمەل پەنگەخەن و جەلەوى ھەلسوكەوتى تاكەكەس دەكن.

2- دەسلەتە جىبەجىكردن: ئەركى ئەم دەسلەتە جىبەجىكردن و پاپەراندنى ئەو ياسايانەيە كە لە دەسلەتە ياسا دانانەو بېريارىان لەسەر دەنرئەت و تايبەتەن بە پاراستنى ئاسايش لەناوخۆر پاراستنى وڵات لە ھەيش و پەلامارى دەركى لەگەل باش جىبەجىكردنى پەنگەوتەننامەكان لەگەل وڵاتانى دىكە.

3- دەسلەتە قەزائى: ئەركى ئەم دەسلەتە پاپەراندنى ئەواى ئەو مەسلەلانەيە كە ياساى مەدەنى پەنگيان دەخات، وەكى يەكلەيەكردنەوى كەشەكان و جىبەجىكردنى ياسا ئەو كەشەكانى لە نىوان خەلەكاندا دەست دەييت، ھەروەھا سزادانى ھەريەكە كە سەرپەنجى ياسا بگات.

لە پەنى تاوتويەكردنەكى وردو بەرھەراوانى ئەك جياكردنەوى دەسلەتەكان، "مۇتەسكىز" پەندە مەترسى كۆكردنەوى ھەموو دەسلەتەكانى لە دەستى تاكە كەسەكاندا خستەروو. ئەو پەنى وایە ھەرچى كاتەك دەسلەتە (ياسادانان و جىبەجىكردن) كەوتە دەستى يەك كەس، ئەو ئازادى ھاوڵاتيان پووبەرەوى ھەمەشو مەترسى دەيیتەو، چونكە ياساگەلەك دانەنرئەت كە بە خواست و ويستى دەسلەتە جىبەجىكردنى ستەمكارىيەت.

ھاوڵات گەر بێتو ھەمان كەس دەسلەتە (ياسادانان و جىبەجىكردنى) كەوتە دەست، ئەو ئەو مەترسىە ھەر لە ئارەدا دەييت، لەبەرئەوى ھوكمى قەزائى بە جۆرەك دەردەچيەت كە چاوپۆشى لە كەردەمەكانى دەسلەتە جىبەجىكردن بگات و پەنگايان پەيدەت، بەلام گەر دەسلەتە قەزائى و دەسلەتە ياسادانان پەنگەو كۆكرانەو، ئەو دادەر دەيیتە ياسادانەر، بەمەش زەمەنە لەبارەدەييت بۆ ھاتنە ئارای سستەمەكى ستەمكارى.

لە لایەكى دىكە گەر بێتو ئەواى دەسلەتەكان لە دەستى تاكە كەسەك يان تەنھا كۆمەسيۆنەكاندا كۆبۆو، ئەو سەروشتى مەروۇف و مەيلى بۆ دەست بە سەراگرتن و ستەمكارى، لە بارىاندایە ھوكمەكردن بگۆرە سەر سستەمەكى ديسپۆتيزمى.

بۆيە گەر بمانەويەت زۆرتەين پەرى ئازادى دەستەبەرەكەين، ئەو پەيوستە دەسلەتەكانى بەسەر زیاد لە دەستەيەكەدا داھەش بگەين. بە جۆرەك ھەريەكەيان پەنگا لەوى تر بگريەت و نەھەليەت بەرو ستەمكارى بچيەت. (بۆ ئەوى ھەج كەسەك نەتوانيت

ئەو پەيوستە دەسلەتەكانى بەسەر زیاد لە دەستەيەكەدا داھەش بگەين، گەر بمانەويەت زۆرتەين پەرى ئازادى دەستەبەرەكەين،

دەسلەت خراپ بەکاربەننیت، پنیوستە بە دەسلەت پچ لە دەسلەت بگرنیت، ئەویش بە حوکمی پرزەندی شتەکان⁽¹⁾. سەرەخۆی هەر دەسلەتێک پنیوستە لە هەموو مایەکی پچ هاوکاری و هارمۆنیدا بیت لەگەڵ دوو دەسلەتەکی تر. هاروسەنگی نێوان هەرسێ دەسلەتەکان مافی هەریەکەیان بەرامبەر ئەوانی دی، سەرەنجام ئاراستە دەسلەتەکان مسۆگەر دەکات، بە جۆرێک کە خێرو چاکو ئازادی هاوڵاتیانی تێدا بێت.

هەر بۆ زیاتر پێداگرتن لەسەر هاوسەنگی و یەكسانی، "مۆنتسکیۆ" پنی چاکە کە لەناو یەک دەستەشدا کاروبارەکان دابەش بکڕن. بۆ نمونە دەستە یاسادانان بەسەر دوو ئەنجومەندا دابەش بکڕن و هیچ یاسایەکیش بێ پرەمانەندی هەردوولایان نەرنەکڕیت. ئەو دوو ئەنجومەنەش بریتین لە: ئەنجومەنی گشتی و ئەو نوێنەرە پێکدیت کە لە لایەن گەلەو هەلدەبژێردرێن، لەگەڵ (ئەنجومەنی لۆرەکان) کە ئەندامەکانی لەناو چینی خانەدانەکاندا دەستخێشانەکڕن. لە پنی ئەم دابەشکردنەو، "مۆنتسکیۆ" دەیهوێت هەمەئەنگێک لە نێوان بەرژمەندی میلەت و دەسکەرەکانی چینی خانەدانەکاندا دروستبکات.

سەبارەت بە دەسلەتی جێبەجێکردنیش، "مۆنتسکیۆ" دەیهوێت جیاکاری لە نێوان پادشاه و مەزیرەکاندا بکات. لای ئەو (پادشا) پەرمزی ئەو شانیشینە ئازادەییو بەمپێش ناچیتە ژێرباری دادگاییکردنەو لە بەردەم دەسلەتی یاساداناندا. بەئێكو بە پێچەوانەو، دەبیت (پادشا) دەوڵەت لە ئەگەری سەتەمی دەسلەتی یاسادانان بپارێزیت. هەرچی مەزیرەکانە کە ئەزگای جێبەجێکردن پێکدەهێنن، دەشیت لە لایەن دەسلەتی یاسادانانەو پەلکێشی دادگا بکڕن و سزا بدرێن، گەر هاتو دەسلەتی خۆیان خراپ بەکارهێنا یاخود پەپەرمی پێنومایەکانی پادشایان نەکرد. بە پنی دەستور، پادشا مافی فیتۆ (Veto) ی هەیه بۆ بەرگرتن لە دەسلەتی یاسادانان. لە بەرامبەر ئەمەدا دەسلەتی یاسادانانیش بە تاییبەت (لێژنە ی ملی) دەتوانیت سنوورێک بۆ دەسلەتی جێبەجێکردن دابنیت، ئەویش لە پێگای: (خولی کۆبوونەوێ ئیجباری، بێیاردان لەسەر بودجە ی سالانە، چاودێریکردنی جێبەجێکردنی یاساکان و مافی تاوانبارکردنی ئەو مەزیرانە ی لە پادشاه نزیکن).

بەمجۆرە دەسلەتێک سنوور بۆ دەسلەتێکی تر داندەنیت، بەبێ ئەوەی پەوتی حوکمرانی تێکبچیت.

شایانی باسە قیوێ "مۆنتسکیۆ" مەبارە ی لێک جیاکردنەوێ دەسلەتەکان لە "جۆن لۆک" ی ئەیلەسوفی بەریقانی وەرگیراوە. لێکجیاکردنەوێ ئەو دەسلەتەکانی "مۆنتسکیۆ" داوایەکات، کەم تا زۆر هەمان ئەو شتەیه کە "جۆن لۆک" باسیدەکات، بەلام "لۆک" دەسلەتی قەزائی بەست بە دەسلەتی جێبەجێکردنەو، ئەگەرچی

لێکجێکردنەوێ ئەو دەسلەتەکانی "مۆنتسکیۆ" داوایەکات، کەم تا زۆر هەمان ئەو شتەیه کە "جۆن لۆک" باسیدەکات،

بەلام "لۆک" دەسلەتی قەزائی بەست بە دەسلەتی جێبەجێکردنەو

دەسلەلاتی قەزانی وەك دەسلەلاتیكی سەرەكی له قەلەم دەدا. "مۆنتسكیۆ" بە دابەشكردنی دەسلەلاتەكان و دەستخێشانكردنی مەوقەییەتی ھەریەكێکیان، شتیکی زۆر تازەیی نەهێناوەتە ئارا. لەبەرئەوەی مەسەلەیی دابەشكردنی دەسلەلات و ڕاگرتنی ھاوسەنگی لە نێوانیاندا، پێشتر لە فیکری سیاسیی و لەسەر زەمێنەیی واقع زۆرکات لە ئارەدا بوو، بەلام دەتوانین بڵێین "مۆنتسكیۆ" ئەرێرێارە سیاسییە کە توانی بەنەمایەکی مۆدێرن و پێشکەتووتر بۆ ئەر مەسەلەییە بێنیتە ئارا. لەبەرئەوە تیۆری لێکجیاکردنەوی دەسلەلاتەكان بەناوی ئەرەو پەيوەستە. ئەگەرچی ئەر مەسەلەییە لە "لۆك" وەرگرتوو، بەلام ئەر زیاتر پوون و پەوانتر قسەیی لێکردوو.

دیموکراسیەت

لای "مۆنتسكیۆ"

"مۆنتسكیۆ" بڕوای بە ئازادی ھەبوو، لە ھەرامبەریشدا دژی ھەموو تیۆریاوانایدیایەك بوو کە یاس لە پەرەیی کۆیلایمی بکات و بە لایەو دیارەییەکی سروشتی و ئاسایی بێت. ئەر بارەییەو دەلیت: "ئەرستۆ پێی وابوو کۆیلە ھەر ئەرەش شتیکی سروشتیە، بەلام نەیتوانی ئەرە بسلەمێن"^(۱). ئەر پێی وایە مۆف ناتوانیت دەستبەرداری ئازادی خۆی بێت یاخود ئازادی خۆی بفرۆشیت. ئایا دەبیت مۆف بە چ ئرخێك ئازادی خۆی بفرۆشیت؟

لەبەرئەو "مۆنتسكیۆ" ھەر بە تیۆری لێك جیاکردنەوی دەسلەلاتەو نەرەستا بۆ دەستبەریکردنی ئازادی، بەلكو دیدو بۆچوونی دیکەیی خستەروو، بۆ ڕیگرتن لە زولم و ستمکاری دەسلەلات. ئەر پێناوێشدا ھەندیک بیریستی ئرۆستکرد کە پێ ئەرە دۆگرن و بۆاری مومارەسەکردنی ئازادی بەرتەسك ناکەنەرە، ئەر بیریستانەش بڕیتین لە:

1- گروپەكانی ئەرەند: ئەرمانە لە خانەدان و پەرمانە ئەرچەییەكان و ئەكلیروس (كە بە پۆلیكی كۆمەلایەتی و مەعنەوی ھەلدەستیت لە دەولەتدا)، پێكدین. "مۆنتسكیۆ" ئەر بارەییەو دەلیت: "لە ھەر شانشینیكدا دەسكۆتە تایبەتیەكانی گەرە دەرەبەگەكان و ئەكلیروس و خانەدانەكان نەمان، ئەر ھێندە ئابات دەولەتیكی ستمکاری دیتەئارا"^(۲).

سەبارەت بە خانەدانەكان "مۆنتسكیۆ" زیاد لە پێویست زیادەڕۆیی كردوو نەمەش دەرگرتوو بۆ پەرەییەیی خۆی و پەرەییەیی خانەدانەكان لە بیریئانیا. ئەنەت چینی خانەدانەكانی بە چاكتین پالپشتی سستمی پاشایەتی و باشتین پاریزەری ئازادی دەرانی، ئەرانی بە چاكتین ھیزی دژ بە ستمکاری دەدایە قەلەم:

ئەرستۆ پێی وابوو کۆیلە ھەرە ئەرەش شتیکی سروشتیە، بەلام نەیتوانی ئەرە بسلەمێن.
ئەر پێی وایە مۆف ناتوانیت دەستبەرداری ئازادی خۆی بێت یاخود ئازادی خۆی بفرۆشیت.

ئەمەتتا دەلىت "بى" پادىشا ھەرگىز خانەدانەكان نابىن و بىن خانەدانەكانىش ئەمەي دەبىت پادىشا نىيە، بەلكو سىتمەكارىكە" (16).

2- ئامەركەزىيەت: پىنى وابو ئەمە ھۆكەرىكى بەھىزە بۇ بەرگرتن لە سىتمەكارى، لەمەرنەمەي ئازادىيەكى گەرەتر لە ھەلسوگەوتكردن و سەرپەخۇيەكى مەزىتر لە خۇيەرنۆمەردن. دەداتە ھەرنەمەكان.

3- ئاكار: "مۇنتسكىۇ" ھەقىقەتى پەرەسەندىن و چاكسازى لە كۆمەلگەدا، لە ئاكاردا دەبىنئىتەمەو پىنى واپە لە كاتىكدا ئاكار تواناي ئەمەي ھەمىيەت گەشەو بەرەپىشچوون بەننىتە ئارا، ئەمە پىنويست بە بوونى ياسا ئاكات.

سەرمەي باومەي زۆرى بە ئازادى، بەلام "مۇنتسكىۇ" نەيقوانى خۇي لەزىر بارى ئەمە پۆلىنكردنەي سىستىمى چىنايەتى قوتارىكات كە بە ھۆي پەچەلەك ياخود سەرەت و سامانەمە، جىياوازى لە نىوان ئىنسانەكاندا دەكات و بە ھۆي ئەمە شتانەمە فەزلى چىنىك بەسەر چىنىكى تەردا دەدات.

ئەگەرچى بانگەشەي بۇ دىمەكراسىيەتى ئۆيەنرايەتەيگەردن دەكردو پىنى وابو ھەم ئۆيەنەرىك زامانەلى تەواي نەتەمەكەيەتى نەك تەنھا ئەوانەي لە ئاچەكەي خۇيدا دەنگىان داومەت، بەلام لەگەل ئەمەشدا پىنى وابو ئابىت دەولەمەندو ھەزەر لە پىرۇسەي دەنگەندەك ۈك يەك واپىن، بەلكو ژمارەيەكى زۆرتە دەنگى داپە دەولەمەندەكان، بە جۇرىك لەگەل بەي سامان و داھاتى ھەمەكىكىياندا بگونجىت. بەمەجۇرە بەرىكى گەرەترى لە مەمارەسەكردنى ھۆكەم بەخشى بە دەولەمەندەكان، بە شىۋەيەك كە لەگەل بەرژەمەندىيە ئابورەكانياندا بگونجىت. لەگەل ئەمەدا "مۇنتسكىۇ" ھەزەران لە مافى دەنگەن و ھەلەبژاردن بىنەش دەكات، لەمەرنەمەي پىنى واپە ئەوانە خاۋەن ئىرادەي ئازاد نىن. ھەرەھا ئەمە بۇخۇي باومەي بە مافى دەنگەننى گەشتى ئەبوو بەلكو پىرۇسەيەكى واپە مافى ئەوانە دەزانى كە ھەيانەو پارەدارن. دواي شۆپەشى فەرەنسى، سىياسەتمەدارانى ئەمە ۈلەتە كار بەم بۇچونەي "مۇنتسكىۇ" دەكەن و بەرە پارەيەكى دىيارىكراو دەكەنە مەرجىك لەسەر ھارەتەيان، بۇ ئەمەي بەشدارى پىرۇسەي دەنگەن بەكەن.

لە لايەكى تەرەو داۋاي ئەمەي دەكرد، لەسەر ئاستى ياسادانان ھەندىك دەستكەرت بەرىتە خانەدانەكان. پىنويستە خانەدانەكان دەستەيەكى ياسادانانى قايىبەت بە خۇيان ھەبىت و ئەم دەستەيەش مافى ئىتقۇردنى ئەمە پىيارانەي ھەبىت كە لە لايەن لىژنەي ئۆيەنەرانى مېللىمە دەردەچىت، ھارەكات پىنويستە دەستەي خانەدانەكان بۇماۋە بىت. ھەرەھا "مۇنتسكىۇ" داۋادەكات خانەدانەكان لە لايەن ھارەچىنەكانى خۇيانەمە دادگايى بەكزىن، ئەمەش بە پىگرتن ئەمەي نەك ھۆكىمى ئارەوايان دەرهەق بەرىت.

سەرمەي باومەي زۆرى بە ئازادى، بەلام "مۇنتسكىۇ" نەيقوانى خۇي لەزىر بارى ئەمە پۆلىنكردنەي سىستىمى چىنايەتى

قوتارىكات كە بە ھۆي پەچەلەك ياخود سەرەت و سامانەمە، جىياوازى لە نىوان ئىنسانەكاندا دەكات و

بە ھۆي ئەمە شتانەمە فەزلى چىنىك بەسەر چىنىكى تەردا دەدات

چونکه ناکرنت نوان له بهر دم دادگایه کی ناساییدا لپیچینه و یان له گډل بکړت،
په دې ډول به بهر دم د مستهکې تشریعی داینت که نندامه کانی له
خانده نه کان پیکهاتین.

کڼایي

"مونتسکیو" گوره ترین و قولترین کاریگری له سر نه و کانی پوزگاری خوی و
نه و کانی دواتریش به جینه نشت. له ماوه کی متر له دوو سال شاکاره مزنه کی
(پوځی یاساکان) زیاد له بیست جار له چاپ لرایه وه. د مسته جیش و مرگړ لرایه وه
سر زمانی نینگلیزی و نلمانی و نیسپانی و نیالی و چمن دین زمانی بیانی دیکه.
هروها ته وای پوځنیران سریان کړه سر خوند نه وای دواتریش د مستیان کړد
به لیکدانه و توتون کړد و په خنهلنگرتن و شروقه کړدنی⁽¹⁾.

ناوه پوځی کوی بهر مه کانی خسه تیکی جیهانگریای و بهر د و امیتیان هېوو⁽²⁾،
له بهر نه ووش زور له بیروار دید و پوځونه کانی تا نه مړ بهر د و امن و به سر تاسری
دنیا دا بل و پوځونه ته وه. هر یه له (لارادی سیاسی، تیوری لیکجیا کړنه وای
د سه لته کان، تیوری که ی د مریاره ی پوځی یاساکان و فورمه کانی هوکمرانی)، هر
هموویان تا نیستاو بهر د و امن بابه تی گفتوگوی گرم و بهر فراولن له ته وای دنیا دا.
تا نه مړ ووش د ستوری زور له ولتان پشت به پوځون و تیوری که کانی نه و د مستیت.
سپارته به پوځی گوره ی نه، "داننج" Dunning دملیت: "پله و پایه ی مونتسکیو وه
له یله سوفینکی سیاسی، د مگر نه ته و بوی تویز نه و کانی و بوی میتونه ورو
مه که مه کی و بوی تیوری که ی سپارته به لارادی⁽³⁾".

سهرچاوه کان

1-د ابراهیم دسوقي (باطلة، د. عبدالعزیز غنام: تاریخ الفكر السياسي - دار النجاش،
بیروت - 1973، ص 227.

2-جان جاک شوفالیه: تاریخ الفكر السياسي، ص 406.

3-همان سهرچاوه ی پېشو، ص 407.

4-همان سهرچاوه ی پېشو، ص 407.

5-همان سهرچاوه ی پېشو، ص 408.

6-اندريه کریسوف: تيارات الفكر الفلسفي من القرون الوسطى حتى العصر الحديث - ترجمة: نهاد
رضا - عویدات، ص 239.

7-ف. لوفین: فلسفة الانوار - ترجمة: هنرييت عبودي - دار الطليعة، بیروت - 1981، ص 32.

8-همان سهرچاوه ی پېشو، ص 32.

9-همان سهرچاوه ی پېشو، ص 32.

ناوه پوځی کوی بهر مه کانی خسه تیکی جیهانگریای و بهر د و امیتیان هېوو، له بهر نه ووش زور له
بیروار دید و پوځونه کانی تا نه مړ بهر د و امن و به سر تاسری دنیا دا بل و پوځونه ته وه

10-Marcel prelot: *histoire des Idees Politiques*; 2 eme edition, Dalloz, 1967, pp. 389- 394.

11-جان جاك شوفالييه: تاريخ الفكر السياسي من المدنية لدولة الى الدولة القومية- ص 420.

12-ابراهيم دسوقي (باظة، د. عبدالعزيز غنام: تاريخ الفكر السياسي- ص (237، 238).

معمودها برونه: جان جاك شوفالييه: سمرچاوهى پيشو- ل 425.

13-جان جاك شوفالييه: تاريخ الفكر السياسي- ص 425.

14-Montesquien: *The Spirit of laws*, p. 240.

له د. علي عبدالمعطي محمد: الفكر السياسي الغربي- ص 289 ومرگيراه.

15-جان جاك شوفالييه: تاريخ الفكر السياسي- ص 421.

16-هممان سمرچاوهى پيشوو- ص 420.

17-Macey: *Political Philosophies*, p. 288.

18-د. علي المعطي محمد: الفكر السياسي الغربي- ص 292.

19-Dunning: *Ahistory of Political Theories*, Book II, P. 428.

19-د. موسى ابراهيم: معالم الفكر السياسي الحديث و المعاصر- مؤسسة عزالدين للطباعة و النشر، بيروت- الطبعة الاولى، 1994.

Georges Braque

بابہ کی نہ حمہ دی

تیۆری مەکانیکای پەڕە

۱۰. **رئیسین مهارت‌ها:**

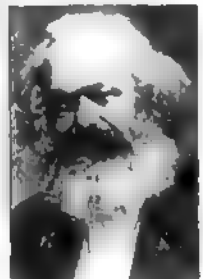
پہلے ہی دو وہدم

هابرماس له سالى 1981دا كتيبي تيزوي كردارى هاوپهيوهندى بئوكريموه. لىم كتيبه په هه ندىكى تازهى فكرى هابرماسى پيشانداو به قسهى زورنىك له په خنه گرانى برهه مەكانى، دهستپيكنى قۇناغنىكى تازهى كارى فكرى لىم بوو. له بته زورنىك له كيشه تيزوي و فلسفه فیه كانی قۇناغى سهره تاي برهه مەكانى، ههروا له كتيب و نوسينه كانی دواييدا مانهوه، به لام كيشه تيزه ش سهره تايانده لداو لىم سهرنجى له مهسهله گهلىكى تازه دا. لىم برهه مانهى كه له قۇناغى دووه مەدا نوسى، ههرويان دهگه پنهوه بۆ سهرچاوه تيزوي كردارى هاوپهيوهندى، ههروا لىم لىم لىم، لىم كتيبه بسايه خيكنى تايبه تى له تاوتويكردى يره كانيدا ههيه. گرنگترين

بەرھەمەكەنى قۇناغى تازە، بىرىتىن لە ھۇشيارى ئەخلاقى و كىردارى ھاوپەيۈەندى 1983،
 گوتارى فەلسەفى مۇدىرنە 1985، يىرى پاش مېتافىزىك 1988 و تىكىست و زەمىنە 1991.
 تىۋرەى كىردارى ھاوپەيۈەندى كىتېبىكى قەبارە گەرەپە لە دورى بەرگدا، ئاۋنىشانى
 بەرگى يەكەمى بىرىتىە لە "ئەقلىۋەپى كىردارى ئەقلىۋەپى كۆمەلگا" ئەم بەرگە لە
 چوار بەش پىنكەتۋە. بەشى يەكەم "بەرە كىشەى ئەقلىۋەپى" كە باسى چەمكى
 ئەقلىۋەپى لە كۆمەلناسىدا دەكات و پەخەنەكە لە بۇچۈنەكەنى چەند كۆمەلناسىك
 لەم بارەپە، لە كۆتايى ئەم بەشەدا "كىشەى ناسىن" و بە تايىبەتى تىۋرەنى
 ھىرمۇنتىكى مۇدىرن و پىزەگەرى، باسكارون. لەم بەشەدا يەكەم پىناس بۇ "كىردارى
 ھاوپەيۈەندى" پىشكەشكراۋە. لە بەشى دوۋەمى بەرگى يەكەمدا، ھابرماس باسى
 چەمكى ئەقلىۋەپى لە بىرى ماكس فېبەردا كىردەو لە بەشى سىنەمىشدا باسى
 چەمكى كىردارى بە تايىبەتى لە بىرى فېبەردا كىردەو لە بەشى چوارەمدا كە دوۋەمى
 بەرگى يەكەمە، باسەكەى بىرىتىە لە پەيۋەندى ئەقلىۋەپى بە "بەشتىۋەنە" لە
 تىۋرەنىنەكەنى لۇكاچ و ئادۇرنۇدا.

ئاۋنىشانى بەرگى دوۋەمى كىتېبەكە تىۋرەى كىردارى ھاوپەيۈەندى "بەرە
 پەخەنەكەندى ئەقلى كىردارى" يە. ئەم بەرگەش لە چوار بەش پىنكەتۋە. لە بەشى
 يەكەمى ئەم بەرگەدا كە لە راستىدا بە پىنچەم بەشى سەرچەم كىتېبەكە نەزمىزىت،
 باسى چەمكى "نەمە" لە بەرھەمەكەنى دۇركايم و مېددا كراۋە. لە بەشى دوۋەمىدا
 باسى چەمكى "ژيانگا" و بە تايىبەتى جىگەى لە بىرى ھىرمۇنتىكىدا و لە بەشى
 سىنەمىدا باسى چەمكى سىستەم لەم بەرھەمەكەنى پارسنۇزدا كراۋە تىايدا بە
 شىۋەپەكى تايىبەت سەرنج لە مۇدىرنە دراۋە. لە دوا بەشدا گەرەنەپەك بۇ
 سەرچاۋەى باسەكە دەستپىدەكات. لە پارسنۇزەم بەرە ماركس دەگەرپىنەۋە لەم
 پەوتەدا بە شىۋەپەكى تايىبەت، ئاگادارى لە تىۋرەنى فېبە بۇ مۇدىرنە، پەيدادەكەين.
 ئەمە لىستى فەلسەكەنى كىتېبەكە كە بە قەسەى زۇرەپە پەخەنەگران، بە گىرگەترىن
 بەرگىكرەن لە مۇدىرنە نەزمىزىت، بىن ئەۋەى كەموكۈرپەكەنى مۇدىرنە بە تايىبەتى
 بەشتىۋەنى پەيۋەندىە مۇزىپەكەنى فەرامۇش كىردەين. كىتېبەكە ھەۋلى بىرپارىكە بۇ
 زالبۇون بەسەر دىۋەتەكەنى مۇدىرنىزم و ئاگۇكەكەنى ژيانى مۇدىرن: لە دەستدانى
 ماناۋ لە دەستدانى نازادى كە نەرنەجامى ئەقلىۋەپى مۇدىرنەپە، بەلام ھابرماس
 ھەۋلىداۋە تا بە ھۇى ناۋەۋۇكى لۇژىكى وتۇرۇى ئەم ئەقلىۋەپەۋە،
 كىلىلى پىزگارى بدۇزىتەۋە.

ئەقلى ھاوپەيۈەندى كە ھابرماس ئاۋى دەنى *Kommunikative vernunft*، پىشت
 نەستۋورە بە لۇژىكى وتۇرۇ. شىۋەپەكى غانى نىە كە چاۋەرنى نەركەۋتنى لە
 ئاينەدەدا بگەين. لە ھەمۇ شىۋە كىردارىكى مۇزىپەدا، شىۋەپەكى يان (ئاۋك يان

ماركس

تئۆزۈنكى) دەدۈزۈپتەمۇ. بىناغەكەي پىشتەنسورە بە ئەقلاڭىيەت و ئەقلاۋمەرى، واتە لە جەۋمەرى قەسى ئەقلاڭىدا ھەيە، بەلام ئەم بىناغە سەرەكەي ئەقلاڭىيەت يان بە زمانى ئەلسەفى ئەم جەۋمەرە ئەقلاۋمەرانىيە، ھەمىشە ديارنىيە.. واتە تاكەكان لىنى بەناگا نىن. زۆرتەر (ئەم بىناغە ئەقلاڭىيە) "لە خزمەتى بەرژمەۋەندىيەكى تايىبەتدا" لە رىساگەلىڭىدا تەفسىر دەكەن كە ناۋەپۇزكە ئەقلاڭىيەكەي دەسپىتەمۇ، بەلام چەمكى پەۋايەتى سىياسى پىشانىدەدا كە شىۋەي سەرەتاي ئەم ئەقلاڭىيەتە تەنەتە لە سىياسەتى پۇژانەشدا، ھەيە. بە تايىبەتى ئەم خالە لە "قەيرانى پەۋايەتى" دا ئاشكرا دەپىت.

ھابرماس لە زانن و بەرژمەۋەندىدا دەنوسى كە ئىمە بەرەۋام واقع لە سى پەۋانگە تراسندنتالى جىۋاز يان (سى زاننى مومكىنەۋ) دەناسىن: زانبارىيەكان كە باسى دەستگەيشتنى تەكنىكى ئىمە بە ئوبزىڭىتەكان دەكات، پاقەكردن كە تواناي ئاراستەۋەرگرتنى چالاكىەكانى ئىمەيە لە چوارچىۋەي نەرىتە ھابەشەكاندا، دواجار شىكرەۋە كە لە ھوكمى پەيۋەستىۋونى زاننەكانى ئىمەدايە بە زاننەكانى پىشۋەۋە. ئەم سى شىۋەيەي دانايى (يان ئەبستىم) پەيۋەستى بە كۆمەلىكى ئالۋزى بەرژمەۋەندىيەۋە كە لە كار، زمان و دەسەلات (Herrschaft) دا دەردەكەن. ھەر وتەزايەكى دانايى واتە زانبارىيەكان و پاقەكردن و شىكرەنەۋە، لە چوارچىۋەي زانستگەلىڭىدا شىكل وەردەگرن كە بەستراۋە بەر كۆمەلە بەرژمەۋەندىيەۋە.

1- زانستە ئەزمۋونى - شىكارىيەكان كە پەگىيان لە "زانستى سىروشتى" پۇشنگەرىدايە، خەسەلتى سەرەكەيان تىۋزىر ئىستقرائىي يان پىۋەرىيە ھەر لەبەر ئەمەش شىكارىن. ئەم زانستانە تەنەا پىشتيان بە تاقىكرەنەۋە بەستۋە ھەر لەبەرئەمەش ئەزمۋونىن. ئەم زانستانە كە نمونەي سەرەكەيان فىزىايە، زانبارى لە بارەي جىھانى دەرەۋە بە ئىمە دەدەن و بىنەماي سەرەكەيان پونكرەنەۋەي دراۋە دەرەكەكانە. دىدى تراسندنتالانەي ئەم زانستانە، دەسەلاتى تەكنىكىيە بەسەر شتەكاندا.

2- زانستە مېژۋىي - ھېرمۇنتىكىيەكان كە پەگىيان لە "زانستە مەنەۋىيەكانى" پۇشنگەرى يان بە زمانى ئايدىلىالىزىمى ئەلمانى پەگىيان لە Geisteswissenschaften دايە. ئەم زانستانە بە مېژۋىي ناۋەبىرئەن لەبەرئەۋەي بابەتى سەرەكەيان نەرىتە مېژۋىيەكانەۋە ھەرەۋە بە ھېرمۇنتىكىي ناۋەبىرئەن لەبەرئەۋەي مېژۋەكەيان لە بىنەردەا لەسەر بىناغەي ۋەرگىپران دامەزراۋە. ئەم زانستانە لەسەر بىناغەي پاقەكردن و تەفسىر كىرن دامەزراۋن و خولقىنەرى پاقەكردنى تازەن. نمونەي ئەم زانستانە ؟ زمانناسى مېژۋىي يان Philologie يە بىنەماي سەرەكەيان تىگەيشتنە لە ماناۋ ماناۋ خۇيان لە بوارى زمان و بەرژمەۋەندى پراكتىكىدا پەيداۋەكەن. ئەم زانستانە دەتۋان پاقەگەلىكە لە بارەي

ھابرماس لە زانن و بەرژمەۋەندىدا دەنوسى كە ئىمە بەرەۋام واقع لە سى پەۋانگە تراسندنتالى جىۋاز يان (سى زاننى مومكىنەۋە) دەناسىن: زانبارىيەكان كە باسى دەستگەيشتنى تەكنىكى ئىمە بە ئوبزىڭىتەكان دەكات، پاقەكردن كە تواناي ئاراستەۋەرگرتنى چالاكىەكانى ئىمەيە لە چوارچىۋەي نەرىتە ھابەشەكاندا، دواجار شىكرەۋە كە لە ھوكمى پەيۋەستىۋونى زاننەكانى ئىمەدايە بە زاننەكانى پىشۋەۋە

ليکتنيگه‌يشتنی زمانناسیانه (و سەلاحیەتی زمانی) پيشان دداو پښتانه خوښکمره بڼه
تنيگه‌يشتنی دوولایمنه ليکتنيگه‌يشتنی هاوپه‌يوه‌نديانه (سەلاحیەتی پراگماتيکی).

هابرماس چەند سال پيش نويسنی وتاری "پراگماتيکی گشتی چیه؟"، باسی
زمانی کړېږي، بڼه نمونه له زانين و بهر ژه‌وندیدا زمانی به هڅاکړنکی سره‌کی و
گشتی زانېږي که لورمه‌لی ژبانی کومه‌لایمتی دمکات، نه‌گرمچی پاشتر هابرماس نه‌و
خاله‌ی رېډکرېږي که زمان نامیزی گشتی په‌يوه‌ندی بڼت، به‌لام خالیکي گرونک له
همان نه‌و باسه سرمتايي‌دا شاراویمه: شپوه‌ی کومه‌لایمتی و کلتوری ژبان به هڅی
سیستم‌ميکی په‌يوه‌ستی دوولایمنه‌و دمناسرئ که خوی شپوه‌یه‌کی په‌مزی هم‌یه‌و
کامل دېښ. به‌لام تنيگه‌يشتن له کارکردنی نه‌م هڅاکړی په‌يوه‌ندی، کاتيک دېښت که له
دیدي پراگماتيکی گشتیه‌و سرمنجی لښ‌دین، واته له روانگه‌یه‌کی فراوانتر له
زمانناسیه‌و، روانگه‌یه‌ک که هم‌و شپوه‌ی شپوه‌کاني په‌يوه‌ندی له‌برچاو بگړئ و تمانت
له‌م‌ش گرونکتر هم‌و نه‌و شپوه‌ی په‌يوه‌ندیانه‌ی که باورمان نه‌ماوه، بخاته ژر
سرمنجه‌و هم‌ویران پوښ بگاته‌و.

دیدي هابرماس بڼه زمان لایمنیکم له هه‌نگاوی سرمته‌ی دروستېږي، پشت
نستور به باسه‌کاني کارل بڼه‌لر. له باسکردنی شیکاری سیمو‌لوجیانه‌ی زماندا،
سن و مزیفی نامازمکان له یهک جیانه‌کاته‌و:

1) و مزیفی معرفتی (Cognitive): ناماز وک په‌مزیان نیشانه‌ی واقع.

2) و مزیفی به‌یانی (expressive): ناماز وک نیشانه‌یه‌ک بڼه‌لرموونی دموونی
نښه‌ی په‌یام.

3) و مزیفی ناوان (appellative): ناماز وک نیشانه‌یه‌ک بڼه‌لرم نه‌خشه‌یه‌ی بڼه‌لر
زیاده‌کات:

1) شیکاری نه‌حوایه‌ی نه‌و یاسایانه‌ی که بالادستن به‌سر پښکاته‌ی رسته‌کاندا.

2) شیکاری ماناناسیانه‌ی په‌يوه‌ندی نښان ماناو راستگویی (دروست‌یان
نادرستی رسته‌کان).

کارناپ پيش هابرماس، رسته‌ی به‌یه‌کم هه‌لگری مانا زانېږي. نه‌و نویږي
که رسته‌کان بڼه‌لرمی مانایان هه‌بڼت دېښ رښا وښه‌کاني پښکاته‌ی رښمانی
زمانیان تیدایښت و مانا، و مزیفی بونیا‌ده رښمانیه‌کانه. خالیک که له لایه‌ن فرگم
لښگشتاین و نه‌م‌و له لایه‌ن دیفیدسونه‌و، سله‌م‌نراوه. فینگشتاین به‌هښانه‌ی نارای
لرمی که مانای راست به‌ستراوه به‌به‌کاره‌یانی پوژانه‌یه‌و (واته به‌ستراوه به‌و
رښایانه‌و که حاله‌تیکي تاییه‌تی به‌به‌کاره‌یانی کومه‌لایمتی و قبولکراویان
دېه‌خشی)، له راستیدا مانای له چوارچپوه‌ی رښاکاني په‌يوه‌ندی کومه‌لایمتی و
چالاکیه‌ی کومه‌لایمتیه‌کاندا هښابڼه‌و ناروه. لږمه‌و پاش نه‌و، وتوژی لایه‌نگرانی که

کارناپ پيش هابرماس، رسته‌ی به‌یه‌کم هه‌لگری مانا زانېږي. نه‌و نویږي که رسته‌کان بڼه‌لرمی مانایان تیدایښت و مانا، و مزیفی بونیا‌ده رښمانیه‌کانه

له باره‌ی "چالاکی ناخاوتن" هاڼیوه ناروه، له مرجی پاستیپوون (مانادلریوون) هره
 هابرماس له ږنگیه‌کی دیوه دواجار پښیدگات. له ماناناسیه هاوپیوه‌ندیده،
 په‌سته زمانناسیه‌کان ناوړه‌وګڼکی په‌خنه‌گران‌ه‌یان هیه، واته له پیوه‌ندیده
 دهناسرینه‌وه که بهو پښایانه‌وه هه‌یانه که فورمل‌ه‌یان دهکات. لیره به‌دواوه سڼ
 و مزیفه‌ی جیاوازیان فورمله ده‌یئت که دواجار له هریه‌کیکیاندا، مانا له
 پیوه‌ستبوونیدا به زمینه‌ی باب‌ه‌تیره دروست‌ه‌یئت و دهناسرینه‌وه. هابرماس ناماره
 بۆ په‌رسه‌ندنی باسه‌کی بۆه‌لر ناکات، به قایبه‌تی ناوردبینه بهرامبر به تیوره‌ی
 پیوه‌ندی رومان یا کوښن، له کاتیکدا سرنجدان له تیوره‌یه، به کلکی
 وردکړنه‌وه‌ی تیوره‌ی کاری هاوپیوه‌ندی له دیت.

پراگماتیکی گشتی له به‌همه‌کانی هابرماسدا هندیچار به مانای "تیوره‌ی
 همه‌کی پیوه‌ندی" هابرماس له په‌خنه‌گرتنیدا له فریید دهنوسن که ده‌ی نمونه‌ی
 پیوه‌ندی راست و تهنروسه‌ت هلبزین، بۆ له‌وه‌ی بتوانن نمونه‌ی خراب
 بناسینه‌وه. ته‌نا له ږنگه‌ی ټیگه‌یشتن له پیوه‌ندی به مانای همه‌کیه‌وه له ناستی
 پراگماتیکی گشتیدا ده‌توانن، نادرسته‌کانی پیوه‌ندی زمانناسیه بناسینه‌وه. له
 کاتیکدا که مانوه له سنوری پیوه‌ندی‌کدا که به هر شپوه‌یه بیت که موکوره له
 هووی زمانیه‌وه، ناتوانن پخوشکر بیت بۆ ټیگه‌یشتن له تیوره‌ی همه‌کی پیوه‌ندی.
 که‌وابوو ده‌ی سرنج له کوتارو لیره‌وه له "چالاکی ناخاوتن" بدری که دهریده‌خات
 شپوازگه‌لیک (ی له ناوړه‌وګڼا سستماتیک) هن که تا که کهسه کامل‌ه‌کان به‌کاریده‌هینن
 بۆ له‌وه‌ی وتار له ناو ده‌کی کوتاردا دابننن. مثال نه‌ک یاسا پښمانی و نه‌هووی
 ده‌نگیه‌کان فیرده‌ی، به‌لکو هپواش هپواش فیری سرجه‌م پښاکانی پیوه‌ندیش
 ده‌یئت. پښاگه‌لیک که تیااندا (و به هویانه‌وه) چالاکی ناخاوتن موکین ده‌یئت. مثال
 به هوی زانین و به‌کاره‌یانی هم پښایانه‌وه‌یه که ده‌تواننیت له‌گل له‌وانی دیدا
 پیوه‌ندی کامل بیه‌ستن، له به‌مشپوه‌یه واقعی دهرکی و ناخاوتن به یکه‌وه
 گریده‌دات. چالاکی ناخاوتن، گوزاره یان په‌سته‌یه که جیهانی دهرکی (جیهانی
 فوږټکت و له بوداوانه‌ی که دهرکی له پیو حوکمدانی دروست یان هله‌وه باسیان
 بکړی) و به واقعی دهرونی (جیهانی له‌زمونه‌کانی سوږټکت) و به واقعی سروشتی
 کو‌مل‌ه‌گاو (ژیانی کو‌مه‌لایه‌تی نیمه‌وه به‌ها هاو‌به‌شه‌کانی نیوان نیمه‌وه له‌وانی دی)
 گریده‌دات.

نیستا ده‌توانن له گرنگی زمان له تیوره‌ی چالاکی هاوپیوه‌ندی هابرماس،
 وردبینه‌وه. بۆ هم مه‌به‌سته با جاریکی دی سرنج له چه‌مکی پیوه‌ی په‌خنه‌کاری
 به‌هین. نه‌گهر پیوه‌ی په‌خنه‌کاری پراکتیک بیت، بهر شپوه‌یه‌ی که هیکل و

بۆ نه‌وه‌ی بتوانن نمونه‌ی خراب بناسینه‌وه

هابرماس له په‌خنه‌گرتنیدا له فریید دهنوسن که ده‌ی نمونه‌ی پیوه‌ندی راست و تهنروسه‌ت هلبزین،

دروستدېنې که که سیک چالاکی ناخاوتن نهجانبدا

گرنگترین بناغی نهم باسش "چالاکی ناخاوتن" که تیایدا گریماندې کی گرنگ هیه: په یوه نډی زمانې، تنها کاتیک

بناغو روانگې هابرماس له باره ی چالاکی هاپه یوه نډیوه، لیکولینه و تازه کانی فلسفه ی شیکاری زمانو

هوړکهایمر پیشانیان داوه، نهم نهم پیومره به ناچاری بهستراو نهمې به چه مکی نامانجهوه، که دمتوانی وک شپوهیه که خیمالی و یوتوپیا دهرکهوینت (زوریه ی جاریش هروا دهرکهوینت). کهرابوو به هوی وینایه که بۆ نایندوه، پرخه له هلمومرجی همنوکمې دروستدېنې. له کاتیکدا هر نهم پرخه کاریه بانگه شې نهم دمهات که خوی بنهمای ناسینی نیمه به بۆ نایند. نهم ناکوکیه که له پوزگاری هیگلوه تا نهمې له بهرهم پرخه گراندايه. هابرماس همولدهات به هوی پرورده ی چه مکی چالاکی ناخاوتن و به شپوهیه کی تایبته به هوی "پنساکانی زمانناسیهوه"، کیشکه چاره سر بکات. له یه کم قوناغی کاری فکریدا، زمان پنبه پینی کارو دمهات، یه کی که له نامیره گشتیه کان که به هویوه ژپانی کومه لایمتی دروست دېنېت. چالاکی دوولایمن چالاکی هاپه یوه نډی، چه مکی لیکي گرنگ که له قوناغی سره تایبده له بهرهمه کانی هابرماسدا به کارهاتوون، به لاه به راستی گرنگی سره کیان له قوناغی دوهمه دا دوزرایوه. له قوناغدا بوو که چالاکی هاپه یوه نډی چالاکی دوولایمن به هاکاری چه مکی کونه کانی زمان و کاروه، وردکرانهوه. هر شپوهیه کی کومه لایمتی - کلتوری بهم چه مکی تازه، واته به هوی نامیره کانی په یوه نډی مریوه دمناسریتهوه. تنها له چوارچپوهی پراگماتیکي گشتیدا دمتوانی هموو شپوهیه کی په یوه نډی (و له مش گرنگتر)، نهگری له ناوچوونی په یوه نډی (کان) بدوزریتهوه ورون بکریتهوه.

وکه بینیمان بناغو روانگې هابرماس له باره ی چالاکی هاپه یوه نډیوه، لیکولینه و تازه کانی فلسفه ی شیکاری زمانو گرنگترین بناغی نهم باسش "چالاکی ناخاوتن" که تیایدا گریماندې کی گرنگ هیه: په یوه نډی زمانې، تنها کاتیک دروستدېنې که که سیک چالاکی ناخاوتن نهجانبدا. واته بیژمړیک یان نوسمړیک یان نوینمړیک، گوزاره یه که بۆ وهرگرک بنیوی نهم کارهش له ناو زه مینه یه کی کلتوری - کومه لایمتی، سیاسی تایبته دا نهجامبدریو گوزاره کهش له چوارچپوهی رسته یان رسته گلیکداو له چوارچپوهی هیمه گلیکي دیاروکاری زمانیکي تایبته دا، پینشکهش بگری، هابرماس دهرسن که چون دهرکي له "لادان (لینهراف) له باس" یان له نه بوونی لیکتیکه یشتنی سیستماتیک، تیگه یین؟ هر گوزاره یه که له چوارچپوهی گوتاردا دروستدېنې و مانا پهیدا مهات. کام پیومره، دروستی گوتار یان نامومکینی تیگه یشتنی، دسنتیشان دمهات؟ چه مکی ههقیقه تی گوتار، نیمه دهگینه نیته به چه مکی ناراسته کردنی گوتار یان ناراسته کردنی پیومری راستی گوتار. پیومړیک که دهگریتهوه بۆ سروشته کانی گوتار، نو سروشته نای که هه میشم هموو کات به ناچار به "ریکوتنی هموو پوانینه کان یان به نیوکوژی" (Consensus) ناگات، بهر حال ریکوتن و کوپوونهوه له سر رایه که ناتوانی پیومری ههقیقه ییت. نهم

فلسفه‌ی تراندانتالی کانت له بهرامهر عقلی میژویددا ده‌بینی که همیشه - به شیوه‌یه‌کی ناچاری - پیوهسته به زهمینهوه
 ییگومان پشتبه‌ستنی هابرماس به عقل، بیرهمیرهوه‌ی کانت و په‌یوه‌ستبوونیتی به نهریتی رۆشن‌گهریرهوه، به‌لام هابرماس

پرسیاره ساده‌یه ده‌مینیتیره. له کام هلمومهرجدا رنکهوتن هه‌قیقیه، واته راسته؟
 نه‌گهر پیوه‌ری ده‌ستنی‌شان‌کردنی دروست له نادروستی، خۆی پیوه‌ستی به
 ناراسته‌کردنی قسه‌بیزنکی دیه، نایا له‌ناو بازنه‌یه‌کی داخراودا گیرمان نه‌کردوه؟
 لیره‌دا هابرماس پینشیاری نه‌وه ده‌کات که په‌نا بۆ "هیزی به‌لگاندنی باشتریان
 به‌لگه‌ی به‌هیزتر" به‌رین، واته په‌نا به‌رئ بۆ پیوه‌رنکی کاتی که توانای تینگه‌یشتنی
 سروشته‌کانی گوته‌ر (وه‌ک ماناناسی و نه‌حوی زمانی) نیه، به‌لام مەترسی کهوتنه‌ ناو
 نه‌و نا‌کوکیانه‌شی له‌گه‌لدا نیه که باسه‌مان‌کرد. نه‌م پیوه‌ره کاتیه، له چوارچینه‌وی
 پراگماتیکی گشتیدا. ههر نه‌وه‌ده‌ی ده‌چینه‌ ناو و تووینره‌وه، واته قبولیده‌که‌ین که
 نه‌گهری رنکهوتن هیه، نه‌گهری گه‌یشتن به هه‌قیقه‌تیک که به شیوه‌یه‌کی هاوبه‌ش
 بیزه‌ری گوینگر، پینبگه‌ن نه‌گهر نیمه‌ قبولی نه‌که‌ین که نه‌م رنکهوتنه مومکینه، نه‌وکات
 نه‌ک ههر وتوینر به‌لگو گوته‌ریش بئ مانا ده‌بینت. نه‌ره‌نجام نه‌ویه که نیمه
 قبولیده‌که‌ین "ملکه‌چی لۆژیکی باشتریان به‌لگاندنی به‌هیزتر" بئین. ده‌کرئ نه‌م
 قبول‌کردنه به شیوه‌یه‌کی وینه‌ی، واته له بونیادیکی پراگماتیکی گشتیدا ده‌بره‌ین:
 یه‌کسانی نه‌و که‌سانه‌ی سه‌رقالی و تووینر، مافی یه‌کسان و توانای یه‌کسان بۆ ههر
 یه‌کیک له به‌کاره‌یتانی ئامرازه‌کانی و تووینر. به‌لام نه‌م یه‌کسانیه له و تووینر له‌و
 شوینه‌دا مومکینه که "یه‌کسانی له ژبانی کۆمه‌لایه‌تیدا" به‌ده‌ست هاتبئ. که‌وابوو
 هه‌قیقه‌ت ناتوانئ له چه‌مکی چاکه (لیره‌دا نازادی، دادپه‌روه‌ری...) جیابینت. له
 راستیدا له هیچ و تووینرکدا (به‌ههر شیوه‌یه‌ک بچینه‌ پینش) ناتوانئ لافی نه‌وه لیبه‌ه‌ین
 که هلمومهرجیک یۆتۆپیا نه‌ ئاماده‌کراوه، به‌لام ده‌توانرئ هه‌ول بۆ باشت‌کردنی
 هلمومهرج به‌رئ. هلمومهرجه یۆتۆپیه‌کانی چالاکي ناخاوتن، نه‌زموونی نیه، ده‌کرئ
 نه‌و هلمومهرجانه بخاوتن یان پینشینی به‌کرئ.

نه‌خلاق و په‌یوه‌ندی

ییگومان پشتبه‌ستنی هابرماس به عقل، بیرهمیرهوه‌ی کانت و په‌یوه‌ستبوونیتی
 به نهریتی رۆشن‌گهریرهوه، به‌لام هابرماس فلسفه‌ی تراندانتالی کانت له بهرامهر
 عقلی میژویددا ده‌بینن که همیشه - به شیوه‌یه‌کی ناچاری - په‌یوه‌سته به
 زهمینه‌وه. هابرماس پۆلی دیرینی فلسفه "که له ناو زانسته‌کانی دابه‌شکرندا کاری
 ده‌کرد"، قبول‌ناکات، نه‌و له کتییی هوشیاری نه‌خلاق و کرداری هاوپه‌یوه‌مندیدا
 ده‌نوسن که "سه‌رده‌میک کانت ده‌ورنکی مه‌زنی به فلسفه‌ی به‌خشییوو بۆ نه‌وه‌ی
 بنیت که له بواری عقلی پراکتیکیدا چ شتیک جینگه‌ی ده‌میتیره‌وه له بواری هیزی
 داوه‌ریکردنیشدا چ شتیکي دی، به‌لام نه‌م پۆله‌ی دوا داوه‌ری کلتور، چیدی له
 ئاستۆی فلسفه‌ی نیه‌و فلسفه‌ ناتوانئ چیدی جینگه‌ی ههر زانستیک دیاریه‌کات.

به پيچموانه‌ی ريجارد رورتیه‌وه، هابرماس لهم خالهمو، لهم دهرنه‌نجامه وهرناگره‌ی که ده‌بن واز له نه‌قلباوه‌ی به‌یتره‌ی: "نه‌قل مەرچی پیوسته. بۆ هه‌موو شینوه‌یه‌کی موقوفانه له ژيانی هاویه‌شدا. رێسا نه‌خلاقیه‌کان لهم ژيانه هاویه‌شوه سه‌ره‌له‌ده‌ن، هه‌روه‌ها رێسا‌کانی نه‌قلانیه‌تیش.

هابرماس له نژی کانت قسه ده‌کات و به‌و دهرنه‌نجامه ده‌کات که "له ژيانی پۆژنه‌دا نه‌خلاق راسته‌وخۆ پیوستی به‌ فەلسەفە نیه". ئاراسته‌کردن و نکولیکردن له په‌وایه‌تی و.. له پیوستیه‌کانی پراگماتیکی ژيانی پۆژانه‌وه به‌ده‌ستدین، نه‌ک له رێسا نه‌مه‌ره‌کانی نه‌خلاقه‌وه. لهم هه‌له‌سه‌نگاندنه تا پانه‌یه‌ک نزیکه له باسه‌که‌ی جاک لاکانه‌وه له وتاری "کانت له‌گه‌ل ساد" دا. لهم وتاره‌دا لاکان نه‌خلاق له‌ی په‌یوه‌ندیه‌دا هیناوه‌ته ئاره‌وه که به "یاسای غه‌ریزه‌وه" هیه‌تی و ده‌ستنی‌شان‌کردنی رێسا به‌هه‌رتیه‌کانیشی له دهره‌وه‌ی نه‌ستۆی فەلسەفە زانیوه. ئایا لهم نکولیکردنه له یاسای هه‌مه‌کی و گشتگیره گه‌ردوونی، خۆی نکولیکردن نیه له یه‌کێک له بنه‌ما یان بانگه‌شه‌کانی مۆدیرنه؟ ئایا مۆدیرنه که "نمونه‌ی په‌های ته‌نانه‌ت له زه‌مینه‌ی نه‌خلاقدا" له چنگدایه، به‌م دژایه‌تیه‌ی هابرماس له‌گه‌ل کانتدا، ناچیته ژێر پرسیاره‌وه؟ له راستیدا هابرماس به‌و په‌خنه‌یه ناگات به‌ هه‌لوێستی پۆست‌مۆدیرنیسته‌کان، واته به‌ ناموکی‌ن بوونی نمونه‌ی نه‌خلاق و پیوستی قبول‌کردنی هه‌مه‌یه‌کی له سروشت و شینوازه‌کاندا. ئه‌وه‌ی باسه‌مان‌کرد نیشانه‌یه‌ک نیه بۆ بێ بایه‌خی نه‌خلاق له بیر هابرماسدا، ئه‌و به‌ نکولیکردنی ده‌سه‌لاتی فەلسەفە له به‌واری نه‌خلاقدا، نه‌خلاق په‌یوه‌ست کردوه به‌ ژيانی پۆژانه‌وه چالاکی دوولایه‌نه‌وه ژيانگاوه. به‌لام لێره‌شدا وه‌ک بابته‌ی زمان، به‌روای وایه که ده‌کرێ به‌ سروشته هاویه‌ش یان هه‌مه‌یه‌کان بگه‌ین. تیۆره‌ی هابرماس له باره‌ی کۆمه‌لگاوه له به‌هه‌رتیه‌دا خۆی نه‌خلاقیه، واته پیوستی به "نه‌خلاق هه‌و په‌یوه‌ندیه". به‌لام لهم نه‌خلاقه "به‌ شینوه‌یه‌کی پێشینه‌ی له چوارچێوه‌ی بنه‌ماو رێسا‌کاندا نیه"، به‌لکو هاوتای چالاکی هاو په‌یوه‌ندی دروسته‌بێت. بناغه‌ی فەلسەفە لهم نه‌خلاقه له په‌یوه‌ندیه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان جیا نیه. کارل ئاتۆ ئاپل، بیربیری ئه‌لمانی و نوسه‌ری کتییی به‌ره‌و گۆڕینی فەلسەفە (1972) له په‌خنه‌کردنی لهم تیۆرانییه‌ی هابرماسدا ده‌نوسێ که نه‌خلاق به‌هه‌رحال له یه‌ک بناغه‌ی فەلسەفە و به‌ وردی له "فەلسەفە‌ی ترانس‌فونکالی بلن‌دکهره‌وه" جیگه‌ی ده‌بێته‌وه وه‌ک کانت ده‌ریخستوه هه‌چ ده‌ریازیوونیک له‌مه نیه، ئاپل له وتاری‌که‌دا "بابته‌ی پێش‌نه‌رموونی له کۆمه‌لگای هاو په‌یوه‌ندی و بنه‌ما‌کانی نه‌خلاق" دا که ناو‌نیشانی دوهمی بریتیه له "مه‌سه‌له‌ی بناغه‌ی نه‌خلاق، ده‌کرێ سه‌رنج له لایه‌ن کۆمه‌لایه‌تیه‌که‌ی بدرێ. ئاپل پیوستی هابرماس به‌ هینانه ئاره‌ای په‌یوه‌ندیه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان به "گه‌رانه‌وه بۆ ئه‌و تیۆره فەلسەفیه‌یه‌" ده‌زانێ "که هینشتا

هابرماس له نژی کانت قسه ده‌کات و به‌و دهرنه‌نجامه ده‌کات که

"له ژيانی پۆژنه‌دا نه‌خلاق راسته‌وخۆ پیوستی به‌ فەلسەفە نیه"

هیچ گوتاریکی نهقلانی توانای دمرچوونی لهم بنه‌مایانه نه: بنه‌مای هوشیاربوون یان دهرپرینی نهقلانی خاله‌کان، بنه‌مای هقیقت، بنه‌مای دادپه‌روهری و دواجار بنه‌مای راستی یان دروستی لهم رنسانه‌ده‌توانن وهك بنه‌ماگانی نه‌خلاق بوونیان هه‌یین

هیچ له په‌هه‌ندی ترسندن‌تالی بیر نازانن". به زمانی کانت واته گه‌رانه‌وه بۆ لهو تیۆرانه‌ی که پینش په‌خنه‌گرانه‌ن، به‌لام هابرماس ده‌نوسن که له تیۆره‌ی پشت نه‌ستور به پراگماتیکی هه‌مه‌کید، ده‌توانرئ (و ده‌بین) که له نیوان چالاکیه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان (که دیاره به شیوه‌یه‌کی نه‌قلانه قابیلی پونکردنه‌وه‌یه) و په‌هه‌نده تراسندن‌تالیه‌کانی زیه‌ندا، ناشتکردنه‌وه‌یه‌ک دروست بکړئ. کاتیک لهو له وتاری "پراگماتیکی گشتی چیه؟" دا باسی چوار بنه‌مای سهرمکی نه‌قلانیته‌ی ده‌کرد، نامارهی بۆ لهم خاله ده‌کرد. لهو ده‌یگوت که هیچ گوتاریکی نه‌قلانی توانای دمرچوونی لهم بنه‌مایانه نه‌یه: بنه‌مای هوشیاربوون (*Verstandlichkeit*) یان دهرپرینی نه‌قلانی خاله‌کان، بنه‌مای هقیقت (*Wahrheit*) بنه‌مای دادپه‌روهری (*Richtigkeit*) و دواجار بنه‌مای راستی یان دروستی (*Warhaftigkeit*) لهم رنسانه‌ ده‌توانن وهك بنه‌ماگانی نه‌خلاق بوونیان هه‌یین. له‌هر گوتاریکی نه‌قلانیده بنه‌ماگه‌لیکی نه‌خلاق هه‌یه، بئ لهم بنه‌مایانه، گوتار نه‌ده‌زانرئ و نه په‌خنه ده‌کړئ. په‌رایه‌تی په‌یه‌وه‌ندی جگه له قبولکردنی لهم بنه‌ما نه‌خلاقانه مومکین نه‌یه. ناپل ده‌نوسن که هه‌مه‌کی و گشتی بن، به‌لام بهر شیوه‌یه نین، هه‌ندیک بنه‌مای یۆتۆپین که "وتۆیژ ته‌نها له باشترین معلومه‌رجدا له‌هرچا و ده‌گرن". دیاره که لهم معلومه‌رجه یۆتۆپیه‌ی وتۆیژ په‌یه‌وسته به بنه‌ما نه‌خلاقیه‌کانه‌وه، به‌لام مه‌سه‌له‌که له‌وه‌دایه که لهو بنه‌مایانه لهم معلومه‌رجه‌وه نازانرئ و ناناسرئ و له لایه‌کی دیشمه‌وه له ژبانی راسته‌قینه‌دا که نه‌وه‌نده جینی سهرنجی هابرماسه لهم معلومه‌رجه وهك ناو‌لرتنیک ده‌رده‌که‌وئ، نهك وهك رنسانه‌یهك. لیره‌وه بناغه‌ی هوکمه‌که‌ی هابرماس نه‌گه‌رچی بئ‌گومان به‌مایه‌کی تیۆری هه‌یه (شایسته‌ی ناسینه‌و بیر ده‌روژینئ)، به‌لام له رنسی رنسانه‌کانی قیاس و نیستقراوه به‌ده‌ست نایه‌ن و په‌هه‌ندیکی پراکتیکی وهرناگرئ. وهك چۆن هایدگر په‌خنه‌ی له سوپژیکتی به‌رده‌وام هوشیاری دیکارت و هوسرل گرتوه‌وه به‌هۆی نمونه‌گه‌لیک له ژبانی ساده‌ی ژبانی پۆژانه‌وه ده‌ریخستوه که سوپژیکت بئ بیرى ترانسدن‌تالی، بئ سهرنجدان و نا‌هوشیارانه، چالاکی به‌ره‌و پینشه‌وه ده‌بات، ناپلیش له په‌خنه‌کردنی هابرماسدا ده‌ریخستوه که سوپژیکته‌کانی په‌یه‌وه‌ندی (هه‌ردو لایه‌نی وتۆیژ به ناچار هه‌میشه به پینی بنه‌مای تیگه‌یاندن و لیکتیگه‌یشتن کارناکه‌ن و هیچ وتۆیژنیکش له هه‌موو ساته‌کانی خۆیدا یۆتۆپس و کامل نه‌یه. بنه‌ما نه‌قلانیه‌کانی به‌رپه‌وه‌بردنی وتۆیژ، هه‌میشه به‌کارنا‌هینرئ و لهو جینگه‌یانه‌شدا که به‌کارده‌هینرئ، به ناچار به هه‌قیقت ناگه‌ن، نه‌گه‌رچی چه‌ند مه‌رجیکم بۆ دۆزینه‌وه. به کورتی رنسا نه‌خلاقیه‌کان لهم چالاکیانه‌وه نازانرئ، ته‌نانه‌ت گه‌ر وهك هابرماس‌یش قبولییکه‌ین که له‌وانه‌وه فۆرمه‌له ده‌بین. ناپل لهم په‌خنه نوئ کانتیه‌ی خۆیه‌وه بهر ده‌رنه‌نجامه ده‌گات که هابرماس دواجار وهك مارکس به‌روای به بیرۆکه‌یه‌کی سانه هه‌یه: نیستا که سهرچاوه‌ی

معنویت و نه خلایمان به ژبانی مادی زانیوه، که وایو با بنه ماکانیښیان هر له ژبانهوه هلینجینین، به لام هم ژبانه مادی کومه لایه تیه، له سر بناغی له همومونه فردیانه راوستاون که دمتوان له وتوژدا بخړنه برباس و ینگومانیش یارمته لیکتیکه یشتنی نیوان همومونه کران دهن، به لام ناکړی له توانایوه به دهر نهجامه رهایه بگهین که همیشه همومونه کانی یه کیکي دی قابیلی تیگه یشتنه.

چندان سال پیش نامه تی. سی. هلیوتی شاعر، له وتاریکی فلسفیدا (که زور کم خویندراو ته ورو منیش نه مخویندو ته ورو له سر چاوه یه کی "دهستی دروه مه و" دهیگویند مه و) نووسیوی: "یه کم ههنگای نیمه دهی دوزینه وری نه و بیت که همومون چی نه و بوجی له بنه رتدا همومون قابیلی پیناسکردن نه". به گشتی له هه مان له کاته دا که رهنه گری شارما همی دهنوسی، نوسریکی مؤدیر نیستی دی نووسی: "همومونه مرییه کان قابیلی په یوه ندیکردن نیو نه مهش هوی سره کی تهنیایی نیمه یه". گوتی لهلیوت و هوکه که ی فیجینیسیا ولف، نکولیکردن نه له گرنگی وتوژو لیکتیکه یشتن. کم نوسر له سدهی بیستدا وک هم دوانه هملی دا تا له باره ی همومونه معنوهی و دهر ونیه کانی خویمه بلیت و بنوسی و به دلنیا ییشمه و کم نوسر وک هم دوانه له نهجامدانی هم کاره دا بهر شپوهیه سرکه ورت، به لام خالی گرنگ لیره دایه که له وتوژده، له لیکتیکه یشتن و هاولیه، به شپوهیه کی رها به نهجام ناگات و هیچ ناشناییه که له گه که سیکي دیدا، کامل نه. بگه رینه و بقیه باسه کی هابرماس، له له وه لمانده وری ناپلدا باسی یه "گریمانه ی پینش همومونی" دهکات. گریمانه یه که بهر له هر جوړه کارو پراکتیکیک دیته پینش و: مرجی بایه خی زانستی و گهران به دوی هقیقه تی وتوژنکدا ناتوانی شتیک بیت جگه له بنه مایانه ی که ناپل به "یوتویسی" ی ناوناوه. هم بنه مایانه ی گوتاری نه قلانی هر له رهنده ی بنه ما نه خلای و کوتاییه کانی ناپل و کانت یوتوییه، به لام هم پینش گریمانه یه خوی مانای نه، له گهر وتوژنکی ناپل (واقعی و ناکامل) دروست نه بیت. نه مه یه رهنده ی تراسندنتالی نه خلای هارپه یوهندی: وتوژ وک پراکتیک. نیستا بهر له وری دهستبگهین به هلسه نگانندی هم باسه، راست وایه سره تا له بها که تیگهین. هابرماس خوی له وتاریکدا دیدگای نه خلای ناپلی به "دروشاوه" ناوبرد ورو باسی "جاریه تی معزنی" له دیدگایه ی کرد و که "خوی له خویدا نه خلای هارپه یوهندی له ناو دا هشاردراوه". له راستیدا گرنگی وتاره کی ناپل دهر خستنی "ناکوی" نیوان "هقیقه ت" و "رهمنده ی کومه لایه تی چلاکیه"، واته ماوه ی نیوان رهنده ی گشتی و لوژیکي، له گه رهنده ی هارپه یوهندی، به لام هم باسه نه خلایه له ناو هه مان رهنه ی باسه کی کانتدا نه که فزای ژبانی مریی

چندان سال پیش نامه تی. سی. هلیوتی شاعر، له وتاریکی فلسفیدا نووسیوی:

"یه کم ههنگای نیمه دهی دوزینه وری نه و بیت که همومون چی نه و بوجی له بنه رتدا همومون قابیلی پیناسکردن نه"

ېکاته هاورپنی شو یاسا یان دسټوری کاره زامنکراو و له هه مانکاتدا سنوردارانهی نازادی، بملکو نه خلایککه که په یوه سته به چالاکي (پراکتیکی) هوه.

وتاره کهي ناپل بهم پرسته سادو پاشکاوو بټی پيشه کيانه، ناوهرېکي مه سله که ده خاته پرو:

"هر کسټک بيري له په یوه ندي نیوان زانست و نه خلایک له کوملگای پيشه سازی جیهانی مؤدیرن کردوتموه، به بهوای من پوهېوی هملومرجینکی ناکوکي نامیز دهینتموه. له لایه کوه پیداورستی به نه خلایکي گشتی، واته نه خلایک که به شیوه یه کی ناچاری په یوه سته به کوملگای مرقایه تیوه وه که هه کیه ک، هرگیز نه و مندی هم سرده می نیمه پیویست و زیندو نه بوه، سرده می که خه سله ته کی شارستانیه تیکی جیهانی که خوی بره می دمر نه نجامه کانی ته کنه لوزیای زانسته. له لایه کی دیوه نرکی فلسفې بناغی نه قلوبوې پشتنه ستور به نه خلایک گشتی، هرگیز نه و مندی هه نوکه، واته پوزگاری (دهه لاتی) زانستی، نه ستم و دور ده ست نه بوه. هوی نه نه نو یه که له سرده می نیمه زانست بۆته هاورپنی شو پيشداوهریانه کی که به پوکش وه کی یوه ندي نیوان زینه کان دهره که ویت: به تایبه تی یوه کی زانستی بیلايه یان په هه ندي بابه تی ورها له به ها کانی زانست".

پاشان ناپل پونیده کاتوه که نه خلایک ناتوانی له په یوه ندي کانی نیوان گروپه بچوکه کانه وه ده ست پینکات، بملکو ناچاره له سرده می دهه لاتی ته کنه لوزیای زانستدا، نه خلایکي گشتی بیت و له سر بناغی رپسا هه کیه کان دامه زرابی. دیاره شو پلمیه کی کارایی نه خلایک (نه خلایک عه می) رپک بهو مانایه کی کانت دهینتیه پینش، هه روا بهر ده وام له سنوری یه که کومه لایه تی به چوکه کاندایاریده کرنت (بو نمونه شیوه هه مرمنگه کانی نه خلایک جنسی له کوملگایه ک و نه نانه له چینیکدا)، به لام نه خلایک وه سیست می رپکخه ری چالاکي و سروشته کومه لایه تی هکان، به ناچار دهین له پانتاییه کی فراواتردا (چهندان جار گهره تر له نه ته و هی) دیاری بکری، به لام "پیشداوهریه کان بهر هه می په ره سه ندي زانست"، نه گهری نه نجامدانی نه مکاره نادن. ناپل نمونه یه کی به ناویانگ دهینتیه وه: بومی نه تومی که مانای جهنگ (و رپکخه نه خلایک هکان په یوه ستن پینانه وه) گوی. نمونه یه کی دی که نه مړ زور زیندوه مه سله کانی نه که لوزیک (قهیرانی ژینگه یه). ورده و نه وه له دو نمونه یه به سه بو نه و هی ناشکراییت که دمر نه نجامه کانی پيشکه و تنی ته کنه لوزیای زانست "هه ره شه یه کی نه خلایک له سر ژبانی کومه لایه تی". شارستانیتي زانستی و ته کنیکی، کيشه گه لیکي دروست کردوه که سنوری نه ته وه و کلتور په گهزه کانی بریوه و بۆ یه که مجار مرف ناچار بوه بهر پر سیاریتی کوی له بهرامبر دمر نه نجامه کانی

له سرده می دهه لاتی ته کنه لوزیای زانستدا، نه خلایکي گشتی بیت و له سر بناغی رپسا هه کیه کان دامه زرابی ناپل پونیده کاتوه که نه خلایک ناتوانی له په یوه ندي کانی نیوان گروپه بچوکه کاندوه ده ست پینکات، بملکو ناچاره

چالاکیه‌کاني خوی له پانتایي جیهانیدا، قبولبکات. هم گشتیبون و همه‌کیبونه، هیشتا له په‌یوهندی نیوان تاکه‌کانه‌وه، واته له په‌یوهندی نیوان زیهنه‌کانه‌وه بده‌ست نه‌هاتوه، که‌وابور نه‌گه‌یشته به‌بناغی ریسا نه‌خلاقه‌کان. له‌بره‌وه‌ی که په‌یوهندی نیوان زیهنه‌کان خوی به‌سترون به‌پنشداده‌ریه‌کاني بابه‌تیبونی زانسته‌وه له پانتایي زانسته وینه‌ی -لۆژیکي- ماتماتیکه‌کاندا، جیگه‌یان بۆته‌وه، به‌لام ریسا نه‌خلاقه‌کان که له قیاس و ئیستقراروه بده‌ستدین، کاراییان نیه. لی‌ره‌وه‌یه که ناپل بناغی ریسا نه‌خلاقه‌کان (نه‌خلاقى هاوپه‌یوهندی) نه‌گه‌ر بیان‌ه‌یت که له پانتایي "زانسته کۆمه‌لایه‌تیه‌کاندا" به‌کاربین و هر له پانتایشه‌وه هه‌ل‌نجین‌زین، به‌نامو‌مکین ده‌زان: "له‌خلاقى جینی بایه‌خی گشتی، واته نه‌خلاقى کۆمه‌لایه‌تی یان نیوان زیهنه‌کان که به‌سترایت به‌هر پرسیاریتییه‌کی نیوکۆزییه‌وه، هم پنیوسته‌وه هم نامو‌مکینه". ناپل ناماره‌ بۆ فینگشتاین ده‌کات: "هم باوکه‌ی بیری پۆره‌تیفیزمی نوێ له وتاری لۆژیکي -فلسفیدا پاش نه‌وه‌ی سره‌تا ئیمکانی گوزاره‌ ماناداره‌کان له‌ بواری زانسته سروشتیه‌کاندا، سنوردار ده‌کات، له‌ پارچه‌ی 16642 ده‌نوس: لی‌ره‌وه هیچ گوزاره‌یه‌کی نه‌خلاقى -لینتیکیش ناتوانی بوونی هه‌بیت. گوزاره‌کان ناتوان هیچ شتیکی بالاتر ده‌ریجن". ناپل ده‌نوس که فینگشتاین له نامه‌یه‌کدا بۆ لۆد‌فیک فون فیکر له 1919دا، سه‌رجه‌م وتاری لۆژیکي -فلسفیه‌ی (1921)ی به‌م شیه‌یه‌ پیناسکردوه:

"مانای هم کتیبه نه‌خلاقیه. سه‌رده‌میک ده‌مویست خالیک بۆ پینشه‌کیه‌کی زیاده‌که‌م که هم کتیبه له دوو به‌ش پینکه‌هاتوه، یه‌کێکیان له‌و به‌شه‌ی که لی‌ره‌دا ناسینراوه‌ له‌وی دیشیان له‌و به‌شه‌ی که هیشتا هیچ ئی نه‌نوسیوه و هم به‌شه‌ی دووه‌میشه که گرنگه... دله‌یام که به‌بێده‌نگ مانه‌وه‌ی، شتیکم پیناسکردوه که له‌م‌و خه‌لکیکی زۆر له‌ باره‌یه‌وه درۆدان‌ه‌ی ده‌کهن".

ناپل لیکچونیک له‌ نیوان هم بێده‌نگیه‌ی فینگشتاین له‌ بواری نه‌خلاق‌داو چه‌مه‌کاني فلسفه‌ی بوونی کیرکچۆردو کارل باسپرسدا، ده‌دۆزیتوه؟

هابرماس له‌ وتاریکدا "پاداشتیکی وروژنهر له‌ باره‌ی بناغی نه‌قلانی نه‌خلاق" که وه‌ک به‌شی سینه‌می کتیبی هۆشیاری نه‌خلاقى کرداری هاوپه‌یوهندی چاچکراوه، له‌ باره‌ی له‌و شته‌وه که خوی ناوی ده‌نی نه‌خلاقى باس (Diskursethik)، نوسیبویتی، پینشت له‌ فه‌سلێ دووه‌می کتیبه‌که‌دا، واته له "تیۆری نه‌خلاقى هاوپه‌یوهندی"دا تیگه‌یشتن له‌ نه‌قلانییه‌تی چالاکى هاوپه‌یوهندی به‌ستبۆوه به‌ تیگه‌یشتن له‌ گوتاری پشت‌ه‌ستور به‌ به‌لگاندن. له‌و هر له‌م باسه‌دا چه‌مکی گوتار یان لۆژیکى کۆتایی ماناناسیانه که له‌ ناوجهرگه‌ی له‌و گوزارانه‌دا هه‌ن و به‌ مانا (یان پافه‌کردن) ده‌م‌میرین، تا ناستی وتوێژ، به‌ره‌زکردبۆوه، به‌ پینی هم باسه‌ ده‌کریت

چەمکە کانی فەلسەفەی بوونی کیرکچۆردو کارل باسپرسدا، دەدۆزیتۆوه؟
ناپل لیکچونیک له نیوان هم بێده‌نگیه‌ی فینگشتاین له بواری نه‌خلاق‌داو

لایه‌نگری هیژمونیکی زانسته مړییه‌ګانه، به لوم سمرقالي سمرګی بونیادنانی "پایه‌یکه له‌خلاقیه" بؤ نم زانسته. مېبستی لوم پایه له‌خلاقیه بهر لومړی پړس او سروشته همه‌میکه‌ګان بیت، شینوازیګه که بتوانی یارمته وړکړندومړی مېبسته‌ګان بدات. نم وسموسیه له کتیبی ګرنګی لوزیکي زانسته مړییه‌ګان به دواوه، له همومو بهرهمه‌ګانیدا دمرګوتوه: زانستی مړیوی وک پهره‌سندنی له‌خلاق.

له کوتایی نم باسدا خراب نیه ناماژ بؤ پرخنه یه‌کک له ګرنګترین بیرارانی قوتابخانه‌ی هیژمونیکی، له تیورمک‌ی هابرماس له بولری له‌خلاقدا بکم. پؤل ریکور له کتیبی خود وک لومړی دی (1990) پرخنه ی له دژایه‌تیک له پوانګی هابرماسدا بؤ "له‌خلاقى هاوپه‌یومندی" ګرتوه. سروشته‌ګان و ریساکانی چالاکی هاوپه‌یومندی له پوانګی له‌خلاقوم به ریکوریک هلمدسه‌نگینریو قبول و ناراسته دکرری (و یان پمد دکرریتوه) که خوی له پراکتیکي په‌یومندیوم به‌دسته‌تاتوه. هر له‌بهرنه‌میش لیردا له‌خلاق کورت دمیته‌وه بؤ زمینه‌ی پراکتیک و په‌یومندی. ریکور که جهخت لسمر بنه‌مای کانتی پنیوستی سمریه‌خوی ریکورمکان دکات، لگال "سمریه‌خوی چاره‌نوسسازی" فسللی سیمه‌ی کتیبه‌ک‌ی هابرماسدا واته "له باره‌ی بناغی نه‌قلانی باس" دا نیه، نم "پراګماتیک‌ی به شینومیک‌ی وینمیی دهرپراوه" همیشه دکرریه داوی دژایه‌تیه.

بولری کشتی

لنستا بهرلومړی که له چالاکی هاوپه‌یومندیو له‌خلاقى هاوپه‌یومندیوم بګین به مسئله‌ی ګرنګی سیاست وک پراکتیک، دېن بؤ باسه‌ګمان لسمر چه‌مکین تیوری ګرنګ له بیرى هابرماسدا، راپوستین. نم چه‌مکه ناچارمان دکات تا له دوا بهرهمه‌ګانی هابرماسوم که جینگ‌ی باسمان بوه، بګریننوم بؤ کاره سمرتاییه‌ګانی نم. چه‌مکی جینی باس (Offentlichkeit) (به لینګلیزی Public Sphere) که من به "بولری کشتی" یان "فمزای کشتی" ورمګنپراوه. باسه‌ک‌ی هابرماس له یه‌کم کتیبیدا واته له ګورانی بونیادیی له بولری کشتیدا هاتوه. کتیبه‌که که له سالی 1962 چاپکراوه، پاکنوسی دمی نامه‌ی زانکوی هابرماسه که به پرنمایي ولانګ نابندورس نامادکراره.

هابرماس باسی بولریان فمزایه‌ک‌ی کومه‌لایمتی دکات که له نیوان "دولمت و کومه‌لګای مدمنیدا رادموستن" و کارکردنی چالاکی کومه‌لایمتی نم بواره به‌ستراوه به جیوازی دزی نیوان نم دوانوم. نم بواره کومه‌لایک چالاکی و خسله‌تی کلتوریه که دیاره خاوم دهوریک‌ی تایه‌تی سیاسی، کومه‌لایمتی و تهنات نابوریشن. نم کارکردنانه په‌مندیکی کشتیان همیه که له باشرین حالتدا له دست دسه‌لای

پؤل ریکور له کتیبی خود وک لومړی دی (1990)
په‌خنه ی له دژایه‌تیک له پوانګی هابرماسدا بؤ "له‌خلاقى هاوپه‌یومندی" ګرتوه.

هیژو دوزگا دهوله تیه کان، سمریه خوؤ پارژراون. لهه مانکاتدا دوزگاڭانی بواری
 گشتی خاوه ن "لهو سمریه خوویه یی ژیا نی شه خسی و تاییه تیه نی ن که تاییه تی
 کۆمه لگای مده نی ن". بواری گشتی فزای پادهر پری ن (و به شیویه کی یۆتۆپی
 رادهر پری نی نازادانه)، وتویژو باس و دۆزینه وه ی رینگه چاره یه له مسله گشتیه کاندایه.
 هه موو که سیئ که به زهر، ماف و دوسه لاتی به شداریکردنی له فزایه دا هه یه دیسان به
 شیویه کی تیۆری و یۆتۆپی، هی کهس له فزایه دا له وه یی نیعتیازی زیاتر نیه.
 هه لوهر چیک واکه دوری دهوله تداران یان سمرایه دارو دوسه لاتداران دهکاته
 هاوتای دوری "هاولاتیانی ناسایی"، ته نه له سه ره مان درزی نیوان دوزگا
 سیاسیه کان و کۆمه لگای مده نی پاوه ستاوه. باسه کی هابر ماس به شیویه کی
 تاییه تی له باره ی بواری گشتی بۆرژوازی یان مۆدیرنه وه یه که "له پوانگه ی
 میژوویه وه له سه ر ناکۆکیه ک پاوه ستاوه که کۆمه لگای مده نی و دهوله ت له بهرامبر
 یه کدا دانه نی ت". له هوی تیۆری وه ده کرئ بوترن که له چوارچیه نابوری-
 کۆمه لایه تیه کانی پیشوشدا له فزای سمریه خوویه تا پادیه که هه بو. هابر ماس له یکه م
 فسلای کتیه که ییداو به پنی پنیو یست هه ندیک جار ناماژهی بۆ هه ندیک نمونه کردوه. بۆ
 نمونه باسی نهو "بواره گشتیه ی کردوه که له سه ر بناغه ی نوینه رایه تی میره کان یان
 شاکان له پۆزگاری فیؤدالیزمدا دامه زابوو". به لام شیویه کاملی بواری گشتی،
 به ره می نه م سهدانه ی دوا ییه که له ئینگلتر و فرانس و له مانیا و نه و لاتانه دا
 دروست بو که تیایاندا ره هه ندی به ره مه یانی کالایی پهری دوسه ندو په یوه ندیه
 کۆمه لایه تیه کانی سمرایه داری، کامله هبو. له کتیه که ی هابر ماسدا زۆر تر
 لیکۆلینه وه که له سه ر ژیا نی کلتوری و کۆمه لایه تی سن ولات چپۆتوه که له سه ره وه
 ناومان هیئان، دوزگاڭانی بواری گشتی بۆرژوازی له لایه ن تاکه کانه وه دروستکراوه
 نه که لایه ن دهوله ت کانه وه. هه رچه نه له هوی پوانگه ی میژوویه وه هه میشه له
 هه موو حاله تی کدا ناتوانی باسی پوه بوونه وه ی بواری گشتی و دهوله ت بکرنیت، و
 له هه ندیک حاله تی- نه که هیئده زۆر دا- دهوله ت هکان به پنی پنیو یستیه کان یان
 پنداویستیه کان یان به رژه وه ندیه کان، یارمه تی پهره سه ندنی فزای سیاسی کراوه
 نیمکانی وتویژو له بواری گشتی اندا، داوه. به هه ر حال له خاله گرنگه جینگه یه کی
 ناوه ندی هه یه که دوزگاڭانی بواری گشتی له بنهرتدا کلتوریین و له نیوان
 به رژه وه ندیه تاییه تیه کان و دوسه لاتی گشتیدا، فزایه کی تاییه ت به
 خویان دروستکردوه.

بلاو کراوه پۆژنامه کان گرنگترین دوریان له بواری گشتیدا هه بو. هابر ماس
 باسی نه م دوری له باسیکی کورت به لام وردا کردوه. نهو دهریخته وه که به پنی
 به رژه وه ندیه نابوریه کان (پنیو یستی پوپاگه ندو ناساندنی کال و خزمه ته کان) چه ند

"چالاكى ھاۋىيەيۈەندى" كە ھەرچەندە لە زۆرىيەي ھالەتەكاندا شىۋەيەكى دەنگايسى بەخۇيە دەگىرى، بەلام لە ھەندىك ھالەتى گىرنگى تىردا وانىن. ناكىرى "بىرۋىپى گىشتى" كورت بىكرىتمە بۇ دەنگاكانى بۋارى گىشتى، ھەرچەندە كۆي كاركرىدەكان بە گىرنگىرەن پەگىزە دەستىشانكەرەكانى بىرۋىپى گىشتى دەۋمىزىت. يەكەك لە بىرپارىنى قوتابخانەي فرانكفۇرت، فىرىش پۇلۇك لە سالى 1955دا وتارىكى بۇلۇكرىدە بە ناۋى "لىكۇلىنەۋى ئەزموۋى بىرۋىپى گىشتى". ئەو لەم وتارەدا گىرنگى "شىۋازە تازەكانى ئىستىقاجى بىرۋىپى گىشتى" خىستە ژىر باسەۋ. ئەو تارەيەك چەمكى مۇدىرىنى بىرۋىپى گىشتى بە قابىلى بەرۋىدكرىن دەزانى لەگەل چەمكى "ئىرادى گىشتىدا" كە رۇسۇ بە بەرزىر لە "ئىرادى كۆي تاكەكانى كۆمەلگا" پىناسى كىرەبۇ. پۇلۇك بىرۋىپى گىشتى بە "جەۋەرى پۇخى ئۇبۇزىكتىك" زانى كە رەنگدانەۋى "پەيۋەندىيە كۆمەلەيەتەكان و نەخشەي دەسلەت و تەنەت شىۋەكانى ھۇشيارىشە". ھابرماس بە پىناسكرىدىكى چۈنەك، بىرۋىپى گىشتى كورت نەكرىدەۋە بۇ كاركرىدى دەنگا كلىورىيەكان (لەۋنەش كاركرىدى دەنگاكانى بۋارى گىشتى). ئەو جەختى لەو ھالە كىرد فەزاي گىشتى كە لە نىۋان ژيانى تايەتەي ژيانى گىشتىدا دروستكەرى يىرە، بايەخىكى تايەتەي ھەيە: لىزەدا گوتارى ەققانى لە بارەي كلىورىۋە دروستدەي، كەۋابو دەتۋانى بگوتىرى كە ئەم فەزايە "بۋارى دەسلەتە گىشتىيە". چەمكى دەسلەت لە سنورى گوتارى سىياسىدا دىقە پىشنى. ھابرماس لە وتارى "زانستىۋونى سىياسەت/ بىرۋىپى گىشتى" باسى نمونەيەكى كىردە، نمونەي "زانستىۋونى سىياسەت يان پىرۋەي گۇپانى سىياسەت بۇ زانست" كە سىياسەت دەكاتە بۋارىكى پىسپۇر دۋور لە دەستى ھەۋان پەيدەگىرى و بە ماناي وردى وشەكە لە ھوكمى "سىياسەت دامالەنە لە بىرۋىپى گىشتى". لە راستىدا سەردەمانىك بۋارى گىشتى بە ماناي سىياسىيۋونى ھۇشيارى بۋە ھەنوكە لەو "ھەلۋەرجى بۋارى سىياسىيە" دۋوركەۋتۋە.

پىبەپنى ئالۇزىرۋونى شىۋەكانى بەرەمەنەن و پەرەسەندى تەكەنىك، دەنگاگەلىكى تازە لەسەر بناغەي كاركرىدى كلىورى تازە، دەرگەۋتۋون. پەرەسەندى ھۈيەكانى پەيۋەندى، تازەۋ راگەياندى گىشتى كە ھاۋكات بۋو لەگەل پەرەسەندى خۈندەۋارىدا (فراۋانبۋونى خۈنەران، كىتەپسەكان، بۇلۇكرەۋەكان، دەرگەۋتۋونى بۇلۇكرەۋە پۇسپۇرەكان، فراۋانى كارى دەنگاكانى زانكۇر پەرەردەۋ). لە پۋوى لۇزىكىيە دەۋو سەنگىنى و بايەخىكى تايەتەي بە بۋارى گىشتى بىدەن. يەكەك لە ئامانچە گىرنگەكانى كىتەپكەي ھابرماس دۇزىنەۋى ەلامىكە بۇ ئەم پىرسىارە: بۇچى ۋانەۋو؟ باسكرىدى دەنگاكانى راگەياندى گىشتى جىگەيەكى تايەتەي لە كىتەپكەدا ھەيە (پارچەي بىستەم لە فەسلى شەشەمى كىتەپكە لە بارەي بۇلۇكرەۋەكان، دەنگاكانى راگەياندى گىشتى، مەسەلەكانى پىرۋاگەندە يان "كاركرىدى تازەي بۋارى

لە پۋوى لۇزىكىيە دەۋو سەنگىنى و بايەخىكى تايەتەي بە بۋارى گىشتى بىدەن

پەرەسەندى ھۈيەكانى پەيۋەندى، تازەۋ راگەياندى گىشتى كە ھاۋكات بۋو لەگەل پەرەسەندى خۈندەۋارىدا،

گىشتى"ە). ديارە لەم سالانى دواييدا بە تايبەتى پاش "شۆپشى ئەنفۇرماتىك" لىكۆلىنمەي گىرگ لەم زەمىنەيدا ھاۋتە پىشنىو باسەكە لە كىتەبى ھابرماس بەرمو پىشتر چوہ. ئەم خۇي لە وتارىكدا كە لە سالى 1989دا چاپىكرد، باسى ئەم خالەي كىرد.

لاوازيو لە ئاۋچورنى دەسلەۋتى بوارى گىشتى لەم سەدەيەي دواييدا، خالىكى نۇر گىرگە لە باسەكەي ھابرماسدا. لە كۆتايى سەدەي ھەژدەداۋ سەرچەم سەدەي نۇزەمدا بە ھۇي دەسلەۋتى سىياسى و مەملەتنى فراكسىيۇنەكانى بۇرژوازيەو، فەزاي گىشتى دەسلەۋت و گىرگىەكى زۆرى ھەبوو. لە لايەكەو پەيۋەبوۋنەو سىياسى (لەسەر بناغەي بەرنامەي جىاران) ئەم فراكسىيۇنەكانى لە لايەكى دىەو خەباتى بەشىك لە چىنى كىركار كە لەسەر تەختى خەباتى دىموكراتى بەرمو پىش دەچو، زامنى دەسلەۋتى بوارى گىشتى دەكرد. دەكرى لە ھەندىك لە نوسىنەكانى ماركسەو ئەم دەرنەجامە ھەرىكەي كە ئەم ھەرواى ۋابو فراكسىيۇنەكانى چىنى فەرمانەوا لە پنى كاركردى سىياسىيەنەو دەناسرىن و پىناسدەكرىن. بۇ نەمە ماركس لە وتارى "تورىەكان و ئىگەكان"دا (ئوتى 1852) نوسىيۇتى كە "ئىگەكان ۋەك تورىەكان فراكسىيۇنىك لە مولكدارە گەرەكان پىكەھىنن". بەمەرحال پەوايەتى و سەلاھىەتى بىرەرە دەولەتيەكان پىويستى بە "لىكۆلىنەرمەيەكى فراوان" بوو كە نەيدەتۋانى كورتبىتەو بۇ پەرلەمان. ئەم بىرارانە دەبوو بخۇنە بەر تاقىكرەنەو و تويۇر قىولكردى "خەلكى". لىزمە ۋادەرىپىنى ئازادانەو پەخەنەكرانە، دەبوو مومكىن بىت، ھەرچەندە ئەم ئازادىە بە ھىچ شىنەيەك كال و دور لە دەستدرىزىكرەن نەبوو، بەلام لە ئاۋخۇيدا ئاۋمەۋكىكى "پەخەنەكرانەي" پەرومە دەكرد. لەگەل پەرمەندى سەرمەيدەر پىشەسازىدا، بەرژەمەندى بەشەكان يان فراكسىيۇنەكانى بۇرژوازي چوئەكتر بوو، فراكسىيۇنەكانىش مەملەتنەكانى كورت كىردەو بۇ تاقىكرەنەو بەرنامەكان لە سنورى دەزگا "ياسايەكان"دا (بە تايبەتى پەرلەمان). دەزگاكانى بوارى گىشتى -بە تايبەتى دەزگاكانى راگەياندنى گىشتى- كاركردىكىكى "ناسىاسى" و دواجار "مەلۇمەرجىكى راۋىزكارىان"، ۋەركرت. لە زۆرىەي ھالەتەكاندا بوارى گىشتى تەمنا بوە "رەنگدانەو" و تەبىزى تىروانىنەكانى حىزبە سىياسەكان كە لە سنورى دەزگا ياسايەكاندا چالاكىان دەنۋاند. حىزبەكان بە شاۋى "راي گىشتى" يان "خواسى گىشتى" ۋە لە قۇناغى تايبەتدا -ھەلۋاردن يان قەيرانە سىياسەكاندا- سوديان لە دەزگاكانى بوارى گىشتى ۋەركرت. ھابرماس نوسىيۇتى كە "لە كۆمەلگاي ھاۋچەرخدا بىرۋاى ناگىشتى نابن بە بىرۋاى گىشتى، مەگەر ئەۋكاتە نەبىت كە حىزبەكان ئەم بىرۋاىيەنە دوۋارە قۇرمەلە بىكەنەو".

لە زۆرىەي ھالەتەكاندا بوارى گىشتى تەمنا بوە "رەنگدانەو" و تەبىزى تىروانىنەكانى حىزبە سىياسەكان

كە لە سنورى دەزگا ياسايەكاندا چالاكىان دەنۋاند.

له لایه‌کی دیوه پړوسه‌ی ټینفیع‌الی بواری گشتی، هاوکات بوو له‌گډل دستتینومردانی بوو له زیادی دولت له بهرهمه‌میناندا، وتویرمکانی پهرلمان زوړتر په‌مندیکی "تکنیکی" به‌خویره‌گرت. له پاشکاو دهرپړینی سیاسي و لیکولینه‌وه له بونیاده‌کانی یروړا، که‌مېوه. بواری گشتیش یان بۇ ناراسته‌کردنی چالاکیه‌کان و بهرنامه‌کانی دولت له زمینه‌ی ژبانی پوزانه‌دا به‌کاره‌ات، یان له سهرمه‌ی قهرانه‌کان و به تایبته‌ی جنگه‌کاندا به‌شینویه‌کی ناشکرا سنوری کارمکانی به تهرای سنوردار بوو (نمونه: هلموهرجی دمزاکانی راگه‌یاندنی پوزاوا له جنگی که‌نداودا له سالی ۱۹۹۱/۱۰). دهرکړی وه‌گرتوینکی دریزخایه‌ن و میژووی نه‌وه بیپړنی که‌له‌م سهرمه‌یدا (واته سهرمه‌ی بیست) له‌تونندی پویه‌پوونه‌وه‌ی دولت و کوم‌لگای مده‌نی که‌مېوت‌سهره‌و کارکردنی بواری گشتی که‌له‌سر بناغی نه‌و پویه‌پوونه‌وه‌ی دامه‌زایو، گوزانی به‌سره‌دا‌هات.

هابرماس له‌م ناسته‌دا باسی "دوباره فیو‌ال‌بوونه‌وه‌ی بواری گشتی" کرده. نامه‌که‌ی بۇ کارکردنی سنوردارو کونترول‌کراو و ناسیاسی، فه‌زای گشتیه. کارکردنیک که‌بهر له‌په‌یدا‌بوونی بواری گشتی بوزواری، له‌سهرمه‌کانی ناوهراس‌تدا، هه‌بوو. دهرکړی بگوتری که‌له‌پوزگاری ټیمه‌دا چاودنیرکردنی ته‌کنه‌لوژی (له‌سر بناغی ته‌کنیک یان نه‌خشیه‌یک که‌ده‌بن جینه‌جی بیت) هارپه‌یوه‌ندی پراکتیکی (چالاکي دوولایه‌نه یان په‌یوه‌ندی له‌سر بناغی وتویرو دوزینه‌وه‌ی ړنگه‌چاره‌ی) ټیکشان‌دوه. هه‌نوکه‌خالنکی گرتگ له‌پنشان‌دایه: نایا چالاکي هارپه‌یوه‌ندی یان چالاکي دوولایه‌نه توانای سهرمه‌نوئ بونیاد‌نانه‌وه‌ی بواری گشتی هیه؟ هابرماس له‌دوا نویسه‌کانیدا پيشانید‌اوه که‌نم پرسیاره‌تمه‌ا سیاسي نه‌، به‌لکو له‌جه‌مه‌ری خویدا پرسیارنکی نه‌خالقیه.

بونیاد‌نانه‌وه‌ی نه‌م وشه‌یه دهرپړی بیژکه‌یه‌که که‌په‌یوه‌ندی به‌سهرجه‌م بیري فلسفه‌ی و سیاسي - نه‌خالقی هابرماس‌سهره‌یه. کاتیک که‌له‌ر باسی "پنیوستی پيش‌فستنی پوزو‌ی ناتهرای مودینه" ده‌کات، نه‌ریتی په‌خنه‌گرانه‌ی پو‌شنگه‌ری دریزه‌پنده‌ات. وشه‌ی بونیاد له‌کتیپی گوزانی بونیادی بواری گشتیدا زوړتر "هلموهرجیکی میژووی" ده‌کات که‌"قاییلی گوزانه". له‌هریخست که‌بونیادی هه‌بووی بواری گشتی - به‌ستراوه‌به‌پهره‌سهندنی سیاسي له‌سرزه‌مینیه‌ی چوارچینه‌وه‌کی تایبته - هه‌نوکه‌تمه‌ا هه‌قیقه‌تیکي کوم‌لناس‌یانه‌یه‌و ناتوانی به‌بنه‌ما دابنریت.

کارکردنیک که‌بهر له‌په‌یدا‌بوونی بواری گشتی بوزواری، له‌سهرمه‌کانی ناوهراس‌تدا، هه‌بوو

هابرماس له‌م ناسته‌دا باسی "دوباره فیو‌ال‌بوونه‌وه‌ی بواری گشتی" کرده.
نامه‌که‌ی بۇ کارکردنی سنوردارو کونترول‌کراو و ناسیاسی، فه‌زای گشتیه.

سیاست وەك چالاكى ھاوپەيۋەندى

بىۋارى گىشتى لەسر بىناغەي ئازادى بىرور، ئازادى پادەربىر، لىكۆلىنەموو قىلگىردىنى لۆزىكى وتوئۇ، دامەزراۋە. ھەموو ئەمانە كەم تا زۆر لە كۆمەلگەي مۇدىرنەدا بەدەستەتوون (ئەك بە ئاسانى، ئەك بە شىۋەيەكى كامى و ھەروەھا ئەك بە مانايەكى كە چىدى مەترسىيان لەسر نىە). بەھەرھال ئەم بونىادە دىموكراتىيانە، بە خواستى پەوا دەزانئىن و ھەروەھا لە گىرگىرتىن پىۋەرەكانى پەوايەتى و سەلاھىەتى سىياسىن. ھابىرماس كارەكەي خۇي بە ئاسىنى ئەم بىۋارىيان فەزايە دەزانئى كە ئازادى پەوازانى تىا پەچار دەكرى. كارى ھابىرماس لە دۆزىنەمەي "پەرمەسەندى بونىادى بىۋارى گىشتى" تا پادەيەك لە كاي ھانا ئارنىت دەچىت. ئارنىت لە كىتەبى ھەلومەرجى مۇزىيدا باسى بىۋارىكى كىردە كە تىايدا لىكۆلىنەمەي ئەقلى و پەخەگرانە بەرەمە پىشەمە دەچىت، نەمەي ئارنىت دەولەت - شارى يۇنانى كلاسىك بو، وە تا پادەيەك ئەم دەولەتەمەي ۋەردەكرت كە بىۋارى گىشتى لە "باشترىن شىۋەي خۇيدا" لەگەل دەولەتەدە دەيىت بە يەك شت، دەولەتەك كە ھىچ دىزىك لە كۆمەلگەي جىا ئاكاكەمە. پەنكرەنەمەي ھابىرماس بۇ گۇرپانە مۇزىۋىيەكانى چەمكى سىياسەت (و دىۋاجار باسەكەي ئەم، لە بارەي چالاكى ھاوپەيۋەندى بىۋارى گىشتى) چەندان لىكۆچىۋىكى لەگەل باسەكەي ئارنىتەدە مەي، بەلام لە خالىكى گىرگەل لىنى جىادەيىتەمە: ھابىرماس دەولەت - شارى يۇنانى بە شىۋەيەكى يۇتۇپى ژيانى سىياسى ئازانى. ھانا ئارنىت لە وتارىكەدە لە بارەي ئالتر بىنايەمە نوسىۋىتى: "Polis يان دەولەت - شارى يۇنانى دىزىۋە بە بوونى خۇي لەئەل قولايسى ژيانى سىياسىدا دەدات، واتە لە قولايسى ئەم دەريادە. تا ئەۋكەتەي ئىمە وشەي *Polotique* بە ماناي سىياسەت بەكاردەھىنن، ئەم بوونە دىزىۋە بە خۇي دەدات". ئەم پەۋانگەيدە ھىچ جۇرە سۆزىكى شاعىرانە بوونى نىە، بەلكو پاشكاۋترىن شىۋەي دەربىرىنى تىپروانىنى ھەمەكى ئارنىتە لە بارەي فەلەمەتى بىۋەكەي يۇنانى ئازادى سىياسى، بەلام ھابىرماس ئەگەرچى گىرگى گوتارى سىياسى يۇنانى كلاسىك قىلەكەت، لە "نەمەي مۇدىرنى" پەمەندى گىشتى ژيانى بۇرژۋىزىمە دەستپىدەكەت، ئەك لە "نەمەي كلاسىك" يان بىۋارى گىشتى دەولەت - شارى يۇنانىمە، "خالى گىرگ بۇ ئەم، بىنەماكانى كلاسىك نىە، بەلكو فەكرى سىياسى مۇدىرنەمە بىر لە دىۋالىزىمى گىشتى/ تايەتەي، دەولەت/ كۆمەلگە، ھاۋلاتى/ مۇزۇف، دەكەتەمە، پەخەيەكى ھىومانستى لە پىشەنپارەكانى ژيانى سىياسى دەكرىت. ئەم شىۋازە دەگەرپەتەمە بۇ پۇشنگەرى لىكۆلىنەمەكانى "مافە سىروشتىەكان".

"شىۋازى كلاسىك" ئاۋنىشانىكە كە ھابىرماس بۇ تىپروانىنى يۇنانىەكان بۇ سىياسەتى دانامە لە وتارىكەدە بە ئاۋنىشانى "شىۋازى كلاسىكى سىياسەت لە

بىۋارى گىشتى لەسر بىناغەي ئازادى بىرور، ئازادى پادەربىر، لىكۆلىنەموو قىلگىردىنى لۆزىكى وتوئۇ، دامەزراۋە. ھەموو ئەمانە كەم تا زۆر لە كۆمەلگەي مۇدىرنەدا بەدەستەتوون.

په یوهنډیدا به فلسفه یی کومه لایه تیه وه، باسی کردوه. هم شینوازه له دوو لایه نه وه
 گوډانی به سر دا هاتوه دواچار گه یشتوه به پوژگاری نیمو زانسته کومه لایه تیه
 مودیرنه کان: له پوانگه ی میتودولوژی ه وه له پوانگه ی ناوهره وه. زانینی هم
 گوډانکاریه بؤ نیمه پنیوسته. به بریوی هابرماس بریارینکی وه لیو شتراوس
 له برنه وه ی نه میتوانیوه له "جیاوازی بری کلاسیکی و بری مودیرن" بگات، به
 دهرنه جامی ههله گه یشتوه. نهو خاله ی که نهو له بر چاری نه مگرتوه نه وه به که
 ره وایه تی دولت له هر یه که هم دوو نمونه یه دا، له یه که جیاوازه. به بریوی هابرماس
 یونانیه کان سیاسه تیان وه "بابه تیکی نه خلای" له سر بناغه ی نه خلای دانه مزراند.
 نه وان سیاسه تیان له رنسا بنه ره تیه کانی جیاوازی نیوان چاکو خراپه به جیا
 نه دوازی. له شینوازی کلاسیکا سیاسه ت وه پراکتیک (به مانا نه رستقوییه که ی) له
 نارادا بوو، نه که وه چالاکیه کی مه به سقدار. واته سیاسه ت بریتی بوو له چالاکی
 هاو به شی (Praxis) خه لکی که پاش وتویرتو باسکردن (Lexis) له نیوان هاو لاتیان
 دولت - شاردا (Polls) له جینگه یه کی گشتیدا (agora) که به دهرنه جامی عمه لیش
 ده گه یشت و له بونیادی خویدا له سر بناغه ی ته کنیک (تخنه - tekhnē) نه بوو. ته کنیک
 یان تخنه له ته فسیری هابرماس دا واته خولقاندنی دهرنه جامین که هوی نامیرگه لیکه وه
 که نوخبه کان هه لیبرترین. نه وان هه لده دهن به نامانجینکی له پینشوه دیاریرکراو بگن،
 بینه وه ی هه سته کن پنیو سته تیان به وتویرتو له گه ل هاو لاتیاندا هه یه. به م شینویه
 فلسفه ی سیاسی یونانیه کان به مانای وردی وشه که، زانسته نه بوو، واته نه ده کرا
 ناوی بنین نه پستیم eplsteme، به لکو جوړیک دیدی نه خلای بوو که به سترابوو به
 بریوی خه لکیه وه که به شینویه کی نارادانه دهرنه بررا.

جیاوازی سره کی نیوان تیروانیی شینوازی کلاسیک یان یونانی بؤ سیاسه ت و
 تیروانیی مودیرن، له جیاوازی ماناکانی تیوره و چالاکی و مانای په یوهنډیه
 دهرنیه کانی نیوانیانه. بؤ یونانیه کان سیاسه ت وه دیدینکی نه خلای، "شینوازی
 ژپانی چاک" بوو، لهو ره وشوه که په یوه ست بوو به ژپانی هاو لاتیان وه، په یوهنډیه کی
 راسته وخوی به بریوی نه وانه وه هه بوو، جوړیک دانایی (phronesis) بوو له رنکه ی
 دوزینه وه ی لویکی هه مهره نگیه وه، به لام تیروانیی مودیرن بؤ سیاسه ت یان
 "زانسته سیاسه ت" نه خلای نیه، له دوا ی میکافیلیه وه هومری باشترو ناساتر
 ژپانه، نه که له سر بناغه یه کی نه خلای، واته نه خلای دروستکارو چاک ژپان. له
 لایه کی دیه ره چه مکی تازه ی سیاسه ت، چه مکی ته کنیکیه له خزمه تی نامانجینکی
 که م تا ژور دیاریرکراو و له سر بناغه ی "فلسفه یه کی کومه لایه تی" که له سر بناغه ی
 نه قنباوهری رنکا بؤ "زانسته سیاسه ت" ده کاته وه. له ماوه ی نیوان هم
 دوو تیروانییانه ده کړی تیگه یشتی سده کانی ناوهره استی بؤ سیاسه ت بدوزینه وه و

تیروانیی مودیرن، له جیاوازی ماناکانی تیوره و چالاکی و مانای په یوهنډیه دهرنیه کی تیروانیانه

جیاوازی سره کی نیوان تیروانیی شینوازی کلاسیک یان یونانی بؤ سیاسه ت و

نمونه‌ی برجسته‌ی له بره‌مه‌گانی تۆماسی قەدیمدا، به نمونه بهینریتوه. ئەم لاوتیه مسیحیه تیروانیینی ئەخلاقی بۆ سیاسەت پاراست، بەلام ئەخلاقیکی لەسەر بناغە‌ی پێسای وتوێژو باسکردن بۆ گەیشتن بە شیۆه‌ی چاک ژیان، نەبوو. له کارەگانی ئەودا تیروانیینیکی غایبانه له بری لۆژیکي وتوێژ داخرا، وا ته تیگەیشتنیکی تەکنیکی سەرپه‌لدابوو که به سەرنجدان له حوکمەگانی شەریعت، وتوێژی تاکەگانی مەزۆی به یاخدار یان لایەنیکەم به پێومەریکی سەرەکی نەدەناسی. ئەم دیدە له جەهەری خۆیدا نیستبەدای بوو، چونکه نەستیشانکردنی بەرژمەندی له نەستۆی ئەو نوخبانه دادەنا که ناشابوون به نەینیه‌گانی کتییی پێژ. ئەو مافە نیستبەدایه‌ی که یۆنانیه‌کان بۆ سەرداری خیزانیان دادەناو پێیان دەگوت *Oikos* و جەختیان لەوە دەکرد که جگە له چوار دیواری مال (ژیانی خیزانی و پەیمەندی به کۆمەڵگەنەوه) کارایی نیه، به پێی تیروانیینی تۆماس قەدیس له پەیمەندی نیوان فەرمانبەر وایان و کۆمەڵگادا دەرکەوت.

له تیۆره‌ی سیاسی پاش پێنسانسدا، ئەم دیدە ئەخلاقی - نیستبەدایه، گۆرا. له لایەکەوه فەیلەسوفانێک به پشتبەستن به واقعینیه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی، باسی سیاسەتیان وەک پێسایه‌کی باشترو ئاساتری ژیان دەکرد (میکافیلی) و له لایه‌کی دێهه فەیلەسوفانێک پەمەندی ئەخلاقی ژیانی سیاسیان له سنووری گوتاریکی یۆتۆپیدا، دەهێنايه ئاراه له پێگه‌یه‌کی دێهه به دەرئەنجامی عمەلی ژیانی سیاسی وەک مەولێک بۆ بەدیهاونی ئەخشیه‌کی تاییه‌ت، دەگەیشتن (تۆماس مۆر). ئەو دوو فەیلەسوفه‌ی ئارمان مێنان له دوو پێگه‌وه گەیشتن به بەرگریکردن له سودەگانی هاوڵاتیوون. یەکه‌میان به مێنانه پێشینی بەرژمەندی و سودی مێرو دووه‌میان به یارمەتی دیدیکی یۆتۆپی. لەگەڵ لیفیسان (1651) ی تۆماس ھۆیزدا، ئاراسته‌ی زانستی - تەکنیکی سەرکەوت. هەرچەندە هەندێکجار دەنگی ناپرمزایی بەرامبەر بەم سەرکەوتنە بەرگۆی دەکویت. ھابرماس وەک نمونیه‌کی کامل باسی بره‌مه‌گانی جیان باتیستا فیکۆ دەکات که له "مەترسی تیگەیشتن له سیاسەت وەک زانستیک" ئاگادارمان دەکاتەروم باسی پێویستی "دەستپێکردنی لێک‌تیگەیشتنی تاکەگانی کۆمەڵگا" دەکات.

به به‌وای ھابرماس فیکۆ تا راده‌یه‌ک وتەبێژی یۆکە‌ی سیاسەت بوو وەک وتوێژ. ئەمەش یەکنێکه له خالەگانی جیاوازی تیروانیینی نیوان ئەو و ھانا ئارنیت. چونکه ئارنیت فیکۆی به "دەرپێنی پزحیه‌تی تەکنیکی" دەناساند، ھابرماس جەخت لەوە دەکات له هەر شونینکدا فیکۆ ئامارە بۆ سیاسەت دەکات، مەبەستی ھەمان *patroness* یۆنانیه که پێویستی باسکردن و گەڕانی گشتی به دواي چارەسەریدا لەناو خۆیدا ھەلگرتوه.. پەگي ئەم تیروانیینه "پێشکەوتنی زەمینە‌ی پێشزانستی

له تیۆره‌ی سیاسی پاش پێنسانسدا، ئەم دیدە ئەخلاقی - نیستبەدایه، گۆرا. له لایەکەوه فەیلەسوفانێک به پشتبەستن به واقعینیه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی، باسی سیاسەتیان وەک پێسایه‌کی باشترو ئاساتری ژیان دەکرد (میکافیلی) و له لایه‌کی دێهه فەیلەسوفانێک پەمەندی ئەخلاقی ژیانی سیاسیان له سنووری گوتاریکی یۆتۆپیدا، دەهێنايه ئاراه

هابرماس له زانين و بهرژموندیدا ئامارە بۆ بېرى فرۆيد دىكات. دىتوانين له تيؤرمكانى فرۆيدموره زۆر شت فيز بين، چونكه له راستيدا تيؤرمگىليكن له بارهى "پەيوەندى كه به شيؤميهكى سيستماتيک كه موکووپه". لىم تيؤرانهدا هەولدان بۆ دۆزىنەوى مانا، دەبىتە هۆى دۆزىنەوى پەيوەنديە نادروستەكان. له راستيدا ئىمە لىزەدا سەروكارمان لەگەل "تەكست گەلينگدايه" كه نوسەرى ئەو تەكستەكانە بە شيؤميهكى سيستماتيک خۆمەلخەلەتەنە. فرۆيد باسى "هيزمۆنتىكى قولايسى" کردوه كه به گەلى ناسينى ئەم "ناوچە ئەناسراوه دەرونيە" دىت. بناغەى تيؤرى ئەم هيزمۆنتىكه، بە شيؤميهكى گەلى ئەم هيزمۆنتىكه، ئەنە كاتىك دەشنى كه تاوتويكردنى وردو گەلى و بەردەوامى ئەم هيزمۆنتىكه، ئەنە كاتىك دەشنى كه تيؤرى هەمەكى پەيوەندى، بە سروشتى (بىن كه موکووپ) بزانریت. ئەنە ئەم هالەتەدا دىتوانى بۆ وردى، وىزانى پەيوەندى بزانریت. فرۆيد لى بەرەمەكانيدا سەرچاوەكانى وىزانى پەيوەندى له سەلەكانى مەداليدا تاوتويكردوه. "لایكۆنى رالەکردنى" فرۆيد (ناوێشانىك كه دروستكاروى خۆدى فرۆيد) شيؤمى مێژوومى هەمەكى و سيستماتيک" بە خۆمە دەگرت، مێژووى پەرمەسەندى دەروون يان نەخۆشى دەروونى). شيؤمى فرۆيد له شيؤمى پىشنىاركاروى تيؤرى رەخەنگرە دەچىت. ئەمىش له لایكۆنىكى گشتىموره دەستى پىنەكرد كه وەك خۆى دەلىت "تەرجومە" دەگرت بۆ هەر هەلومەرجىكى تايبەتى. ئەو لایكۆنە هەمەكى بەسەر هەلومەرجى تايبەتى هەر نەخۆشىنگدا دەسەپا، كه وابوو دىكارا بۆچىتى نەخۆشى دەروونى بەهۆى چۆنىتى پەيدابوونىموره، هاوكات بزانریت. لىزەدا ياساى سروشتى له هەموو مەسەلەمەكى تايبەتەدا سەلماندنى خۆى نادۆزىتەوه، بە پىنەوانەوه ژمارەى بىن نەژمارى ژيان و بەسەرەتەكان "له رىنگەى رەمزى زەهەنە" دىتوانن خۆيان ئاشكرا بكن. چالاكە دوولایەنەكانى مەنال وەك "هۆكارىكى رەوا" بەكار دەهينریت بۆ ئەوى بەسەرەتە (مێژووى) ژيانى هەر چالاكەك، بۆسەرئەوه. مۆدىرنەو دۆزەمەكانى.

بە بېرواى هابرماس كۆمەلگای بۆژوازى يەكەمىن چوارچىنەوى كۆمەلایەتى، نابورىە كه بە گىرانهوى خۆى بۆ عەقلاوهرى پىنومره بايەخدارە ئەقلاىەكان، خۆى بە رەوا پىشاندەداو سەلاحىەتى خۆى له نەرىتە دۆگمايەكانەوه بەدەست ناھىنىت و پشت بە هىچ بناغەيەكى ئەقلاىى سەمەكانى پىشوو، ناھەستى. هەر لەبەرئەمە له هەلومەرجى قەيرانى رەوايەتەدا واتە كاتىك سەلاحىەتى بەرئۆهەردنى سىياسى و نابورى كۆمەلگا له لایەن بۆژوازىموره دەچىتە ژىر پرسىارموره، رەخەنگرانى دەبىت جەخت لەسەر ئەو بەها ئەقلاىيانە بكن، وردىيان بكنەمۆه دەرىخەن كه سىستەمى سەرمایەدارى تواناى پشتبەستى بىو بانگەشەنى نىە كه رايەكەيەنىت و تواناى بەدەستھێنانى كۆى ئەو دەستكەوتانەى بۆ ژيانىكى باشتر و ئازادتر، له رەسى ئەو

بە بېرواى هابرماس كۆمەلگای بۆژوازى يەكەمىن چوارچىنەوى كۆمەلایەتى، نابورىە كه

بە گىرانهوى خۆى بۆ عەقلاوهرى پىنومره بايەخدارە ئەقلاىەكان، خۆى بە رەوا پىشاندەداو سەلاحىەتى خۆى له نەرىتە دۆگمايەكانەوه بەدەست ناھىنىت و پشت بە هىچ بناغەيەكى ئەقلاىى سەدەكانى پىشوو، ناھەستى

پنومره نهقلانیاموه نیه، بهلام نهگهر کهسانیک پهیدابوون که له درایهتی هم سیستمه‌مدا، به شیوه‌یه‌کی کامل نکولی له نهقلباومړیو پنومره نهقلانیه‌کان بکه‌ن، تنه‌ها یارمته‌ی سرمایه‌داری دهن بۆ شه‌وی نه‌چپته ژرپاری به‌پر‌سیاری بانگ‌شه‌ لایدیولوزیه‌کانی خو‌یه‌وه و خراپتر له‌مه‌ش پرویکاته خراپترین پزگه‌چاره‌سرمه‌کان. نه‌زموونی فاشیزم و هه‌نوک‌ش نه‌زمونی پاریزگارانی نوئیو به‌هیزبوونی حیزبه‌ راستمروه توندپرومکان، ده‌ریخستوه که سرمایه‌داری هیچ باکی له هه‌لبژاردنی هم نه‌لترناتیقه نیه. که‌وابو شو که‌سانه‌ی پروژو به‌رنامه‌ی نه‌قلباومړی پو‌شن‌گه‌ری ده‌خه‌نه ژر پر‌سیاره‌وه نکولی له بنه‌ما سه‌ره‌کیه‌کانی مؤدی‌رنه ده‌که‌ن، له راستیدا شو پاریزگاریو نه‌ری‌تخ‌وا‌زان‌ه‌ن که له بارودوخ‌ی قه‌یرانی په‌وایه‌تیدا، نه‌گه‌ری ده‌ست‌گه‌یشتن به نانه‌قلانی‌ترین نامیره‌کان، پیشانی پزئمی له‌رمان‌په‌وا دهن و له‌م پزگه‌ی‌شه‌وه یارمته‌ی مانه‌وه‌ی دهن. هه‌رچه‌نده لافی شو که‌سانه بریتیه له درایه‌تیکردنی ده‌سلات و کلتوری سرمایه‌داریو به‌ر‌گر‌یکردن له نازادی، به‌لام له راستیدا درایه‌تی له‌وان بۆ نه‌قلباومړیو شه‌وی که نه‌یانتوانیوه جیاوازی نیوان نه‌قلباومړیو نامیزیو نه‌قلباومړی هاوپه‌یوه‌ندی بکه‌ن و راسته‌وخو نکولیان له نه‌قل کردوه، له حوکمی پاریزگاریه‌کی کامل‌دایه. هابر‌ماس له نیوان هم بیرارانه‌دا به تاییه‌تی په‌نجه بۆ به‌ره‌مه‌کانی بیرارانی پو‌ستمؤدی‌رنیست، راند‌کیشی، به‌لام شو نوسه‌رانه‌ش ناوی پاریزگاری به هابر‌ماس ده‌بخش. بۆ نمونه پورتو‌گزی له کتیبی پو‌ستمؤدی‌رن (1977)دا که له باره‌ی ته‌لار‌سازی پو‌ستمؤدی‌رنه‌وه‌یه، په‌خه‌ له‌م "پاریزگار نوینیانه ده‌گرت که به‌رویان وایه "پروژه‌ی ناتمواری مؤدی‌رنه" ده‌توانی به نه‌نجام بگه‌یه‌رنی‌ت و نه‌یان‌زانیه‌وه که "نویه‌نان" و "تازه‌بوون" خویان بوون به نه‌ری‌ت. هابر‌ماس له وتو‌یز‌کردنی له‌گه‌ل بیرارانی پو‌ستمؤدی‌رن‌دا به‌رد‌موام جه‌ختی له‌ر خاله کردوه که خالی گرنگ مل‌ملانیی نویه‌نان و نه‌ری‌ته‌کان نیه، به‌لکو خالی گرنگ خه‌ت‌کردنه له‌سه‌ر نه‌قلانی‌ت و بنه‌مای نه‌قلانی‌ته‌ی چالاکیه‌کان (89). به‌رواشی وایه که به نه‌فیکردنی عه‌قلباومړی، ده‌گه‌ین به نکولیکردن له خود‌موختاری، هوشیاری، تاکیتی و نازادیه سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیه‌کان. دیاره که له کاری پیش‌که‌وتنی پوزگاری مؤدی‌رن‌دا هه‌ندی‌ک ماوه‌و پاره‌ستان پرو‌ده‌دات و بې‌گومانیش هم پوزگار به‌وت هوی دروست‌بوونی قه‌یرانه‌کان و هیچ شتی‌کیشی به‌ده‌ر له په‌خه‌نه‌گرتن نیه، به‌لام په‌یمانی بیراران ده‌بی‌ت یارمه‌تیدانی پیش‌که‌وتنی کۆمه‌ل‌گاو سه‌ره‌که‌وتن بی‌ت به‌سه‌ر که‌مو‌کو‌پ‌یو پاره‌ستانه‌کان‌دا.

هابر‌ماس پشت به پنومری نه‌قلباومړی هاوپه‌یوه‌ندی ده‌به‌ستن بۆ شه‌وی جه‌نگ له‌گه‌ل نایدیولوزیای بۆژوازی‌دا بکات که له‌سه‌ر بنا‌غه‌ی نه‌قلباومړی نامیزی پاره‌ستانه‌وه. لی‌زه‌دا هه‌ندی‌ک‌جار دا‌وای گه‌رانه‌وه ده‌کات بۆ شو بنه‌مایانه‌ی که له

نزمونی فاشیزم و هه‌نوک‌ش نزمونی پاریزگارانی نوئیو به‌هیزبوونی حیزبه‌ راستمروه توندپرومکان، ده‌ریخستوه که سرمایه‌داری هیچ باکی له هه‌لبژاردنی هم نه‌لترناتیقه نیه

ھابرماس جەخت لىوۋ دەگات كە ناسىن و كۆتۈرۈلگۈدەن دىيا كە پۇخى بەرنامە كە بوو،
لەسەر بناغەى گرىمانەى جۆزىك زىانى ئەقلاى دامەزراپو

سەردەمى پىنسانس و بە تايىبەتى لە سەردەمى پۇشنگەرىدا، پادەگەيەنران، بەلام بە
شېۋەيەكى كامىل جىيەجىن ئەكراون كەوابو ھابرماس بەرگى لە "مىراتى پراكتىكى
پۇشنگەرى" و بىر تىۋرەى پەخىنەگراڭە لە بەرامبەر "ئاقەلانىيەتى بىرى ھاۋچەرخدا"
دەكات. ھەرچەندە وشەى مۇدىرنە پىشېنەى بەكارھىنانىكى دورو درىزى ھەيە، بەلام
ئەۋەى ھابرماس ناۋى ناۋە "بەرنامەى مۇدىرنە" يان "پۇرۇزەى مۇدىرنە"، لە راستىدا
زادەى سەۋەى پۇشنگەرىيە. ئەۋ پۇرۇزەى كە ھابرماس ھىناۋىيەتە ئاراۋە، ھەمان ھولى
سەرسۇپھىنەرو ئازايانەى بىريارانىكە كە بە مەبەستى دۇزىنەۋەى "پەھەندى ئەقلاى
بىر چالاكى زانستى"، مەلانىتيان لەگەل نەرىتەكاندا كىردىبوو. ئەم "كەلەكەكرەندەى
زانىن" ە لە بەرھەمى پۇشنگەراندا، تەنھا يەك ئامانجى كۇتايى مەبوو: پزگارى مۇۋق و
دروستكرندى خۇشەختى لە زىانى پۇزانەدا. ديارە ئەم پۇرۇزەى زۇر خۇشېينانە بوو،
بەلام ناۋەپۇكى سەركى پۇرۇزەكە لەۋ پوۋەرە واقى بوو كە ئەقلى پراكتىكى بە ھەمان
پەيوەندى مۇۋى لە زىانگادا، دەزانى. ھابرماس جەخت لىوۋ دەكات كە ناسىن و
كۆتۈرۈلگۈدەن دىيا كە پۇخى بەرنامەكە بوو، لەسەر بناغەى گرىمانەى جۆزىك زىانى
ئەقلاى دامەزراپو. ئازاۋەى "يان ئاپىكى" زىھنى پەد دەكرەۋەرە ئەگەرى زىانى
ئەقلاى مۇۋى، دەھىنايە پىشېن. ئەمە سەردەتاي بەرنامەى مۇدىرنە بوو، ئەك دوا
قەسەى، بەلام لە پراكتىكىدا گەلەك كىشە پەيداۋىن، مەلانىتى چىنەكان، دەرگەۋىتى
تەقەينەۋەى ئەۋ ھىزانەى كە مۇدىرنە پەھى كىردىبوو مانەۋەى نەرىتەكان و
خورافاتەكانى سەدەكانى پىشېو، جۈلەى سىياسى سەرمایەدارى بەرەۋ تەمەركىزىن
كە ھاۋدەم بوو لەگەل پەيداۋىنى پائانكرندى ئابورىدا، ھەموو ئەمانە پىشانەۋەى ئەۋ
كىشەنە بوو. نەۋەى ئاشفېتقە سەردەتاي ئادۇرنۇ پىنى لەسەر دادەگرت و ھەنۇكەش
پۇستەمۇدىرنەكان (بە تايىبەتى لىوتار) ۋازى لىئاھىنن، ئە قابىلى نكولى لىكرەنەۋە
دەتوانىرى بگوتىرى كە بى ھۇ پوۋى داۋە. ھەموو ئەمانە كىشەكانى مۇدىرنە
پىشانەدەن (چ كەسىكىش گوتىۋىتى كە ھىچ كىشەيەك سەرمەلنادات؟)، بەلام
دەلىلىكى ۋا ئادات بە دەستەۋە تا قېۋلىپكەين كە لۇزىكى پۇشنگەرى لۇزىكى
سەركوتكرند و دەسەلات بوو. ئەۋ نەۋەيەۋ نەۋەى كۇلاگ، ھىرۇشىما، قىتنام و
جەنگە ناۋچەيەكان و قەيرانە كۇمەلەيەتەكانى ئەمۇ، بە باشى پىشانەدەن كە
خۇشخەيالى پۇشنگەران غەمەلى نەبوو، بەلام ھەموو ئەمانە ناۋەراستى بناغەى
كارەكەى ئەۋان ناسەلمىنن. لە بەرامبەر ئەم بەلگاندانەدا (ۋەك لە دوۋ فەسلى
داھىياتوۋى ئىسەم كىتەپسەدا دەيىنن) بىر—ئارانى ۋەك
فۇكۇ، دىرىدا، لىوتسارو دۇلۇز دەلىن كە ئەمە چاۋپۇشېنە لە واقع و
لە دەرئەنجامدا ۋەك ئادۇرنۇ دەيگوت، قېۋلكرندى دەسەلاتە.
كىشەكانى مۇدىرنە، قەيرانەلىكن كە ئاكۇكىەك لە بناغەى بانگەشەكانىدا،
پىشانەدەن. لە نىۋان ئەۋ "نەۋە گشتگر" و ئەۋ "ئەقلاىيەتە پۇلايە" و ئەم

كارمساتانە ئەر كارمساتانەى بەرئۆن پەيوەندىك ھەيە كە قابىلى نكولىكردن نىە. بەلام بەر لەم وەلامە يان باشتەر بلەين ھىرشى پۆستمۇدىرن، باشتەر باسى تىگەيشتنى ھابرماس بۇ پۇزگارى نۆى بگەين.

يەكەم ئامازەى ھابرماس بۇ ئاتەواى رەخنەگرتنى مۇدىرنە دەگەرتەو بۇ سىتەمبەرى 1980 و ئەر وتارەى كە لە كاتى وەرگرتنى "خەلاتى تىۋۇزۇ. و . ئادۇرنۇ" دا پىشكەشىكرد. لەر باسەدا ھابرماس باسى رەگە مىژوويىەكان و پەيداۋونى چەمكى مۇدىرنە دەكات. ئەر دەرىدەخات كە بۇ پىشكەوتووخوازترىن و رادىكالترىن رەخنەگرتنى نەرىت، مۇدىرنە بە ماناى مەملەنىيە، ھەم دۇى نەرىت و ھەم دۇى سەرىدەمى خۇيان. كارى بۇدىلەر نەمەيەكە كە پىشانىدەدات كە نۆيەننەن و ئالانگاتردىزم، دۇايەتە لەگەل پۇخى زەمانەدا. "مۇدىرنە ھەر بە تەنھا راپەرىننىڭ نەبوو دۇى كاركردنىڭ كە نەرىتەكان بە شتى سىروشتى پىشانىدەدا، بىلكو لە بىنەرتەدا لە نەزمونىڭدا دەدۇزرايەو كە راپەرىنى دۇى ھەر شتىكى رىكخراو، ئاراستە دەكرد". ھابرماس جىياۋزى نۆوان مۇدىرنىزم "وەك ھەلومەرجىكى ستاتىكى" و مۇدىرنە وەك "ناومۇزىكى ھەمەكى جولەى فەلسەفى و مىژوۋىسى" نەكردە، بەلام مۇدىرنىزم سەلاھىەتى خۇى بەر لەمەر شتىك لە بوارى كىلتوردا دەدۇزىتەو، خالەكەش لىرەدايە كە مۇدىرنە سىنورەكانى ئەم بوارە دەستىنىشان دەكات. بناغەى بەلگانەكەى ھابرماس ئەوہەيە كە ناكى مۇدىرنىزمان بویت، بەلام لەگەل مۇدىرنەدا نەمىن. ئەمەش نۆينى كىشەى كارى ئادۇرنۆيە كە لەگەل دەستكەوتەكانى مۇدىرنەر پۇشنىگەرىدا دەجەنگا، بەلام لە مەسەلەى ھونەرىەكاندا لايەنگرو خوازىارى مۇدىرنىزم بوو. ئەو دىدەى كە لە زەمىنەى ژيانى پۇزانەدا، كىشەكان لە نۆيۈنەمەياندا نەمىن، خۇى لە خۇيدا پارىزگارەو ئاتوانى بە شىۋەيەكى دروست و رادىكال تاھەتايە لە بوارى ھونەردا بەرگى لە مۇدىرنىزم بگات. دەتوانى ئەو پىشان بىرئى كە بەرگىكردنى ئەو بىرپارانەى خاۋەن ئەو تىۋوانىنەن، بە پاستى ناكۆكە لەگەل پاىە فەكرەكانىاندا. ھابرماس دەلىت بۇ ئاسىنى جىھانى خۇمان (جىھانى مۇدىرن) دەبىى تەوانىن بەو شىۋەيەى كە ماكس قىبەر پىشنىارى كىردە، مۇدىرنە لە سى بواردا پىشكىن، سى بوار كە لە يەك جىياۋزى: زانست، ئەخلاق و ھونەر. نۆيۈنەو يان مۇدىرنىزەكردن لە ھەرىكە لەم سى بوارەدا كىشەگەلىكى تايبەتتى دروستكردە، بەلام دواجار رىخۇشكەرى رىگەگەلىكى تازەش بوە. ھەقىقەت وەك "مەسەلەيەكى نەبىستەمۇلۇجى" لە سنورى زانستە سىروشتى و فىزىيايەكاندا، بناغەى ئەخلاقى و ھوققى چالاكى لە سنورى ئەخلاقدا رەگەزەكانى دەستىنىشان كىردنى رەسەنايەتى لە سنورى ستاتىكادا، دىنە پىشەرە. عەقلىۋەرى ئامىزى لە سنورى يەكەمەدا شىۋەى كاركردنە، عەقلى عەمەلى بناغەى كاركردنە لە سنورى دوۋەمداۋ نەزمونى ستاتىكى و

يەكەم ئامازەى ھابرماس بۇ ئاتەواى رەخنەگرتنى مۇدىرنە دەگەرتەو بۇ سىتەمبەرى 1980 و ئەر وتارەى كە لە كاتى وەرگرتنى "خەلاتى تىۋۇزۇ. و . ئادۇرنۇ" دا پىشكەشىكرد

ھاوپەيۋەندى، بناغەي كارى كىرگەن لى سىنھەم بىۋاردا دەستىنشان بىكەت. دىگەن لى پىنگەي وردىبۇنەۋە لى دەستىكەۋەكەنى مۇدىرنە، باسى ھەرىكە لىم سىن بىۋاردا بىكەت. پەيداۋۇنى ياسا سەربەخۇكەنى ھەرىكە لىم سىن بىۋار، لى پۇڭگەي مۇدىرنە مۇمكىن بۇ. ئابىت پىنگە بىرەت باسەكە ئەۋەندە بىچىتە پىشىن كە ياسا ھەمەكى جۇلەي مۇدىرنە فرامۇش بىكەت. ھابىماس دەلى دەپىن لىمپۇۋە لىم گۆشەيەكى تازەۋە تەماشاي پۇڭگەي پۇشنگەي بىكەن، ئەمە سەردەمىك بۇ كە ياسا ھەمەكى جۇلەي مۇدىرنەي نوۋسەۋە. لىم پۇڭگەي بۇ كە بۇ ھەرىكە لىم سىن بىۋار پىنگەيەك پىشىنپار كرا بۇ ئەۋەي بە باشترىن شىۋە پىكەستىن ئەقلاى ژيانى پۇڭگەي، مۇمكىن بىت. لىزەۋە دەتۋاننى نەپنى سەربەخۇي ھونەرى بىۋىزىتەۋە. سەربەخۇيەك كە پەيداۋۇنى دىگەنئەۋە بۇ ئاۋەپاستى سەۋەي ھەزەۋە. لىم پۇڭگەي بۇ كە بىرەمە ھونەرى بىن نىيازبۇ لىم پەيۋەندى بە ھەقىقەتەۋە (كە لىم زانستدا دىگەۋە) و لىم پەيۋەندى بە چاكەۋە (كە لىم ئەخلاقدا دىبىنرا). پىنگە باشترىن بەلگە لىم ئاستىدا ھۆكەمەكى كانت بىت لىم كىتەپى ھەنەنگەندى ھىزى داۋەرى (1970). كانت نىجازەي سەربەخۇي ھونەرى مۇدىرنى دىگەۋە. ھونەر لى بىۋارى مەرىفە ئەخلاق جىابۇۋە جۋانىي لى كارايىي سۈدەندى. بە جىابۇۋە ھونەر لى بابەتى بالا، ھونەر بۇ بە ئامانچىك بۇ خۇي. لىزەۋە جۇلە بىرەۋ مۇدىرنىم دەستىپىگە. لىم پىكەشدا پىندەچىن ئەم سەربەخۇيە ھىچ دىۋەتەيەكى لىگەل مۇدەي خۇشەختىدا نەبىت كە پۇڭگەي پۇشنگەي دىدات. ھونەر دەتۋاننىت:

1-گەشتى بىن، واتە ھەمەۋ كەس كارى ھونەرى بىكەت.

2-ئاراستەۋەگەتنى ئىمە سەبارەت بە پەيۋەندى مەرىفە زانستىكەن لىم لىمەكەۋە سەبارەت بە سىۋىت و پىسا ئەخلاقىكەن لىم لىمەكى دىۋە، بىگۇرەت. ھابىماس نەۋە لىم پۇمانى پىرەپاس دەمىنئەۋە، پۇمانىكە بە ناۋى ستاتىكەي بىرەگى (لىم سىن بىرەگدا 1981-1975) كە تىپىدا كىرەكاران دەتۋان لىم كارى پۇڭگەي خۇيانەۋە، پەنا بۇ داھىنانى ھونەرى بىرەن. جۇرەك "كەمالى بەرنامەي پۇشنگەي" كە بىرەمەھىنانى بە شىۋەيەكى ستاتىكى دەۋىست و جىابۇۋە بىۋارى كىتورى لىم بىۋارەكەنى تىرى ژيان بە ئاشترىن دەۋان. ۋەك ئەۋەي بىلىت ھابىماس قىۋلەدەكە كە "شانسى سەركەۋەن لىم كاملىگەندى ئەم بەرنامەيەي مۇدىرنەۋە پۇشنگەي، ئەمپۇ ئەۋەندە زۆر نىە" بەلام بە پىچەۋەنەي ھۆكەمى ئەۋ بىرپارەنەۋە كە ئاۋىان دەننىت "پارىزگارنى نۆي"، ئەم ئەگەۋە ۋەلاۋە نانىت، دەستىپىگەندى قەيىرانى مۇدىرنەۋەۋە مۇدىرنەۋە چ لىم بىۋارى كىتورى ھونەۋە چ لىم بىۋارى زانست و تەكەۋەۋە، دەۋىر ھەۋەم بىت لىمەكەل بىرەكەي كۇپانكارىي بىلىدەۋە، ئەك تەنە بىكەۋە بەر پەخەگەتن. نەۋەۋى ئەم بىرەكەيە، پەنا لىم دەستىدانى نىزىكى زانست و ھونەۋە

دەستىپىگەندى قەيىرانى مۇدىرنەۋەۋەۋە مۇدىرنەۋە چ لىم بىۋارى كىتورى ھونەۋە چ لىم بىۋارى زانست و تەكەۋەۋەۋە،

دەۋىر ھەۋەم بىت لىم بىرەكەي كۇپانكارىي بىلىدەۋە، ئەك تەنە بىكەۋە بەر پەخەگەتن

پراكتىك، پارىزگارە كلاسسىكىيەكان دىكاكە ھاپرىنى كەسانىك كە بەھەر لە ئىستىداتى نىزىكى زانست و ھونەر پراكتىك، پارىزگارە كلاسسىكىيەكان دىكاكە ھاپرىنى كەسانىك كە بەھەر شىئەيەك باسى دىنى مۇدىرنە دىكەن و ئەمەق خۇسان ئاوندەنن "پۇستىمۇدىرن". ئەوان لە دىئەتتى ئەقلىنامىتىرى دەرئەنجامەكانىدا پىشت دىكەنە ئەقلى ھاپرىيەندى چالاكى دولايەنە پەنا بۇ بىئەقلى، ئاژاۋە، بىمانايى، ھىست و /جۇرىك دىدى سوا/ دەبەن. گرىنگرىنىيان لە ژۇرۇ باتايەۋە تا مىشل فۇكۇ ۋە دىرىدا، ناچار بولارى بەرپىسىارى كۆمەلەيتى پەھا دىكەن و لە بولارى ژيانى گروپە ژۇر بچوكەكاندا بۇ ئازادى و ئەخلاقى نوئ دىكەرىن. بەشىۋە پەخنى ھابرماس لە ئادۇرۇق كە مۇدىرنە پە دىكەردەۋە خوازىرى مۇدىرنىزم بوو، دىكات بە بىرى پۇستىمۇدىرنەكان.

بەرلەۋە باسى كىتەپكە بىكەن كە ئەمەلەلەنى سەرۋەى بە شىۋەيەكى وردىرو ھەمەلەيەن پونكرىدۇتەۋە، تەنھا دەبى ئەمەلەلە پونكرىتەۋە كە دىئەتتى ئادۇرۇق لەگەل مۇدىرنە پۇشنگىرىدا بە وردى بە ھۆى بىن ئوانايى پۇرۇە پۇشنگىرىيەۋە لە نوئەنئاندا. ئادۇرۇق-دەك لە فەسلى چوارەمدە بىنئىمان- لە كىتەپكە كە لەگەل ھۆكەيەردە نوسىۋىتى و تىايدا بىتوانايى پۇرۇە پۇشنگىرى سەلماندەۋە، واتە لە دىئەلەكتىكى پۇشنگىرىدا دەرى خىستەۋە كە نەرىتەكان، دىدى ئەفسانەيى و بالادەستى بىرى مردو بەسەر بىرى زىندەۋە، لە پۇشنگىرىدا لەئاۋەچو، بەلكو چەندەنچار بەمىزتر لە جاران دەرگەۋەت. كەۋابوۋ لافى پۇشنگىرى "بەرنامەى مۇدىرنە" بۇ نوئەنئان، قابىلى قىلۇردن نىە. ئادۇرۇق ھاپرىنى نوئەنئان بوو، لىرمەۋە لە ھونەرى مۇدىرنە (لە شۇئەرىگەۋە تا بىكىت) ئەنجامدانى شتىكى دەبىنى كە پۇشنگىرى پايدەگەياند، بەلام بە ئەنجامى ئەمەگەياند. بە سەرنجدان لەم خالە ئاكىرى پەخنى ھابرماس لە ئادۇرۇق قىلۇركى. ئەمەلەلە ئەك بە شىۋەيەكى كامل، بەلكو تا پەمەك لە بارەى پۇستىمۇدىرنەشەۋە راستە. ئەمان دەرىنخستەۋە كە لافى مۇدىرنە بۇ "بۇنىادنانى نمونەيەكى يىھاۋتا كە ماناى تازە بۇلۇقنى و مانا كۆتەكان بى بايەخ بىكات" (لىۋتار) تا چ ئەندازەيەك بىن بىئاغىە. لە بەرامبەردە ھونەرى مۇدىرنە كە زانىۋىەتى مانايەكى تازە لە ئارادا نىە، تا چ ئەندازەيەك پىشكەۋتوخاۋە. ھەنوكە بىگرىنەۋە بۇ باسەكەى ھابرماس.

بىئاغەى پەخنى ھابرماس لە "دورمانى مۇدىرنە" لە كىتەپكە ھاتەۋە بەناۋى گوتارى فەلسەفى مۇدىرنە: دوانزە كۇنفرانس. ئەمەلەلە كە لە سالى 1985 بۇكرىيەۋە، كۆمەلەۋەنەيەكە كە ھابرماس لە زىستانى 1983دا پىشكەشى كىردە. كىتەپكە كە ۋەرگىپرانى فەرمەنىسى 500 لاپەرەيە، لەم بەشائە پىشكەتەۋە: پىنئاسى مۇدىرنە، چەمكى مۇدىرنە لاي ھىگل و گرىنگى سۇبژىكتىف لە پىنئاسى مۇدىرنەدا،

بە وردى بە ھۆى بىن ئوانايى پۇرۇە پۇشنگىرىيەۋە لە نوئەنئاندا
دەۋەتتى ئادۇرۇق لەگەل مۇدىرنە پۇشنگىرىدا

ھەردوو دەستەگە دەپى دووبارە لە پەيوەندى نىوان مەرف (بەكر، ناسەر) يان سۆيژىكت) و عەقلىيەت، وردىبنەوه. چونكە بناغەى بەلگاندى ھەردوو دەستەى بىرمار، دەگەرپتەوه بۆ تىگەيشتىنكى نادروست لەم پەيوەندىيە. ھابرماس بۆ تىگەيشتنى ورد لەم پەيوەندىيە لە ھىگەلە دەستى پىكردو. كتيبەكە بە باسكردنى "فەيلەسوفى مۆدىرنە" واتە ھىگل دەستپىدەكات. ئەم دەلىت كە ھىگل رەوايەتى سەردەمى مۆدىرنە لە "نويبەنەوه" وە بەدەست دىننيت، بەلام خودى ئەم سەردەمى بە ھۆى پۆلى تازەى سۆيژىكتەوه دەناسى. پۆلىك كە چىدى سۆيژىكت كورت ناكاتەوه بۆ سنورى "رەنگدانەوى بەكارىانەى تىگەيشتنى جىهانى". ئەوه سۆيژىكتە كە نويبەتەوه لەگەل خۇيدا جىهانىكى نوئو گوئارىكى تازەى دەوئىت و دەخولقنن. بە بېروى ھابرماس ئەم بىريارەى كە ئەم خالەى پاش ھىگل بە وردى ناسى، فالتەر بنىامىن بوو. بنىامىن توانى لە نىوان ھىگل و بۆدلىردا پردىك دروستىكات و دەريىخات كە ھەردووكيان تىگەيشتنىكى تازەيان بۆ بەكرى بناس، بەستۆتەوه بە نويبەنەوه يان نوئىكرەنەوى جىهانەوه. عەقلى مۆدىرنە نەيدەتوانى نوئىكرەنەوه بە جىا لە رەخنەكارى و رادىكالانەى ستاتىكى، بەئىنقىتە ئاراو. لىرەوه شاعىرى مۆدىرنىست "و مەزىفەى تازەى بۆ جوانى" ژمارد، وەك چۆن فەيلەسوف بەر لەو، و مەزىفە تازەكانى سۆيژىكتىفلى مۆدىرنى ناساندبوو. ئەم جەختكرەنە لەسەر "سۆيژىكتى مۆدىرنە" بابەتى دوا فەسلنى كتيبەكەى ھابرماسىشە، واتە فەسلەك كە پاش باسى دوورو درىژى بىريارانىك ھاتو كە ھەريەكەيان بە شىنەويەك "سۆيژىكتىيان بە بىبىيەخ زانىو. ھەر لەبەرئەمەش رەخنەگرتن لە ئەقلاو مەريان گۆرپو بۆ رەخنەگرتن لە مېتافىزىكىاو رەخنەگرتن لە دەسلەت.

فالتەر بنىامىن بوو توانى لە نىوان ھىگل و بۆدلىردا پردىك دروستىكات و

دەريىخات كە ھەردووكيان تىگەيشتنىكى تازەيان بۆ بەكرى بناس،

بەستۆتەوه بە نويبەنەوه يان نوئىكرەنەوى جىهانەوه

تابلۆيەكى شەوھار سەردەر سەنجاوى

(محمد ئىركۆن ۋەك نىمۇنە)

1955

و: نه روزاد نه حمه نه سوهه

پاش نهوې بابتهی و مرگړېان بؤ پتر له سيانزه سال چوو نه او بابه خدانه کانی منوه، نيسقا نهو کاروم به لاره شتيکی نامؤ نيه. نهوکاتهی له پاریس خؤم بؤ کارنامهی دکتؤرا ناماده دمکرد، بؤم پرخسا به شيوهيهکی پاستهوخؤو هستپينکراو و بؤ يکه مين جار تيکهل به زانست و پؤشنبيريی خؤراناو بم. وهک کهسيکی سووری که دمرچووی کؤلنجی نهدمبياتی زانکؤی ديمه شقم و پؤشنبيريم لهوکاته دا پؤشنبيريهکی تهوار عهرمبی بوو، خالی بوو له هر کارتيکمریکی دمرهکی تهنه همدئ و مرگړېانی پهرت و بلاؤی نيزو نهوئ نهبن. بيرم دئ کاتئ کتیبينکی و مرگړېاروم دمست دمکوت هستم به نازارو ناپهچتهی دمکرد، زؤرجار تيغه دمهگه يشتم نهو کتیبه بهديارېکراوی چی دهلئ، نهگمرچی دانه رکهی زانایهکی گمسهووی خؤراناو يان خؤره لات بوو. لهگهل خؤمدا دمووت: يان من توانای

مەسەلەى مەعرفە يان نەبۇنى مەعرفەىە. نەزانى و بىناگايى ناتوانى وەرگىزائىكى راست و دروست بەرمەمبەئى

وتم وەرگىزان مەسەلەى دەستپاكى يان ئاپاكىيە، بىگومان دەبىن ئەوېشى بۇ زىادەكەم كە وەرگىزان

تىگەيشتەم نىە، يان وەرگىزەكە تواناي گواستەنەوى نىە. بەلام پتر بۇ ئەگەرى
دوومەيان دەچووم، چونكە زمانەكەى، بە شىوە عەرەبى بوو، بەلام لە پىنكەات و
ناوموڭدا تارىك و تەموژاوى و لەق بوو. دواتر تىگەيشتەم بۇچى خوڭىنەرى عەرەبى
دەمودەست كىتەبى وەرگىزەراو توورەدات، بۇچى بە چاۋىكى پې لە گومانەو سەيرى
دەكات. بۇم دەرگەوت ئەو خوڭىنەو سەقىتى. پاشان خۇم چوومە نىو دىناى
وەرگىزانەوو دەستەمكە بە گواستەنەوى بابەتى فېكرى لە زمانى فەرمەسىيەو بۇ
زمانى عەرەبى. ئىدى بارستايى ئەو ئاستەنگ و زەھمەتپانەم بۇ دەرگەوت كە
دوچارى ەموو وەرگىزەكى زانستە مۇئايمەتپەكان دەبىت، پاشان لە ماناي
وەرگىزان و لە قەبارەى ئەو بەرپرسىيارىيە تىگەيشتەم كە خراوتە سەرشانى
وەرگىزەكان، ئەمە ئەگەر بىانەوى بە شىوەمەكى چاك و جىدى كارەكەيان ئەنجامبەن،
بگەر گەيشتە ئەو دەرەنجامەى بلىم پروسەى وەرگىزان بەر لە ەم شتەك برىتپە لە
بەرپرسىيارىيەكى ئەخلاقى. ئىدى وەرگىزانى خراپ (يان وەرگىزانى خىزاو بە پەلو
تەموژاوى)م وەك خىانەتەك لە قەلم دەدا لە بەرامبەر خوڭىنەرى عەرەب و خودى
زمانى عەرەبى. كەواتە وەرگىزان برىتپە لە مەسەلەى ئاپاكى يان دەستپاكى (خىانەت
يان ئەمانەت) و دەبىن يەكەنكىيان ەلبىژىرئى (بەو مانايەى وەرگىزان مەسەلەمەكى
ئەخلاقى كەسىيە).

فېكرى ەوچەرخى عەرەبى تا ئىستە لە پورى لۇكالىەو، لە ەندى بەشى زۇر
كەمدا نەبى، فېكرىكى ئابەرەمەمبەنەرە. زۇرەى مېتۇدو بىرە نوڭپەكان بەم يان بەر
شىوەىە لە دەرەو ەنراون، ئىنجا خۇتان مەزەنەى قەبارەى ئەو زىانە گەورانە بگەن
كە لە پروسەى وەرگىزان و لە وەرگىزەكانەو بەرەم دەمىنرئى. ئەم زىانە گەورانە
دەبەنە ماپەى شىواندەنى سەرچەمى ئەوۋەك و سەرچەمى پۇشنىرىيەك، ئەمە لە
راستىدا بەرپرسىيارىيەكى ئەتەوۋىيە لە بەرامبەر وچە عەرەبپەكانى مەغرىب و
مەشرىقا. وەختە گرەنتى ئەوۋە بەدم و بلىم رۇنىسانسى داھاتووى عەرەب تا
ئەندازەىەكى گەورە لەسەر رادەى سەرگەوتن يان سەرەكەوتنى پروسەى وەرگىزان
راندەوستى. ەمووشەمان دەزانەن وەرگىزان لە چەرخى كلاسىكىدا چ دەورەكى گرنكى
ەبەوو چۇن خرابوۋە ناو كرۇكى پروسەى ژيارى عەرەبىيى ئىسلامىيەو.

وتم وەرگىزان مەسەلەى دەستپاكى يان ئاپاكىيە، بىگومان دەبىن ئەوېشى بۇ
زىادەكەم كە وەرگىزان مەسەلەى مەعرفە يان نەبۇنى مەعرفەىە. نەزانى و بىناگايى
ناتوانى وەرگىزانىكى راست و دروست بەرمەمبەئى. وەرگىزەى بابەتى فېكرى (يان
وەرگىزەى فېكرى) دەبىن خوڭىشى پووناكەبىر بىت يان پروسەى پووناكەبىر بىت، دەنا
پىنۋىست ناكات بچىتە نىو دىناى وەرگىزانەو. وەرگىزان "بە تىپوۋانىنى مەن-
پروسەىەكى نىگەتپىيى ەلچوۋ نىە، بەلكو پروسەىەكى پۇرمەتپىيى كارىگەرە. ئىمە

لەو باوەڕەشدا نێم وەرگیران بەپێی خواست و نیویست سەرکەوتوو بێت تەنها ئەو کاتە نەبێت کە کۆمەڵەی سینتەری ئۆیژنەووە وەرگیرانی نوێ دابەزرێت و ئۆیژەرەوان و وەرگیرەکانیش بە ئەواوی و بۆ سالانێکی زۆر خۆیان بۆ ئەرخان بگەن

هەر لە ئێستاهە تا سالانێکی دوورو درێژی دیکە پێویستمان پێیەتی مادامەکی بەرھەمی خۆمان بۆ فیکر تا ئێستاش سنووردارە. لەو باوەڕەشدا نێم وەرگیران بەپێی خواست و پێویست سەرکەوتوو بێت تەنها ئەو کاتە نەبێت کە کۆمەڵەی سینتەری ئۆیژنەووە وەرگیرانی نوێ دابەزرێت و ئۆیژەرەوان و وەرگیرەکانیش بە ئەواوی و بۆ سالانێکی زۆر خۆیان بۆ ئەرخان بگەن. عەرەب لەم بوارەدا زۆر کەم دەست و بێباکەن، من نازانم چۆن دەشن فیکریکی نوێی عەرەبی سەرھەلداو گەشەبکات ئەگەر بەو قۇناغە سەرھاتییدا نەھوات. ئێمە لەم بوارەدا کەموکورتیمان گەلی زۆرەو لە وەرگیراندا زۆر ھەژدین ئەگەر خۆمان بە ولاتیکی بۆ نمونە وەکو ژاپۆن بەراورد بکەین، ئەو ولاتە بە گەورەترین ولاتی وەرگیرانی دنیا دانەنرێت و ئێمە ئاستی پابوون و گەشەکردنی خێرای ئەو ولاتە نەزانین کە چۆن پکابەری ولاتانی ئەوروپا و خۆرئاوا دەکات و لە ھەموو ئاستەکاندا ھەر شەیان لێ دەکات کە پێشتر شتی لێوە دەگرتن و بۆ ماوەیەکی درێژ لاسایی دەکردنەو.

لێرەدا باسی زانستە وردەکان یان زانستە سروشتییەکان ناکەم کە چەندە پێویستمان بە وەرگیرانیان ھەیە، بەلکو تەنها باسی بواری وەرگیران ئەکەم تائێت بە زانستە مرقایەتیەکان یان بەشیک لە زانستە مرقایەتیەکان. ئەم باسەش لە خۆیدا لە تواناو وزەی من گەورەترەو ناشینت لەم کورتە نووسینەدا لە ھەموو لایەنەکانی بدویم.

سەرھتای دەستپێکردن و یەکەمین کاری من بریتی بوو لە وەرگیرانی کارەکانی محەمەد ئەمرکۆن لە بواری فیکری ئیسلامیدا، یان ئەوەی لە زمانە خۆرئاواییەکاندا بە "ئیسلامولۆژی" ناودەبرێ. ئەم ھەلبژاردنەش بە ھۆی گرتگی بابەتەکو بایەخی زۆری سەبارەت بە کۆمەڵگا عەرەبی و ئیسلامیەکان، خۆی دەسەپێت. ئەو کاتە بەر لە سیانزە سال دەستم بە وەرگیرانی محەمەد ئەمرکۆن کرد، پووبەرھووی چەندین زەحمەتی و ئاستەنگ بوومەو، بۆ نمونە: چۆن دەکرێت زاراوەکانی زانستە مرقایەتیە نوێیەکانی وەک (سۆسیۆلۆژی، زانستی میژوو، ئەنتروپۆلۆژی، زانستی زمانەوانی، سیمیۆلۆژی، ئیپیستیمۆلۆژی، زانستی بەراوردکاری ئایفەکان، سۆسیۆلۆژیای ئایفەکان، فەلسەفە... ھتد) بگوازنرێنەو بۆ گۆرەپانی (ستادیۆمی) زمانی عەرەبی؟

ئاشکرایە خۆرئاوا شۆرشێکی مەعریفی گەورە بەخۆوە بینی و ئەم شۆرشە وای لە خۆرئاوا کرد سنوورەکانی تازەگەری کلاسیکی یان پۆزەتیفیزم (الوضعية) جێبەجێی تا بچیتە ئێو قۇناغی تازەگەری نوێو یان قۇناغی پاش تازەگەری (پۆست مۆدێرنیزم) (ئەگەر ئەم وشەیە مانایەکی ھەبێت، چونکە پۆست مۆدێرنیزم خەودی

مێنکی عەرەبی مەشریقی چۆن دەشیت لە زاراوە مێژووەکانی تازە گەریی (یان پۆست مۆدێرنیتی و پۆست مۆدێرنیزم) تێگەم لە کاتیگدا زاراوەکانی تازە گەریی کلاسیکی (یان مۆدێرنیتی)م هەرس نەکردووە؟

مۆدێرنیزم). لە دواى جەنگى دوهمى جیهانى و کۆتایى قوڵاغى داگیرکاری (ئیسیتیمار) پێرسەیهکی پەخنەیی گەرمو سەرلەنوێ پێداچوونەوهیهکی سەرجههگیر و فراوان دەستپێکرد بۆ ئەزموونی کلاسیکی خۆشاوا بە هەموو لایەنە چاک و خراپەکانیەوە. ئەمەش لە فەلسەفەو لە زانستە مرۆڤایەتییەکاندا پەنگی دایەوه (پەخنە لە عەقڵی خۆشاوا، پەخنە لە سینتێرالیزی ئیقتیسی ئەوروپی، پەخنە لە لادانی عەقڵی پۆشنگیری لە پێچەمەکی خۆی، هەلوەشانەوهی میتافیزیکیای خۆشاوا، دامالینی ئارکیئۆلۆژیای پێشەى ژیاى ئەوروپی و نەرخستنی پێژمەگەری و مێژووەگەری لە ژیاوە...).

وام هەستەمکرد لە هەلوێستێکی دژوارو قورسدام: مێنکی عەرەبی مەشریقی کە هێشتا لە بنەماکانی تازەگەریی کلاسیکی ئەوروپی تێنەگەشتووم کە بە عەمەل لە سەدهی شانزەهەمەوه دەستپێکردووه (واتە ساتەوختی دیکارە لە بواری زانستدا یان ساتەوختی لۆئەر لە بواری پێفۆرمی ئاینیادا) و پاشان لە چەرخى پۆشنگیری و لە سەدهی هەژدەهەمدا بەردەوام بوو نێرژووتەوه بۆ چەرخى پێشەسازى و پۆزەتیفیسیتی سەدهی نۆزدەهەم و هەتا کۆتایى جەنگى دوهمى جیهانى، مێللەتانی داگیرکردووه، دەلیم مێنکی عەرەبی مەشریقی چۆن دەشیت لە زاراوە مێژووەکانی تازەگەریی نوێ (یان پۆست مۆدێرنیتی و پۆست مۆدێرنیزم) تێگەم لە کاتیگدا زاراوەکانی تازەگەریی کلاسیکی (یان مۆدێرنیتی)م هەرس نەکردووە؟ ئەمە سەبارەت بە پۆشنگیری عەرەبی چ مانایەکی هەیە؟ من هاوچەرخى چییم؟ هاوچەرخى کییم؟ من لە کوێم؟ باوەرم وایە ئاشنایتیم لەگەڵ محەمەد ئەركۆن لەم ئاستەدا شتیکی یەكلاکەرەوه بوو. ئەم پیاوێ موسڵمانەو سەر بە ولاتیکی ئیسلامیه، سەرجههمی توێژنەوهی کێشە مەعریفیەکانی لە بارەى ئیسلامیه، ئیسلام وەک ئاین و وەک کۆلتووێ وەک ژیا. پاشان ئەریش -بەر لە من- ناچار بوو بە هەمان ئەزمووندا تێپەڕێ و هەمان پێچەمە بێ. هیچ بیراریکی ئەوروپی - هەرچەندێ ئاستیکی بلندیشی هەبوايه - نەیدەتوانی بە قەدەر محەمەد ئەركۆن یارمەتیم بدات لە چوونە نیو ئەو ئەزموونەوه، چونکە بیراری ئەوروپی سەر بە یەك کەلەپوورە ئەك نەو کەلەپوور و یەك کێشەى هەیه ئەك نەو کێشە. تەنانەت خۆهەلاتناسیکیش نەیدەتوانی لەم بواردەدا یارمەتیم بدات، چونکە ئەگەر زۆر بە چاکیش ئاگاداری کەلەپووری ئیسلامی بێت بەلام کێشەى ئەو کێشەیهکی ئیسلامی و عەرەبی نیه. پێویستیم بە کەسێکی دیکە هەبوو کە بە ئاگرى ئەو ئەزموون و کێشەیه سووتابێت و مانای نامۆبوونی لە خود زانیی و چووبێتە ئاو خودیکی دیکەوه بەرلەوهی -لە پاش دابەران- بگەڕێتەوه ئاو خودی یەكەمى خۆی. بەلام کاتێ کارم لەسەر محەمەد ئەركۆن کردو دەستم بە

وهرگیزپانی کرد، ههستم به غوربه‌تیکی زۆر نه‌کرد چونکه من دواچار له‌سهر کله‌پووری خۆم کاره‌مکم و هه‌واو عه‌تری میژوویی له‌ کله‌پووره هه‌نده‌م. به‌مجۆره توانیم له‌سهر ده‌ستی نه‌رکۆن و له‌ میانی نه‌روهه بچه نێو که‌شوه‌هه‌رای زانسته مرۆفایه‌تییه نۆیه‌که‌نه‌وه بۆم په‌خسا به‌ به‌ردێک له‌ دوو چۆله‌که یان زیاتر به‌دم:

1- من یه‌که‌مجار له‌نێو خۆم ده‌رده‌چم و ده‌چه ناو نادیاریی نه‌زموون و سووچه تاریک و قووله‌کانی فیکره‌وه.

2- ئاشنایه‌تی له‌گه‌ل میتۆدو که‌ره‌سته‌و چه‌مکی زانستی په‌یدا ده‌کم، نه‌وانه‌ی سه‌ر به‌ گشت له‌ بوارانه‌ن که‌ پێشتر ناوم هه‌نان.

3- ئاشنایه‌تیم له‌گه‌ل زاراوه‌کسانی زانسته مرۆفایه‌تییه‌کان له‌ میانی پراکتیزه‌کردنیه‌انه‌وه به‌سه‌ر کله‌پوورو زمان و ئایینه‌که‌ی خۆمدا.

4- قه‌باره‌ی له‌ ده‌ستکاری و راستکردنه‌وانه‌م بۆ ئاشکرا ده‌بێت که‌ نه‌رکۆن به‌سه‌ر له‌ زاراوانه‌دا ده‌یانیه‌نین بۆ نه‌وه‌ی له‌گه‌ل کله‌پوورێکی دیکه‌ی غه‌یری کله‌پووری نه‌روویی - مه‌سیحی بن یان عه‌لمانی‌کراو - بگۆنجنێت.

زۆرجاریش تێده‌گه‌یشتم له‌ زاراوانه‌ ته‌نها سووچه‌خه‌ش نه‌بوون بۆ تیگه‌یه‌شتن و پۆشنگه‌ردنه‌وه‌ی کله‌پووری ئیسلامی، به‌لکو کله‌پووری عه‌ره‌بی ئیسلامیه‌ش به‌ ده‌وری خۆی سووچه‌خه‌ش بوه بۆ زانسته مرۆفایه‌تییه نۆیه‌کان و ده‌وله‌مه‌ندکردنیه‌ان، به‌ تایبه‌تی له‌و کاته‌ی سنووری مه‌سه‌داقیه‌تیه‌ان ده‌رده‌که‌وێ کاته‌ی ده‌خه‌ینه‌ سه‌ر مه‌حه‌کی ئایینیکی دیکه‌ یان نه‌زموونێکی میژوویی دیکه‌. ئاشکرایه سه‌ره‌که‌وتوویی هه‌ر زاراوه‌یه‌ک به‌وه ده‌پۆرێ که‌ چه‌نده توانای کارکردنی له‌سه‌ر فراوانترین ناوه‌نده‌دا هه‌یه، سا ئه‌گه‌ر له‌و زاراوه‌یه‌ ته‌نها بۆ ژینگه ئه‌سلیه‌که‌ی خۆی بگۆنجن و ته‌نها له‌ناو کله‌پووره‌که‌ی خۆیدا پراکتیزه‌ بکری، له‌وا بایه‌خ و گرنگیه‌کی سنورداری ده‌بێت. به‌مجۆره من چوومه ناو پرۆسه‌یه‌کی مه‌عریفی ئالۆزو به‌نیو یه‌که‌داچومه که‌ نه‌ سه‌ره‌تای هه‌یه نه‌ کۆتایی.

ده‌قه‌کانی نه‌رکۆن ده‌مه‌نه سه‌ر ده‌قه‌کانی زانایانی میژوو و کۆمه‌لایه‌تی و زمانه‌وانی و ئایینه‌کان و له‌ میانی له‌و کاره پراکتیزه‌ییانه‌ی که‌ نه‌رکۆن له‌سه‌ر کله‌پووری ئیسلامیدا نه‌نجامیه‌ان ده‌دات، ته‌فسیرو تیگه‌یه‌شتنم بۆ زانسته مرۆفایه‌تییه‌کان ده‌بێت. به‌مجۆره مه‌به‌ست و خاالی به‌ره‌تی خۆم دۆزیه‌وه له‌ پێناوی چوونه نێو پرۆسه‌یه‌کی مه‌عریفی گه‌وره‌وه که‌ تا ئه‌م ساته‌وه‌خته‌ش له‌ ناویدا ده‌ژیم.

ده‌مه‌ده‌ست بۆم ده‌رکه‌وت بۆ خۆخه‌ستنه نێو ئه‌م نه‌رکه‌وه ده‌بی به‌ سێ قۆناغی به‌نه‌رمه‌تیدا تێپه‌رم که‌ سه‌ره‌تا وا ده‌رده‌که‌وێ له‌و سێ قۆناغه پێکه‌وه به‌سه‌راو به‌نیو یه‌که‌دا چوون، به‌لام هاوکات جیاوازیه‌ش:

ئاشکرایه سه‌ره‌که‌وتوویی هه‌ر زاراوه‌یه‌ک به‌وه ده‌پۆرێ که‌ چه‌نده توانای کارکردنی له‌سه‌ر فراوانترین ناوه‌نده‌دا هه‌یه، سا ئه‌گه‌ر له‌و زاراوه‌یه‌ ته‌نها بۆ ژینگه ئه‌سلیه‌که‌ی خۆی بگۆنجن و ته‌نها له‌ناو کله‌پووره‌که‌ی خۆیدا پراکتیزه‌ بکری، له‌وا بایه‌خ و گرنگیه‌کی سنورداری ده‌بێت.

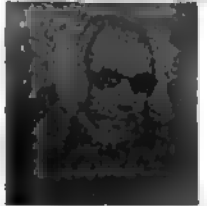
مومكېن لښه وەرگېزانيكې سرگړوونو پېت (بېو مانايې وەرگېز نه چټه قوولاي نو فېكرې وەرېدېدېږي)
له ميانې لښموونې خۇمە ۱۱ نوم دەرگړت نه گړ وەرگېزان حەرفې پېت (واته وەرگېزاني وشه به وشه)

(زاراوه) پېش دروست دهكهن. بېنگومان هېچ فېكرېكې نوې بېن زاراوه يېمكې نوې بوونې نابېت (تنها گهړه بېرياران دهتوانن بگه نه گه لښمكړدنې چمډ زاراوه يېمكې نوې تايېت به خۇيان. به لښم بېرياره ناسايېهكان لښوا تمنها شان دهننه بېر زاراوه ي كسانې دېكه). لښه ماناي وايه سردهمې (فېكرې گشتې) كه دهلې "هموو شتنې له باره ي هېچ شتنې يان هېچ شتنې له باره ي هموو شتنې" تهاووبوه يان خمرېكه له گۆره پاني پوښنېرېي عمره بېدا كوتايې پېدېت. (هر فېكرېك پښت به زاراوه يېمكې ورد نه به ستنې كه بشن كوتړول بگړي، لښوا له دهره وې باز نه ي فېكر دايه).

له ميانې لښموونې خۇمەوه بوم دمرگړت لښم وەرگېزان حەرفې پېت (واته وەرگېزاني وشه به وشه) مومكېن نېيه وەرگېزانيكې سرگړوونو پېت (بېو مانايې وەرگېز نه چټه قوولايې لښو فېكرې وەرېدېدېږي)، به لښم به داخه وړ زور درهنگ زيانه كاني وەرگېزاني حەرفېم بوم دمرگړت و له قۇناغي يېمكې كار كړدندا نه ده تواني خۇمې لې دورېخه موه (لښم ش بوه هؤي لښوې سره تاي كاري وەرگېزانم مۆرگړيكي حەرفې پېوه پېت، لښستا هملدېدېم به مېر شېوه يېك پېت خۇمې لې پزگارېكه م).

بېنگومان دېن وەرگېزېش -وك دانهر- شارمزا يېمكې فراواني مېنېت و تواناي تيگه يشتنې له ورد ترېن تيؤرو زاراوه زانستيه كانيدا مېنېت، دنا وەرگېزانه كې سرگړوونو نابېت هتا لښم زور به چاكېش شارمزا يې له هر دوو زمانې عمره يې و فېرهنسېش مېنېت. واته زانينې زمان به تمنها بېس نيه، وەرگېزاني وشه به وشم به مسؤگړې بېرو ويرانينې دهايت. گهړه وەرگېزانه كاني نېمه له چېرخي كلاسيكيدا لښم مسهليه تيگه يشتنېوون، بوم نمونه (حنېن بن لېسحاق)، لښم وەرگېزانه مېزنه دهيوت وەرگېزاني يېك دهلې يېك پووناكېر ناچاري دكرد بېر لښوې دهقه كې وەرېدېږي، به هموو نووسينه كاني تړيدا بچېته موم بيانخو نيتنه و، چونكه دهيويست پوځي دهقه بگړي نهك تمنها فورم و قالبه دمرگړيېه كې. لښم ش له پهنسېيې بنچېنېي زانستې هاوچېرخي وەرگېزاندې هيه: دېن دهلې وەرگېزراو به جوړي دمرگړوې كه وەرنه گېزراوه، واته وك لښوې راسته وخو بېو زمانه نووسرا پېت كه بوي وەرده گېزې و نابېن به هېچ جوړي ناسه واري وەرگېزاني پېوه ديار پېت. لښم ش له وەرگېزاني لښو كتيبه فېكرېيانه دابېنېن كه له زمانې لښمانې يان لښنگليز يېمېره وەرده گېزېرنه سر زمانې -بوم نمونه- فېرهنسې، لښوې كه نېمه تا لښمېوش به حەسره تېن بوي نېمه تا لښمېاش دورېن له بېدېه تاني لښم نامانجه. بارودوخي وەرگېزان له لاي نېمه تهاو پېنچاوانه ي بارودوخي وەرگېزانه له فېرهنسې، لښوېدا زورېي كتيبه گرنگهكان له زمانه بيانېه زېندووه كانه و وەرده گېزېرن. داخو هؤي

مېشىل فۇكۇ

ئەمە چى بىت؟ لە راستىدا ھۇي ئەمە -بە بۇچوونى مەن- ناگەرېتەمە بۇ دواگەوتوويى
زمانى غەربىي يان ناگەرېتەمە بۇ ئەمەي كە زمانى ئىمە تواناي ومەرگرتەن و
ئىستىبابكردنى زانستەكانى سەردەمى ئىيە وەك ھەندى كەسى فرىدراو و فرىدەر
دەيانەوى واما تىبگەيەنن، بەلكو ھۇيەكەي دىگەرېتەمە بۇ ئەزانى و پاشكەوتوويى
ئەم كەسانەي ئەم كارە ئەنجام دەدەن و لە شارستانىيەتى نوئى دابراون و ئەيانقوانىو
بە دىرژايى چەندىن سەدە بە شىوہەيەكى پىنويست و گونجاو خەزەمتى ئەم پىرۇسەيە
بەكەن. مومكەن ئىيە ھىچ فېكرىكى غەربىي نوئى بەرپەرس لە داماتودا راپىيت و
بەكەيتە سەرپىن تەنھا ئەكاتە ئەبى كە زمانى ئەم فېكرە غەربىي بىت و بە غەربىي
نووسراپىيت. ئەمە راستىيەكە ناشىت بە ھىچ جۇرئ قىسەر گلفوتوگۇي لەسەر بەكەي.

بۇ ئەمەي قىسەكانم مۇركىكى گشتى و موجدەردىان ئەبىت، چەندەنمۇنەيەك لە
بارەي ئەم ئاستەنگ و زەھەمتىانە دەمىنەمە كە لە ساتەمەختى پىرۇسەي وەرگىراندە
پوۋبەرپووم دەپوۋنەمە چۇن ھەرمە دا وىرە وىرە چارەسەريان بەكەم و چۇن لە ماوہى
سالانى كاركردنەدا شىوہەي ھەندى ئەم چارەسەرانەم گۇزى ياخود دەستكارىم كەردن.

ئەركۇن و فۇكۇ

كاتەن بىنىم مەھمەد ئەركۇن زاراۋەكانى مېشىل فۇكۇ بەكار دەمىنن، بە تايىبەتى
زاراۋەي ئىپستىمى (Episteme)، لە سەرەتادا تىنەدەگەيشتە مەبەستى چىيە. بىنگومان
ماناي فەرەنگىي ئەم وشەيە زاراۋە، بەلام لىزەدا ھەمىشە فەرەنگىي گەورە ھەيە لە
نىۋان ماناي فەرەنگىي و ماناي زاراۋەيىدا. بلىمەتى ھەموو فەيلەسوفىكى گەورەش
لەمەدايە بىتوانن لە وشەيەكى ئاسايىدا زاراۋەيەكى داھىنراو بەكارىننن و تىۋرەيەكى
كاملى لەسەر بىنات بىن (ماناي ئاسايى وشەي ئىپستىم لە زمانى گرىكىدا واتە:
زانست)، بەلام ماناي زاراۋەيى ئەم وشەيە وەك ئەمەي مېشىل فۇكۇ لە كىتەبى
"وشەكان و شەكان" دا گەلەي كەردە، ئەمە شىكىكى تىرى تەراۋ جىاۋاز دىگەيەننن لە
سەرەتادا زاراۋەكەم وەكو خۇي -ئىپستىمى- دىگەۋاستەمە نىۋ زمانى غەربىي و پاشان
پستەيەكى دۇرۇر دىرژم بۇ شەرھەردىن داندەنا، بەمەجۇرە: "كۇي ئەم مۇسەللەماتە
ناۋەكىيەنەي لە ماۋەيەكى دىيارىكرادا تەھەكۇم بە گشت بەرەمەنىكى فېكرىيەمە
دەكات بىنەمەي لە پوۋكاردا دىرىكەۋىت"، ئەمە ناۋاگايى مەغرىبىي سەرانسەرى
ماۋەيەك يان قۇناغىكە. ھەندى كەس بەم جۇرە تىبگەيشتەن كە لە برى (پوانىنى
دىنبايە لە ماۋەيەكى زەمەنىي دىيارىكرادا. ھەرچۇنەك بىت سەرچەمى كىتەبەكى
فۇكۇ كە چوارسەد لاپەرەيە لەسەر ئەم زاراۋەيە بىنات نراۋە، بەلام كاتەن
بابەتى زىاتەم لە بارەيەمە خۇيەنەمە پىر بەدوايدا چووم، ئىدى زاراۋەكەم بەم چەشەنە

لىزەدا ھەمىشە فەرەنگىي گەورە ھەيە لە نىۋان ماناي فەرەنگىي و ماناي زاراۋەيىدا.

بلىمەتى ھەموو فەيلەسوفىكى گەورەش لەمەدايە

بىتوانن لە وشەيەكى ئاسايىدا زاراۋەيەكى داھىنراو بەكارىننن و تىۋرەيەكى كاملى لەسەر بىنات بىن

دەکرد بە عەرەبی: (المنظومة الفكرية) -سیستمی فیکری، دواجاریش پای خۆم لەسەر ئەم زاراوەیە بە (نظام الفكر) سەقامگیر کرد، بەو شیوەیە ناچاربووم زیاد لە جارێک هەلویستێ خۆم لە بارەی ئەو زاراوەیە بە عەرەبی بگۆزم. بێگومان ئەركۆن ئەم زاراوەیە بۆ چەرخەندیی فیکری عەرەبی - ئیسلامی لە پووی ئیستیمۆلۆژیەو بەکارهێناوە -واتە لە قۆڵیدا - ئەک لە پووی سیاسییەو وەك باوە: (سەرەتای ئیسلام، چەرخێ ئومەوی، چەرخێ عەباسی... هتد)، دەشینت سولات و پڕێمەکان بگۆزدین و فیکر هەروەکو خۆی بەبێ گۆران بێنیتەوه.

لە راستیدا ئەم زاراوەیە فۆکۆ مەسەلە (دابەزان) و (بەردەوامیتی) لە میژووی فیکردا دەخاتەپەرو، ئەمەش مەسەلەکی ئیستیمۆلۆژی سەخت و دژوارە، بگرە یەکیکە لە گەرنەترین ئەو مەسەلەنە حەللی حەزەر ئینگە ئیستیمۆلۆژیە خۆزناواییەکانی خەریک کردووه، ئەم مەسەلە لە بواری زانستە وردەکاندا خراوتەپەرو هەروەکو لە بواری فیکر زانستە مۆفایەتەکانیشدا بە هەمان شیوە خراوتەپەرو (لەم بارەییەو بێوانە توێژینەوکانی - تۆماس کۆن-ی ئەمەریکی لە بارە "نموونهی بالا" Paradigme که بە درێژیی ماوەیکی دیاریکراو و لە ولاتیکی دیاریکراودا مەسەلاتی بەسەر گروپی زانایاندا هەبوو. هەروەها بێوانە "تیۆری کارەساتەکان" ی زانای ماتماتیکی فەرەنسی پێنن تۆم). هەموو ئەمانە لە دەوری مەسەلە (دابەزان) لە میژووی زانستەکاندا، دەخولینەوهو هەروەها لە بارە چۆنییتی تەفسیرکردنی. لێزەدا وشە "کارەساتەکان" بە شیوەیکی میتافۆری (مەجازی) بەکارهێناوە ئەک حەرفی. لە میژووی فیکرێکدا چ کاتێ دابەزان پووبەدات؟ ئەو مەرجە بابەتیانە چێن که دەبێ لەبەردەستدا بن بۆ ئەوەی دابەزان پووبەدات؟ واتە بۆ ئەوەی خەلکی کتۆپەر واز لەو جۆرە بیرکردنەوێە بێنن که پێشتر بۆ دەیان سال بێریان دەکردەوه.

پاشان ئەركۆن زاراوەیەکی تری بەکارهێناوە وەك دەلالەتێک بۆ وشە ئیستیمی، ئەویش زاراوەی (فەزای عەقڵی) یە *Lespace Mental*، بۆ نموونه ئەركۆن دەلێ: فەزای عەقڵی سەدەکانی ناوەمراست /یان فەزای عەقڵی نوێو ئەو دابەزانە لە سەدە هەژدەهەمی ئەوروپیدا هەردوو فەزاکە لە یەکتەر دەترازێنن. (کەچی فیکری ئیسلامی یان عەرەبی تا ئێستاش لەبەردەم دەرگاکی ئەم دابەزانەدا وەستاوێ بێنەوهی جورئەتی شکاندنێ دەرگاکیان و چوونە ژوورەوێ هەبێت). ئەركۆن ناچارە بەراوردکاریەک بکات لە نێوان چەرخەندیی ئیستیمۆلۆژیای فیکری ئەوروپی/ و چەرخەندیی ئیستیمۆلۆژیای فیکری عەرەبی بۆ پوونکردنەوێەکی زیاتری دیمنەکە. دەبێ هەموو ئەمانەش لە ماوەیکی دیاریکراو لە کۆمەڵگایەکی

خەلکی کتۆپەر واز لەو جۆرە بیرکردنەوێە بێنن که پێشتر بۆ دەیان سال بێریان دەکردەوه
ئەو مەرجە بابەتیانە چێن که دەبێ لەبەردەستدا بن بۆ ئەوەی دابەزان پووبەدات؟ واتە بۆ ئەوەی

ديارىكرادا بى چەند زاراۋىيەكى تىرمە پەيۋەست بىكەين، ۈك: ئىمەى بىرى
لىكرامەتە (المفكر فيه)، ئىمەى بىرى لىفەكرامەتە (الا مفكر فيه)، ئىمەى مەحالە
بىرى لىبىكرامەتە (المستحيل التفكير فيه).

لىرمە زاراۋىيەكى دىكەى فۇكۇ مەى كە لە زامانى عىرمەيدا چەند جۇرئەك
ۈمگىزپانى ۈرۈندۈۈ، ئىمەى زاراۋى (ئاركىۋلۇزىا) يە، ۈكە ئاركىۋلۇزىاى
مەرىفە، يان ئاركىۋلۇزىاى زانستە مۇئايەتتەكان. تىببىنى ئىمەى كىرۈۈ بەشەك لە
ۈمگىزپەكانى مەغرىب ئەم زاراۋىيەيان بە (الحفريات) ۈمگىزپاۈ (ۈكە: مەكۇلىن يان
مەكۇلىنەكان)، مەكۇلىنى مەرىفە، بەلام مەن دە سال زىاترە مەرومكو خۇى
مەشتۈۈمەتە، ۈكە: ئاركىۋلۇزىاى مەرىفە. تا ئىمەىش سۈۈم لىسەر ئەم
ۈمگىزپانە (ۈكە دانانى زاراۋەكە ۈكە خۇى) بىئەمەى ئەم قىمەم لە بايەخى كۇشە
گەۈرەكانى براندەرە تۈنۈرەرە مەغرىبەكان كەم بىكەتە. ئىستاش بۇ ئىمەى دەچم
زاراۋى مەكۇلىنى ئاركىۋلۇزىاى (الحفر الاركيولوجى) بەكارىنم ۈكە دەلالەتەك بۇ
مىتۈدىكى كاملى فىكرى لىسەر شىۋەمەكى دىارىكرامەى تەماشاكردنى كەلەپۈر.

ئەركۈن ۈ سۇسۋلۇزىا (بىيەر بوردىۈ)

لىرمەدا دەبىنن ئەركۈن چەند زاراۋىيەكى بەكارمەناۈم لىسەر كەلەپۈرى
ئىسلامىدا پراكتىزەى كىرۈن. ئەۈنە بۇ نەۈنە زاراۋى (سەرمەى پەمىزى) - Le
Capital Symbolique كاتى قىسە لە بارەى سەرمەى پەمىزى ئىسلام دەكات ۈ چۈن
ئىستە مەندى لە بزاۈتە سىياسىيەكان دەمانەى ئەم زاراۋىيە بۇ بەرمەندى خۇيان
بەكارىنن لە پىناۋى مۇبىلىزمەكردنى لايەنگرانى خۇيان ياخۇد لە پىناۋى
گەشتە بە دەسەلات.

دەبىن ئاۋى زاراۋىيەكى بىچىنەى دىكەش بەئىنن، ئىمەى زاراۋى گۈرەپانە
(الساحة) Le Champ ۈكە ئىمەى دەللىن: گۈرەپانى ئايىنى، گۈرەپانى فىكرى... مەند. لە
سەرمەادا ئەم زاراۋىيەم بە شىۋەمەكى خەرىى بە كايە (الحقل) ۈمگىزپا، پاشان بۇم
ئەركەۈت زاراۋى گۈرەپان (الساحة) باشترە، بەلام مەندىچار سىياقى رىستەكە ۈا
دەخۈزى زاراۋى كايە (الحقل) بەكارىنم. ئاشكرايە پىيەر بوردىۈ ئەم زاراۋىيەى لە
زانستە ۈرەكانەۈ خواستۈۈ بەتايبەتى لە زانستى فىزىك بۇ ئىمەى گەۈرەترىن
پىزەى زانستىتى بە سۇسۋلۇزىا بىبەخشى (بۇ نەۈنە لە فىزىادا دەۋەترى: گۈرەپانى
كارۈمۈگناىسى). دابەشكردنى كۇمەلگا بۇ چەند كەرتەك يان بۇ چەند يەكەمەكى
بچۈك، پىزەى لىكۇلىنەمەكە ئاساتر دەكاۈ شىكردنەۈمەى كۇمەلگا ۈرەبىنتر دەكات
ۈكە ئىمەى بە يەك چار لىكۇلىنەۈ لىسەر مەۋۈ كۇمەلگا بىكرى. بەمچۈرە دەللىن:

دابەشكردنى كۇمەلگا بۇ چەند كەرتەك يان بۇ چەند يەكەمەكى بچۈك، پىزەى لىكۇلىنەۈ كە ئاساتر دەكاۈ
شىكردنەۈمەى كۇمەلگا ۈرەبىنتر دەكات، ۈكە ئىمەى بە يەك چار لىكۇلىنەۈ لىسەر مەۋۈ كۇمەلگا بىكرى

ھەروەھا بېروانە مەملەتلىرى ئىپادىلەش ئۈچۈن پىياۋانى ئاينىدا لە پىياۋى مۇنۇپۇلكردىنى ھەيەت و رەوايىدا بېروانە ئەمەلىيەتلىرى لە گۆرەپانى رۇشنىرى عەربى يان قەرنەسىدا لەسر سەرمایە مەنەۋى دەكرى.

گۆرەپانى ئايىنى، گۆرەپانى سىياسى، گۆرەپانى كۆمەلەيتى، گۆرەپانى پۇشنىرى، گۆرەپانى مەنەرى، گۆرەپانى ئابورى... ھتە، كۆى ئەمانەش سەرچەمى كۆمەلگا پىنگەمىنن. ھەموو گۆرەپانىكىش "يارىزان" و ياساى گەمە ئاۋەكىيە تايەتەكەنى خۇى ھەيە. دەشېن ھەرىكە ئەم گۆرەپانانە بە جىياو بە دورو درىژى لىكۆلەنەۋەيان لەسر بگرى بەرلەۋى بە ھەموو بزاۋى كۆمەلگاۋە -رەك گشتىك- بېەستىتەرە. بۇ نەمۇنە بېروانە ئەم مەملەتلىرى لە گۆرەپانى پۇشنىرى عەربى يان قەرنەسىدا لەسر سەرمایە مەنەۋى (ۋاتە ئىۋيانگ) يان سەرمایە مەدەدە دىكرى. ھەروەھا بېروانە مەملەتلىرى ئىپادىلەش ئۈچۈن پىياۋانى ئاينى لە گۆرەپانى ئاينىدا لە پىياۋى مۇنۇپۇلكردىنى ھەيەت و رەوايىدا. ئەم ھەيەت و رەوايەش سەرمایەكى رەمىزى پىنگەمىنن و پاشان بە خىرايى دىكرى دەشېن بە سەرمایەكى مەدەدە رەستەقەنە. ئىۋيانگ دەشېنە ھۇى لەستەكەۋى پارەۋە پەلەپايە، ۋاتە لە سەرمایە مەنەۋىيە دەشېن بە سەرمایە مەدەدە رەستەقەنە بە تايەتەكەنى ئەگەر خاۋەنەكەى بزانىت چۆنى بەكارىننىت. بەلام ۋەشەى -Habitus- م بەمچۆرە رەكرىپارە: (التقمص الجسدى للعقاد) و دىكرى بەمىشۋەشەش رەكرىپارە: ("العادة المستبطنة جسدياً" كە تارادەيك بە شىۋەيكەى ئاناگەيى تەھەكۇم بە رەفتارى ئاكەكەسەرە دىكرى) ئەمە دەستەۋارەيكە لە بارەى ئەم شتەنەى لە ھەلومەرجى كۆمەلەيتى خۇمانەرە رەيدەكرىن و ئەۋەى كە بمانەۋى يان نەمانەۋى تەھەكۇم بە رەفتارو كاردانەۋەكەشەن دىكرى. ئەمە رەفساى ئەمە گەمە ئاۋەكىيە كە پابەنە بە بارودۇخى ھەرىكە لە ئىمە لەناۋ گۆرەپانەكەدا، ئەمە گۆرەپانەى رەفتارى ئىمە بە ئاراستەيكە دىيارىكرادە دىكرى. رەك ئاشكرەيە ھەركەسەك شىۋىنگەيكە تايەتەكەنى ئەم گۆرەپانە كۆمەلەيتەدا ھەيە كە ئىنتىمەى بۇ دىكرى، ئەم شىۋىنگەيكەش، بە بەرۋەدە ئەگەر شىۋىنگەكەنى دىكرى ھەروەھا لە ھالەتى مەملەتلىرى يان تەبەيى پۇرەتەيلى بىت يان نىگەتەيلى - دىيارى دىكرى. (لەزەرە، تىۋرىي بوردىۋ بە ھەتەيەت تۆمەتبار كرەۋە، بىر مانايەى سۇف لە كارو رەفتارەكانىدا مۇسەيپەرە نەك مۇخەيپەر، بەلام لە ۋاقىعدا پەراۋىزەك بۇ ئازادى ئاكەكەس جىنەمەتلى سەربارى ھەموو ئەم كۆتەنەى شىۋىنگەكەى خۇى لە گۆرەپانەكەدا دەيسەپەننى بە ھۇى مەرجدارەتلى كۆمەلەيتى يان ئايىنى يان مەزمەنى يان پىشەيى...).

زانەستى مېژۋو و ئايىنەكان

لەئىۋ ئەم زاراۋانەى كە قۇتەبخانەى بۇكرەۋەى سالانە -ھولىات- (بە تايەتەكەنى بۇدەيلى) دايەتەۋە، لەزەدا ئەم زاراۋانە ھەيە: (ماۋەى دورو درىژى مېژۋو)، (ماۋەى مامناۋەندى مېژۋو)، (ماۋەى كورتى مېژۋو). ئەمانەش بەسر مېژۋو مەسسىيە -

نمورويپيدا پراكتيك دېن هر وړهكو به سمر ميژوي عربي-نيسلاميشدا پراكتيك دېن. نهم ماوه زهمهنييه ميژويپانه سووډيان بو ليكولينهوه له (ديارديهك) هميه له ميانى چهند بينينيكي ماوهى كورت يان دريژى جياجيا. ليژدها جياوازي هميه له نيوان سهرکردني ديارديهك (بو نمورنه ديارديهى "تونډرموى") نهمگر له ماوهيهكى كورتى ميژويى يان ماوهيهكى دريژى ميژويى سهرى بگهين. (ماوهى كورت: له چهند سالنكهوه تا بيست سال-نهمگريتموه. ماوهى مامناومندي: له پهنجا سالهوه تا سهد سال نهمگريتموه. ماوهى دوورو دريژ: له چهند سدهيهكهوه تا هزار سال و زياتريش نهمگريتموه).

همنديچار ناچاردهين ديارديهك بخهينه ناو ماوهى دوورو دريژى ميژووهوه و لهويوه سهرى بگهين بو نهوهى له رهگوريشه قولهكهى تيگهين، چونكه جارى وا هميه نهمگر له ماوهى كورتى ميژودا لهو ديارديهيه بهوانين و ليى بگوليسره لهوا دهشيت له ناستى چهند ديونكى لهو ديارديهيدا ناينباين و شتيكى زور كهى نى بزائين.

بهلام زاراهوى (Anachronisme)ى فهرنسى، همنديچار به "هملكارى ميژويى" (المغالطة التاريخية) وهرم نهمگيړاو همنديچارى تريش به (الاسقاط) و جاروباريش به همرورو شتومكه وهرم نهمگيړاو.

زاراهوى نورتودوكسى (Orthodoxie)م هر وړهكو خوى گواستوتوه بو زمانى عربى، نهمه نهمگرچى لهوانيه نهم وشهيه له مانادا لهگل ماناى (مزمههه) نورتودوكسى)ى مسيحيدا تيكهل بييت. بهلام له دواييدا نهم تيكهلكردنه نامينيت نهمگر زانيمان نهم زاراهويه له بهنمندا پيش مزمههه نورتودوكسى كهوتوه، مانا همرفيهكهيشى واته: هينلى راست يان پاي دروست. بهلام مانا زاراهويهكهى بيگومان جياوازه: مانا زاراهويهكهى واته: ناوكى پتموى دوكمايى داخوا بهسمر خويدا (واته ناوكى پتموى دوكمايى ناينيك يان نايديوولوزيايهك يان پموتيكى سياسى) كه همر شتيك له نهموهى خويدا بييت پتميدمكاهوه به سهرليشيواو و گيرهشيويني له قهلم دمدا. نهم زاراهويه شوينيكى گرنگ له زانستى لايهكان و له زانسته مرقافايهتيهكان به گشتى نهمگرى، بو نمورنه دهليين: نورتودوكسى مسيحى، يان يهودى، يان نيسلامى، يان تمانهت نورتودوكسى سوننى يان شيعى، يان كاتوليكي و پروتستانتي، بگره دهشنى باسى نورتودوكسى ماركسيميزميش بگهين و.. هتد. مومكين نييه بهين بهكارهينانى نهم زاراهو زور گرنگه، له زانستى لايهكان تيگهين.

هممان شت سهارهت به زاراهويهكى ديكى نريك له زاراهوهكهى پيشوو، نهمريش: دوكماتيزمه (Dogmatisme) و هر وړهكو خوى هيشتوومتموه نهمگرچى له بهرامبريدا

همنديچار ناچاردهين ديارديهك بخهينه ناو ماوهى دوورو دريژى ميژووهوه و لهويوه سهرى بگهين

بو نهوهى له رهگوريشه قولهكهى تيگهين، چونكه جارى وا هميه نهمگر له ماوهى كورتى ميژودا لهو ديارديهيه بهوانين،
لهوا دهشيت له ناستى چهند ديونكى لهو ديارديهيدا ناينباين و شتيكى زور كهى لى بزائين

نەركۆن بۇيە ئىم كارە دەكات بۇ ئىئەى ھەرچى زىاتر كارى پىئەمبەر بىخاتە ئىو مىژوۋىگەرلىك ھەروەھا لە پىناۋى ئىئەى خەرماتەو شەبەنگى بە ئىفسانە كىردىن و بە ئابدۇلئۆلۇم كىردىن لەسەر ھەر رۇوداۋىلىكى مەزنى مىژوۋىلى ئاشكرا بىكات

وشەيك بە عەرەبى ھەيە ئىرىش: (العقائدية) يە، بەلام گرفتەكە ئىئەيە وشەى (العقائدية) بە زەررەت ھەمەمەنگىيەكى نىگەتلىقى لەخۇناگىزىت ەك لە زاراۋە فەرمەسپەكەدا ھەيە، تەنھا ئەگەر وشەيەكى دىكەى بۇ زىاد بىكەين ئىرىش وشەى "تەسك" - (الضيق)، ئىئەسا دەلىلەن دۇگماتىزىمىكى تەسك يان تەسكەين و داخراۋ (العقائدية الضيقة او المغلقة) ەك ەمەگىزەننىكى گونجىار و تىراۋى زاراۋە فەرمەسپەكە. ئىئە لەگەل ەمەگىزەننى زاراۋەكەى ئىركۇندا بىك دىئەو كە بەمەجۇرە ەمەگىزەننە: "چوارچىۋەى دۇگمايى داخراۋ يان پەرىزىنى دۇگمايى داخراۋ" (السياج الدوغمانى المغلق) *La cloture Dogmatique* كە پارىزىگارى لە ھەموو مەزھەبىك يان ھەموو تايەلەيەكى ئايىنى يان تەنەنەت ەقىدەيەكى حىزىى دەكات. واتە من نەمەنوسىۋە (السياج العقائدى المغلق) ئەگەرچى ئىم ەمەگىزەنەن پاستىرو عەرەبىترە ەك لەئەى يەكەم، دەشنى دواتر پەنا بۇ ئىئەشيان بېمە.

ئىركۇن لە زمانى فەرمەسپەدا دىو زاراۋەى داھىناۋە: "ئەزمۇنى مەدەنە" (*Le Modele de Medine*) و "نەمۇنەى يان مۇدىلى مەدەنە" (*Le Modele de Medine*) كە دەپوايە بلىم: ئەزمۇنى نەمۇنەى مەدەنە (تجربة المدينة المثلى)، يان: مۇدىلى ھەرە مەزنى مەدەنە (نموذج المدينة الاعظم)، چۈنكە ئىركۇن لە زمانى فەرمەسپەدا وشەكە بە پىتى گەرە (كەپىتال) بەكاردەھىنى. جا لەبەرئەۋى لە زمانى عەرەبىدا پىتى گەرە ئىيە ئىئە ناچارەن وشەى (المثلى) يان (الاعظم) بۇ ھەردىو دەستەۋازەكە زىادەكەين. ئىركۇن ۋاى پىناشتە ئىم دىو زاراۋەيە بەكارىيىنىت ەك لەئەى زاراۋەى "ئىسلام" بەكارىيىنى كە لەلەى نووسەرەنى خۇرناۋا يان خۇرەلەتدا باۋە. ئىركۇن بۇيە ئىم كارە دەكات بۇ ئىئەى ھەرچى زىاتر كارى پىئەمبەر بىخاتە ئىو مىژوۋىگەرلىك ھەروەھا لە پىناۋى ئىئەى خەرماتەو شەبەنگى بە ئىفسانە كىردىن و بە ئابدۇلئۆلۇم كىردىن (الاسطرة و الادلجة) لەسەر ھەر رۇوداۋىلىكى مەزنى مىژوۋىلى ئاشكرا بىكات.

ھەمان شىت سەبارەت بە جىيا كىردەئەۋى ئىۋان (دىيارەى قورئانى) و دىيارەى ئىسلامى (الظاهرة القرآنية) و الظاهرة الاسلامية)، ھەندى كەس ئىئەىان پىشنىار كىردىو بەمەجۇرە ەمەگىزەننى: (پووداۋى قورئانى) و پووداۋى ئىسلامى (الحدث القرآنى) و الحدث الاسلامى)، بەلام من ەمەگىزەنەكەى يەكەم پىناشتىرەو. (دىيارەى ئىسلامى لە خىستەنە سەرنكى دواترى دىيارەى قورئانىيەۋە بەسەر مىژوۋى بەشەرىداۋ ھەروەھا لە ناۋەندە كۇمەلەيەتتە فەرەچەشنى و فەرمەنگەكانەۋە بەرەمەھىنەنەۋە.

پاشان ناچارىۋوم زاراۋەى "يە ئىسلام كىردىن" (الاسلمة) لە زمانى عەرەبىدا دابقاشم لە بەرامبەر زاراۋەى (*Islamisation*) فەرمەسپەدا. ەك ئىئەى بۇ نەمۇنە دەلىلەن: "بە ئىسلام كىردىن كۇمەلگەى قونسى لە سەدەى يەكەمى كۇچىدا ئىنجامدرا" (تمت اسلمة

المجتمع التونسي في القرن الأول للهجرة). همان شت سه‌بارت به زارووی: به کله پوورکردن (التس‌ت‌ر‌ت) لسه بهرام‌بهر زارووی (Traditionalisation) (ترادیس‌سی‌ونالیزم‌کردن)، نه‌مه‌ش پی‌چهرانه‌و دژی زارووی نو‌یکردنه‌وه‌یه (التحدیث) (Modernisation) (مؤدیرنیزم‌کردن).

پاشان بۆ ماوه‌ی پتر له ده‌سال ه‌ردوو زارووی: به‌ئه‌فسانه‌کردن و به‌ئایدی‌ول‌وژیک‌کردن (الأسطرة و الأدلجة) م‌داتاشی و به‌کارمه‌ینان که دواتر له لایه‌ن کسان‌ی دیکه‌شه‌وه به‌کارمه‌ینان و ب‌ل‌و‌بو‌ونه‌وه، نه‌مه‌ش مانای وایه‌ نه‌م داتاشینه‌ چانسی سه‌رکه‌وتنی ه‌بوو. له‌ راستیدا هیچ ک‌سی ناتوانی له‌ ساتمه‌ختی داتاشین یان خسته‌نه‌پ‌ووی زاروویه‌کدا یه‌ک‌سه‌ر گ‌ره‌نتیی سه‌رکه‌وتنی له‌لای جه‌ماوم‌دا بدات. ته‌نها ت‌ن‌پ‌ه‌پ‌وونی پ‌وژگار پ‌اده‌ی سه‌رکه‌وتن یان سه‌رنه‌که‌وتنی نه‌و زاروویه‌ ئاشک‌را ده‌کات. زارووه‌کانیش له‌ بو‌ونه‌وه‌ری زیندوو ده‌چ‌ن ده‌شیت ب‌ژین و به‌رده‌وام بن و ده‌شتی بشمرن. واته‌ زارووه‌کانیش دو‌چاری یاسای پاکتاو‌کردنی سه‌روشت ده‌بن وه‌ک نه‌وه‌ی داروین له‌ و‌ته‌ به‌ناوبانگه‌کیدا "مانه‌وه‌ بۆ باشترین" یاسی کرد‌وه‌وه‌.

ک‌ینشی (فع‌لوی) و (فع‌لویة)

دوای دو‌د‌ل‌یه‌گی زۆر، جه‌ختم له‌وه‌کرد که ده‌بنی له‌ر دوو "ک‌ینش" ه‌ ب‌چه‌ ناو گ‌ۆره‌ پانی به‌کارمه‌ینانی ع‌مره‌بیه‌وه‌ نه‌گ‌ه‌چی سه‌ره‌قا "د‌ز‌ی‌و" و نا‌ش‌یر‌ین ده‌رده‌که‌ون. له‌ راستیدا نه‌م دوو ک‌ینشه‌ پ‌یش‌تر له‌سه‌ر ده‌ستی ه‌ندی نو‌وس‌ه‌رو دان‌ه‌ردا ه‌ین‌راونه‌ته‌ ن‌ی‌و زمانی ع‌مره‌بیه‌وه‌، نه‌مه‌ش مانای وایه‌ نه‌م دوو وه‌زنه‌ پ‌یدا‌وی‌ستییه‌ک ده‌نو‌ینن بۆ فراوان‌کردنی ته‌ع‌ی‌یر پاشان بۆ فراوان‌کردنی ی‌یر‌کردنه‌وه‌ له‌ زمانی ع‌مره‌بیدا. نه‌م دوو وه‌زنه‌ بۆ دی‌قه‌ت و جیا‌کاری پ‌ی‌و‌ی‌ستن. به‌مج‌ۆره‌، ئ‌یمه‌ بۆ نمونه‌ نه‌م وشانه‌ به‌کار‌د‌ین‌ن:

(اسلاموی) به‌رام‌بهر به‌ (اسلامی)

(علموی) - (علمی)

(عقلانوی) - (عقلانی)

(شعبوی) - (شعبي)

(مارکسوی) - (مارکسی)

(قوموی) - (قومي)

(علمانوی) - (علمانی) .. ه‌ت‌د‌.

ه‌روه‌ما نه‌م وشانه‌ له‌ به‌رام‌بهر یه‌ک‌ت‌را به‌کار‌د‌ین‌ن:

اسلامویة اسلامية

زارووه‌کانیش له‌ بو‌ونه‌وه‌ری زیندوو ده‌چ‌ن ده‌شیت ب‌ژین و به‌رده‌وام بن و ده‌شتی بشمرن. واته‌ زارووه‌کانیش دو‌چاری یاسای پاکتاو‌کردنی سه‌روشت ده‌بن، وه‌ک نه‌وه‌ی داروین له‌ و‌ته‌ به‌ناوبانگه‌کیدا "مانه‌وه‌ بۆ باشترین" یاسی کرد‌وه‌وه‌.

علمیة علمیة
 عقلانویة عقلانویة
 مارکسویة مارکسویة
 شعبویة شعبویة
 علمانویة علمانویة
 قومویة قومویة... هتد.

ناشکرایه که کیښی (فعلوی) و (فعلویة) همدې ښکېلې نېکته پیلاندهی (مانا) له خوډه گړی (واټه) یو نمونه یه کڼ خوی به عقلانی له قلم بدات -عقلانوي- و له راستیدا عقلانی نه بیټ -و-). هم دوی کیښه له زمانې همدنسیدا باوو بلون، یو نمونه ده لاین:

Scientifique # Scientiste

پاشان زاراوې همدو شانده نوډ (التفکیک) م له برامېر زاراوې همدنسیه کېدا (de) (La deconstruction) په کارهینا که چاک دیریدا بر له پتر له چاره که سده یه که لاله یی کردو سرکه و تنیکې بیوینه یی بده ستهینا. وشه یی (التفکیک) له زمانې عمره پیدا به ته وای بنجی به ست و بلو بزوډه لکه رچی نه و وشه یی له پوری سیاسیه نوډ مانایه کی سملې همده گړی، به لاهم نابین بیلین همدې ښکېلې سیاسیه به سمر وشه کېدا زالبیت و پنی نه وده مان لیږگړی وده کو زاراوې همدې فلسفې په کاره ییښتن وده ده لاله تنیک یو سرجه می میتو دیک له فیکردا. همدو شانده نوډ ته نها پرؤسه یه کی سملې نییه به لکو پرؤسه یه کی کاریکرو نیجا بیښه چونکه ده بیټه مایه یی سرله نوی داپشتنی پینکاته تنیکې نوی یو واقع.

لیره دا زاراوې "خه یالکراو" (المتخیل) (L'imaginaire) هیه که شوین و بایه خنیکې گه وده له فیکری نه رکوندا دا گړده کات. هم زاراوې له زانستی نه تر پوښو زیاو زانستی نوی میژو (یان میژووی عقلیه ته کان) وده هاتووه. هم زاراوې وده کاردانه ویه که یو پرېکړی ماتریالی یان مارکسوی له لیکو لینده و میژودا که لاله کراوه. به ته نها کارکردی ماتریالی بزاوتی میژو یه کلای ناکاته وده، به لکو کارکردی پرمزیش پوښی خوی ده بینن به تایبه تی له کوملگا کانی سده کانی ناوه راستدا (واټه نه و کوملگایانه تا نه مېړش له ناو فزای بیرکړده نوډی سده کانی ناوه راستدا دهرین -و-) که نابووریه کی جیگیریان هیه، به گشتی له همدو کوملگا کشتوکالیه کانی بر له پیشه سازۍ. وشه یی خه یالکراو (متخیل) (Imaginaire) جیا به له گڼ وشه یی خه یال Imagination لکه رچی همدو وده که سر به همدان خیزانی زمانه وانین.

به لاهم نابین بیلین همدې ښکېلې سیاسیه به سمر وشه کېدا زالبیت و پنی نه وده مان لیږگړی وده کو زاراوې همدې فلسفې په کاره ییښتن وده ده لاله تنیک یو سرجه می میتو دیک له فیکردا

زاراوه زمانه وانیه کان یان سیمانتیکه کان

له میرمنه وهی محمد شركون به شینکی گه وهی بایه خدانه كانی خوی دهباته سر
لیكولینه وه له دهقه دامه زینه ركانی كهله پووری نیسلا می (قورنانی پیروز،
فرموده كانی پیغمبر، فیهو تهفسیر، زانستی كهلام... هتد) دهبین وهك قوناغی
یه كه له قوناغه كانی لیکولینه وهو شیکاریدا په ناده باته بهر پراکتیزه کردنی زاراوه
زمانه وانیه کان به سر یاندا، بنگومان کاریکی چاکی کردوه. شركون بهم کاره - نه گهر
بو ساته وختیکش بیت - نیمه له دهسلات و همیه تی گه وهی دهق بزگار کردوه،
نهو دهسلات و همیه تهی كه حقیقه تی ماتریالیی زمانه وانی دهقی دامه زینه رمان
لیده شاریته وه (واته حقیقه تی نه وهی كه دهقی دامه زینه ر به پیتی زمانیکی
به شیری دیاریکراو نووسراوته وه، واته به پنی رنساكانی سرف و نه حوی زمانی
عمره بی نووسراوه). شیکردنه وهی زمانه وانی یان سیمانتیکی (دهلال) یارمه تیمان
دهدات تا مسافیه كه له نیوان خومان و نهو باومره نیمانداریه دابننن كه هر له
مندالییه وه به میرات تیماندا ماوته وه، بنگومان نه م قسه یه ش هرگیز مانای
له نیوبردنی تیمان ناگهیمه نیت (تیمان همیشه به رمایي ده میتیته وه، به لام تیمانی
پاش بزگاری نهك پش بزگاری...) (لیردها هاشم صالح مبهستی له بزگار کردنی
دوه مه كه له پاش بزگار کردنی یه كه دیت، واته بزگار کردنی بیرو زهینی مروف له
بیرو باومره دؤگماتیزه كانی كهله پووری نه رته كان كه دهبن له پاش بزگار کردنی
نه ته وهی و سیاسیه وه کاری بو بكریت -).

شیکردنه وهی زمانه وانی (واته پرؤسه ی شیکاریی زمانه وانی به سر دهقه
دامه زینه ركاندا) پرؤسه یه کی سهرتایی بو سنوردار کردنی هه موو هوكه تیولؤژییه
پیشه وخته كان له انجام دهدات، نهو هوكه تیولؤژییه پیشه وخته انی له سه ده كانی
ناومراسته وه تا نه موز به میرات وهرگیراون، نهوانی به ربه ستیک ده خنه بهینی نیمه
سهیر کردنی دهق وگو خوی كه هه بووه یان هیه. به مجوره دهبین شیکردنه وهی
زمانه وانی ده بیته قوناغی یه كه م و پله ی یه كه م و رده گری به تایبه تی نهو كاته ی نه م
مسه له یه په یوه مست ده بیته بهر دهقه دیرینه انی له چركساتی سه ره لدان و
گه شه كردنیانه وه پژه چنه نیو قولا یی زه مه نه وه و ا دهره كه ون كه له سه روی میژوو
و له سه روی زه مه ندان. له دوا ی شیکردنه وهی زمانه وانی نیجا رولی شیکردنه وهی
میژووی و كومه لایه تی و نه تر پؤلؤزی دیت له پیناوی پؤشنگردنه وهی دهق و
ناشكر کردنی مر جداره میژووییه كه ی. نه م هه لكولینه ئارکیولؤژییه بو مانای وشه كان
و له پیناوی گه یشتن به ته پای یه كه می، زور پنیوسته. نهویشی یارمه تیمان دهدات
بو گه یشتن بهو ئامانجه، دوو زاراوه ی بهر ته تی زانستی زمانه واننن كه بریتن له:

شیکردنه وهی زمانه وانی یان سیمانتیکی (دهلال) یارمه تیمان دهدات تا مسافیه كه له نیوان خومان و نهو باومره نیمانداریه دابننن كه هر له مندالییه وه به میرات تیماندا ماوته وه

زاراوهی هاوژمه‌نیی زمانه‌وانی- سانکرۆنی (التزامنية اللغوية) و زاراوهی پهرمه‌ندی میژوویی- دیاکرۆنی (التطورية اللغوية، التماقية). لێره‌دا مه‌به‌ستان له "سانکرۆنی" لیکۆلینه‌وه‌یه‌ له مانای ده‌قیك یان مانای وشه‌یه‌ك به‌پێی شو مانایه‌ی له سهرده‌مه‌كه‌ی خۆیدا باوبوووه‌ نك له سهرده‌مه‌یكی دواتریدا (ئه‌مه‌ پێی ده‌وتری: خویندنه‌وه‌ی سانکرۆنیی ده‌ق). به‌لام "دیاکرۆنی" (یان "میژوویی" كه‌ پێشتر به‌و جوژه‌ تهرجه‌مه‌م ده‌كرد) واته‌ لیکۆلینه‌وه‌ له‌و گۆرانكارایانه‌ی له سهرده‌مه‌یكوه‌ بۆ سهرده‌مه‌یكی تر به‌سه‌ر مانای وشه‌دا دێت. جێی داخه‌ تا ئه‌مڕۆ فهره‌نگیكی میژوویی له زمانێ عهرهبیدا نییه‌، ئه‌مه‌ش بۆته‌ مایه‌ی ئه‌وه‌ی نه‌توانین به‌پێی سهرده‌مه‌ میژوویییه‌كان له مانای وشه‌كان تیبه‌گه‌ین. بۆ نمونه‌ تا ئێستا به‌ شێوه‌یه‌كه‌ی سانکرۆنی لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر قورئانی پێرۆز نه‌كراوه‌.

ناشكرایه‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌كه‌ی له‌ جوژه‌ ناچارمان ده‌كات بگه‌ڕێینه‌وه‌ نیچه‌ دوورگه‌ی عهرهب له سه‌ده‌ی حه‌وته‌ی زاینیدا، بێگومان به‌ قه‌ده‌ر ئه‌وه‌ی ئهم گه‌ڕانه‌وه‌یه‌ مومكین بێت (چونكه‌ به‌ داخه‌وه‌ لێره‌دا چه‌ند ده‌قیكی باوه‌ڕپێنكراوی هاوسهرده‌می قورئانی پێرۆزمان له به‌رده‌ستدا نییه‌، چه‌ند شیعركه‌ نه‌بیته‌) ئه‌گه‌ر ده‌قی له‌و چه‌شنه‌ هه‌بوايه‌ ئه‌وسا ده‌مانتوانی به‌راوردكارییان له نێواندا بكه‌ین و ده‌مانتوانی بگه‌ینه‌ مانای وشه‌كان له‌و سهرده‌مه‌دا. له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا هه‌ر ده‌بێ بگه‌ڕێینه‌وه‌ بۆ ئه‌و سهرده‌مه‌ له‌ پێناوی تیبه‌گه‌شتن له وشه‌كانی قورئانی پێرۆز له‌ژێر پۆششایی شو مانایه‌ی له‌و زه‌مه‌نه‌دا باوبوووه‌ نك له‌ژێر پۆششایی شو مانایه‌ی له زه‌مه‌نی ئێمه‌دا باوه‌ر ته‌نانه‌ت له‌و زه‌مه‌نانه‌ش كه‌ له‌ پاش زه‌مه‌نی قورئانه‌وه‌ هاتوون. ئه‌مه‌یه‌ به‌ زۆر سه‌پاندنی مانا یان به‌ زۆر خسته‌نه‌ سه‌ر (الاسقاط) یان كه‌وتنه‌ نێو داوی هه‌له‌كاریی میژوویییه‌وه‌ (المغالطة التاريخية). ئێمه‌ وه‌همی ئه‌وه‌مان له‌لا ده‌خولقی كه‌ قورئان ده‌خوینینه‌وه‌و ته‌فسیری ده‌كه‌ین له كاتیكه‌دا ئێمه‌ سهرده‌می خۆمان ده‌خوینینه‌وه‌ یان چه‌ند سهرده‌مه‌یكی دیكه‌ی غه‌یری سهرده‌می قورئان. لێره‌دا نموونه‌یه‌ك ده‌مێنینه‌وه‌: مانای وشه‌ی موسلمان (المسلم) له قورئاندا یان له‌سه‌ر ئاستی قورئاندا له‌گه‌ڵ شو مانایه‌ی دواتر له‌ پاش دروستكردنی ده‌ولت و لاوه‌تی ئیسلامیدا په‌یدا بوو، له‌و دوو مانایه‌ جیاوازن یاخود جووت نین. هه‌روه‌ها مانای وشه‌ی عه‌قل (افلا تعلون؟ افلا یعقلون) له قورئاندا و شینجا مانای ئهم وشه‌یه‌ له سهرده‌می عه‌باسی و له‌ پاش تێكه‌ڵبوون به‌ میللته‌تانی دیو كۆلتووهره‌كانی دیو هاتنی لۆجیه‌ك و فله‌سه‌فه‌ی یۆنانی و... هه‌تد، بێگومان كۆمه‌ڵن وشه‌ی تریش. (ته‌نانه‌ت وشه‌ی "عقل" یش له مانادا گۆرانكاری و میژووی خۆی هه‌یه‌).

بۆ نمونه‌ تا ئێستا به‌ شێوه‌یه‌كه‌ی سانکرۆنی لیکۆلینه‌وه‌

به‌پێی سهرده‌مه‌ میژوویییه‌كان له مانای وشه‌كان تیبه‌گه‌ین.

بۆ نمونه‌ تا ئێستا به‌ شێوه‌یه‌كه‌ی سانکرۆنی لیکۆلینه‌وه‌

نهم مسئله له لای (نیچه) فیهلسوف گیشته شهوی بلنیت "هموو وشهیهک بریتیه له حوکمنیکی پیشوه دهت" واته هیج وشهیهکی بهرینو بیتوان بوونی نییه به پنجهوانه ی ناگایی ساده ی نیمه که پنی وایه له مانای وشهکه تیگه یشتوه، له کاتیکدا پنجهوانه ی له مانایه ی وهرگرتوه یان شتیکی دیکه ی غهیری مانا نهسلنیهکه. هموو وشهیهک میژوویمکی هیه، هموو وشهیهک له مانادا کۆمەڵی گۆرانکاری بهسردا دیت. تهناخت کاتی پیمان وا دهیت مانای یهکم و پاکژی وشهکه مانا گرتوه دهینین بهرائهتیکی کهتری هیه لهوی پیمان وایه. چونکه له مانایهش پیشت چهند مانایهکی دیکه ی هیهو نیمه نایزانیان له زمانه بیانیهکانی تردا مانای تری هیه، بهلام بهین چ گومانیک لیره دا بهرائهتیکی پرژهی هیهو دهین له چرکساتیکی دیاریکراوا له چوونه نیو قولایی زهمه بوستین، دنا دهخزینف ناو چالینکی بیینهوه! قورنای پیرویش سرهتای دامهزاندن (واته بهرائهتی یهکم) ی زمانی عهره ی پیکدهینن.

نزیکبونهوه له ههریمی حقیقهت

له باومهدام نیوه دزمانن من له هموو زاراوهیم بۆ شه نهخستۆتهرو تا له بهرامهر نیوه دا شانازیان پیوه بکم، یان بۆ شهوی به قورمی بیده بهمرگوتان وک همدی له کسانه نهمه دملن که هیرش دهکمه سر له هیله فیکرییهی چوومهته ناویهمو نیشی تیا دهکم. له کسانه دملن گوايه پراکتیزکردنی نه مجوزه میتۆد زاراوه بیانیانه بهسر کله پوری نیسلامی دیرینی نیمه دا زبانی پیده گیهنن یان نالۆزی دهکات یاخود دهیشیونن. بهلام له کسانه ناگایان له کۆشش و ماندوو بوونه نییه که له پیناوی تهعربکردن و "به نیسلامیکردنی" له زاراوانه دا کراوه بۆ شهوی به شیوهیهکی دروست بۆ کله پوری نیمهش بگونجی و پراکتیک بکری و بچینه نیو گوشت و چینه کانیوه. بنگومان همدی پراکتیزه ی خیرای میتۆد خۆرئاواییهکان زبانی بۆ نه ده و کله پوری نیمه هه بووه، لهبری شهوی روشنی بکاتهوه تاریکتری کردوه، یان لانیکم به شیوهیهکی زۆره ملی و ناشیرین و خیرا دهرکوتوون و کسیشیان پازی نه کردوه نهگرچی به جوانی رازینراو نهتهوه و له پشتی ناوه بیانییه درهوه داره کانهوه خۆیان جهشارداوه.

بهلام نیوه دزمانن نهم مسئلهیه، دواچار، مسئله ی شیوه گری و پرزکردنی زاراوهکان نییه. چونکه له پشتی نهوه شتی گرنگتر زۆر قولتر هیه. نیستاش کاتی شه هاتوه بچه نیو کرۆکی بابته کهوه.

پیمان وا دهیت مانای یهکم و پاکژی وشهکه مانا گرتوه دهینین بهرائهتیکی کهتری هیه لهوی پیمان وایه هموو وشهیهک بریتیه له حوکمنیکی پیشوه دهت. تهناخت کاتی

ئىستى بۇ كىسانى شارمزا لە مەسەلەكان و لە نەئىيەكان، پوونبۆتەو كە ئىمە، وەك عەرەب و موسولمان، لەگەل سەردەمدا دوچارى گرفتێك بووین، گرفتێك لەگەل چوونە ناو میژوو و سەردەمەو، گرفتێك پێى دەوترى تازەگەرى جیهانى یان گەردوونى. ئىستى بۇ ھەر كەسێن دوچارى ھەبىت پوونبۆتەو كە ئەم تازەگەرىيە (مۆدێرنىتى) موحامەلەمان ناكات و لە دۆزىنەوى پێگەيەكى تايبەتیش بۇ چوونە ناوئەو یارمەتیمان نادات، بگەر لەوانەيە ئومىدى ئەو بخۆزىت ھەمیشە لە دەروەيدا بھىنەنەو تا بىگۆتايى لەناو گرت و ئازارەكانى خۆماندا بقتیڤەو (دواشت كە تازەگەرى بىرى لىبكاتەو ئەوئە ئىمە ھىلێك یان پێچكەيەك یان دەريچەيەك بۇ چارەسەر كردن بدۆزىنەو..).

پۆشنەيرانى ئىمە لە دەستنيشانكردن و تەفسىر كردنى ئەم قەيرانە سەخت و دۆرەدا بۆچوون و پێگەچارەى جىاوازيان ھەيە. ھەندى لەوانە گەلەيەكە دەبەنە سەر پاشكەوتووى تىكنۆلۆژى و پىنيان وایە ھەر ئەوئەدى دەستمان بگاتە تىكنۆلۆژيا ئىدى كىشەكان چارەسەر دەكرێن. ھەندىكى دىكە تەركیز دەكەنە سەر شىكر دەوئەى بايەخى ئابوورى و پۇلى ئابوورى لە پێرۆسەى پاشكەوتووى ئىمەدا. ھەندىكى دىكە پىنيان وایە سەرچاوەى ھەموو نەخۆشەيەكانى ئىمە نەبوونى پلوراليزمى سياسى و ئازادى پادەربەرىن و جىاوازيە. ھەندى كەسى دىكەش خەمى كۆمەلنى كىشەى تەريان ھەيە وەكو دواكەوتووى كۆمەلەيەتى و بۆبوونەوى نەخۆشەواری و ئازادى ئافرەت و... ھتد.

گومانى تىانيە ھەريەكى ئەم شىكر دەوانە بەشىكيان لە راستى تىايە، لەگەل ئەوئەدا مە باوەرم وایە دەبى بۇ مەسەلەى دەستنيشانكردن لەمانەش دوورتر و قوولتر بێرێن. دەبى "ھەلگۆلینى ئاركىۆلۆژى لە قوولاییدا" بگاتە دوورترین و قوولترین خال بۇ ئەوئەى كۆڤى لاوازی و نەخۆشەيە كۆشندەكان ئاشكرا بكرێن. باشە ئەگەر بۆمان دەركەوت جەوھەرى كىشەكان لە شوێنىكى تەدایە، چى پوودەدات؟ چى پوودەدات ئەگەر بۆمان ئاشكرا بوو كە ھۆكارى سەرمەكى نەخۆشەيەكانمان پۆحیە بە قەدەر ئەوئەى مادىشە، ھەروەھا ئاینیە بە قەدەر ئەوئەى دىناییشە؟ باوەرم وایە ھۆى سەرمەكى كىشە نەخۆشەيەكانى ئىمە بەرلەوئەى لە (دەروە)دا بىت لە (ناوئەو)یە، بێئەوئەى پۇلى دەروەو فشارو دۆزمنكارىەكانى دەروە فرامۆش بكەین. باوەرم وایە ئەم مەسەلە بىچىنەيەى ئەمەو خراوتە سەرشانى ئىمەى پۆشنەيران، برىقیە ئەوئەى: چۆن دەشن پۆحى عەرەبى - ئىسلامى لە عەقلى دواكەوتووانەى پزگار بكرى؟ بە چ جۆرى ئەم پۆحە لە خودى خۆى پزگار بكرى؟ بە چ شىوئەيەك پزگار دەكرى لە پەكەوتووى چەندىن سەدەى خود؟

دەبى "ھەلگۆلینى ئاركىۆلۆژى لە قوولاییدا" بگاتە دوورترین و قوولترین خال بۇ ئەوئەى

كۆڤى لاوازی و نەخۆشەيە كۆشندەكان ئاشكرا بكرێن

دواى لىموى بابەتەكەم گەياننە نەم خالە، ئىدى بۇ خۆم نەم سەرچىلىيە دەستپېندەكەم وەك تارىقى كۆپى زىاد كەشتىەكان دەسووتىنم تا نەتوانم پاشەكشە بگەم، ھەولەدەم ھەنگاوينكى تر بچەم پېنشەو. (نېچە)ى فەيلەسووفى ئەلمانى دەپوت: ئازاترىن كەسنىك لەنىو ئېمەدا كەمدەستە لە دىركاندىنى ھەقىقەت (واتە ھەموو ھەقىقەت). لېزەدا كەسانىك ھەن دەتوانن بە پىژىۋى 20٪ يان 50٪ يان تەنەت 70٪ بەرگەى ھەقىقەت بگرن. دەشتى لېزەدا كۆمەلنى زانای گەوروو خاوەن وىژدان ھەبن بە پىژىۋى 90٪ بەرگەى ھەقىقەت بگرن. بەلام ھىچ كەسنى ئاتوانى بە پىژىۋى 100٪ بەرگەى ھەقىقەت بگىرئو بتوانى ھەموو ھەقىقەت بەرگىنئى. چونكە نەم ھەقىقەتە ھەر لە سەرزەمىنى خۇيدا دەيكوژئى! وىيەن لە نەزىكبوونەو لە ھەقىقەتەكان زىاد لە پېووستى خۇى يان بەر لە وادەى خۇى. مەن باوەم وایە جە پېچەوانەى نۆز كەسەو- ئېمە ئېستە لە ھەرىمى ھەقىقەت نەزىك بووینەتەو، نەزىك بووینەتەو لە قۇناغى پاشكاوئىيەكى ناوەكیانە لەگەل خۇدىكى قوولدا (واتە خۇدىكى كەلەپوورگەرايى عەرەبى- ئىسلامى). باوەرىشم وایە چارەسەرگەردن تەنھا بەم پىچكەيدا تېندەپەئى، ھەموو ھەولەنىكىش بۇ خۇدوورخستەنەو لەم پىچكەيەو خۇشاردەنەو لىنى، سوودىكى نابىت. پىنگەچارە تەنھا (لە ناوەودا) بىوونى ھەيەو تەنھا لە ناوەودا ئەنجام دەئى. پىنگەچارە لە جورەشتى پووبەروبوونەو كىشەكانى ناوەويە، لە گەورەترىن پىژىۋەى پاكزگەردنەو ناوەويە، لە ھەلگىرساندىنى گەورەترىن جەنگە لەگەل ناوەودا. چونكە چوونە ئېو سەسەردەم و مېژوو بە شەيۋەيەكى سەركەتو تەنھا لە پىنگەى پىژىۋەى پاكزگەردنەو ناوەودا دابەن دەكرى. قۇناغى سەلبەيانەى كارگەردن پىش قۇناغى ئىجابىيانە دەكەوت. (بە ماناى: پىژىۋەى

مەلۇمشاندەنمۇ بىرى كۆن پىش پۇرسەي بىياتىنى نوئ دەمەي (-). لىزەدا چەندىن بەرپەست و دیوار ەن پىگەي چوونە ناو سەردەممان لىدەگرن. چەندىن گرنى موزمىن ەن نایەن لەگەل سەردەمدا بگونجىن. لىزەدا چەندىن بۇمبى كارتىكرار ەن ەشتا نەتەقونەتەمە. چەندىن حىساباتى گەرە ەن ەشتا يەكلايى نەكرانەتەمە. كەواتە مەردەن ئەو گرنىيەنە بگرنەمەم ئەو بۇمبانە بتەقنرۇنەمەم ئەو حىساباتانە يەكلايى بگرنەمەم بۇ ئەمەي قودرەتى چوونە ناو تازەگەرى سەردەممان ەبىت و ھاوكات پارىزگارى لەمەش بگەين كە ئىمە عەرەب و موسلمانن. ئەمەسا ئاشتەبۇنەمەيەكى گەرەي مېژوویى خودى عەرەبى - ئىسلامى لەگەل خودى خۇیدا دىتە نارو، ئەمەسا خۇمان خۇمان دەيىن، خۇمان دەيىنە خاوەنى خۇمان بەين گرنى سەرنىشمەيىنەمەي ەست بەرە بگەين كە زەوتكراروین و يىنەمەي ئە بەرامبەر سەردەم و خودى مېژوگەرايىدا ەست بە گوناھ بگەين.

لە كاتىكدا ئەم ەمەو شتە دەلیم، لافى ئەمەش لىنادەم كە مەمەو حەقىقەتەم سركاندە يان تەنەت نىوەیشیم وتبىت ئەمە نەگەر گرىمانى زانىنى حەقىقەت بگەم. ەمەو ئەمەي دەمەي بىلیم ئەمەيە: مەمەلەدەو لە حەقىقەت نەزىك بېمەمە، بەرمە پەوى پەم، لە نەمەي پەخسارو لە نەمەي گەشانەمەي ناگەرەكەيدا بېسورنەمەم.

سەرچاوە

محمد ارکون، لین هو الفكر الاسلامي المعاصر؟ ترجمة و تعليق: هاشم صالح، دار الساقي - 2005، 1995.

مەلۇمشاندەنمۇ بىرى كۆن پىش پۇرسەي بىياتىنى نوئ دەمەي (-). لىزەدا چەندىن بەرپەست و دیوار ەن پىگەي چوونە ناو سەردەممان لىدەگرن. چەندىن گرنى موزمىن ەن نایەن لەگەل سەردەمدا بگونجىن. لىزەدا چەندىن بۇمبى كارتىكرار ەن ەشتا نەتەقونەتەمە. چەندىن حىساباتى گەرە ەن ەشتا يەكلايى نەكرانەتەمە. كەواتە مەردەن ئەو گرنىيەنە بگرنەمەم ئەو بۇمبانە بتەقنرۇنەمەم ئەو حىساباتانە يەكلايى بگرنەمەم بۇ ئەمەي قودرەتى چوونە ناو تازەگەرى سەردەممان ەبىت و ھاوكات پارىزگارى لەمەش بگەين كە ئىمە عەرەب و موسلمانن. ئەمەسا ئاشتەبۇنەمەيەكى گەرەي مېژوویى خودى عەرەبى - ئىسلامى لەگەل خودى خۇیدا دىتە نارو، ئەمەسا خۇمان خۇمان دەيىن، خۇمان دەيىنە خاوەنى خۇمان بەين گرنى سەرنىشمەيىنەمەي ەست بەرە بگەين كە زەوتكراروین و يىنەمەي ئە بەرامبەر سەردەم و خودى مېژوگەرايىدا ەست بە گوناھ بگەين.

Carl Henning Pedersen

فازىل ئەلەمزاۋى

پىئىيەكە كارىكاتۇرىم نوپكارىم خۇرناۋا

لە غەربىيەۋە: ھەلگەۋت عبدوللا

بە درىۋايى چارەكە سەدىيەك، نووسەر و پۇشنىرەكانمان لە بارەى نوپكارىيەۋە نووسيان، لەبەرئەۋى تاكە رىگەيەك بوە بۇگەيشتن بە ھىزى ماتى سەردەمەكەمان. نۇرىنەيەك ئەوانە ئەۋەيان دۇزىيەۋە، كە سۆزە ئەتەۋىيەكان بەس نىن بۇ بەدەستەۋىگرتنى ئەۋ ھىزەى ئەۋەنەكەيان لە خۇرناۋادا بەدىكرىدبوو. بىگومان ئەوانە باسى تەكنەلۇزىياۋ زانستىيان كىرد، بەلكو نوپىترىن تىۋرە ھىزىۋ پەخنىيەكانىيان ھاورىد، بەلام بەيىن ئەۋەى پىيمان بلىن چۇن لە كۆمەلگەكەماندا بىيانخەيىنەگەى، كۆمەلگەيەك كە ھىشتا، بەلاى كەمەۋە لە پوۋى پۇشنىرەيەۋە، لە دەرەۋى كاتى نوپكارى دەرۋى ناتوانى خۇى لە كۆت و پىۋەندەكانى سەدەكانى پىشۋو پزگارېكات. لە واقىعى حالدا پۇشنىرەكانمان خەيالپلاۋىيى (ۋەم) نوپكارىيان بە دەستھىنا ئەك خودى نوپكارى، چۈنكە ئەوانە پىيانۋابوو تەكنەلۇزىيا، بەدەر لە ھەلۋەرجەكەى لە كۆپىدەيىن ۋەك ھەر شەكەكىكى دىكە دەشنى بە پارەى زۇرى ئەۋت بەدەستېيىنرەت.

مەترىيالىستاندى كۆمەلگە، بەلكو سىرۇشتە سەربازىيەگە بۇ، كە مەبەستى بە دەستەيىننى ئۆتۈرۈن تە كۆنۇلۇزىيە چە كىدارى بۇو
 ئەوانە پىيانۇئابو نەيىيە كە لە ھىزدايە، بۇيە ئەمەي لە تە كۆنۇلۇزىيە سەربازىيەگە بۇ، تۇنا كەي ئەبۇ بۇ بىناقتانى بىناغى

بىگومان ئەمە ھەلەبۇ، چۈنكە تەكەنلۇزىيە ئۆتكەرى نىيە، ئەگەرچى پەيۋەستىيە پەيۋە بىبىن گۇرانتارىيەكى ھەمەلەيەنى بىنەما ھىزى، سىياسى، ئەخلاقى ۋە ھەمەلەيەنى نىۋ كۆمەلگە ۋاتاي خۇي لە دەستەدات. تەكەنلۇزىيەك كە پىشت بە زۆردارى چەمەسەندە ۋە ياخۇد نەرىتەكانى پاشكەمۇتورىي دەبەستىن خۇدى خۇي رەتەمەكەتەمە لە دۋانەنجامدا جگە لە تىكشكان ھىچ ئەنجامىكى دىكەي نابى (ۋەك ئەمەي لە يەكەتتى سۆفەتتى پىشۇر ۋەيىدا)، ياخۇد دەيىتە ھۇي خىستەمەي سەرچىلى سەرمەتايىيۋون (ۋەك ئەمەي لە ئەلمانىيە نازىدا ۋەيىدا). كەمەتە تەكەنلۇزىيە لە سەرمەتۋە گۇرانتارىي ۋەكى پۇشنگەرى ئەمەي بۇ، كە ناۋەزىكى ئۆتكەرى سەرمەيىكى نۆنى پىكەيتىناۋ تاكو ئىستاش بەرمەمە ۋە پەيۋەست كۆتايى بە دەسەلەتتى دەرەبەگەيتى ۋە كلىسا ھىناۋ مۇقىلى ئەمە خەيالىپلۇيانە قۇتار كە چەندىن سەدە جەلۋىيان ئەمە. جىياۋزىي نىۋان نەبۇزىكى ۋە پۇشنگەرى لە جىياۋزىي نىۋان ئەمە ھەمەلەيە ۋە لاخ رايەدەكىشنى ۋە ھەمەندەمەدا نىيە، بەلكو بەرەمە لە دۆزىنەمەكەي گالىلۇدەيە كە دەلنى گۇي زەمەي چەقى گەردۈن نىيە، بەلكو ئەستىرەيەكى نىۋ سىستەمەي گەردۈنە. ھەمەمە لە دۆزىنەمەي بىنەچەي راسەتەيىنەي مۇقىدەيە لە لايەن چارلز دەرۋىنەمە. ئەگەر بەمەمەي ھەمەمە ئەمە شۇرەشە تاۋتۇي بەگەين، كە مۇزۇي مۇقىدەيتىيان ۋە چەرخەند، ئەمە ئەمە دەدۆزىنەمە كە لە بىنەچەدا شۇرەشە ھىزى بۇن ياخۇد بەرمەمە ئەمە جۇرە شۇرەشە بۇن.

ئەمە شۇرەشە ھىزىيەي پەيۋەست بۇ پۇشنگەرىكەنمان بەر لە نىۋ سەدە ھەلەگىرەسەنن ۋە ھەلەگىرەسا. ئەمەش زىاتەر ئەوانە تەنەت كىلىسى راسەتەيىن بۇ كەندەمەي ئەمە دەرگەيەش بەدەستەمە ئەمە، كە لە بەرمەمەدا دەرەستەن ۋە چارەمەي ئەمە بۇن بىنە نىۋ ئەمە ئۆتكەرىيەمە، كە دەيانكەت ھاشىۋەي ئەمە دى، ئەمەش خۇرناۋەيە. ئەوانە پىيانۇئابو نەيىيەكە لە ھىزدايە، بۇيە ئەمەي لە تەكەنلۇزىيە سەرمەيىگەردن، تۇناكەي ئەمە بۇ بىناقتانى بىناغى مەترىيالىستانەي كۆمەلگە، بەلكو سىرۇشتە سەربازىيەكەي بۇ، كە مەبەستى بە دەستەيىننى ئۆتۈرۈن تەكەنلۇزىيە چە كىدارى بۇ. بە داخەمە لە ھەققا ھەشتاكاندا سەدان مىليار دۇلار بە لىۋىدان بۇ كەيىنى ئۆتۈرۈن ۋەزىيەت ۋە دامەزەندى كەرگەي چەكى كىمەيۋى بىيۋەلۇزىيە نۇي پىياۋچاكەكانى نىسلام دەرەيە مۇشەكە گەشتكۆزەكان. لە سايەي خەيالىپلۇيە ھىزدا، كە زىاتەر لە ھەشتەيىكى دىكە تاۋدەمەمەي خەيالىپلۇيە ئۆتكەرى بۇ، زۆرەي پۇشنگەرىكەنمان (كە لە مۇزە پەيۋەن ۋە دەستەمەستەنە لە ئاست چارەمەمەردىن ئەمە ئىشكەلىيەتەي ۋە پەيۋەمەمە ۋە، چە لەمە پەيۋەندەيىنەمە يىت بە مۇزۇ ۋە پەيۋەمەمە ياخۇد ھەشتەمەيىن يىت بەرمەمەمە ۋە پۇزگارەي تىيەدا

دەژيان) ناچار بوون چە پەلە بۆ ئەو پالەوانە نوینیە لیبەدن کە ھاتبووە نێو گۆرەپان و شەمشیرمەکی ھاکنشا بوو و بەرەنگاری خۆناوا ببوو و بانگەینشتی کردبوو بۆ زۆرانبازی. بەوجۆرە لە پڕیکا یەكسان بووین بە خۆناوا، چونکە پالەوانی نوێ، کە خولقاندومانە، وەک جادووگرێکی بەتوانا، ھەموو ئەو بەرەستەکانی لەکارخست کە لە بەرەنگاریبوونەوی نوێکاریی ئەوی دی داماندەپێن. بەوجۆرەش ئەو شوێنەوارەمان بە دەستھێنايمو کە بەر لە چوارە سەدە لە دنیا دا ھەمانبوو، پۆشنیەکانیشمان لەسەر پشتی موشەکیەک بە ناوی ەباس یاخود ھوسەینمەو گەیشتنە کەناری نوێکاری.

لە راستیدا نوێکارییە کەمان وینەیکە کاريكاتۆری نوێکاریی خۆناوا بوو. پێدەچێ ئەو نوێکارییە، لەنێو ئەو ناکوکیانەدا کە ەمرەب دەستەمەستابوو لە ناست چارەسەرکردنیدا، ئەیدەتوانی شتیکی دیکەین. ئەو بوو ەمرەب ناستی ئەو ھیزە دۆزییمو کە ژیاواری (حضارە) خۆناوا ھەیبوو، ئەوەش کاتێ ناڤلیوێن بۆناپارت بە سوپاکەیمو بەر لە دوو سەدە چوێ نێو میسر و پاش داگیرکردنی بەشتیکی فراوانی نیشتمانە کەمان، پاش ەمرەسەینانی دەولەتی عوسمانی، لە لایەن بەریتانیای ەلەرناساوە. ئەم دۆزینەویە بە ھاچلەکێن دەچێ، توخمە ەمرە پووناکبیرەکانی نێمە ھاندا بانگەوازی نوێکردنەوی کۆمەلگەو سودومگرتن لەو ژیاواری ھاگەینەن کە خۆناوا دروستیکردبوو، چونکە تاکە ڕنگەیکە بوو بۆ ھەلساندنەوی کۆمەلگەکانیان. لەم ھواردا ھەمیشە لایەنی ماددیی ژیاواری خۆناوا دوپاتەکرایەمو لایەنی ھۆشی و ەلاوەندەراو و ینەرای ھەبوونی ھەندێ ڕیزپەر لەنێو پینشەواکانی سەرھەتادا، ئەو ناچارە زانیو بەسەر ەقەلی ەمرەبداو تاکو ئیستاش زالە بەسەریدا.

ئەگەر ەمرەب بە راستی پێوستان بەو ەمرەبانی خۆناوا ھەبێ کە گرتگن بۆ دامەزراندنی کارگە، نەخشەکاری شارەکان، دروستکردنی ڕیگاویان، بنیاتنانی فڕۆکەخانەو بەدەستھێنانی فڕۆکەو زینپۆشەکان، ئیتر چ پێوستانەکیان بە سیستەمەکانی خۆناوا، ھزر، ھواو نەریتەکانی ئەو ھەبە کە گرتنراوی مەسیحیت؟ لە ھوانگە ەوانەو، تەکنۆلۆژیا تەنیا ئامیزو کەلوپەلە بیلایەنەکانە، کە ھیچ پەییوەندییەکیان بە ھواو مۆفەرە نییە، ھزر و سیستەمەکانیشی ناکوێن لەگەڵ ھواو نەریتەکانی خۆناوا، وینەرای ئەو دەبیتە ھۆی لەدەستدانی ناسنامە ھۆیان. لێرەشدا سەخت نەبوو ھێما بۆ ئەو مێژوێ پایەبەرزە بکەن کە ەمرەب تیایدا ھاوێن ژیاواری مەزن بوو، لە کاتیکیدا کە ئەوروپا نقومی تاریکی بوو ەمرەو ھا چاوەڕوانکراو بوو ھەندیک سەرھەلەدن و بلێن پاشکەوتوویی نێم بە بەراورد لەگەڵ خۆناوا دەستبەرداربوونی ئەو ئیسلامیە کە بناغە ھاوێن و ھەتاهەتایی بۆ ھەموو شتیکی ژیان دامەزراند، جا ئەگەر مۆف بگەریتەو بۆ بنەچەکان، ئەو زالەبێن بەسەر

ئەگەر ەمرەب بە راستی پێوستان بەو ەمرەبانی خۆناوا ھەبێ کە گرتگن بۆ دامەزراندنی کارگە، نەخشەکاری شارەکان، دروستکردنی ڕیگاویان، بنیاتنانی فڕۆکەخانەو بەدەستھێنانی فڕۆکەو زینپۆشەکان، ئیتر چ پێوستانەکیان بە سیستەمەکانی خۆناوا، ھزر، ھواو نەریتەکانی ئەو ھەبە کە گرتنراوی مەسیحیت؟

ئەگەر ەمرەب بە راستی پێوستان بەو ەمرەبانی خۆناوا ھەبێ کە گرتگن بۆ دامەزراندنی کارگە، نەخشەکاری شارەکان، دروستکردنی ڕیگاویان، بنیاتنانی فڕۆکەخانەو بەدەستھێنانی فڕۆکەو زینپۆشەکان، ئیتر چ پێوستانەکیان بە سیستەمەکانی خۆناوا، ھزر، ھواو نەریتەکانی ئەو ھەبە کە گرتنراوی مەسیحیت؟

خۇرئادا. لە راستىدا ئەم ئۆزىگە ئۇسۇلىيە لەنىو كۆمەلىك ئاكۆكى بىكۆتايىدا دەجولتەمە. چۈنكى يەكەم گرىمانەي ئەمە دەكات مۇسلمانەكان، بە درىزايى سەمەكانى پاش دەسەلاتى خەلىفەكانى راشدىن ئاكۆ ئىمىرۇ، دەستبەردارى ئىسلام بوون. ئەمەش گرىمانەيەكى پاست نىيە، چۈنكى ئەگەر مۇسلمانەكان دەستبەردارى ئىسلام بووين، ئەي چۈن بە مۇسلمان ماونەتەمەو چۈن ئىسلام ئاكۆ ئىستا بە زىندویتی ماونەتەمە؟

لە پوانگەي ئەم تىروانىنە چەتەمە، ئەم بانگەشتكارانە ئىسلاميان بە پاپچىتەيەكى ئامادەكراو دانەو، كە لە توانايدايە ئىشكالىيەتى ئۆتكارى چارەسەربكات و پابەرايەتیمان بكات بەرەو قۇناغى ئەم ئۆتكارىيەي ئىمىرۇ خۇرئاوا تىيادا دەزى، ئەمەش لە پىنگەي ھاوگىشەيەكى سادەمە: ئىسلام + تەكنەلۇزىيائى خۇرئاوا. گەرەتەين ھەلىك كە ئەرانە تىيەدەكەن ئەمەيە، سىروشتىكى سىخىرى دەمەنە ئىسلام كە ئاشى ھەيىن و لە ئايىنەمە دەيگۇپۇن بۇ تىۋرىك سەبارەت بە ئەستىرەناسى، مۇقناسى، كىمىيا، فىزىيا، ئابوورىئۇ سىياسەت. بىگومان ئەمەش خزمەتى ئىسلام ئاكات، بەلكو زىيانى پىندەگەيەن، چۈنكى زۇر بە سادەيى ئايىداي كۆششى مۇقايەتى و مەملانىي كۆمەلەيەتى پەتدەكاتەمەو ئىسلام ئاكۆك بەرامبەر ئايىداي پىشكەوتن لە مېژودا پادەگى.

ئاشى ھىچ چارەسەرىك بۇ ئىشكالىيەتى ئۆتكارى لە كۆمەلگەي ئىمەدا ھەيى، بەيى چارەسەركەرنى ئىشكالىيەتى ئىوان ئىسلام و ئۆتكارى. لىزەدا گەرەكەن نىيە بچىنە نىو ئىشكالىيەتى ئايىنەمە، بەلام پىماناۋايە ژىۋارى ئىسلام ھى ھەمومانەو توانستى گرتەبەرى پىنگەي ئۆتكارى گىرنەراۋە بە پاككەرنەمەي لە خەيالىۋايەنى پەيۋەستى پىۋەي. چۈنكى ئاكۆكى ئىوان ەمەب و خۇرئاوا تەنبا ئاكۆكى نىيە لە ئىۋان كۆمەلگەي پاشكەوتو و كۆمەلگەي پىشكەوتوۋى پىشەسازىدا، بەلكو لە پەككەوتەيى ەمەبدايە بۇ چوونە نىۋ ژىۋارى نۆۋ تىگەيشتى ئەم ژىۋارە. لە واقىعدا ئەرانە لەنىو و ەمەمەي ئەم ژىۋارە ئەزىن لە ھەمان كاتدا، بىانەمەي نەيانەمەي، ئاچارىن مەمەلەي لەگەلدا بگەن و بۇ ھەموشىك پىشتى پىنبەستى، ەمەلە ماشىنەمە بىگەرە كە لىنى دەخوپ ئاكۆ ئەم پىلاۋەي لە پىيەدەكەن، كەچى ئايانەمەي ژىۋارەكەيان ەك ئەمەي ئەوان بىت، چۈنكى ئاچارىاندەكات دەستبەردارى بېرا ئايىنەمەكان و نەرىت و كەلەپوورى خۇيان بن، ئەمەش تاپانەيەك راستە. جا ئەگەر ەمەب لە پىنگەي داپشتەمەيەكى ژىۋارى ئۆنى ئىسلامەمە ئەم وچوونەي ئىۋان زانست و ئىسلام لەنىۋەنەن، ئەگەر چەمكى ئۆتكارى لاي ئىمە گىرنەراۋ ئەمەي بە شۇپشىكى ەزى ھەمەلەيەنەمە، كە لە توانايدايە پابردو و ئىستا تاۋتوئى بكات و

ئەمەش لە پىنگەي ھاوگىشەيەكى سادەمە: ئىسلام + تەكنەلۇزىيائى خۇرئاوا

چارەسەربكات و پابەرايەتیمان بكات بەرەو قۇناغى ئەم ئۆتكارىيەي ئىمىرۇ خۇرئاوا تىيادا دەزى،

بايەخ بۇ ئازادىيى ئىجتىھادكردن و داھىئان بگېرېنتەموو ھەموو ئەو نەرىقائە وەلاوئەنى كە سەر بەم پۇرگەرە نېن، چونكە كۆسپەن لە بەردەم پېنشكەوتتەدا، ئەوا بۇ ھەتھەتايە ئەو دېمەنە كارىكاتۇرە تايبەتتەي نوڭكارى دووبارەدەكەينەو كە نوڭكارى دەگۇڭى بۇ خەيالپلاوى نوڭكارى.

* * *

ھەمىشە جياوازى ھەيە لە نيوان ئايىن و زانستدا، چونكە ھەريەكەيان خاوەنى سىستەمى ھەزرى و سەبۆلە تايبەتتەكەنى خۇيەتى كە مامەلەيان پېندەكات، ھەريەكەشيان خاوەنى جياھانگە كە جياوازە لەگەل جياھانى ئەوى ديكە. ئەوى ئايىنە ناكىرئ بە پىگەي تاقىكردنەوى زانستى سەلمىنرئ، ئەوى زانستىشە ناكىرئ بە شىۋەي ئايىنى سەلمىنرئ، چونكە لە كاتىكدا زانست مامەلە لەگەل ھەستىپىكرەو دەكات و ملەكەچى تاقىكردنەويە، كەچى ئايىن بايەخ بەو دەدات كە ئەودىوى ئەوانەيە، مەبەست لايەنى مېتافىزىكى ماناي دەرگىنكرەو، ئەوى زانست ناشن وەلامى بداتەموو گرىدراوہ بەو پرسىيارانەو كە تايبەتن بە ماناي ژيان و گەردوون. فېزىيائى نوڭى ئەستىزەناسى ئىستە دەتوانن قەسە دەرپارەي سەرھەتاي خولقاندنى گەردوون بكات، ئەمەش بە پىگەيەكى زانستى بەھۇي "تەقىنەوى مەزن"ەو، كە لە پۇرگارىكى دىرېنى رابردودا پويداوہ. ئەوى بەلای ئەو زانستانەو گرنكە ئەو ياسا فېزىيائىيە كە بوونەتە ھۇي سەرھەلدانى ملپاردەھا ئەستىزەو پۇرۇ مانگ نەك ماناكانيان، چونكە ئەو مانايە دەكۆرتە دەرەوى بازەنى ئەوان و نەركى فەلسەفە لە لايەك و ئايىنە لە لايەكى دىكەوہ بېدۆزەوہ.

جياكردنەوى ئايىن و زانست ھەر گرنك نىيە، بەلكو تەنيا پىگەيەكە بۇ چارەسەركردنى ئىشكالىيەتى نيوان ئايىن و زانست، ئەو ئىشكالىيەتەي لە بىچىنەدا بەرى بەخشىنى نەركىكە بە ئايىن كە ناشن ھەيىت. جا نەگەر گرنكىي چارەسەركردنى ئەم ئىشكالىيەتە دوپاتبەكەينەو، ئەوا لەبەر ئەرمەيە كە ھاوكىشەي نوڭكارى (ئىسلام + تەكنۆلۇژيا) ئايىن و زانست پىكەوہ ھەلدەتەكىنئ. چونكە تەكنۆلۇژيا تەنيا ئامىزو كەلوپەل نىيە، بەلكو بەر لەھەر شتەك زانستەو پەل دەھاوئىزئ بۇ ھەموو لەھەكەنى مەعرفە مەلۇماتتەكەن. لىزەدا نەگەر بەمانەوئ زمانى زانست تىكەل بە زمانى ئايىن بگەين، ئەوا بە زمانىك شادەمەين كە ئايىن و زانست پىكەوہ مەسخ دەكات. چونكە زمانىكى غەيبىيە لە دەرەوى ژيان.

لە بەرامبەر ئىسلام (تابق) + تەكنۆلۇژيا، ئەو ئاقارەي ئەزمەونى ئىسلامى ئىران بە تايبەتى دەرپىرئ لە بەردەم نوڭكردنەوى كۆمەلگەي ئىراندا شەكستەيفوارد و ئىستا لە كۆمەلگەكانى ئىمەدا ئاقارە ئوسولەكانى مىسرۇ جەزائىر تونس بە تەسايىبەتى

ھەمىشە جياوازى ھەيە لە نيوان ئايىن و زانستدا، چونكە ھەريەكەيان خاوەنى سىستەمى ھەزرى و سەبۆلە تايبەتتەكەنى خۇيەتى كە مامەلەيان پېندەكات، ھەريەكەشيان خاوەنى جياھانگە كە جياوازە لەگەل جياھانى ئەوى ديكە

نيشانيدمدن، ناقارنكي ديكه له گوږينوو كه هاوكنيشي نوښكاري به جوړنكي ديكه دږشت: ناسيونايزم+ ئيسلام (لافيته) + تهنولوژيا (روك سرچاوې هيزي سربازي). هم ناقارمش له واقيعي به كردهودا نيشتماني گورهمني بډرو زخيرهيك كارمسات ږد، كه تاكو ئيستاش ژيانان تندا دموكرينن.

نهم دوو ناقاره بؤ تیڭیشتن له نویکاری هر له سمرقاده تیڭشکانیان بؤ نووسرابوو، لهو تیڭشکاندنهی زیاترو زیاتر له گیل لهو گؤرانکاریپانهدا دووپاتدمکرینموره که له سمرقادهکماندا پرودمدن، جا قبارهی لهو لاینگرییه هرچهندیک بیت له لایهن جهامورینگموره که بهوای به ضوونه تیڭشکاومکانی نویکاری نهاموو بییویایه به پڑنمه دیکتاتورمکان. تیڭشکانی نهم دوو ناقاره تمینا لهومدا نییه که پهککوتمبوون له ناست تهلاندنموی وزهی داهینهرانهی بدمستباتوو له ژواری عربهی - نیسلامییهوو یهکیکیان وهک (تابق) و رچچیتیهکی نامادهمکراوی همتاهمتایی روانیویته نیسلام، که وهلامی ههموو شتینکی پنییه، لهویریشیان وهک نیسلامی وهک هر لافیتیهکی تر به پنیی برزومندیی خوی بهکارهیناوه، بملکو لهومشدايه که هر دووکیان هولیانداوه نویکاری له پڼگهی سمریازیکردنی کومملگمو سمرکوتکردنموره بهیننمندی، که ههموو نازادییهکی شیاوی هزرو بیروپا رعتدمکاتموره. جا نهگمر نازادی هزرو دیموکراسیی سیاسی و مافی مروف لهو کؤلهکانه بن که نویکاری له سمریان رادموستتی، لهوا نهم دوو ناقاره تاکو نییستا لهومیان سلماندوه، به هوی سروشتی سمرکوتکمرانهی هزریانموره، که له هوی ناوموژکمو ناکؤکن به نازادی دیموکراسی و مافی مروف، وهک لهوی نهتوانن بهیخ خستنموی پڑانهی توربانمکان بهردوامین.

بىگومان ئاقارى دىكەش ھەيۋەن كە جىياۈز ۋە لاسى ئىشكالىيەتى ئۆيگارىيان داۋەتەۋە، ۋەك ئاقارى ماركىسى كە سۇسيالىزمى سۇفەيتى بە نەۋونەي ئۆيگارىيى عەرەبى دىۋانىۋ ئاقارى لىبىرانى (بە ۋاتىا تايىبەتەيەگەي) كە ھەمىشە لە نىۋان عىلمانىيەت ۋە ئىسلام لە لايەك ۋە دىمۇكراسىي ۋە دىكتاتۇرى لە لايەكى دىكەۋە لە ھەلبەزۇدەبەزدا بۇدە، بە لۇم رىنگەي تايىبەتى ئۆيگارىي ھەمىشە ۋە نىۋەۋ ناكۇكى جەستەي ھەۋۋ لىم ئاقارە سىياسىي ۋەزىيانەي تەنۋىتەۋە، كە نەستەۋەستاقون لە ئاست ئۆزىنەۋەي ئىم رىنگەيەي لە شەۋى سەنەكانى رابىردەۋە رۇۋى ئۆيگارىيان نەبىن.

★ ★ ★

نووسەرەکانمان بە هەڵدا بچن (لەمەش ئومێدە زۆری
 نووسەر و پەخشەرەکانمان تێدەگەون کە وێڵن بە دواى نوێکاریدا) کاتی
 سەرۆشتنکى نامزە زۆری ئەمەن بە بەرێ نووسینەکانماندا، واتە رووتیانەمەنەرە

ئاقارە تاكو ئىستاتىستىيە سەلماقچى، كە لە رووى ناوچەسىگە ئاقچى بە ئازادىيە دىموكراسىيە مەۋجۇت
ئەگەر ئازادىيە دىموكراسىيە مەۋجۇت ئەمەس كە كەتەنە بىن كە نەزىكەتلىرى لە سەيران پادىۋەستى، ئەمە ئەم دۈۋە

نوسری یمه دهی چ نوکاریه ک له نوسینه کانیډا پښته دی؟ نوکاريه ک که تا کو ښکاريکی نودوزیره وهو له همدان

يېڭىمۇمان جېياۋزىيەك لە نىۋان ئەمۇ دوو جۆرە نوپكارىيەدا ھەيە كە گىرندراۋى گەشەكردنى دەروونى پۇخىر مېژدۈسى ھەرىكەتلىكەنە. بۇيە ئەمۇي بەلەي يەككىيەنەمۇ زۆر نوپىيە دەشنى لە پوانگەي ئەمۇي دىكەمۇ زۆر دواكەمۇتوۋىيەت. بۇ نەمۇنە، دەشنى سۇفېزىم گىرندراۋى قۇشاغى ئەمۇدو نوپكارى يېت لە خۇرناۋا، لە كۆمەلگەيەكدا كە پېشەسازى زالە، لەبەرئەمۇي گەرانە بەدۋاى پۇحانەيتىكى ونبوۋدا. لە پاستىدا لە پۇشنىيىسى ئەمۇدو نوپكارى خۇرناۋادا رەۋتەك پەمۇ ھەمۇ شىتەيى پۇحانۋو سىجىرى سەرنەچراكىشى پۇشنىيىسى خۇرەلەت لە كۆپنە، ھەر لە سەمەي پۇژەلەتى و يۇگاۋە بېگەر تاكو دەگاتە سۇفېزىم، بەلام نوۋسىنى سۇفېگەرئەي ئىمە چ نوپكارىيەك بە دەستەمە دەگىرئ لەمۇ كۆمەلگەيەدا كە پەرە لە دەرويش و لە بىنچىنەدا كۆمەلگەكە تىنەكۆشنى بۇ قوتارىۋون لە دەست پۇحانەتەكەي، ھەتا بتۋانى پۇگە پەمۇ سەردەمەكەي بۇزۇتەمە؟ كەۋاتە نوپكارى دەقى ئىمە لە كۆنەم سەرجاۋەدەگىرئ ھىما بۇ چ نوپكارىيەك دەكات؟ چ نوپكارىيەك دەردەپىرئ؟ چ جۆرە ھۇشيارىيەك سەبارەت بە نوپكارى دەخاتەرۋ؟ چ ھزىگىلەك پەيۋەندىيان لىكەگەل

ئەمە گرىندراوى ھزرىيان ئايىن ياخود ئەخلاق.. بىت. ئەمە گەشەكرىنىكە ئىستى، بە تايىبەتى پاش گۆرۈنكارىيەكانى ۋەك شۆپشى سىنكىسى، بزووتىنەۋىي ئىمىيىنىم و خويىندىكاران لە شەستەكانداۋ دواى داپمانى سۆسىيالىزىمى سۆڧىيەتى لەسەر ئاستى دىنيا، بۆتە ھۆى ۋەرچەرخانىتىكى گەرە لە چەمكەكانى ئازادى، ھزرو ئەخلاقدا.

ئەم زەمىنە پۇشنىرىيەى دەقى ئويىكارى خۇرئاۋاى لەسەر پادەۋەستى، كە دىناى تايىبەت بە خۇى لە ھۆشمەندى بەرامبەر ئىشكالىيەتى مرۇڧ لە سەردەمەكەيدا دىنىتە ئاراۋە، بىنەرتىانە جىياۋازە لەگەل ئەر زەمىنەى دەقى ئويىكارى ئىمەى لەسەر پادەۋەستى، ئەر دەقى كەرەستەكەى لە پۇشنىرىيەكى دىكەۋە بەدەستىدىن، كە نىۋەى لە پاپردودايە و نىۋەكەى دىكەشى لە ئىستادا، ھەرۋەھا لەنىۋ ئەر ئاكۇكىانەدا خىنكاۋە كە بەردەۋام بەرەمىياندىن. بۆيە سەير نىيە شاعىر نووسەرى ۋا بىيىن ئاۋىيان گرىندراۋە بە ئويىكارىيەۋە، كەچى دىكتاتورىيەتەكان و پۇتە سەركوتكارەكان و جەنگىخۋازەكان، بەناۋى پايەبەرزى نىشتەمان و ئەتەۋەۋە بلىند پادەگىر ئان لەگەل جەلەلەكاندا دەۋەستى و بەشدارىدەكەن لە قەلچۇكرىنى مىللەتدا، ياخود سۆزى ساۋىلەكانەۋ بىزارۋى بىن بىناغەى خۇيان ھەلدەپۇتە سەر لاپەرەكان، سەبارەت بە پايەدارى ھىزى سەربازى تا دەگاتە گىران بۇ خود. جگە لە كەمايەتىك لە شاعىر نووسەرە داھىنەرىكان؛ مرۇڧ ئازانى نووسەرەكان دەخۋانن چى بلىن و سوۋدى ئەر گوتەيمە شۆيىنەۋارى لە ئويىكارىدا، ۋەك پىداۋىستىيەكى پۇشنىرىۋ كۆمەلەيتى - مىژۋىي، چىيە؟ لەدۋائەنجامدا ئەوانەى دەقە زەمىنە شلوشىۋاۋەكان دەخەنەرۋ، ھەمۋە شىتەك ۋىزانەكەن. ئەم خودە ئاكاملە لە ھۇشيارى ئويىكارىدا دەپىتە ھۆى تاۋدانەرەى مىندالكارىيەكى پۇشنىرىى نەقۇم لە تەمدا. ئەمەش ھەمان ئەر خودەيە كە لە كارەساتىكەۋە بۇ كارەساتىكى دىكە پاپەرايەتىكرىۋىن، بەبى ئەۋەى، لەبەر ساۋىلەكىي، ھەست بە گوناھى خۇى بىكات.

* * *

لە پەۋى بابەتىۋە، جىياۋازى پۇشنىرىى لەگەل خۇرئاۋادا لە گۆرۈنىۋە دەشنى بۇ ماۋەيەكى تا ئەم ئان ئەر پادەيە دوۋرۋىرۈز بەردەۋامبىت، ئەمەش بە ھۆى چەندىن سەدەى گەشەكرىنى تايىبەتىۋە كە پۇشنىرىى ئىمە لە پۇشنىرىى خۇرئاۋا جىيادەكاتەۋە، ھەرۋەھا بە ھۆى ئايىن و دابونەرىت و پىۋانەكانى ئەخلاقەۋە، بەلام پىۋىستە ئەر جىياۋازى ئاسنامەيە ۋامان لىنەكات سىۋىتى ئوۋى گەشەكرىنى ژىۋارى لە ھەمۋە جىگەيەك لەيادبەكىن، ۋاتە گۆيزانەرە لە ژىۋارى ئاۋچەيىۋە بۇ ژىۋارى جىيەنى.

بۆيە سەير نىيە شاعىر نووسەرى ۋا بىيىن ئاۋىيان گرىندراۋە بە ئويىكارىيەۋە، كەچى دىكتاتورىيەتەكان و پۇتە سەركوتكارەكان و جەنگىخۋازەكان، بەناۋى پايەبەرزى نىشتەمان و ئەتەۋەۋە بلىند پادەگىر

ئەگەر سىرۇشتى پېشۋى گىشت ژىوارەكان بە دىزىڭىسى ھەزاران سال لە دىيادا سەريانەلداۋە گۆشەگىرى بويىن، بە ھۆى سەختى پەيوەندىكردىنى نىوان گروپە مۇزىيەكان و سىرۇشتى كىشتوكالى ئەو كۆمەلگايانەى جگە لەو چىزۇك و ئەفسانەى گەريەكان دەيانگواستەو ھىچيان سەبارەت بە يەكتىرى نەمزانى، ئەوا ژىوارى پېشەسازى، كە ئەزمونىكى نويە لە مېژووى مۇقايەتيدا، ھەموو ماۋە شياۋەكانى نىوان كېشومرو نەتمەكانى لەناۋىردە، ئەمەش بە ھۆى تەلەفۇن، رادىو، تەلەفۇن، سىنەما، فاكس، مانگى دەستكرد، فېزۇكە، شەمەندەفەر، ماشىن، موشەك، ئاۋانسى دەنگوباس و ئەو پۇژنامانەرە كە لە ھەموو دىيادا بۆلۈەكەرنەمە. بېگومان ئەم گۇپانكارىيە مەترەسیدارە گىزىراۋى ئەو سەرمایەدارىيە بوو كە لە پىگەى بازارى جىيانى و سىرۇشتى گەردوۋنى شەك و سەرمایەدارىيە ھەموو سىنورەكانى لەناۋىردىبوو و لە گىشت كۆمەلگەكاندا بىنەماى چىنایەتى نويى (بۇرژواى و كرىكاران) مېنایە ئاراۋە. ئەمەش بوو ھۆى خىستەنەۋى بەرئەۋەندىي و ئايدىۋۇلۇياكان، كە بىنچىنەى ھاۋەشيان ھەيە بۇ پوانىنە دىيا.

لەگەل ئەم گەشەكردنە نويەدا، نىزىكبونەۋى پۇشنىپىرى نىوان كۆمەلگە جۇراۋجۇرەكان قولىۋە، بە شىۋازىكە كە بىنچىنەى يەكگرتو بۇ پىكخستىنى كۆمەلگە بىسەپىن: پىكخاتىنى دەۋلەت و ەزارەتە تايبەتەندەكان، پىكخستىنى كار لە كارگەر دائىرەكاندا (كاترەمىزەكانى كات، مۇلەت و خانەنشىنى)، دۆزىنەۋى باخچەى كۆرپە ساۋايان، پىكخستىنى قوتابخانەكان (سەرمەتايى، ناۋەندى، ئامانەپى و زانكۇ)، نىزىكبونەۋى بابەتەكانى خويىندى (زەمان، جۇگرافىيا، مېژو، فىزىيا، كىمىيا، ەمرىش و... ەتد) و لە كاتىكدا يارىيە ناۋچەپى و نەتمەۋىيەكانى پېشۋو لەناۋچوون، يارى جىيانى يەكگرتو سەريانەلدا (تۇپى پىن، تىنەس، بۇكس بازى، شەترەنج و يارى ساحە مەيدان). ەروەھا لە زۆرەى شۆيەكانى دىيا جلوبەرگى ناۋچەپى لە بەردەم جلوبەرگى ئەۋرەپىدا پاشەكشەيكردەم پايەختى دىيارىكاراۋ بوۋەتە پايەختى مۇدە، كە بىرپار لەسەر ئەو جلوبەرگانە دەمەن پىاۋان و ژنان لە بەرياندەكەن. وىپراى ئەۋە پىكخىراۋى نەتمەۋە يەكگرتەۋەكان ھاتە مەيدانەۋە بۇ بەرئەۋەندى كاروبارەكانى دىيا.

ئەم ژىوارە يەكگرتوۋە ناچارماندەكات بە چەقۇزۇ چەتال نان بخۇين، سوپاكانمان لە برى ەم و شەمشىر بە فېزۇكە زىپۇش چەكدارىكەين، سوۋرى ماشىنى كەسىك بىن كە نايناسىن و بە تاكسى ناۋەبىر، گىشت بگەين بۇ چىن و ئەمريكا، بىن ئەۋەى پارە لە گىرەفانەدا بىن، چۈنكە كارىتىكى بچوك لە گىرەفانەدايە پىيى دەلىن "ئەمريكا ئىكسپىرىس" يان ەم ناۋىكى دىكە، جەژنى لە دايكېوون دەكەين و خىزان

ئەم ژىوارە يەكگرتوۋە ناچارماندەكات بە چەقۇزۇ چەتال نان بخۇين، سوپاكانمان لە برى ەم و شەمشىر بە فېزۇكە زىپۇش

چەكدارىكەين... گىشت بگەين بۇ چىن و ئەمريكا، بىن ئەۋەى پارە لە گىرەفانەدا بىن،

چۈنكە كارىتىكى بچوك لە گىرەفانەدايە پىيى دەلىن "ئەمريكا ئىكسپىرىس"

دروستکردن به مانگی همنگوين دوستپنډمکين، پروډاووکانی هم پمرو نوي پمري دنيا
 لاسر سکريني (شاشه) تله فزيون له ههمان پڅو تمانه ههمان چرکساتدا
 بيينو به پښتني زورتر له پښي شاعرو نووسرهمانان باسي شکسپرو پامپرو
 ديستوفسکي و فوکنر بکين. هم ژيواره يکگرتو خو سپاندوه بهر همو
 لايه کدا، به لام يک ناستي گهشه کردني نابووي و سياسي و کومه لايه تي و هنري له
 دنيا دا نه منياو ته ناروا. نو ماته له کاتيکدا ناو منده سرمايه داريه مهنه کاني جهان
 سر يانه لدمو به رانه ي جوړاو جوړ گهشه پانکړدوه، تيکډاي ميله و نه موهي
 هم مجور پاشکوتوون يا خود سرکه تونه بوون له به جهنياني هيچ پيشکوتني کدا،
 جاريک به هڅي پوي پوي بونه موهي به کار بردني سرمايه دارسي گهشه کردوه،
 جاريکي ديکه به هڅي په ککوتيه موه بډر مکردني نيشکاليه ته کاني خو يو
 گوزانه موه له پمرو مندي چمکه گوندي به کانه موه بډر پمرو مندي چمکه موه
 شوږشي پيشه سازي بهر له دو سده سال له نوروپا هينا يه ناروا. له کاتيکدا هم
 گهشه کردنه بوه هڅي يکگرتووي پښني پښني دانيش تواني جوړاو جوړي ولاته
 پيشه سازيه پيشکوتو مگان، بوه هڅي پارچه پارچه کردني يکگرتووي پښني پښني
 پيشوي ولاته کاني دنياي سږ. بهر جوړه جياوازي پښني پښني له نيوان
 نيتلجيني ساي نيشتماني (کمايه تي) و جوتياراندا (زورايه تي) قولترو موه، به
 شينويه گرانه يکک له دو لايه موه له زماني لايه نه کي ديکه تيکات. بنگومان
 جياوازي نيوان پښني پښني جوتياروي پښني پښني نويديو نوکاري خوراوا،
 جياوازي نيوان گمرونيک و گمرونيکي ديکيه.

نوماته ناکوکيه هره گمرو ترازيدی تال و کاو لکمره کي جيهانه کمان ديت
 بهرچاو: ژيواريک مرجه کاني خو ي بهر سمرتا پاي دنيا دا ده سپني و سنورمگان
 هلمه گري و ولته کاني يکده خات، که چي له ههمان کاتدا دنيا پارچه پارچه دکات.
 بهر جوړموش دوو جوړ مروف له نارادا دمېن: سمر دارمگان (سانه) و دوستوپنومندمگان.
 کهواته نوکاري به لاي نووسري نيمهوه چيه؟

ناشي نووسري نيمه له گهل سمر دارمگان بيت، چونکه به پنيوست خو ي ده خات
 پال نهو نادا پمرو مري ي نوينه رايه تي دکمن. همروها ناشي دوستوپنومندمگان
 رمتبکاتوه، چونکه دمک بهر دهکات نهوانه قوربايي ميژوون. بهر جوړه همو دمک
 بهر دهکات که سربه ستي جهنگاومري نيه بډر هلمژاردني يکک له نوردوگان و
 ناچاره له ههمان کاتدا رمتيان بکاتومو قبوليشيان بکات. واته دوژمن و دوست ليرمو
 دوژمن و دوستي ش لموي. له واقعدا همو تهنيا له نيوان خوره لات و خورناو دا
 دابهشکراو نيه، بهلکو جاريک له نيو خوره لاتدا دابهشکراومو جاريکي ديکش له نيو

که چي له ههمان کاتدا دنيا پارچه پارچه دکات

ژيواريک مرجه کاني خو ي بهر سمرتا پاي دنيا دا ده سپني و سنورمگان هلمه گري و ولته کاني يکده خات،
 نوماته ناکوکيه هره گمرو ترازيدی تال و کاو لکمره کي جيهانه کمان ديت بهرچاو:

که دهیوی له سهردهمه کدی خوندایت، ئەشکه نهجی نووسینی راسته قینه دهستپنده گات

لەم ئاههنگی مەسیح و یههوزا له دلی ئەو نووسهری ئیمه دا سازیده گەن،

خۆزئاوادا. ئەو خاومنی چارهنووسینکی تراژیدیانهیه که به چینیکی ئەستوری گالته جاپی دۆنکیشوۆتی داپۆشراوه: له ناوچهوانی نووسراوه له ناوچهگرهه جهنگه که دابن، به دهستی راستی شمشیر هه لگرئو به دهستی چهپیشی چه پکیت گول. په یوهندی ئەو بهو دوو لایه نهوه که پووبه پووی یه کدی بوونه نهوه، هه میسه په یوهندییه کی گومان لیکراوه. ئەو له ڕنگه ی دابرا نهوه ئینتیمای بۆ کۆمه لگه که ی خۆی هه یه له ڕنگه ی په یوهندی پیکرد نهوه ئەوی دیکه رهنه کاته نهوه، ئەو ئینتیمای بۆ دهستوپینه وه هه یه بۆ ئەوی له دهستوپینه وه دی پزگاریان بکات، سهرداره کانی ش رهنه کاته نهوه بۆ ئەوی له سهرداریی پزگاریان بکات. ئەو مەسیه یکی هاوچه ره به دلی یههوزاوه. ئەو به ره که تی خۆی ده به خشیته ئەو دوو مینگه له ڕنگه ونکردوه، بۆ ئەوی خیا نه تیان لیبکات، چونکه به بێ ئەم خیا نه ته که به رام بهر به پۆلی خۆی هۆشیاریده کاته نهوه، ده بیته به شیک له م یان ئەو مینگه. بێگومان خیا نه ته که ی ده ی کاته حوشرێکی مینی رهش که هه میسه شوان فیتهمه دات سهر پیریت.

لەم ئاههنگی مەسیح و یههوزا له دلی ئەو نووسهری ئیمه دا سازیده گەن، که ده یه مۆی له سهر ده مه که ی خۆیدا بیته، ئەشکه نهجی نووسینی راسته قینه دهستپنده کات، ئەشکه نهجیه که خۆدی نووسهره که تیده کۆشێ بۆ قوتار بوون له دهستی، هه تا بتوانێ هاوسهنگی بگێڕیت نهوه بۆ پۆی خۆی. جا له بهر ئەوی زۆریه نووسهران له بنچینه دا ئا پوانه خویان و ئەوساته ی له دایکه مهن که ی چکی پڕ له خه یال پلۆزی ئەو په یامه له ده میان دایه که بۆ دنیا یان هه لگر توه، بۆیه ده به نه نیچرێکی ئاسانی بانگه شه کارانی ئایدیۆلۆژی، که له سه ر سوچی هه ر شه قام و کوچیه که چاوه روانیان ده که ن و هانیان ده من بۆ ئەوی بینه زمان خالی مێژوو. بهر جۆره ش نووسهری ئیمه به ره خۆی هه لده خه له تینێ که له ده ست یههوزا پزگاری بووه بۆ ئەوی به بیته مەسیح؛ مەسیحێ که به روائی به خۆی هه یه تا ئاستی له عه نه ت جیدییه و هیچ گالته جاپی یان گومانیک له ده که کیدا نییه و له سیده کانی ده بی له که به هه لواسرین و به ناوی ئالتون بنووسرینه وه، بۆ ئەوی نه ره کانی دا هاتوو شوین پیی هه لگرن. بهر جۆره نووسهری ئیمه کۆتایی به ئاکۆکی خۆی له گه ل نوێکاری دینی، ئەره ش له ڕنگه ی ئینتیمایه بۆ ناو نیشانیک که ههستی به ده ست وه مگر تنی ئاسنامه یه کی دیاریکرای پی ده به خشی و له ته نیایی پۆی قوتاریده کات.

کێشه که له وه دایه گشت ناو نیشانه کانی نوێکاری ئیمه (له چوارچه وه ی سیاسی و هزری گشتیدا) ناو نیشانی فریودهرانه بوون و هه میسه پوه و ده ره وه ی سهر ده مه که مان، نه که سهر ده مه که خۆی، رابهرایه تیان کردوین. بۆیه ئاخا و تن ده رباره ی ئاسۆیه کی لا دیکه بۆ نوێکاری، به بی رهنه مگر تن له چه مکه کانی نوێکاریی باو له پووی سیاسی و

ھەر ئاھاۋىتىككە لە بارەى نوڭكارىيەھەر ئاھاۋىتە سەبارەت بە ھەمەلايەنى پەيوەندىيە باۋەكەنى پۇڭگارەكەمان و

ۋادەى تېڭەشتىنمان بۇيان و ھەلۋىستمان بەرامبەريان،

ئەمەش ئەۋەندەى ئاھاۋىتە دەريادەى خۇمان ئەۋەندە ئاھاۋىتىن نىيە سەبارەت بەۋى دى

ئابوۋىرى پۇشنىپىيەھەر، شىاۋىيە. ئەگەرچى ھەندى نوۋسىرى ئىمە پىنيان چاكە ئاھاۋىتن سەبارەت بە نوڭكارى تەنيا لەئار نوۋسىندا بىت، ۋەك ئەۋى نوۋسىن جۇرە ۋالگرتىنەرە يان كارپىنكردى سىجر بىت، ھەر ئاھاۋىتىككە لە بارەى نوڭكارىيەھەر ئاھاۋىتنە سەبارەت بە ھەمەلايەنى پەيوەندىيە باۋەكەنى پۇڭگارەكەمان و ۋادەى تېڭەشتىنمان بۇيان و ھەلۋىستمان بەرامبەريان، ئەمەش ئەۋەندەى ئاھاۋىتنە دەريادەى خۇمان ئەۋەندە ئاھاۋىتن نىيە سەبارەت بەۋى دى.

بەرجۇرە جارىكى دىكە ئەگەرپىنەرە بۇ نوڭكارىى عەرەب، بۇ ئەۋى پەخنە لە دەركەتە كۆمەلايەتتە گەرەكەنى بگرين، بەرەۋەى لەئىو نوۋسىنى خۇماندا ۋەك مىكىكى تۇپىو دەست بە كلكىۋە بگرين و فرىيدەينە نىو تەنكەى خۇلەرە. ئەۋى نەۋنە بەرەلۋەى ماۋەيەكى دورودىرۇڭ خۇى خىستەرە و ئىستالە كۇتايى نىزىكبۇتەرە، نەۋنەى دىكەتۇرەتتى سەريازىيە، لە ھەلۋىدا لە رىگەى نوڭكرەندەرەى كۆمەلگەر بىياتتەنى سەريازىى تايىبەت بە خۇى و دوپاتكرەندەرەى ئەۋى سەريەخۇيەى نەيتۋانى لە گەرەى پەيوەندىيەھەرەى دورۇدوگەى نىۋەلەتتەى بە دەستىيەننى، پەۋايەتتى بىەخىشتە خۇى. چۈنكە ئەگەر ئەۋى نەۋنەىيە سەر بەم يان ئەۋى دۇرۇدوگا نەۋىو، ئەۋى دەتۋاننى سىستەمى تايىبەت بە خۇى بېنىتقەئارارە، ئەۋى بە درىۋايى سى سال بە رىگەيەك لە ئىۋان كۆمۇنىزىم و سەرمەيدارى دانرا. ئەۋى رىگەيەى لە ھەندى ۋلاتى عەرەبدا بە "رىگەى عەرەبى پەۋى سۇسيالىزىم" ئاۋدەبرا، ئاۋدەرەۋەى خەۋنى عەرەب بوۋ ئەك تەنيا بۇ گەشتىن بە نوڭكارى خۇئاۋا، بەلكو بۇ پەتكرەندىشى، ئەمەش لە رىگەى بەخىشىنى سىروشتى مۇۋقانە بە نوڭكارى، كە خۇئاۋا لىنى بىيەرە، ئەۋىش سىروشتىكى سۇسيالىستانىيە..

پىشت ئەستۋور بەم بىنچىنە مېتافىزىكىيە تەلىسماۋىيە، شۇپشى نەتەرەى تەشەنەيكرە، ئەۋى شۇپشەى لە خۇرەلات و خۇئاۋا شتىكى ۋەدەگرت كە گونجەۋ بوۋ بۇ چەسپاندىنى كۆلەكەكەنى دەۋلەتەكەىۋ ئەۋى پەتەكرەندەرە كە دۇ بە مۇدىلى نەتەرەى بوۋ. ۋاقە ۋەك چۈن سىروشتى مەتريالىستقانەۋ زانستىيەنى سۇسيالىزىمى (خۇرەلات) پەتكرەندەرە، سىروشتى دىمۇكراسىي و لىبرالى سەرمەيدارى (خۇئاۋا)شى پەتەكرەندەرە، ۋىراى ئەۋى ئابوۋىيەكەى ھەمىشە پاشكۇى ئابوۋى سەرمەيدارى جىھانى بوۋ و بەشىك بوۋ ئەۋى ئابوۋىيە، كەچى سىروشتى دەۋلەتى سىركۈتكرەنەى لە سۇسيالىزىمەرە ۋەرگرتىبوۋ. ئەگەرچى ھەمىشە جىنىۋى بە سەرمەيدارى دەدا، كەچى ھەمەۋ نەخۇشەكەنى ئى دەخواست، بەمىن ئەۋى ھىچ تۋانايەكى بەكرەندەرەى بەرەمەشنىانى ھەمىن. بەمى جۇرە عەرەب پۇتىمى تايىبەت بە خۇيان ھىتايەئارارە، كە بىنەرەتايە جىۋاۋىزوۋ لەگەل ئەۋى پۇتىمەنى تىردا كە لە

پۇرگارمكەماندا بە ئاۋەندى ئۆيگارى دانەنران، بەلام بەبى ئىۋەى دەست لە پوانىنە
وئەى ئۆيگارىى خۇرناۋا ھەلگىرن ياخود خۇ لە كەوتنە ژۇر كارىگەرىى فرىودانەكانى
پىارۇن.

لۆژىكى بوو، ئەگەر عەرەب بىئانوىستىپايە ژىۋارى سەرنەمەكەيان (لەبەر ھۆى
تايىبەت بە خۇيان) پەتەكەنەرە، بەلام ئەم پەتەكەنەرەىيە مەھالە، چونكە تەنبا
پەيۋەندىى بە خۇيانەرە نىيە، بەلكو بەوى دىكەشمەرە. لەبەرئەۋەى ئەۋى دىكە
پەتەكەيان پىنئادات نەۋەكەى خۇيان لە بىبابانەكانىاندا بشارنەرە. وىپراى ئەۋەش، بۇ
ساخكردنەرەى كالاکانى خۇى، ۋەك بازار، پىۋىستى پىنئانە. لە واقىعدا ھەزارىيەك ھۇ
ھەيە بۇ ئەۋەى گۆشەگىرىى عەرەب مەھال بىت، چونكە لە دنبايەكدا دەرۇن، لەنئو
سىستەمىكى سەرمایەدارىى خاۋەن سەۋەتى جىھانىدا، كە سەۋەركان ماناى خۇيان
لە دەستدەرە. جا ئەگەر گۆشەگىرىى ژىۋارى لە پەردودا، بە دەرۇزىى ھەزاران سال،
جىۋازىى دابونەرەىت و ئەخلاق سەپاندىتى، ئەۋا يەكگرتوۋىى ژىۋارى ئىستە
دەيسەپىننى بەسەر گشت مەۋقايەتەيدا لەسەر دابونەرەىت و ئەخلاقى يەكگرتوۋ
پەتەكەن. ئەۋەش پەرسەيەكە لە داماتوۋدا پەرە نەمانى جىۋازىى نىۋان تىكەپراى
مىللەتەكان بەردەۋامدەبىن.

* * *

عەرەب بە دەرۇزىى سى چل سالى پىشۋ، كاتىك بۇيان ئاشكەرابوۋ دوو سىستەمى
جىھانى (خۇرناۋا خۇرەلات يان سەرمایەدارى و سۆسىالىزم) ھەن، ھەلىيان دا
سىستەمى تايىبەتى خۇيان ھەبىت. لەمەشدا لەگەل زۇرىك لەۋ مىللەتەندا تەباۋون كە
دىلى پەيۋەندىيە پەردودوخاۋەكان بىۋون و دەستەۋەستەۋەبون لە ئاست
پىشەسازىكردنى كۆمەلگەكانىاندا، بەلام دەرەكان بەۋە نەكردەۋو كە جىۋازىى نىۋان
دوو جىھانەكە سىياسى بوو ئەك ژىۋارى- بەۋ جۇرە ھەرسەپنەئانى سۆسىالىزم نەبۋە
ھۆى ھەرسەپنەئانى ژىۋارى جىھانى، بەلكو بە پىچەۋانەرە يەكگرتوۋىى توندوتۇلتى
كرد. بە دەرمانى سىستەمى سىياسى سۆسىالىستانەرە چۈنە سەر مۇدىلى سىستەمى
سەرمایەدارى، سىستەمى عەرەبى بە شىۋە دىكتاتورىە- سەربازى و دەرەبەگایەتە-
تىۋكراتىەكەى، ھەۋو تۋانايەكى ژيان و مانەرەى لە دەستدا.

لە ھەقىقەتدا ئەم دوو شىۋەىە لە ئاۋەپۇكدا ئاكۇكەن لەگەل پەرسىيە
سەرمەتايەكانى ژىۋارى جىھانى و سىستەمە سىياسىيە گرىمانەكراۋەكەيدا
(دىموكراسى و مافى مەۋق)، ئەۋ پەرسىيانەى سىستەمى عەرەبى بە ھۆى چۈنە ئاۋ
پەنخسراۋى نەۋەرە يەكگرتوۋەكان و ئىمزاكردنى بىرپارنامەكانىەرە خۇى
پىۋە بەستەۋون، كەچى بە وىستى خۇى و لە سىبەرى شەرى سارددا سەپىچىدەكرد،

ئەۋا بە كىگرتوۋىى ژىۋارى ئىستە دەيسەپىننى بەسەر گشت مەۋقايەتەيدا لەسەر دابونەرەىت و ئەخلاقى يەكگرتوۋ پەتەكەن.
 جا ئەگەر گۆشەگىرىى ژىۋارى لە پەردودا، بە دەرۇزىى ھەزاران سال، جىۋازىى دابونەرەىت و ئەخلاق سەپاندىتى.

ئەمەش پشت ئەستور بە بېدەنگى يان داکۆكىکردنى ھاوپەيمانەكانى ئەم يان ئەم ئۆردوگا. سىستەمى غەربى ئىستا لە واق وپمانىكى توندوتىژدا ژيان دەباتەسمو لە ترسدا دەلەرزى بەرامبەر ئەم رىڭايانەى بە سەرىدا سەپىنراو، چونكە ئىتر تواناى زەوتکردنى سەرىستىهكانى ھاۋا تىيانى ئەماو، بە حىلەكارى نەبى، تواناى رەتكردنەو دىموكراسى ئەماو، بە شەرمەو نەبى ياخود لە رىڭەى ترساندى خۇشاواو نەبى بە مەترسى ئوسولەتى ئىسلامى، كە سىستەمى غەربى ئىستا دەپەوى بە ھەمان شىۋازى كۆمۇنىزم لە رابردودا بەكاربېھىنى. ئەمە ماناى ئەو پە ئوسولەتى ئىسلامى دەشنى بگۇرئىت بۇ گرىنگرىن وەرەقە بەدەست پزىمە غەربىيەكانەو بۇ درىژەدان بە حوكمى دىكتاتۇرىانەى خۇيان، لە رىڭەى ئۆزىكىكى نۆنۈ كە پىشكەشى دىئاي ئەكەن، ئەو پىش ئەو پە دىكتاتۇرىيەتەكى غەفلەنىتو بە بەزەپىترە لە دىكتاتۇرىيەتى ئوسولەتى ئىسلامى، كە دىئا بەشەك لە بەرمەتەكانى لىرەولەوى بەرچاوكەوت، ئەمەش لە رىڭەى بېرىنى دەستو قاچ و بەردەبارانكردنى ژنان و بە كۆمەل لە سىدارەدانەو.

ئوسولەتى ئىسلامى بەرمەسى زولم و زۆرى سىستەمى غەربىيە، بەر لەو پە گەران بىت بە دواى پىاۋچاكىى ون لەنىو كۆمەلگەدا، چونكە كاتىك ھىچ دەمى كراو نەبى، جگە لە دەمى فەرمانرەوا كە ھەموو شتىك دەزانى، بىرپا دەپىتە تاوان و دەشنى مەزۇف بەرمە مردن بەرىت. كاتىك ھەموو شتىك ھەرامدەبى، ئەوا ھىچ رىڭەيەك بۇ كەس نامىنىتەو، جگە لە لەپەنابردن بۇ ئايىن، چونكە ھىچ دەسەلاتىكى غەرب رىڭە لە غەرب ئاگرى پەناى بۇ بەرن، لەبەرئەو خۇيان بەكارىدىن بۇ پەردەپۆشكردنى تاوانەكانىان، بەلام ئەو ئايىنەى خەك لە سايەى سەركوتكردندا پەناى بۇ دەپەن ئايىنى يۇتۇپىي لە دەستچو نەك ئايىنى دەسەلات، بىگومان لە كاتى نەبوونى ئەلئەرناتىقى سىياسى و ھزرى راستەقىنەدا لەنىو كۆمەلگەدا بەردەستىنىن. لىرەدا سەختە خەلكى جىاۋازى بكن لە نىۋان خەونى ئەو دادەورىيەى ئايىن بانگەوازى بۇ بۆدەكاتەو لەگەل شىيانى جىبەجىكردنى لە واقعەدا. لە قۇناخىكى دىكەدا ئىتر ھىچ شتىك بەلاى خەلكەو گرىنگ نەبى جگە لە كۇتايىيەنن بە دىكتاتۇرىيەت و دەستگرتن بەمەر پوشتىكەو كە خۇى دەخاتەروو.

ئەگەر ئوسولەتى ئىسلامى لىرى دىكتاتۇرىيەت بىت، ئەوا لە ھەمان كاتدا بەرى تاوانەكانى خودى خۇشاواپە. چونكە خۇشاوا ماو پەكى دورودىرئ پىشتىگىرى ئوسولەتى ئىسلامى كرد، لەبەرئەو دىۋارىكى ئايدىۋولۇزى بوو لەبەردەم كۆمۇنىزىمدا (نەو نەى ئەفغانىستان)، ھەروەدا دوژمنايەتى ھەموو شتىكى پىشكەوتخولزانەو ژىۋارى كرد لە نىشتەمانى غەربدا، بە مەبەستى چەسپاندنى ئەو

بىرپا دەپىتە تاوان و دەشنى مەزۇف بەرمە مردن بەرىت

ئوسولەتى ئىسلامى بەرمەسى زولم و زۆرى سىستەمى غەربىيە، بەر لەو پە گەران بىت بە دواى پىاۋچاكىى ون لەنىو كۆمەلگەدا، چونكە كاتىك ھىچ دەمى كراو نەبى، جگە لە دەمى فەرمانرەوا كە ھەموو شتىك دەزانى،

پاشكەوتووييەى زياتر لە ھەر شتىكى دىكە بەرزەوھەندىيەكانى مسۆگەردەكرد. وىپراى ئەو لايەنگىرىكىردنى بەردەوامى تاوانەكانى ئيسرائىل سىروشتى مەملەنىيەكى ئايىنى نىوان ئيسلام و مەسىحىيەتى بەخشىيە لايەنگىرىكىردنەكى. ئەمەش بوە ھۆى ئەوئى زۆرىك بېوايان وابىت بۇشايبەك لە نىوان پۇحى شەپخووانەى خۇرئاو پۇحى ئيسلامدا ھەبى. ئەم بۇشايبە لە واقعدا ھەبە، بەلام ناشى بە دانانى ئيسلام دژ بە مەسىحىيەت پىرىكىتەو، بەلكو لە پىنگەى پەخەنگرتنەو لە ئىشكالىيەتى عەقلى خۇرئاو لەلايەك و عەقلى عەرەب لەلايەكى دىكەو پىرەبىتەو، كە لە لايەن بىريارو پۇشنىرەكانى ھەردولەو كۆششىكى سەرسەختانە بگرى دژى پۇحى لوتبەرزەنى خۇرئاو لەلايەك و كۆشەگىرى خۇرەلاتيانە لەلايەكى دىكەو.

* * *

دەبىن لە ئەدەبىيشدا، وەك لە سىياسەتدا، وىنەيەكى نوێكارى لە مێشكماندا ھەبى، بۇ ئەوئى بىتوانىن ئەو رىگايانە بدۆزىنەو كە دەمانگەيەننە نوێكارىيەكە، بەلام: ئايا عەرەب وىنەيەكى بۇ نوێكارى بەدەستەيناو؟ پىنم وانىيە، چونكە ئەوان خەيالپلۆيى نوێكارىيان بەدەستەيناو مێشكى خۇيان پى ناخنىو لە ھەمان ئاشدا باراشى خۇيان خستەو. لىزەدا ئاكرى مۇف چاومروانى شتىكى دىكە بى، چونكە ئەو ئايديا پووتەى عەرەب لە مێشكى خۇياندا ھەليانگرتەو، ھەمىشە گىرنگىر بوە لە بانگەوازەكانى ژيان و ئەم ئايديا - خەيالپلۆيەى بە بېوايەكى پىرۆز دەچى، ھىچ كاتىك خۇى ناخاتەرور و لە جىنى خۇى لەئىو پەرسىگای خۇيدا لە تارىكىدا دەمىنىتەو فرمانەكانى خۇى بۇ واقع دەردەكات و ھىچ فرمانىكە لە كەس رەزناگىرت. بە ئاوى ئەم بىرۆكە - خەيالپلۆيە سەبارەت بە نوێكارى، كە دەش ھەر جلوبەرىگىك لەبەرىكات خۇى بىيەى، عەرەب پىيان وابو دەتوانن بچە نىو سەردەمەكەيانەو، بەلام ئەم ئايديا بە ھەم نوێكارىيەو ھىچ كاتىك ئەوئى قبول نەكردەو پووبەرور پەخەنە مشتوم بگرىتەو. زۆرجار پەخەنگرتن لەو ئايدياىيەى كە پىنم ھەنگرى بوە، وەك سەرچلى وابو. ئەوئى لىزەدا گىرنگە، ئەو تۆقاننە نەبوو كە ئايدياكە - خەيالپلۆيى پىرۆز ھەمىشە دەختەو، بەلكو ئەو يەقىنەى كە بە دەستىەرەيە يان خۇى پى دەردەختات، تەننەت پاش گۆپانىش بۇ لاشەيەك، كە ھەمىشە تايبەتە بە خىزانەكەى بە تەنيا، بەلام ئەوانەى سەمادەكن و بە جۇش و خرۆشەو دەردەپەرنە سەر شەقامەكان زەردىسى مردىيان لەسەر لاشەكە بەدى نەكردەو، چونكە ھەمىشە بە بۆدرو ئارايىش داپۆشراو بە چاكى بۆن پىرۆزىن كراو. تەننەت كاتىك ئايديا - خەيالپلۆيەكە دەگۆرى بۇ دىرۆيەكى ئاشكرا، ھەر

دەبىن لە ئەدەبىيشدا، وەك لە سىياسەتدا، وىنەيەكى نوێكارى لە مێشكماندا ھەبى،

بۇ ئەوئى بىتوانىن ئەو رىگايانە بدۆزىنەو كە دەمانگەيەننە نوێكارىيەكە

بەردەوام دەبن لەسەر بۆلی خۆی، چونکە داننان بە حەقیقەتدا تیکرای دەستورەکانی گەمەکە دەگۆڕی.

لە راستیدا دوو خەیاڵپلۆی بنچینەیی لە گۆشەنیگای ئێمەدا ھەیە بۆ نوێکاری: خەیاڵپلۆی ناوچەگەری خۆرەلاتی و خەیاڵپلۆی ھەمەلایەنخواری خۆرناوایی. جا ئەگەر خەیاڵپلۆی ناوچەگەری خۆرەلاتی پشت بە دابونەریت و بېروا بەھا خۆرەلاتیەکان ببەستێ بۆ ئەوەی پێچەوانەی داخوارییەکانی واقعی بە کردووە بێ لە نێو ھەلومەرجی ژیاویدا، ئەوا خەیاڵپلۆی ھەمەلایەنخواری خۆرناوایی لە سایەی ھەلومەرجی بە کردووی گەشەکردنی خۆرەلاتی عەرەبی - ئیسلامیدا کەمتر واقعی ژیان نینکارناکات. ئەگەر خەیاڵپلۆی یەکەم فریامانداوە نێو ناخی پابردووە، ئەوا خەیاڵپلۆی دووەم فریامانداوە ئەوەی مێژوو. لێرەشدا ساویلکەییە پێمانوایێ چارەسەرکردنی کێشە نوێکاری لە چارەسەر سێحرییەدا بە ھەندێک دەیفەنەرۆ، ئەویش ئەوەیە کە وەک خۆرناوایێ. کێشەکە ئەوەیە ئەگەر بشارەنێ ناتوانێ وەک خۆرناوایێ، لەبەر ھۆکارگەلیک کە تاییەت بە مێژووی گەشەکردنی ھەردوو بنەمای کۆمەلایەتی و دەرکەوتە پۆشنیری و دەرۆنیەکانیان. ئەگەر (بەلای کەمەرە پۆلەتکارانە) سوور بێ لەسەر ئەو، ئەوا بە پێوست وەک دەستوپێوئەند ئیتیمایان بۆ دەبن، کە جگە لە خزمەتکار شتیکی دیکە نایێ. دەبن ئەو شمان بە خەیاڵدا نەیت کە خۆرناوای خۆشەالە بەوێ بمانبێنێ وەک ئەومان لێھاتو. لە واقعیدا خۆرناوای ھیچ بەرژمەندییەکی نییە (بەلای کەمەرە لە پووی ئابورییە) بمانبێنێ بویئەتە ھێزێکی پیشەسازی، ئابووری، پۆشنیری و سیاسی کە دەشن پێشچرکێی لەگەڵدا بکەن یاخود بێبەشی بکەن لە بازارەکانی پۆژمەلاتی عەرەبی - ئیسلامی. وێرێ ئەو خۆرناوای ناتوانێ پێگەمان ئی بکەن، پێگە نوێکاری پووی نوێکاری ھەلبژێرێ، بەلام ئەو پێگە کامیە کە بەرە نوێکاری دەچن؟ پێگەیکە لە گۆڕێ نییە، بەلام دەشن بێ، نەک وەک پاچێتەیکە ئامادەکراو لە مێشکدا، بەلکو وەک کردارێکی گۆراو لە خودی واقعیدا. ئەمە مانای ئەوەیە چارەسەری ونبو لە ھۆشەندبووندا بەرامبەر بە ئیشکالیەتی خودی نوێکاری لە ئاستێکی ھزری و ھەلسەفی نوێدا. ژیان لە پێگە ھەرسەھێنای ئەزموونی سۆسیالیزی جیھانییە، ھەروەھا لە پێگە تیکشکانە بەردەوامەکانی پۆژمە عەرەبییەکانەرە، ئەوەی سەلماندووە کە خودی ئایدیۆلۆژیا ھەمیشە کۆسپی گەرە بوو لە بەردەم گەشەکردنی واقعی ئێمەدا بەرپرسیاری زۆر دەکەوێتە ئەستۆی، بەرامبەر بەو خۆیە زۆری بۆ پازیکردنی خەیاڵپلۆیەکانی پۆژاوە. بەو پێیە ھۆشەندبوون بەرامبەر بە ئیشکالیەتە لێ بنچینەدا پێوستی بە پەخنەگرتنە لە گشت ئەو ناچارە

خەیاڵپلۆی ناوچەگەری خۆرەلاتی و خەیاڵپلۆی ھەمەلایەنخواری خۆرناوایی:
لە راستیدا دوو خەیاڵپلۆی بنچینەیی لە گۆشەنیگای ئێمەدا ھەیە بۆ نوێکاری:

نايدیۆلۇژیانەى چەمكەكانى نوپكارىي ئىمەيان لەسەر دامەزراوەو پاجىتەى ئامادەكراویان خستۇتەرەو، كە بلیمتەكانى دایانەپناوەر خەریكبوو نەخۇشەكە بكوژن.

بىگومان ئەمە تەنیا پەوى دەرمەوى مانگەكەىە، چونكە پەخنەگرتن لە چەمكە باوەكان، سەبارەت بە نوپكارى، گرتندراوى پەخنەگرتنىكى فراوانتەرە ھەمەلایەتەرە. ئەگەر بناغەىەك ھەبن بۆ دامەزراڤنى نوپكارى لای ئىمە، ئەوا ئەو بناغەىە ئەو پەخنەىە كە دەبىن ئاراستەى سەرتاپای بنەماى ژيانى خۆرەلانى بكرى، ئەك لەپىناو پەتكردنەویدا (ئەگەرچى پەخنەكە پەتكردنەو لە ناخى خۆیدا ھەلدەگرتى)، بەلكو لە پىناو جەلەوكردنى بە كرىدەوى ژياندا، لە پىگەى داپشتنىكى نۆنەو كە جارىكى دىكە دەیدۆزىتەو ھەموو مردوێك و كۆسپىكى بەردەمى وردوخاشدەكان. ئەو پەخنە بنەرمەتەى دەبىن ئىستە ئاراستەى ھەموو توخمە پىكەنەرمەكانى واقىعى پۆژمەلانى عەرەبى - ئىسلامى بكرى، ھەر لە پۆشنىرىپەو بىگرە تاكو سىياسەت، ئابوورى، ئابىن، كەلەپوور و دابونەرىت، كە چەندىن سەدەىە بە ھۆى نەبوونى ئازادىي ھزىرىپەو ئاڤامادە بوە. ئەمەش بۆتە ھۆى شىواندنى پۆشنىرىپەو پۆھى و دەروونى لەنۆ ئەو كۆمەلگە عەرەبىانەى لە پەوى كات و واقىعەو لە ئىستادا دەژىن، بەلام تاكو ھەنوكەش لە سەدەكانى پابردودا جىھىلراون.

ئەم پەخنەگرتنە لە خۆرەلانى، پىنۆستە لە ھەمان كاتدا گرتندراوى پەخنەگرتنىكى دىكە بىت، كە ئاساتر نىە، لە خۆرناوای چەمكە سىياسى و ئابوورى پۆشنىرىپەكانى. جارىكى دىكە ئەمە بۆ پەتكردنەوى ئە، بەلكو بۆ پزگاركردنى لە لوپبەرزىو خۆپەستى و كورتبىنى، بەر لە ھەموو ئەوانەش لەو ئادەپەروەرىپەى بە مېژووى بەخشى. چونكە ئەگەرچى خۆرناو بزوینەرى پىشكەوتن بوە لە پۆزگارەكەماندا، ئەمەش پەيوەندىي بە نوپكارىپەو ھەىە، بەلام خواوونى بەرەرمەتى تايبەتى خۆشى بوە، بە تايبەتى دژى گەلانى دىكە. ئاوانەكانى ئازىزم و فاشىزم و ئەو جەنگە خۆنىاویانەى خستیانەو، چەوساندنەو ئایدیۆلۇژیەكانى ھاوشانى سۆسىالیزم بوون لە ئەورەپای خۆرەلانى و یەكىتى سۆفیت و دېندەىى و لاتە یەكگرتووەكانى ئەمرىكا لە جەنگى ئىتتىڤام و جەنگى دواىي كەندادا، ئاشىن دەرىپى ناوەرەوى نوپكارى بن، چونكە دژى پۆھە ژىواریپەكەىن. بىگومان نوپكارى (بەپىنەى ئاسۆپەكە بۆ گەشەكردنى مرقۇفایەتى) ئاكۆكە لەگەل كەلەكەكردنى ھەزاران سەرى ئەتۆمى ئامادەكراو بۆ تەقاندنەو لە ھەر چركەساتىكداو كەولكردنى ژىوارو مرقۇفایەتى، ھەروەھا ئاكۆكە لەگەل كەولكردنى ژىنگەو ژيان، كە دەرمەجىامىكى گەشەكردنى پىشەسەسازى خۆرناوایە. ئەگەر پىشكەوتن لەلایەن خۆرناوایە

ئەگەر بناغەىەك ھەبن بۆ دامەزراڤنى نوپكارى لای ئىمە، ئەوا ئەو بناغەىە ئەو پەخنەىە كە دەبىن ئاراستەى سەرتاپای بنەماى ژيانى

خۆرەلانى بكرى، ئەك لەپىناو پەتكردنەویدا، بەلكو لە پىناو جەلەوكردنى بە كرىدەوى ژياندا، لە پىگەى داپشتنىكى نۆنەو كە جارىكى دىكە

ئەیدۆزىتەو ھەموو مردوێك و كۆسپىكى بەردەمى وردوخاشدەكان

مۇنۇپۇلكرابىن، ئەمما ھەمىشە ئەتىجاى بەكارىرىنى دىئاي سىن بوە لە رىگەى
مىكانىزىمەكانى بازاپى جىيەانىمە، كە خۇرئاوا زالىە بەسەرىدا. بە شىۋەمەك لە
شىۋەكان، خۇرئاوا مەبەستى بوە ھەموو بىچىنەكانى نوپكارى لە دىئاي سىندا
ھەلتەكىنى، ئەمەش لە رىگەى كودەتا سەربازىيە كۇنەپەرستەكان و پىشتىگىرىكىرىنى
ئەو دىكتاتورانەمە كە خىزمەتى بەرئەمەندى پلانەكانى ئەكەن، بەبىن رەچاۋكرىنى ئەو
زمانەى بەكارىدىنىن.

ئەمە ھەموو خۇرئاوا نىيە، چۈنكە ھاوشىۋەى خۇرەلات، لە خۇرئاواش مىللانى
ھەيە لە نىۋان ئەمەى بە رابىردەمە گرندراۋە ئەمەى روى لە داھاتوۋ كىردە، لە
نىۋان دەمارگىرى، رەگەزپەرستى، خۇپەرستى، لوتبەرىزى، بەكارىرىن و ئاعەقلىيەت و
خواستى برايمەتى مۇرقانە، يەكگرتوۋى چارەنوۋسى مۇرقالىيەتى، ھاۋەشىى ژىۋارى،
دادپەرۋەرى، ئەمەشنى بەرەستەكان، بەرەرمەكانىكىرىنى جەنگ و فراۋانكرىنى
مەوداى ئازادىيەكان بۇ ھەموو خەلك. ۋەك چۇن خۇرەلات ئوسولەيت و ئالەقلىيەتى
خۇى ھەيە، خۇرئاواش ئوسولەيت و ئالەقلىيەتى خۇى ھەيە، بەلام لەگەل بوۋىنى
جىۋازىيەكدا، ئەمەش ئەمەى كە ئوسولەيتى خۇرئاوا ئالەقلىيەتكەى لەنىۋ
بەنەمەيكەدا كارىيەكەرى كە رىگە بە رۇلى ھەمەجۇر دەدات، ھەتا رۇلەكەى رەۋابىت
ياخود ئەمەرى سەرتاپاى بىنەماى خۇرئاۋابىت. كەچى ئوسولەيت و ئالەقلىيەتى
خۇرەلات ھەموو رۇلەكان بۇ خۇى مۇنۇپۇلەمكات و ۋەك ئەندەمەك خۇى دەخاتەرۋ
كە دەخۋازى ھەموو دىئا وىرانىكات. بەرجۆرە نوپكارى سىروشتى جوگرافىيەنى خۇى
لە دەستدەدات و دەگۇرئ بۇ تىكۇشانىك لەپىنناۋ سەرەلدانى ھۇشيارىيەكى
مۇرقانەى نۆى سەبارەت بە پىشكەۋتن، كە لەسەر تىگەشنى رەخنەكرانەى
خۇرەلات و خۇرئاوا رانەۋەستى، ئەمەش بە ھۇى پەرەپىدەنى چەمكە يەكگرتەمكاتى
ژىۋارى نۆى جىيەانى لەسەر رانەۋەستى. ۋاتە ئىشكالىيەتى نوپكارى مەسەلەيەكى
تاييەت بە خۇرەلات نىيە بە تەنبا، بەلكو تاييەتەش بە خۇرئاوا. لەسەر ئاستى
دورمەۋدا، نوپكارىيەك لەسەر دابەشكرىنى جىيەان دامەزەپىن و ئاۋەندەكانى
پىشكەۋتن لە ئاۋەندەكانى پاشكەۋتوۋى دابەپى، دەپىتە ھۇى تەقاندەۋەى سەرتاپاى
جىيەان، ئەمە تەقەنەۋەى ئىمەز سەرتاكانى لە شەپە ئاۋخۇكان، ياخىيوۋنەكانى
بىرسىيەكان و كۆچكرىنى بە كۆمەلى خەلكە مەلتەمكاتى ئاۋەندەكانى پاشكەۋتوۋى
رەۋە ئاۋەندەكانى پىشكەۋتن و ئاسۋەمىي خۇرئاۋايدا خۇى دەپىنەتەۋە.

ئەگەر ئىنە چەمكى راجىتە ئايدىۋۇلۇزىيەكانان رەتكىردەۋە، ياخود رەخنەمان
دوپاكرەۋە، ۋەك پەزىكاركارىكى رۇھى نۆى، ئەمما رەۋەپەروى پىرسىارگەلىك دەپىنەۋە
كە ئاشى خۇمانىيان ئى لاسەمىن: چ پىۋانەيەك بۇ نوپكارى دەپىنەتەۋە؟ چۇن دەشنى بە

ئەمە ھەموو خۇرئاۋا نىيە، چۈنكە ھاوشىۋەى خۇرەلات، لە خۇرئاۋاش مىللانى ھەيە
لە نىۋان ئەمەى بە رابىردەمە گرندراۋە ئەمەى روى لە داھاتوۋ كىردە

لېږدا حەقىقەتتە دېكە لە ميژوودا دەستپېندە گات، نووېش پەنگرتى مرقۇلايەتيە بە گشتى

لەپيناو خۇزگارگرتدن لە خراپەكارىيەگانى رابردوو و خەيالپلاويەگانىو

دانانى داھىنان بە پرۆسەيەكى ھەملەلايەن كە بايەخ بە ھەموان دەدات

نوێكاری بگەین؟ لەدوا ئەنجامیشدا، نوێكاری چیه؟ لەو پڕوایەدام دەرفەتی ئێمە بۆ گەشتە نوێكاری (بە شێوە ئەوروپاییەكە) ئەستەمە، چونكە نوێكاریی خۆشناوایی بەرھەمی گەشەكردنێكی میژوویی تایبەتە كە ناشن دووبارەبكرێتەرە، بەلام دەشن ئێمە بە نوێكاری بگەین، بە واتا ژێوارییە پێشكەوتووەكە، بێ ئەوە ناسنامەو میژوو و دەستكەوتەكانی ژێوارەكەمان لەدەستبەدەین، ئەمەش لە ڕێگەي پەنگرتنی خودی نوێكاریی خۆشناو و پەرو نوێكارییەكی مرقۇلانەتر كە دەریبە ناوەرێكێكی قولتری ژێواری نوێی جیھانەو لەسەر كۆلەكە یەكگرتووەكان رادەروستێ. ئەمەش مانای دەستەملگرتنە لە تاك جیھانبینی ئایدیۆلۆژی بۆ پەروپەرووونەو بەها نوێكانی، كە پۆخی سەردەم دەخەنەرۆ: ئازادیی تاكەكەسی و كۆمەڵایەتی، دیموكراسی وەك شێوەیەكی سیستەمی سیاسی، عەقڵی زانستی لەبەری عەقڵی ئەفسانەیی خورافی، قولكردنەوێ ئالوگۆپی پۆشنییری نیوان ئەتەوكان، گۆززانەوێ ئازادانەي تەكنۆلۆژی و مەریفە، كۆتاییەنان بەو پێكدادانانەي مرقۇلانە لەبەر ھۆی پەنگرتی، نەتەرەيەتی، ئایینی، توخم یان ھزری لێك جیادەكاتەرە، ڕیزگرتن لە مافی ھەموو كەمایەتیەكان جا سروشتی خۆ دەریبەنی ئازادانەي ھەرچۆنێك بێت، بەرپەرمانیكردنی پەوتی عەسكەرتاری و دانانی بە تاوانێكی دژی مرقۇلايەتی و دوپاتكردنەوێ ھەموو ئازادییەكی داھینان بێ ھیچ سنوور و كۆسپێك.

ئەم كۆلەكە ژێواریانەي پۆژ لە دواي پۆژ دەگۆرێن بۆ بەھای مرقۇلانەي گشتی لەنیو كۆمەلەكە مرقۇلايەتیەكاندا، ئەلەترناتیفی بابەتی و واقعیین بۆ دەمارگیری ئایدیۆلۆژی و نەتەرەيی و توخمەكان كە قۇناغی پێشوو گەشەكردنی مرقۇلايەتی پەنگ كەردبوو. ئەمەش، بە پێچەوانەي ڕاچیتە ئایدیۆلۆژییەكانەرە، شتێك نییە جگە لە ھێماكردن بۆ واقعیك كە گۆرینی گۆرندراو بە توانای ھزری داھینەرەو بۆ دۆزینەرەي بەرھەوامی وەلامەكان لە ملەلانێكانی خودی كۆمەلەكەدا. لێرەدا حەقیقەتتەكی دېكە لە میژوودا دەستپېندەكات، نووېش یەكگرتنی مرقۇلايەتیە بە گشتی لەپيناو خۇزگارگرتدن لە خراپەكارىيەگانى رابردوو و خەيالپلاويەگانىو دانانى داھىنان بە پرۆسەيەكى ھەملەلايەن كە بايەخ بە ھەموان دەدات. تەنیا لێرەدا، لەسەر ئەم كێشومرە نوێیە، پێویستە داھینەرەكانی خۆرەلات و خۆشناو دەستبەدەن تەرەكانیان بۆ شكاندنی ئەو قفلانەي تەرەكانی میژوو دانەخەن. تەنیا لێرەدا ڕێگە بەرھە ئەر نوێكارییە دەستپېندەكات كە ھېشتا واق وەرماو لە بەرھەم ھووناكیە تەرەكەیدا پراوەستاوین.

* * *

لە نووسینی نوێی ئێمەدا، ھەمیشە مانا و ھێماكانی نوێكاری و زەرەیەكەي لەسەری رادەروستێ بە ھەلە لێكدراونەتەرە. وەك چۆن لە سیاسەتدا ئایدیا جلوبەرگی پەمەن

لەبەردەكات و خۆی بەسەر واقعەتەدا دەسەپننن كە نامۆیە پێی، ئاواش عەقلى
 عەرەبى هیچ پێگەیهكى لە بەردەدا نەبوو جگە لەوەى نوێكارى بگۆپى بۆ بێتێك كە لە
 پەرستگاگەيەومو لە بەرزىيەرە دەروانیتە ژيان. ھەموو دەزانین بێتەكان ھىچ بەھايەكى
 بەكردەويان نىيە، لە پێگەى ئەو خەيالپلۆيىيەرە نەبێ كە لە ناخماندا دەیتەقیننەرە.
 ئەوەى وا ھاياتووين ناوى "ئایدیۆلۆژیا" ی ئی بنیین. بۆگومان ئەو نوێكارىيەى
 گرێدارە بە ناخى بزوتنەوێ ژيانەومو دەربەرى ناوەرۆكى مێژووە شۆرشگێرترین
 ھیزە بۆ تێكشكاندن خەيالپلۆيى و ساختەكارىيەكان، لە پێگەى نوێکردنەوێ
 بەردەوامى مانای خودى پێشكەوتن و خودى خۆيەرە، دەشن مەسح بکړیت و لە کاتى
 چاومەلەنەدا بەرامبەر دیمەنێكى چەوت بگۆردریت بۆ گالته جارى. نوێكارى لێرەدا
 ئەو پرسىيارکارە تەلیسمایەيە كە ئویژۆن کردیە چارەكانى تیتانباى خەوتووە، لە
 شانۆنامەى "خەونى شەرى ھاوینە" ی وایەم شەكسپیردا، بۆ ئەوەى كاتى لە خەو
 ھەلەستى خۆشى بوئ. وەك چۆن لە كۆمیدىيە شەكسپیردا ھوودەدات، شاعیر
 نووسەرە نووستوگانەمان كە نوێكارى تەلیسمای كراوەتە چاویان، بەدەختانە
 كاتێك چاویان بەو جۆرە ھەلەنە كە ھەموو بیاپانەكانیان تەنێبوو، ھێلینا ناسا كە
 عاشقى دیمیتریۆس بوو، كەوتنە ئەوینیانەرە:

"من تۆگە سەگەگەى تۆم دیمستریۆس،

ئەگەر لێمەدى زياتر ھۆگرت دەم

وەك تۆگە سەگێك بەم، لێم بەد، ڤاقت لێم بێتەر، ئەشكەنجەم بەد،

بەلام ئەمیا ڤلگەم بەد ڤسواگراوانە دوانگەوم."

ئەو جۆرەكانى بە درۆژاى ماوەى ڤاڤردوو زالبوون بەسەر مێشكى ئەو نووسەر
 شاعیرانەدا كە گرێداربوون بە نوێکردنەوێ ھزرى عەرەبىيەرە، ھەمیشە وێنەيەكى
 ساختە بوون لە دووچاوى سىحەر لێكراودا كە لە تارىكى واقعەدا جگە لەو شەبەنگانەى
 خەيالپلۆيىيە پەیمانامیزەكان بە دواى خۆدا ڤادەكێشن شتێكى دیکە بەدیناكن.
 نووسەرى ئێمە، بە شىوہیەكى خراپتر لە ھێلینا، كەرامەت و تەنانەت شەرمى
 نووسینى لەدەستداوە بۆ پێژم یان سەرۆك یان حیزب یان جەماوەر یاخود ھەر
 بانگەشەكارێكى دیکەى نیشاندراوى بازار، كە ھەموو وزەكانى مێشكى خۆى
 دەسووتێنن بۆ ئەوەى كار لە ھەست و سۆزبكات و ھانماندات بۆ گریان بۆ خۆمان
 یاخود بۆ خۆشانمان بۆ جۆنەدان بە بۆشایی. خراپترین دیاردەيەكیش بۆشێ مەرف
 لە نووسینى ئێمەدا بەدیبات، وردپروشى سۆزكارانەيە لە گوتارەكەیدا، بە تالیەتى لە
 مەزنى و نازایەتى دل، بۆیە سەختە ئەو بە جیدی سەیربەگەین كە شاعیر یان نووسەرى
 ئێمە دەردەبێن. چونكە لە بنچینەدا خودى خۆى كامل نىيە نووسینەكەشى

پێژم یان سەرۆك یان حیزب یان جەماوەر یاخود ھەر بانگەشەكارێكى دیکەى نیشاندراوى بازار
 نووسەرى ئێمە، بە شىوہیەكى خراپتر لە ھێلینا، كەرامەت و تەنانەت شەرمى نووسینى لەدەستدا. بۆ

نامېزېنکه بۇ گېرمان به دواي ناوبانگي و پارهداريدا نهك سمرچليكه بۇ نازادي، جا گمشتهكه چەند سەخت و قورسيش بېت.

له راستيدا گميشتنه هاوكيشهيمكي راست و دروستي نيوان هملوئستي سياسي- كۆمهلايهتي شاعير نووسەر بهرامبەر به سەردەمهكەي و هملوئست بهرامبەر به نووسين دوشن زۆر پوون نهبيت، لهبەر ناكوكيهكي ناويتيمي كه ههميشه له تەمومژيدا پيكنيت. هيچ كەسيك رينگه له شاعير ياخود نووسەر ناگريت هملوئستي سياسي بهرامبەر به سەردەمهكەي هەبيت، بهلام ئەم هملوئسته له دەرەوهي هەموو حسابگردنك نيبه. چونكه نووسەر ياخود شاعير (ليزهدا تەنيا باسي بولري كاري سياسي دهكەين) ناشن پاشكوي دهمهلاتيك بېت كه لەسەر بناغەي سەركوتگردن دامەزراين ياخود هي هيزيك بېت كه دؤي نازاديبه، جا بهمانه ئايديوئوريبهكان هەرچيهك بن، چونكه هملوئستينكي وهما له سەرماتاره ناكوكه لهگەل هملوئستي ريزبهراڤهتي نووسيندا، ئەريش ئەوهيه كه شاعير ياخود نووسەر ويزدانى ميژره نهك ناميزيك لهنيو ميژرودا، واته ميژرو رزگاردهكات له خەيالپلاوييهكاني خوي. ليزهدا پيويسته نووسەر ياخود شاعير له كاتى كارپيگردنى سياسەتي پوژانەدا، تەمانەت كاتيك گريندراوي هملوئستينك دەبن كه به شوپشگيرانهتي دهزانن، دەرک بهوه بکات دوشن ئەو هملوئسته سودبهخش و به كەلك بېت، بهلام هەر ريزهيسي دەبن، وهك هەر شتيكي ديكي ژيان گيرودهتي نيشكاليهته تايبهتیهكاني خوي دەبن. هەروەها نووسەر يان شاعير ناتوانن کرداری سياسي بەريزکاتوه بۇ ناستي يوتوپيا، چونكه ئەم جوړه پهقينه ئەو پهينهيه كه خوراک دهاته دارى تاوانکاری. لەو ساتهوهختهدا كه پهقيني سياسي دهگوريت بۇ هملوئستينكي پهيامبەرانهتي دهمارگيرانو خاوهني گشت حەقيقهتەكان، پوچ پردهبېت له زيل و نووسەر يان شاعير به پيويست دهبيتكه جەلادينكي ديكه، چونكه ناتوانن جگه له هوشيارى ساختهکارانه بهرامبەر به نازادي شتيكي ديكه بخاتهروو، لەدوا ئەنجاميشدا ئەو مروفينكي ساويلهكەيو بهمهري بينين له دەستدهات، ئەو بهمهريهتي بهبن ئەو هيچ هونەرنك بووني نابن.

ئيمه، لەبەر ئەوهي سواري پشتي پلنگ بووين، ناچارين باسي هملوئسته سياسيهكان بکەين، بهلام نابن تووشي ئەو خەيالپلاويه بين كه شيعر بگورين بۇ سياسەت و يوتوپيا بکەينه واقع. چونكه نووسەر يان شاعيرى راستهقينه زياتر له كەسانى دى دەرک به نيشكاليهتي گهوهري بووني مروفايهتي و ئەو شوينهواره دهكات كه هملوئستي سياسي نيوهناچل لهنيو ئەو نيشكاليهتهدا داگيردهكات. ههميشه پرسيار: پرسيارى سووتينەر، پووبهرومان دهبيتوه: ئيمه بۇ ليزهين؟ ئەمانه هەموو لهپاي چي؟ ئەوهي ليزهدا گرنگه وهلامهكه نيبه، بەلكو پروناكيسي خودي پرسيارهكهيه،

هيچ كەسيك رينگه له شاعير ياخود نووسەر ناگريت هملوئستي سياسي بهرامبەر به سەردەمهكەي هەبيت، بهلام ئەم هملوئسته

له دەرەوهي هەموو حسابگردنك نيبه. چونكه نووسەر ياخود شاعير ناشن پاشكوي دهمهلاتيك بېت
كه لەسەر بناغەي سەركوتگردن دامەزراين ياخود هي هيزيك بېت كه دؤي نازاديبه

بۇ ئەۋرى مەۋى شۇڭىڭىز بىت، دەپن پزگارمانىڭات، نەك تەنيا لە روۋى كۆمەلەپتەۋە، بەلگۈ لە روۋى ھۈزۈ پۇخشەۋە،
 ۋاتە ئەۋ كەسەپە كە ھەلخەلەتاندن و خەيالىلاۋى رەئدە كاتەۋە پەردە لە روۋى ساخە كارىيەگان ھەلدەمالىن

ئەۋ پوۋناكىيە گەردوۋنىيەى دەپىرژى بەسەر كىردەرە پۇژانەكانەمانداۋ سىنورە
 راستەقىنەكانىيان بەدەدەكەين و دەكەۋىتە سەرچاۋەكانشان و لەۋ سىرپوۋنە
 ھەلماندەسىنىن كە خەيالىلاۋىى سۈبارەۋەۋ دەيخولقېنىن. نوۋسىرىان شاعىرى
 راستەقىنە ئەۋە رەتدەكاتەۋە ھەلخەلەتاۋ بىت، جا ھەر جۇرە فرىۋدانىك پوۋبەپوۋى
 بىيىتەۋە، ئەگەر ھەلخەلەتاۋبىت، ئەۋا لەبەر خەۋشەپەكە لە داھىنانەكەيدا ياخود بەر
 لەمەر شتىك خەۋشەپە لە ھوشيارىيدا بەرامبەر بە داھىنان، ۋەك پۇرسەپەكى
 پزگاركردىنى بىنەپەتىيەى مەۋى و ھەزەكەى. ئەگەر شاعىرىان نوۋسىر
 ھەلخەلەتاۋبىت، ئەۋا ئىمەش ھەلخەلەتېنىن، ئەمەش بە ھۈى ھەزەكەۋە كە بەرەۋ
 كۆپلەپەتى دەمانبات، جا ئەگەر بە زەمانى فرىشتەش بدۋى بۇ ئەۋەى ھەلخەلەتاۋنەين،
 پىۋىستە پۇخ و ەقلمان لەۋ خەيالىلاۋىى ھەستە موبتەزەلەنە پزگارېكەين كە بە ناۋى
 پەيامە ساخەكانەۋە مەۋى دەكەنە بكوژو كوزراۋ، لەۋ كاتەدا كە ھەمەۋ تەپلەكانى
 خۇيان دەكوتن و خۇيان ۋەك پزگاركارى مەۋىيەتى بىنەرمەتان دەخەنەپوۋ كە دەپن
 قوتارىكرى، گرنگە ئەۋ تەلەنە بېيىرۇن كە لە دارىستانەكاندا نراۋنەتەۋە: ھېچ
 بەھەشتىك ياخود دۇزەخىك چاۋەروانمان ناكات، چونكە ئەۋ دوانە ھەمىشە لە
 دېمەنىكدا لە تەكماندا بوۋن و شتىك سىنورەكانى نىۋانىيان تىكەشكېنىن كە پىنى
 دەلېن بوۋنى مەۋىيە. رەتكرىدەۋەى تەلەكەبازى ماناى ئەۋمەپە ئەۋ پەۋزەپە سۇزنانەپە
 لە كىردەرەكانشان دامالېن كە سىياسەت و بەھاكەنى بەكارىردىنى پۇژانە، لەژۇر ناۋى
 ناۋبانگى و پالەۋانكارى ياخود پايبەرزىدا، دەپكەن بە بەرىدا. ئەۋ سەركرەمەپە بە
 ھۈى لوتبەرزىۋ لەخۇبايىپوۋنەۋە ھەلدەمالىسى، لەبەرەۋەى سۈستىكرى
 سەربىلندىيەكى رېزىپەرە، جگە لە نۇن كىشۋىتىكى شايدىنى گالتەپىكرىدەن ھېچى دېكە
 ئابىن، ئەۋ شاعىرەش كە بە مەبەستى بەناۋبانگىۋون قەسەدەكانى خۇى دەۋوسىن، ئەۋ
 بىنەرمەتانەپە زىاتر دەكات كە دىناى تەنىۋەتەۋە. بۇ ئەۋەى مەۋى شۇڭىڭىز بىت،
 دەپن پزگارمانىڭات، نەك تەنيا لە پوۋى كۆمەلەپتەۋە، بەلگۈ لە پوۋى ھۈزۈ
 پۇخشەۋە، ۋاتە ئەۋ كەسەپە كە ھەلخەلەتاندن و خەيالىلاۋى رەتدەكاتەۋە پەردە لە
 پوۋى ساخەكارىيەگان ھەلدەمالىن، جارىكە بە ھۈى ھوشيارى بەرامبەر بە ژيان و
 كۆپىنى ژيانەۋە بە شىۋازەكانى خۇدى ژيان، جارىكى دېكەش لە رېگەى ئەندىشەى
 مەۋەلەكانەۋە، ۋەك سەرچاۋەى ھەمەۋ داھىنانىك لە مېژوۋدا.

* * *

ھەمەۋە دەپن خۇ لەۋ تەلەپە بەدوۋىگرىن كە گەلېك جار زۆرىيەى شاعىرو
 نوۋسىرەكانمانى تىكەۋتوۋن. پىۋىستە دەرەك بە جىۋاۋازى نىۋان كارى سىياسى
 ھەستېكرەۋ و كارى داھىنان، گەۋتەى ۋاقىع و گەۋتەى ئەندىشە بىكەين، چونكە

ئىدەگەن كە دەيدۇ شىتتىكى بەھادۇرمان لە پىنگەي درۋىدەكى خۇنناۋىمە پى بلى؟

ھەرىكەتلىك خاۋەننى مىكانىزىمى تايىپەتلى خۇيەتلى. لە كاتىكدا كارى سىياسى گىزىدارى ئەۋەتە كە پۇرۇشە لە مېژۇدۇر خەيالىلاۋىيەكان دەئاخىنى ھەمىشە ناكۇكىەكان، پەقەتلەن ۋە تەقىنەۋەكان لەخۇدەگىرى ۋە قوربانىيەكان دەخاتەرە، چۈنكە ھۇشيارىيەكى ئايدىۋالۇشە قايىلى بۇگەن بوۋە، جا لە چىركەساتىكى دىيارىكارلۇدا چىند شۇپشگىرانە خۇ بىنۇنى، كەچى داھىنان لە ھونەردا لە ئاسۋىيەكى دىكەي قىسەكردنەۋە ھەنگاۋەلدېنى، ئەرىش ئاسۋى خەۋنى مۇقايەتە، چۈنكە ھەر دۇزىنەۋىيەك پىرە بۇ دۇزىنەۋىيەكى دىكە. واتە لىزەدا ھىچ وىستەگەيەك نىيە بۇ ۋاۋەستان، بەلكو جىگەيەكە بۇ پىياتىپىرپوۋن ۋە دەرەك بەۋە دەكرى لەم گەشتەدا كە لەندىشە ئاراستەيدەكات، ھىچ كاتىك گەيشتەن لە گۇپى ئابى: ئىمە شۇپشگىر نىن لەبەرئەۋى ھەنوكە بەرمەنگارى دىكتاتورىك دەپىنەۋە بۇ ئەۋى سەبىنى دىكتاتورىيەتى خۇمان دامەزىننى ۋە بەناۋى پرىنسىپە ۋاگەيەنراۋەكانەۋە ئەۋانى دىكە بچەۋسىننىنەۋە، بەلكو لەبەرئەۋى ئىمە ھەمىشە لەگەل قوربانىيەكانداين، لە ۋاۋەردو ۋە داھاتۇشدا- بەم ۋاتايە، دەپى دۇى پۇرۇشە سىياسىي تايىپەتلى خۇشمان بىن، ئەگەر لە داھاتۇردا بۇگەن بوۋ- ھەۋەدا دۇى ھەۋو ئەۋانە بىن كە جلوبەرگى پەرى دەپۇشەن (ئەمە ئەگەر فرىشتە لە بنچىنەدا جلوبەرگ بپۇشەن) ۋە بانگەشەي ئەۋە دەكەن تاقە پىزگاركارى مۇقايەتەن. كوتەي داھىنان ھەمىشە كوتەي دۇزەرىكە كە خۇي لە ئازاردا دەھىنەتەدى. لىزەدا پىۋىستە ھەقىقەتلى ئەۋ دۇرۇشەش بىخەنەۋەۋ كە زۇرەيى نوۋسەۋ شاعىرەكانمان تەلەكەبازى پى دەكەن. ئەۋانەش باسى ئازادى دەكەن، بەۋەم ئازادى لە ۋانگەي ئەۋانەۋە تەنبا ۋەشەيەكە ۋەك ۋەشەكانى دىكە دەشە ۋاتاي كۆيلەيتىش بگەيەنى، مادام ھەر ۋەتەيەك پىياھەلدان ياخۇد جۇنۇدە. لە ھەقىقەتدا كارىكى زۇر ترسناكە لە ۋاقىيى ئىمەدا خۇدى جەلەۋەكان زىاتر بانگەشە بۇ ئازادى دەكەن. قەيناكە، ئەۋانە لەپىناۋ ئازادىيى زىاتر بۇ نەجامدانى تاۋان ۋە خۇننەشتىنى زىاتر بەردەۋامىدان بە چەۋساندەۋى خۇنناۋىدا شەپدەكەن، بەۋەم ئەگەر ئىمە لە ماناي سىياسى ئەم جۇرە شىۋاندە ئاشكرايە بگەيەن، ئەۋا چۇن لە ھەلۋىستى شاعىر ياخۇد نوۋسەرىكى خۇمان تىدەگەيەن كە دەيەۋى شىتتىكى بەھادۇرمان لە پىنگەي درۋىيەكى خۇنناۋىمە پى بلى؟

لە پاستىدا بەھاي شىعەرى ئەۋ شاعىرانە "نۇيكاۋ تەقلىدى" بە تۋاناي بەرەھەيىنانى ھەۋو ئەۋ بىندەرتەنە دىيارىدەكرى كە مېژۇۋى ئىمەي تەنپەۋەتەرە، تەننەت بەيى ئەۋى زاتى ئەۋەيان ھەيى بېۋاننە دەستەكانيان كە بە خۇننى قوربانىيەكان سۈرپوۋن.

ئەگەر ئىمە لە ماناي سىياسى ئەم جۇرە شىۋاندە ئاشكرايە بگەيەن، ئەۋا چۇن لە ھەلۋىستى شاعىر ياخۇد نوۋسەرىكى خۇمان

به لڼكو نهوړه په نهوړه ډېټېكړيتمه له خرمتمې هېچ مهسله كېدا بگرته فرمانېر

مهسله كې لږه دا نېا نهوړه په نهوړه ډېټېكړيتمه كې داهينان فرمانېر ډېټ لاي هر دمه لايك

مهسله كې لږه دا نېا نهوړه په نهوړه ډېټېكړيتمه كې داهينان فرمانېر ډېټ لاي هر دمه لايك، به لڼكو نهوړه په نهوړه ډېټېكړيتمه له خرمتمې هېچ مهسله كېدا بگرته فرمانېر. لڼمه ماناي نهوړه په شاعر يا خود نووسر بڼه شبكېن له په يوهمنديكړدن په مهسله كاني سردهمه كې كؤم لگه كېهوه، به پنجه وانوه دمانه وې نهو قوليه ته تاييه ته ي پښه خشين كې داهينان له ناخي خوږدا ه لگړتوه، نهو قوليه ي پنجره يه ك له بهر دهماندا دهكاتوه، بؤ نهوړې ډېوانينه ديمه نيكې فراوانترې بېرهمان. كاتيك داهينان دهيتكې فرمانېرې هر مهسله يه ك، چا نهو مهسله يه چمن داياب ډېټ، نهوا به پيوست سړساوليكې دهكات و له دواڼه نجاميشدا نهو زويه له دستهدات كې پيوسته له سړې راوهستن. بهاي نهوړه چيپه له شيعردا شتيك بلين كې دهشې له گوتاريكي پوژنامه نووسيدا ډيرچرين؟ بهلنې! دهشې قسيده كانهان ډېر باره ي هر بابتيك بن، به لام به مېرچي شتيك بلين كې جياوازه له وتې به كارېراو و بهر له هر شتيك نهو توحه شاراواڼه بدوژينهوه كې وتې ناساي ډېركيان پي ناكات، مېهست نهو توحه نيه كې چه مكي سوودي همنوكيې رته دهكه نهوه له پيناو بهر ژه وهندي قولتدا كې له دواڼه نجامدا مړولانتر و شوږشگړانه تره. نېا داهينان شوږشگړانه يه، چونكه جگه له هموو شتيكاني ديكه دهكه نهو نيو بزوتنه وې خودي ژيانه مو دهشې پوژي دواتر بهاي خوږيان له دهستېدن. له كاتيكدا داهينان هر تواناي نهوړې نيه مړوف و نايدياو همت و سوزه كاني خلك بگړي، به لڼكو كارگرېش بمينيتمهوه، تنانته دواي چمندين سدهش. تاكو نيمړو نيه هوميرؤس، شهكسپېر، مونهي و ديستوفيسكي دهخوږننه مو ليوه يان فيرده يين، كېچي ناپليون و هتلسو ستالين جگه له قوربانيه كان هېچي تران جي نه ميشتوه، نهگرچي خاوهني هزاران شاعر بوون كې به كردار هكانياندا هلياندهدا؟ بيگومان جياوازي نيوان گوتې شيعري و ناشيعري نېا له شيوازي گوتې ډېر پښدا نيه (واته مهسله كې له جياوازي زماڼي بريده داردا نيه، وهك شاعر هكان تېده كېن)، به لڼكو له پوځدايه كې گوتيه كې دهكات گوتې شيعري، نه مهش پوځي كې جارېك له سر شكاندنې سنوړه باره كاني ډېر بهرې نايدياكې دده مېرؤي جارېكي ديكه له سر ته قانندنه وې خودي نايدياكې بؤ گمېشتن به پووناكي چرېوه وې ناوه وې. بهر جوړه نايدياكې له بهكاره يناني پوژانده ناساي دهې و له گوتې شيعريدا رېزېرډې و تيفيدهكات بؤ نهوړې بگاته پانتاي نهوړې دي، پانتاي شيعر. همدې بېر له سړوشدا به بېرهمانې ديكه نهچن، به تاييه ته كې به چاو سېريانده كېن، به لام كاتيك به زېرميڼي تاييه ته سېريانده كېن ډېنگه تليساوړه سېنچراكي شه كاني خوږيان دهخه نهوړو. نهو زېرميڼه تاييه تيانه نهو

چارانمن که شاعیر به هویانوه دهروانیتته بابتهکهی خوی، بهین نههش همیشه
بهردهوامدهمین لهسر ناخاوتن سهبارت بهر بردانهی بهردهوام بینیومانن. نههش
پهژسهیهکی بیزارکهره شایانی قیزلیکرنهوهیه.

* * *

گرفتهکانی نوئیکاری له نووسینی ئیمهدا ئالۆزتره له گرفتهکانی نوئیکاری لهسر
ناستی سیاسی یاخود کۆمه‌لایهتی، هه‌لویستی شاعیر یاخود نووسهریش
تعموزاوتره له هه‌لویستی سیاسی له‌مه‌ر نوئیکاری، چونکه ناچاره دهرک بهر ناسته
جۆراوجۆرانه بکات که مامه‌له‌ی له ته‌کدا ده‌کات. ئه‌و ده‌شن له چرکه‌ساتیکدا دیلی
ناقاره هزریو سیاسیه باوه‌کانی خۆمان بێت سه‌بارت به نوئیکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگه، که
جگه له خه‌یالپلۆزی نوئیکاری شتیکی دیکی به ده‌ست نه‌هیناوه. ئه‌مه مانای ئه‌وه‌یه
ده‌بین هۆشیارییه‌کی قوڵی هه‌بێت سه‌بارت به مانای نوئیکاری له‌نیۆ کۆمه‌لگه‌و له
پۆزگارکه‌یدا، نه‌هش له ڕنگه‌ی له‌ناویردنی خراپه‌کارییه‌کانی دیلینی لێزه‌و له‌و له
پیناو نوئیکارییه‌کدا که پشت به ڕه‌تکردنه‌وه‌ی وێنه‌ی خودی نوئیکاری ده‌به‌ستن.
لێزه‌دا شاعیر یان نووسهر له مه‌ترسیی قوتاری نابێت، چونکه ده‌شن وه‌ک زۆریه‌ی
شاعیره‌و نووسهره‌کان ئهرکی سیاسی گۆشه‌نیگا کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیو ئهرکی داهینان
تیکه‌ل به یه‌ک بکه‌ن. واته‌ ده‌بین دهرک به سروشتی تایبه‌تی کاره‌که‌ی خۆی بکات، به‌لام
بێ ئه‌وه‌ی ئه‌وه له یادبکات هه‌ریه‌کێک له‌و دوو ئهرکه‌ له هه‌مان کاتدا ئهرکه‌که‌ی دیکه
پۆشنده‌که‌توه. ده‌شن ئه‌مه هه‌مما بۆ ڕنگه‌ی گه‌یشتن به نوئیکاری له نووسینی ئیمه‌دا
بکات، به‌لام مانای نوئیکاری له نووسینی ئیمه‌دا ناگه‌یه‌نی، که گرێداره‌و به‌ خودی
په‌ژسه‌ی داهینانه‌وه‌و په‌یوه‌ندی هه‌یه به هه‌ستیاری شیعری یان هونه‌ری شاعیر یان
نووسهره‌وه، به‌ ئه‌زموونی که‌سینی و قوڵی هۆشیارییه‌وه به‌رامبه‌ر به‌ بوونی
مرۆڤایه‌تی و میژووی ئه‌و ساته‌وه‌خته‌ی تیایدا ده‌ژی، به‌ هۆشیارییه‌وه به‌رامبه‌ر
شیوازه‌ کۆمه‌لایه‌تی و هزریو سیاسیه‌یه‌کانی ڕووبه‌په‌یوه‌بهنه‌وه، به‌ توانای
مامه‌له‌کردنی ڕه‌خته‌گرانه‌ی که‌له‌په‌وره‌وه، به‌لام له هه‌مان کاتدا په‌یوه‌ندی به‌ هه‌ستی
ناهه‌کی و داهینانه‌یه‌وه هه‌یه، به‌ وه‌ی ته‌لیسمای مات له‌ناو زمان و ئه‌و شیوازه‌دا
که مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵدا ده‌کات یاخود ده‌یانخولقینن و به‌ر له هه‌موو شتی که به‌ ڕاده‌ی ئه‌و
ئازادییه‌ی له نووسینه‌کانیدا ده‌یه‌یتته‌ناوه.

ئالیه‌دا چرکه‌ساتی حه‌قیقه‌ت له‌مه‌ر نووسینه‌کاندا ده‌ستپێنده‌کات که ده‌یه‌وئ
شتیک بلیت ئینتیمای بۆ گوته‌ی نوئیکاری هه‌بێت له پۆزگارکه‌ماندا: شاعیره‌و نووسهر
ده‌یانیه‌وئ چی بلیت؟ به‌هه‌ی ئه‌وه چییه‌ که ده‌یلتین؟ چ پانتاییه‌ک ده‌کهنه‌وه
له‌به‌ر ده‌ماندا؟ ڕاده‌ی ئه‌و ئازادییه‌ چییه‌ که ده‌یه‌خه‌نه‌په‌و؟ ئه‌مانه‌ په‌رسیارگه‌لیکن له‌

گرفته‌کانی نوئیکاری له نووسینی ئیمه‌دا ئالۆزتره له گرفته‌کانی نوئیکاری لهسر ناستی سیاسی یاخود کۆمه‌لایه‌تی،

هه‌لویستی شاعیر یاخود نووسهریش تعموزاوتره له هه‌لویستی سیاسی له‌مه‌ر نوئیکاری

کاتی خویندەنەوی هەر کارێکی دامێنەراندە پووبەرپوو مانەبنەو، بەلام نابێ زیاد لە پێویست وەک پەخنەگر یان خوینەر ماف بەدەینە خۆمان بۆ داوەرێکردنی ئەو نوێکارییە کارێکی دامێنەراندە دیارێکراو لە خۆ ئەگرێ. بۆ ئەوەی پەخنەگر یان خوینەر شایانی ئەم مافە بێت، پێویستە خۆی پۆشنێرییەکە لە سەرلێشێوانە باوەکان پزگاریکات و ئەو پانتاییە نوێیە بەدیبات کە لە بەردەممان دەیاتە سەر گازی پشت، مەبەست پانتایی نوێکارییە، ئەمەش مەسەلەیک نییە هەمیشە دلتایین بەرامبەری. ئەمە مانای ئەوەیە، ئەو بە هەلە تیگەیشتنە لە نووسینی ئێمەدا پووبەرپووی نوێکاری دەبێتەو، دەرپێ ئەو بەهەلە تیگەیشتنە کە چەمکەکانمان سەبارەت بە نوێکاریی هزری کۆمەڵایەتی دەیفەنەو و جارێکی دیکە یەگرتوویی و هەمەلایەنی نایدیای نوێکاری، وەک پڕۆسەیک کۆمەڵایەتی کە هەموو شتێک لە ژياندا دەگرێتە خۆی سڕوشتی خۆی ئەکات بە بەریدا، دووپاتەمکاتەو. جا لەبەر ئەوەی نوێکاری کۆمەڵایەتی ئێمە هێشتا خۆی نەدۆزیوەتەو، بۆیە نوێکاری لە نووسینی ئێمەدا گرێدارای سەرچلەکانی شاعیر و نووسەرمانیەتی، کە هەریەکەیان خواستیکی تایبەتی بەرامبەر بە نوێکاری دەخاتەروو و زۆرجار خواستی ناقارە سەرلێشێوانەکانە لەسەر پێگەی پووبەرپووی نوێکاری، بەلام دەشن ئەمە کاتی بێت، چونکە میژوو زیاتر لە جارێک ئەوەی دوپاتکردۆتەو (لە گۆرانکارییەکانی دوازی خودی خۆرەلاتی ئەوروپا)دا کە نووسەری راستەقینە هەمیشە لەگۆڕێدەبن، بەلکو گەردەلولەکان دەیفولقێنن، ئەگەر لە سەرەتادا ئەنگلی کز بنوێنن، ئەوا لە کۆتایییدا سەرەتایی نەتەویەک بە ناگاوە دەهێنێتەو. بێگومان گەرمی ئێمە لە ئێستای داهاوتووشدا لەسەر ئەم هیواوەیە.

سەرچاوە

ئەم بابەتە لە ژمارە 51 / سێتەمبەری 1992 ی گۆڤاری "ئەلەقە" ی ئەندەمیدا بڵاوکراوەتەو

بە دەستکارییەکی بچووکەو وەرمانگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی.

سەرچاوی نەتەویەکان بە ناگاوە دەهێنێتەو

گەردەلولەکان دەیفولقێنن، ئەگەر لە سەرەتادا ئەنگلی کز بنوێنن، ئەوا لە کۆتایییدا

میژوو زیاتر لە جارێک ئەوەی دوپاتکردۆتەو کە نووسەری راستەقینە هەمیشە لەگۆڕێدەبن، بەلکو

فول ماى

دلى داىك*

۱. مەبدولكەرىم شىخانى

ئۇلار سەرسامىيەكى لە پادەبەدەر داىگرتىبوو.. تازە مۇلەتى ئەۋەى پىندرابوو كە بچى بۇ بىنىنى ئەۋەندالەى كە كىرەبۇۋىيە كۆپى خۇى. ھەموو ھاورىكانى لە مىلىشىيائى ئاۋايىيەكە ئەۋەيان زانىبوو ۋە ھورەيان لىندابوو ۋە پىرسىيارىيانىان دەكرىدو دىيارى زۇرىشىان پىندابوو. ھەرىكە دەۋىيىست شىئىك پىشكەش بە ەندالەكە بىكات. يەككى كىتەلەيەك شىرى خەست: "ەندالەكە لە ەن زىاتىر پىۋىستى پىنى دەۋى ەن (مانىۋىل)^(۱) م بەسە. يەككى دىكەش پارچە قوماشىك كەلە پاراشوۋتى گوللەى ۋوئاككردەۋە كىرەۋەۋە: "بۇ ئەۋەى سەرىانى پەناگاگەى بەھىزىت، چۈنكە كەشۋەھراگەى ناخۇش دەۋىت".

كچەكە تەنبا پىنكەنى ۋە ھىچى دىكە.. نەيدەزانى چۇن ۋەلامى ھاورىكانى بداتەۋە.. بە پەلە دىارپىيەكانى كۆكرەۋەۋە لە كاتىكدا دەۋىيىست شەۋەۋىيەكەى خۇى بشارىتەۋە، ئىنجا بە ۋىرايىيەۋە خەستىيە ئاۋ ھەگبەى بەستەكەكانەۋە دۋاى ئەۋە دەستى دايە چەكە ئۆتۈماتىكەكەى خۇى ۋەك نىشانەى مائىناۋايى بەرزىكرەۋە، ئىنجا بە سووك ۋە سۈلى بازى دايە نىۋەزە خەندەكەكانەۋە بەرەۋە ئەۋە دىيەى ئەۋە ەندالەيان بۇ بىرەۋە كە كىرەبۇۋىيە كۆپى خۇى.

تا چاۋ بېرى دەكرىد، دىيەكە بە پاستى چۇل ۋە ھۇل بوو. ئەۋە بۇمبايانەى فېۋكەى (ب 52)^(۲) كۆيىرانە فېنىيان دابوۋە خوارەۋە، ئەۋە زەۋىيىيانەى كەرتىۋەنە باكوۋى ھەۋراز سەۋرى كاتىيەۋە، كىرەبۇۋى بە بىۋىزىكى زۇر گەۋە. نە پىگا مابوو، نە گوند، نە ۋەۋە.. تەنەت رىيازو دارو دىرەختىش نەمابوۋ ۋە ئەۋە چالە گەۋرانەى كە لە ھەموو شۋىننىك ۋەك دەمى رەھەتى باۋىيۋەنەۋە، سوۋىۋىۋى، دەتگوت خۇىش. خاكەكە بوو بە ستوۋى دۈۋەل لىرەۋە لىۋى چۈۋىۋە ئاسمان كە نىشانەى ئاگرەۋەنەۋە تەقەنەۋە تازەۋە.

ھىچ شىۋەيەكى ئادەمىزاد لىۋى بەدى نەدەكر.. زۇر لە مېۋىۋە ھەموو رەنگ ۋە شىۋەيەكى زىان داخزابوۋە زۇر زەۋى چىدىكە خەللىكى لە پەناگاكانىان نەدەماتەنە دەر تاكو تەقە لە فېۋكەى دۈۋەن ۋە بەلەمى جەنگى بىكەن، يان لە كىلگەكاندا كار بىكەن ۋە بىرۋىۋە بەرەم بەيىن.

خاتو لاي بۇ مارەيەكى زۇر پىش ئەۋەى دەست بە گەشتەكەى بىكات بۇ پىشت بەرەى شەۋە بە ۋۇى ۋوئاك، ئەۋە مەترىيەى ھەلسەنگاندەۋە، بەلام ھەست ۋە سۈزى ھەلچۈۋى دايكايەتى لە دلىدا ئەۋە بەھىزىر بوو. گەلنىك بىرى لە ەندالە دەكرەۋە كە ھەلگىرتەۋەۋە كىرەبۇۋى بە كۆپى خۇى، ئەۋە كۆپى كە زىانى

خۇي خىستە مەترسىمۇ بۇ ئەۋەي پىزگارى بىكات و ھەر بۇ ئەۋەي ژىرى كاتمۇ، لە بەرچاۋى خەلكى مەمكى خۇي دەرھىناو خىسىە دەمىمۇ بەمەش لە شەرم و شىكۆي كىچىكى ھەژدە سالى تىپەراند كە ھىشتا ھاورىيەكى نەبوو. توخوا مافى خۇي نىيە كە خۇي بە دايك بزانىت؟ ھەئالە چەكدارەكانى وەك دايكىكى مەندالدار سەپريان دىكرود تىيان دەرۋانى و ھەر جارنىكىش لە سەردانەكەي بىگىر ابايەمۇ، لە ھەموو لايەكەمۇ پىرسىياري بەسەردا دەرۋانى. لە ھەموو پەناگەيەكەدا دەرۋايە باسى گەگەنى بىچكۆلەكەي بۇ بىكرەنايەمۇ بە دورو درىژى وەسقى دارەدارە كردن و چۆنىتى رۆيشتى بۇ بىگىر انايەتەمۇ. بۇ ماۋىيەكى زۆر كەوتە بەر تىرى قىسەي خۇش و نوكتەي ھەسەلمەكانى.. تەنەت جارنىكان يەكەك لە دەستە خوشكەكانى پىنى گوت مەندالەكە زۆر لە خۇت دەچىست.. سەپىرە تۆلە دايكىبونەكەت پىيەخشىۋە، دەپىن لە بن ھەنگەتەرە ھاتىتە دەرى."

ھەموو ئەمانە لە كاتى كىنومال و پاكرەنەمۇدا پوويان دا، ئەۋەي كە ئەمەرىكايىيەكان ناويان نابوو "پىئوانەبەندىي بەشى باكورى ناۋچەي بىچەك، يان چەك دامالراو". بۇ خۇئامادەكەرن بۇ پامالنى باكور، كەوتە بۇردومان كردنى و ھەر لە بەياني زومۇم، بىدۆزمو تانكە چەكدارەكان لەبەر تىشكى خۇر بىرسەكان دەھات. ھەموو دانىشتۋانى ناۋچەكە لە دىيەكانيان دەركران و بە پال لەنيو ھىليۇكۆپتەرانيان خزانەن و بۇ شوپىنى دورو پاگويزران.. ھاۋكات لەگەل ئەۋەشدا، باخ و كىلگەو خانوش خاپورو وىران كران. خۇ ئەۋەتەش كە بەرگرييان دىكرود، كەوتە بەر شالۋى دەستىژى تانك و ماشىنى چەكدارەمۇ. لەگەل ئەۋەشدا گوندەشپىنىكى زۆر توانيان بەرمۇ باكور ھەلەن و لە نەزىك لىن ھاي/ شەلخەيان بەست و كۆيۈنەمۇ ھەرنى ئەۋەيان دا بە ھەر پىگەيەك پىن لە زىيەكە بىپەرەمۇ.. ھەندىكان بە بەلەم، ھەندىكى دىكە بەسەر دەرۋەردۋى سەر ئاۋكەتو و تەنەت ھەندىكى دىكەشيان بە مەلە.

ئەمەرىكايىيەكان نەك تەنيا ھەر تىپى زەۋىيان كۆكرەبۆۋە بۇ ئەۋەكۆچ ۋەستەندە، بەلكو ھىزى ئاسمانى ئەمەرىكا و ئوستۇلى شەشەمىشيان دورو لە كەنارى دەرۋا كۆكرەبۆۋەمۇ بە درىژىي ھىلى بەناۋانگى /ماكانمارا/ پىگەي تۇپخانەيان بەھىزكەردىبوو. ئەۋەبوو لەپەرگرم و ھورپى تانك و زىپۇشان دەستىپىكرود بۇمبا ھاشەي ھات و گوللە تۇپ تەقەن، بە جۆرنەكە ئاگرو پۇلا بەسەر گشت كۆچكەردۈمەكاندا دابارىن و زۆريان لىكۆژدا.

بەلام خىتاتو (لاي) كە ئەۋەكە لەسەر قىراغى زى نۆيەچى بوو، دەستبەجى ھۇشدارىي دا "ئەمەرىكايىيەكان قەر دەخەنە ھاۋنىشتەمانىيەكانمان!" بە بەرزەتەن دەنگ كە بىتوانى، ھاۋارى كرد: "با پىزگارىيان كەين".

فەرمانى كورت درا:

كۆچكەردۈمەكان لە ھىلەكانى پىشتەمۇ ئامادەكەن..

سەربازەكانتان كۆك و تەيار كەن!

دەست بە تەقە بىكەن."

ھەموو لائە شەست تىرۈ پارچە چەكە دژە فېزىكەكان بە تەراۋەتى ئاشكرا بوۋىن و گوللە تۇپ و موۋشەك و بۇمبايان ھاۋىشت.

تەقەم ئاگرىاران يان بە خەستى دەست پىگىرد، بە شىۋەيەك كە پىگەي بۇ سەربازەكان خۇشكرد بگەن كۆچكەردەكان و يارمەتەيان بەن.

كە خاتو (لای) نىك قەراغى زىيەكە بۆۋە، قىزەي مىندالىك ۋەك بىمار لە جىگەي خۇي چەقاندې. كە گەپرايە مىندالىكى دەۋرۋەرى پىنچ مانگانى دۆزىمە كە لە تەنىشت دايەكە مردوۋەكەيەۋە كەوتبۇر. بە پەلە بەرزىكردەۋە بەرەۋ پەناگە چۆلەكەي بردو لەۋى لەسەر زەۋى دايىناۋ ۋەرسوۋپرايەۋە بېرات، بەلام مىندالەكە بەردەۋام دەگىريا. (لای) گەپرايەۋە پارچە قوماشىكى پەلەپەلەۋى تىۋە پىنچاۋ بە پىشتىنە سەربازىيەكەي توند لە كۆلى خۇي شەتەكى داۋ گەپرايەۋە بۇ شەپكردن.

شەپكە دوۋ سەعاتى خايناند. بە دىزىۋىسى ئەۋ ماۋەيە، مىندالەكەي ھەر لە كۆلى بوۋ. پېرىشكە موۋشەكەك بەر شانى كەوت، مىندالەكە خۇيىناۋى بوۋ، بەلام خۇشەبەختانە نەپىگرايىۋ. مىندالەكە زۆر گىريا، دۋاي ئەۋە خەوت. كە بۇ يەكەم جار لە ژيانىدا ھەستى بە گەرمىي ئەۋ لەشە گەرمە ناسكە كرد، ھەستى بە سۆزىكى دايكەيتى لە باسكردن ئەھاتوۋ كرد كە بەرگىر لە ژيانى مىندالەكە دەكرد.

كاتىك ھەمو شەتەك كۆتايى ھات، كەردىۋەۋ بە ئەسپايى خەستىە نىۋ سەندۋىقى ئازۋوقەۋە.. ئەۋسا لەپەر بە خەبەر ھات و ۋەك گىياندازىكى بە ئازار دەستى بە گىريان كرد. (لای) لە كاتىكدا لە ترسان ھىلىنىكى لىنچاۋ، زۆر شەكەت بوۋ، لەسەر باۋەشى خۇي پايەمزاندا: "بەكۆلەكەم ژىرەمەۋە، بىنەنگ بە لەبەر خاتىرى دايەك".

دەم و چاۋە بە تۇزۇ خۇل و بارووت پەش ھەلگەپراۋەكانى ھەقالەكانى بە پىكەنىنىكى زۆر گەشاۋە.

يەكەنيان كۆتى: "كۆپىكى بۇ خۇي پەيداكرد".

يەكەنيكى دىكەيان كۆتى: "كەكەم.. بىگە بە كۆپى خۇت".

ھەمو بۇيان دەرگەوت كە مىندالەكە لە بەياني زوۋەۋە ھىچى نەخواردەۋ. ژاۋەۋاۋ ھەراھەرا لەنىۋ پەناگەكەدا پروۋىداۋ ھەريەكە بە پەلە بە دۋاي شىردا دەگەپرا.

- "كارىكى زۆر ناخۇشە، ھەمو ئەۋ دايكانەي دەتوانن شىر بە مىندال بەن، پۇشتوۋن".

- "لاي.. تۇ دايكىت و دەپن پىگەيەك بۇ ژىرەدەۋەي بدۆزىتەۋە".

كۆرە لاۋىك بە ھەردوۋ لىۋى ۋەك دەنگى مژىن ملچە ملچىكى كرد، كۆنالكى (لاي) سوۋر ھەلگەپران. كە ھىچى لە دەست ئەھات بىكات، پروۋىكردە دىۋارو پىشتىكردە ئەۋان و زىنى كراسەكەي ترازاندو مەمكى نايە دەمى مىندالەكەۋە نەۋىش بە تاسەۋە مەمكەكەي گرت و گۆكەي مژى، بەلام كە شىرى ۋەگىرەكەوت، دەستى كەردەۋە بە گىريان.

ھەريەكەيان بە ئاۋمىندىۋە سەيرى ئەۋى دىكەياني كرد. پەناگا - چىشتخانەكە بەر بۇردومان كەوت و ھەموو كەلۋەپەلەكان تىكشكان. چى بىكرىت باشە؟ يەكەك لە ھەقالە كەچەكان لە سەربازگەيەكى نىك خۇيانەۋە گەپراۋە، سەربازەكان مەنچەلىك و ھەندىك شىرى رىشكيان دابوۋىە. كە مىندالەكە سكى تىزىۋو،

سەرى بە سىنگى تازە دايەكەكى كىردى خەمى لىكەموت و ھىچ نىشانەيەكى ترس و سازار لە پوخسارىدا نەما. گۇناكانى كە بە گەندەموويەكى نەرم داپۇشراپوون، رەنگىكى تازەيان وەرگرت. ھەريەكەيان بە بەزەبىيەو سەيرى دەكرى دەسبەجى ھەمويان قەسەكانيان بېرى پەناگا كە لە بىدەنگىدا ئوقم بوو، بۇنى شىرى تىكەن بە كۇنى ئارەقە لە ھەوادا بۆلۈپووە.

لاشەى بەنيادەمىك دەرگاي پەناگا كەى گرت، سەرپەلەكە بوو. بەسەر سوپمانەو پرسى:

"نەم كۆپوونەو يە بۇ چيە؟ ئەى ئازانن فېرۇكەى (ب-52) ستراتىژىيى بۆردومان دەكات؟"

كە مندالەكەى لە باوەشى (لای) دا بىنى، نەم ئىككى كىردى ھاتە ژۆرەو، ئىنجا دەستە زەكەانى بە چاكەتەكەى سەرپەو لە مندالەكە ئىك بۆو ھەردو دەستە بچكۆلەكانى گرت و بە نەرمى بە دەم و چارو پىشە زۆرەكەيدا ھىنا.

(لای) نەيوست سەيرى دوو چارە بە قولداچوكانى سەرۇكەكەى بكات كە ەك دوو ئەشكەوت وابوون دوو بازەى رەشيان لە ژۆرەو بوو، دوو چاويك كە چەند شەويك بوو نەچووبوونە خەمو نەموقابوون. دەيزانى كە ئەو پىارەش پىش ماوەيەكى كەم كۆرەكەى مرد... ئاخىر ئەويش ھەر لە تەمەنى نەم مندالەدا بوو كە ئىستا لە باوەشى ئەمدايەو ئەو كوختەيش كە مندالەكە لەگەل دايك و خوشكىدا تىيدا دەژيان، ئىستا بوو ە چالەك... ئىدى باوكەكە ناوینا و دەھات و دەچوو و لەلای ئەو شوینە دانەنىشت كە پۇژنىك لە پۇژان مالمەكەى بوو ھەمىشە جگەرەشى بە دەمەو بوو. لەو شوینە دانەنىشت كە راھاتبوو دواى گەرەنەو لە كىلگە لىنى بەسەيتەو كە شەنەيەكى ئىدار لە ژۆيەكەو دەھات. دواى خەفتەيەك... ھەر لەو شوینەدا فېرۇكەيەكى جەنگى ئەمريكايى بە چوار گوللەى تەنگىكى (كارابىن) خرايە خوارەو لە شەرىكى گەرم لە ئىوان جەنگاومرەنى گوندەكە كە لە تەنگ بەولاو چىدىكە دژى فېرۇكەى چەتەكان بەكارناھىن.

"چەندىش قەلەو!" دواى ماوەيەك بىدەنگى گوتى: "لای... نەم دەسبەجى بېرىتە دواو بەرەى شەپەو، چونكە دۆرمن تۇپبارانەكە خەست دەكات و (ھىن) يىشت لەگەل دىت... بە چاكى چاودىرى مندالەكە بكن."

ھەر ئەو شەو (لای) و (ھىن) ئەويان بەجىيەشت و مندالەكەيان لەلای خىزانەكە دانا كە نەيانەناسى و سەرەراى بۆمباران، ەك ھەمو ئەو خىزانانەى دىكە لە (فەل) مابوونەو... ئەو خىزانە لە چەند مالىك پىنكەتەو و بىنەو ھىچ خزمایەتيەك لە ئىوانياندا بىت، پىكەو دەژيان، بۇ ئەو لە كاتى شەپ لە ئىش و كارى كىلگەو مەزادا، يارمەتى يەكتر بەن.

كە دوو چەكە چوونە ژۆو، پېرژنىك ئالىكى بۇ بەرازەكان دەكرە ناو قاپىكى گەورەو كە لەسەر سىكۆچكەيەكى لە پارچە بۆمباى دژە فېرۇكە دروست كراو بوو.

پېرژنەكە پرسى: "ئەو ئەو مندالەت بۇ كۆى دەبەى؟ ئەى خوايە! لە كەنارى زىنى ئىن ھاي/مەو ھاتوون؟ وانىە؟"

"بەلى... (لای) بە سادەيەكەيەو وەلامى دايەو، خەزىشى نەدەكرە خەلكى پىنزانن كە مندالەكە

كۆپى خۇى نىە، بەلام (ھىن) گوتى:

— "دەمانەوى ئەم مەندالە لە گەن تۆ بەجىبەيلىن... ھى ناوچەى كەنارى باشوورەو دايكى لە نەزىكى زىيەكە كۆژاوە".

پىرئۆنەكە قىزاندی: "چى؟! و بە پەلە ھەسەرىكى كۆنى كەمىك سووتاي لەسەر قەرەوێلە سەفەرىيەكە راخست و لە كاتێكدا ناوې لە كۆرە لاوتك دەدايەرە كە لە پشتى پەناگاكە بە دواى ھەندىك كەتێدا دەگەر، لەسەر قەسەكانى پۆيشت و گوتى:

"سو، دەرگا كە داپۆشەو لىگەرئ با ھەندى پووناكيمان بۆ يەت... باشە تۆ كە نۆرە ئىشك گرتنتە بۆچى وا زوو ھاتوويەو؟ بەشە بىرنجەكەت وا لە نۆو سەندووقى بۆمباكانى پووناك كەردنەو دايە".

چراكە لە گوللەيەكى بەتال دروست كرابوو. پىرئۆن لەبەر پووناكىي چراكە مەندالەكەى ھەرگەرت و لە نامىزى گرت. مەندالەكە جليكى پەرچ و لۆچى گەچلاوى تىوہ پىچراوو و دەستە بچووكەكانى دريژ كەرد قۆزە سىيەكەى نەكەى گرت.

پىرئۆن بە خۆشەويستىيەو گوتى:

"بچكۆلەكەم... لە گەن مەن بىئەوہ. ئەى كوا جەلەكانى؟ بۆ جەلى كەمى لەبەرەكەيت؟"

(لاى) وەلامى دايمە "جەلەكانى ئەوہەندە دەرەو شە بوون، مەيش فرەمدان".

پىرئۆن لە دەورەپشتى خۆى لە يەكێك لە گۆشەكانى پەناگەكە گەرەو ئىنجا كەمىك دەورەتر لە نەزىك بەردەرگاى پەناگەكە لەژێر زەوييەكە بانگىكەرد:

"سەيدكا... ئەرى سەيدكا..."

پياوێك كە تا ناو قەدى پووت بوو، و چەقۆيەكى بە دەستەوہ بوو، دەرگەوت.

— "جەلى ئەو مەندالەنەم بۆ بىنە كە پۆيشتوون. ئەم مەندالە لە باشوورى زىيەوہ ھاتوہ".

كابرا بە بىدەنگى گوتى لىگەرت و بە چاوى نيوہ نوقاوەوہ تىچوانى، ئىنجا كەمىك لە مەندالەكە پامان ورتە ورتىكى كەردو دواى ئەوہ بىئەوہى ھىچ قەسەيەك بەكات سەركەوتە سەرەوہ. دەياتقوانى گوتيان لە گامىشەكە يەت كە ئاليكى دەخواردو ئىشكەى دەھات.

دەنگى تەقینەوہيەك لە نىوان دىوارى ئىمامبۆك كە دەرگا كەى شارەبۆوہ، ھات و فەزكەيەكى تىژەوہى جەنگى گرماندىو بە ناسمانىدا تىچەوہى نەكە بە پەلە بە لەشە ئىسك دەرپەرپوہەكانى خۆى، مەندالەكەى داپۆشىو بۆ ژىر زەوى خەزى.

گەرى چراكە چەند چەپۆلىكى داو زەوى لەرزىيەوہ. گەرمەى تەقینەوہكە دەورە بوو. (لاى) ھەلسايە سەرپى:

"دەبى بگەرنىيەوہ، ھاوېنگانمان چاوەرمانمان". دواى ئەوہ لەسەر قەسەكانى پۆيشت و گوتى: "ھا ئەوہ ھەندىك پارە بۆ خواردنى مەندالەكەم".

پىرئۆن بە ناھەزايەوہ گوتى: "كچم، پارەكەت بۆ خۆت ھەلگەرە، ئەم مەندالە ئەوہى مەنەو مەن پىوېستە خواردنى بەدەمى".

بە شىۋە مەندالەكە تىكەل بە خىزانە تازەكەي بوو، ئەمەندەشى پىنەچو بوو بە نازداريان و لەبەر خاترى ئەو، پىچكە رەۋەريەيان دوستكرد تا لەگەل ھەر مۇشداريەك جىگە پىخەفەكەي پاكىشەن. دوو جانتايان لە سندووقى تەقەمەنى بۇ دوستكرد، يەككىيان بۇ جەلەكانى و ئەوى دىكەش بۇ ھەلگرتنى خواردنى. تەنانتە لۇكاكى پىرەمىرد خۇي كە بە شىۋەكەي ناسايى كەمدو بوو، كە سەيرى مەندالەكەي دەكرد، پوخسارى دەگەشايمە. لۇكاكى پياۋىكى سەير بوو، ھەرگىز بەشدارى قەسەي نەدەكرد. پياۋىك بوو زۇرچار لە كاتى بۇردوماندا دەچو دەرەو بۇ شۇيىنى ئاشكراو ديار. ھەر ئەو پياۋەيە كە لە پەناگا كەدا لەگەل گامىشەكەي دەنوى، ئەو گياندارەي بە پىرىشكى موشەكەك قۇچى شكاو و مكو خاۋەنەكەشى پەفتارى سەيرە. پىرەمىردى كەمدو ھەموو پۇژىك شىتىكى بۇ بچكۆلەكە دەمىنا. سىسرەكە ھەلبەيەزەك، يان مىشۋەيەكەي ئەيار، يان گولە كىۋىلەيەك، تەنانتە قەۋانى گولە تۇپىكى بەتال و ھەمىشە زەردەخەنەيەك دەيگرت ئەگەر بىدىيە پىندەكەنى يان بالەكانى دەجولاندەو.

لۇكاكى ھەموو مانگىك جارىك، يان دوو جار، دەچو بۇ بىيىنى كۆرەكەي زۇرىش بەختيار دەبوو كە دەيىنى وا زو لەگەل ژيانە تازەكەي پاهاتوۋە. لەنئو خىزانەكە بە چەند ناۋىك بانگەكرا، باك (ياكور)، نام (باشوور)، يان چىن تانگ (تەلار). لاۋانى ئەو يەكەيەي، تەنانتە لايىش ئەو نساۋەي دواييان لا باشتەر بوو.

كچى شوانىكى پىر بوو كە لە لايەكەي دىكەي دىيەكە دەژيا، فىرېو بوو دەھات يارىي لەگەل مەندالەكەدا بىكات. چىن تانگ فەرمانى پىندەكرد بۇ پىشەو بۇ. ئەي لۇچىن تانگ. خىزانەكە كە دەيانىيىنى مەندالەكە پىرەي خۇي گىژ دەكرد، يان بە نامازەكردن لاسايى دەكردەو لە خۇشيان پىندەكەن.

بەمچۆرە ئەمەندەي پىنەچو پەناگا كە بوو بە ژورى خەوتن بۇ ھەندىك لە كچە لادىيەكان، ئەۋەنى كە دواي كاركردن يان دەھاتنە ئەي.

لە زۇر لاۋە يەنئو ھىلى سەنگەرەكان و بەژىر زەمىدا دەھاتن بۇ دىتنى چىن تانگ بو خەوتن لە تىزىك قەرەۋىلەكەي، نەنكى ھەزىدەكرد دەريانىكات:

"لېرە دوورەكەنەۋەدا خۇ ئەم پەناگايە ئەۋەندە ھەيەي ناگاتى ھەلەمىژ. جگە ئەۋەش نابى لە كاتى مۇشداركردنەۋەدا ئەم ھەموو ھەشامەتەي بە زۆرىيە لېرەدا كۆيىنەۋە".

ھەموو ئەمانە بىنسود بوون و ھەموو شەي پەناگا كە پىر لە پىكەن قەسەي خۇش دەبوو.

لېئەنى حزب لە ناۋچەكە چەند جارىك داۋاي لە نەنگە كىرەبوو كە مەندالەكە بىاتە ناۋچەكەي ئەو لايانەۋە، بەلام نەنگە گۆنى نەدانى:

"مەن خۇم زىندووم و ھەروەھا نەۋەكەشم. ئەمەريكايى دەتوانن چەمان لېكەن؟"

داۋايان لە خاتوۋنى سەۋكى لېئەنى كارگىرەي ناۋچەكە كىرەستىخاتە كارەكەۋە، بەلام پىرژىن گۆنى لېئەگرت، ھەرچەندە ئەو خاتوۋنە نەۋەيەتى و باۋكى لە كاتى جەنگى بەرخۇدان و بىرەنگارى دژى ئىمپىريالىزىمى فەرەنسا لە مەيدانى شەرەفدا شەمىدېبوو. نەنگە نەيىشت كۆپزايەكەي قەسە بكا:

لاي ھاۋارىيەت: "ئەمە چىملىنى؟! سەرى ۋەرسوۋراندو تەنگەكەي لەسەر قەمەنلە سوۋتاۋەكە دانا:
"بەشى زىندە؟"

ئەنگە سەرى خۇي دانەۋاند، لە كاتىكىدا كە فرمىسك بە چاۋيدا دەھاتە خوارى، زەردەخەنەيك بەسەر
دەمۇچاۋيدا پەتېۋو.

"سوۋ" بە دەنگىكى نىزم مەسەلەكەي بۇ باسكرد. لە كاتىكىدا كە شانەي تەنگەكەي پىر
لە فېشەك دەكرد، گوتى:

- "لە كاتى پەرىنەۋى لە پەربارەكە گوللەيەكەي بەرگەتېۋو ۋە ھۇش خۇي چۈۋو، بەلام ھاۋرىيەنى
بەرمەۋەندى ئاسايش دۇزىۋو يەنە ۋە پىزگارىيان كەردېۋو. ئىستاكەش لە يەكەيەكەي دەرۋەزە چىشتەنە.
پۇزىكىيان كە ھاتە ئىرە بۇ نەۋى بەرەزەكان بەرىتەۋە كە بەتالىۋنەكەي لاي ئىمە بەجىيان ھىشتېۋو،
كۆرەكەي خۇي ئاسىيەۋە. مەندالەكەش دايەكەكەي خۇي ئاسىيەۋە ماچىكردو ھىچ گوتى بە ئىمە ئەمە."

قوپكى (لاي) ۋەشكېۋو ۋەخەنەكانى ھەرسىيان ھىناۋ بۈۋەنە بلىقى سەرنائو. ھەرگىز ئەۋ بەختىارەيە بە
خۇيەۋە ئابىنى كە مەندالەكە ھەلگىرىۋ بىكەتە باۋەشى ۋەگەۋەي بىكات تا دەپتە پىاۋ.

لەۋ پۇزە سەخت ۋە ترسناكەدا، دايەكەكە بە زىندەۋىسى بەينىۋە بىشگەرىتەۋە دوۋبارە كۆرەكەي
بەزىتەۋە... ئەۋە كارىكى ئىستەمە، كارىكە قەت پىنى تىناچىن لە خاكى شەھىدان، خاكى (فەنەنە)
پەۋىدات. لاي، چۇن دەتۋاننى دەمۇچاۋە جۈانەكەي، چەناگەكەي، ئەمە كەۋانەيەكەي، چۇنى لەيىر بچىتەۋە
لە كاتىكىدا بېرگەي "با... ما" ۋەگوت.

دەۋى تاۋىك ئالۋمىدى، گوتى:

- "دايكى لە كام بەتالىۋن كارەمكات؟"

ئەنگە ۋەلامى دايەۋە: "لە بەتالىۋنى سۋان."

لاي، لىۋى خۇي گەست:

"ئەۋ (سۋان) پىشدارەي كە لە بەتالىۋنى تۇپى قورسە؟ بۇ داۋات لە دايەكەكە نەكرد بەلام كەمەۋە
مەندالەكە ماۋەيەكەي كەم لىرە جىيەنلنى؟ مەن شارەزاي ئەۋ بەتالىۋنەم ۋە لە ھىچ جىگايەك ئەۋەندە ئامىنىتەۋە،
مەگەر شەپكە زۆر سەخت بىت، ئىتجا ئەگەر لە شۇيىنىك جىگەر بىت."

ئەنگە لە كاتىكىدا شىشەي ئاگرخۇشكەرەكەي بە دەستەۋە بۈۋ ۋەمچۈۋ بۇ لاي ئاگردانەكە گوتى:

"دەۋى ئەۋەم لىكرد... تەنەتە مەندالەكە پىندەگرت كە چاۋەپۋانت بىكات تا تۇ دىيەۋە، بەلام گىراۋ
لېمان پارايەۋە گوتى كە سەبىنى بەتالىۋنەكە جىدەھىلنىۋ بۇ خولىكى نەخۇشەۋانى دەچىتە (ئەۋەنۇي)
مەندالەكەش لەگەل خۇي دەبات. لە بارودۇخىكى ئاۋادا، تۇ بلى چىمان پىندەكەي؟ لە راستىدا دايەكەكە
كۆرەكەي خۇي دۇزىۋەتەۋە ئەمەش دەپن ئىمە بەختىارو دىلخۇش بىكات.

لۇكاۋى پىرەمىزد ئەۋ پارچە گورىسەي كە بە دەستىۋە بۈۋ فەندەۋ، بەرمە دەركاي دەۋە چۈۋ ۋە تاۋىك
ۋەنېۋو. كۆرەكەش تەنگەكەي بە دىۋارەۋە ھەلپەساردو لە بەرامبەر پەردەي (ئەمەۋ) كە چەقەۋ
پەۋناكايەكەي لەغەتەي دىنيا پەۋناكەرنەۋە لە بۇشايدىدا بىرسكەيەكەي دا... پەناگەكە نوقمى چۇلىۋ

بېنډنگييه کی تورس بوو. دواى نوره (لاى) گوښى له ورته قرتى ميروويه بوو که دارى کوله که کهى ده قرتاند. هاوکات بۇنى گلى تهې سارد نو ناوې پرکړد.

دستيدايه هه گېو تفهنگه کهى و هه سټا بۇ نورهى بهوات. دهېن جارنگى دیکه بۇ دواچار چاوى به منداله که بکويټ، کولمه خرېکانى بۇ دواچار ماچکات و نوو جهلواو خوراندنهش که هاوپرنکانى پنياندا نارديبوو بدات به دايکه کهى و تهنيا چوند قسه يه که لگهل نوو دايکه بکات که به پاستى نيزه يى پنده بات و دواى لينبکات که ناويه ناو هوال و دهنگوباسى کوپه کهى بۇ بنيزى.

نهنگه بۇ ژيزره مينه که خزيو که گه پايه وه، گورزيه که موزى پيشکهش به (لاى) کردو گوټى:

"ها.. نه مه بۇ بچکوله که (سوو)ش لگهلټ ديت چونکه نوو له (سوان) باشر پنگاکه پنده زانيت.

کوپه لاوه که چووه گوشه يه که وه دستيدايه کلاو تفهنگه کهى، نينجا په يژه که چاوه پوانى (لاى) کرد. له پريرزه کهى تازه به ميشکيدا تپيهرى.. لاي گوټى:

"دايه.. نرئ له ژنه کهت نه پرسى له چ بهروارنگدا گه يشتوټه فنه لته؟"

به سرسامى وه لامى ديه وه: "چى؟"

"له ژنه کهت پرسى له چ شوينيک لگهل منداله کهى له به له مه کهى هاتنه دهري؟"

"له لاي گونده کهى توره."

"چ پوزيک؟"

نهنگه سميرى لاوه کهى کرد: "سوو.. تو پنى بلن."

"جهوتى نايار، نوو پوزى نه ميريکاييه کان تپيه کهى خويان کيشايه وه ماددهى کيميايى ژه هراوييان

به دريژايى زيدا بلاو کرد وه توپخانهى ليتمهش دستيگرد به توپبارانى (کون تين) و (ديک مو).

(لاى) قيژاندى: "تو هلى ناسمان.. به خوا هلهى کردوه، نوره مندالى شو نيه!"

نهنگه به واق وړماوى وه لامى دايه وه: "بو؟!"

(کا) يه پيرمو کوپه لاوه که به ترسره چاويان برييه کهه که.

(لاى) دووباره ي کرد وه:

"هلهى کردوه.. (چين سانگ) م له پوزى پينجى نايار هلگرتوره، نوو پوزى نه ميريکاييه کان

کيو ماله کهيان دستيگرده شو ژنه دوو پوزى دواى نوره له زنى (بن هاى) پيريوته وه."

(کا) ي پيرميرد چاوى نه بلق بوو و به دهنگيى نزم گوټى:

"به راسته؟ شو قسانه ي کردتن راست؟"

کهه که وه لامى دايه وه: "به دلنيايي وه راست؟"

(کا) بازى دايه گوشه يه که و تاوى دايه تفهنگه لهرنسيه يه کهى که خرابوه ژر پيخه فنه کانه وه

هاواري له نهنگه کرد:

"من دهچم منداله که ده مينم وه سوو لگهل و ره."

نهنگه له کاتيکدا قولى (لاى) گرتبوو به تورپه ييه وه گوټى:

"لەسەر خۆیە.. هیچ ئەگەشی".

ھەرچواريان بۇ ماۋەيەك سەيرى يەكتريان كود.

نہنگہ گوشتی:

"نه، ههقی نووومان نیه جارێکی دیکش ژێانی ناخۆش بکهینهوه.. ههولێدهن تهنهنگه."

بېندهنگ بوو... له دهرموش گرمه ی تهقینهو هات، کس قسه ی نه کرد. (کای پیره تفهنگه که ی خسته وه شوینه که ی خویر ده ستیکردوه به گوریس هوندنه وه خیریکی سه رزه جنینی خوی بؤومو، لاوه کش به تفهنگه سه رکه وه سه ر په یزه که له نیو رو شنای کزی تهقینه و ی مو شه که کاند و نیو.

استاد

*له کومه له چړوکیځي شتونامیږي که له کتیمینګدا پلاویژتو په ناوې (الرحیل) وهرګیردراوه

****چەند سائىك ئەمەلىيەت ئىشچىسى (كاروان)دا بىلگەنچە، بىلەم ھەلىقى چاپى يۈز ئىككىمىز،
بۇرە بىلەم دا جارىكى دىكە لە گۇڭزى سىرەمدا بىلگەنچە.**

میری اونیو

۱- بررسی پروتئین که نفوذ از پلازما به محیط

مذہب: **BS2-2** میز میبل اور نیوٹریکس کے ساتھ قلمی شے کے نمونہ کے مطابق

[illegible][illegible]

شہادت کے لیے

ساتياجيت راي

مليوٽير

له فارسيه وه: رهووف بنگهره

تريديپ چودهوړي كه ئيدي تواناي بهرگه گرتني ئو نازارهي نه مابوو، بۇ بانگهښتي كارگوزاره كه پهنجهي به دوگمهي زهنگه كهدا نا، ماوهيك بوو هستي بهره دهكرد، ئو كووپهيهي⁽¹⁾ كه تياپهتي و وايدمزانى فينكه وا دهرنه چوو، هرچنده سن گشتياري تر له پرخه پرخي خهوا بوون. گرفتى سرهكي لهوا بوو كه تا نهوكاته هيچ كسيك بيرى لهوه نه كردهوه كه بهرانبهر ئو هموو پيسرهو بهرهي و ستمهي دهرهق به گشتياريهكان دهكرا، بيزاريهك دهربريت، سهر نهبوو كه بارى ژيانى خهلكي، له هموو پوهيهكهوه، پوژ به پوژ بهرهو خراپتر دهچوو.

له دمرگاي كووپهكه درا.

-فهرمو.

دمرگاي كووپهكه كهوته سهرلاو كارگوزاريك هاته ژوره وه.

تريديپ بابو به شيويهكي په لامارده رانه پني وت: "دهزانيت پلهي گهرمي ناو نه م كووپهيه چنده؟"

-نه خير گهرم.

-وت چي؟ بۇ نايزانيت؟ بۇ كسيك كه بليتي شه مهنده فوري دهرهجهيهكي برهينيت، كه دمرگاي فينك

كرده وه تيدياه، دهبيت نازاري گهرما بچيزيت؟ ئيوه هيچ بهرپرسيار زين بهرانبهر بهمه؟

كارگوزاره كه دهيتواني چي بليت؟ به دم پيكه نينيكي گه مژانه وه له تريپ بابوي پواني.

سهكاني تريديپ بابو، ئو پياوهي له خه هستاند كه خهلكي باشووري هيندستان و له شوين خهوي

سره وهي كوپه كهدا نوستبوو، تريديپ بابو ناچار بوو تورپهيهكي خوي بره و نيتيه وه:

-زور چاكه، تو ده توانيت بره و نيت، به بيرت نه چيت له ساعات شهش و نيوي تهواوي به يانيدا پيالهيهك

چام بۇ بينيت.

-زور چاكه، گهرم.

كارگوزاره كه چوه دهرئ، تريديپ بابو دمرگاكي داخست و پاكشا، نهگهر ئو به فوژكه سهره فوري بكردياه

تووشى ئو، هردي سهره نه نه هات، كسانكي وهك ئو، كه ده يانه و نيت له كه لكه تاوه بۇ پانهي برؤن،

ناسايي سناري فوژكه دهبن، به لام تريديپ بابو، به هوي پووداويكه وه، ترسيكي واي له فوژكه بوو كه

مايهی سرزده نشت كردن بوو، شو له دوانزه سال لاهو پيشهوه كه به فرژكه بؤ بؤمبلكا چوبو، يادوهره كي سامناكي له زهينا بوه ناووهوای شو پوژه ترسناك بوو، هر كه فرژكه كه له زهوى هستا، تا كاتى نيشتهوهى بهر دوهام دنگيكي ترسناكي ليندهات، بؤيه، كاتيك كه دهو بؤ پانچى سهرهريكات، بليتى شهمهندههوى خيزاي بهى، به لام وا نيستا شو دهر كهوت كه دهينت هرگيز بير لهوه نه كهيتوه له شهمندههريكدا كه دهر گاي فينك كردنهوهى تيا بيت سهرهوى ناسوده بگهيت. ترديد بابو له ژوره تاريخكه دا چاوى خانه سهرهك و له گهل بير كردنهوه كانيدا تهنيا مايهوه. بير كردنهوه له سهردهمى مندالى جاريكي دى هاتوه بهر زهينى. شو له رانچى له دايك ببوو، نادينات چودهرى باوكى پزيشكيكي بهناوبانگ بوو، ترديد بابو، دواى تهاو كردنى قوتابخانه، بؤ بهر دوهواميدان به خويندن چوبو بؤ كهلكهتا، له مالى مامى مايهوه دهستى به تهاو كردنى خويندنهكهى كرد، كه ميك دواى شو، هارپيهكي پيشنيزى شو، بؤ كرد پرواته نيؤ كاريكهوه كه شو خؤى دهيكرد، سهرتا بهسهر مايهيهكي كه موه دهستى به كار كرد كه سكراب فروشى - بوو. فريشتهى بهخت بؤى پينكهنى و پارو پولى بهسردا پوژا. نهگهرچى باوك و دايكى له رانچى دهژيان، به لام شو هر له كهلكهتا مايهوه.

له سهرمادا له شهقامى سهردار شالكار ناپارتمانكيكي به كزنگرت. پاشان، كه دهرامتى زور بوو، گويزايموه شهقامى هارينگلتن بؤ قاتى خوارهوه له خانويهكى دوو قاتدا. به لام هميشه پهيوهندي له گهل باوك و دايكيا هوبو، سالى جاريك دهگهرايموه رانچى و به لايهنى كه موه ههفتهيك لاي باوك و دايكى نه مايموه، لهسر داواى كهسو كارى له تهمنى بيست و شمش ساليديا ژنى هينا، دواى دوو سال كوړيكي بوو، نيستا كوړهكهى له نهريكا دهخوينت.

ترديد بابو منالى ترى نهبوو، پيش سى سال ژنهكهى كوچى دوايى كردبوو، به لام دايكى له سالى 1972 و باوكى له سالى 1974 دا كوچى دوايان كردبوو. شو خانوهى له رانچى ههيانبوو باخهوانيك و كارگوزاريك ناگاداريان لينهكرد. ترديد بابو، له ماوهى ده سالى رابوردودا به پيكوپيكي موچهى دابونى، نامانجى له پاراستنى شو خانوه تهنيا شو بوو كه بؤ ماوهى چهند پوژيك حسانهوه بهسهريردى پوژانى پشو شوينيكي ههبيت. به لام سهرقاليهكهى كه متر ههل بؤ حسانهوه دهيشتهوه، بيچكه لهوه، سى پوژ دوركهوتنهوه له شوينى كار، واتا لايهنى كه پينچ هزار پوپيهى له دهست دهچيت، بؤ كهسيك كه تاقه مههستى له ژياندا كوړدنهوهى پارو پول بيت، حسانهوه مانايهكى نيه، ترديد بابو لهوسا مليونير بوو، نهه تهاو به پيچهوانهى باوهرى بؤنگاليهكانهويه كه نه ياندهتوانى لهو كارو گرنگاندا كه پيوستيان به بيپاكى و قبروسيا بوو سهركهوتن بهدهستين.

هاتنى لهجارهى بؤ رانچى به مههستى كاريكي تر بوو، كپين و فروشتنى لايى شووشه يى سووديكى زورى هوبو، ترديد بابو دهيوست نهوهيش تاقيبكاتوه. شو لهيوست له خانوهكهى خويدا بحسيتتهوه به حسابى خؤى، كاركهى به دوو پوژ تهاو نهبوو. نامهيكى بؤ پراسانت سركار نووسيپو تا بهكارگوزارهكهى بليت خانوهكهى بؤ ريك و پيك بگات. پراسانت هاوپنى مندالى ترديد بابو بوو كه نيستا له قوتابخانهيهكى مههبيدا له رانچى وانهى دهوتوه. لهوه دهچو شو دوانه پهيوهنديكى پيكوپيك و

هه میشه بیان له گهل یه کتره نه بیت، به لām تریدیپ بابو نه یزانی نه گهر هر داوایه که له پراسانت بکات نهو به خوشیهو بۆ هاورپی دیرینه که ی خوی نهجامیده دات.

بیری تریدیپ بابو، له شتی که ره ده چوه سر شتیکی تر، نهو نه یزانی که ی خهوتوهو، له کاتی خهوتنیشیدا، چۆن له گهل پرخه پرخیکی هاوئا ههنگ و سن گهشتیاری تر دا گونجاوه.

شه مهنده فیری خیرای رانچی، به پیسی بهرنامه، ده بوو سهعات ههوت و چاره کی سر له به یانی بگه یشتایه ته نیستگه، پراسانت سرکار، پینش نه دهقیقه به گه یشتنی شه مهنده فیره که، بۆ به خیرهاتنی هاوړیکه ی هاتبوه نیستگه. نهو له سر ده می قوتا به یه تیدا زۆر له تریدیپه وه نزیک بوو، نهو سا منتویان پینه گوت، نهو دوانه، ته نانهت دوا ی نهو میش که تریدیپ له کله که تادا نیشته جی بوو، هر به شیوه یه کی ریکوپینک و بهر دهوام په یوه ندی نامه گۆرینه و یان هه بوو. به لām دوا ی نهو ی که تریدیپ چوه زانکو، په یوه ندیان بهر وه کزی چوو، بینگومان له م باریه وه زیاتر سر زه نشتی تریدیپ ده گرت نهو پراسانت. نهو که چهند جار یکه بۆ دیدنه ی باوک و دایکی گهرا بوه وه رانچی پراسانتی ناگادار نه کرد بوو، بۆیه زۆر به ی کات، نهو دوانه ته نانهت بۆ چهند دهقیقه یه که سه کردنیش یه کتریان نه ده بینی، پراسانت، له سره تادا نه ی توانی په ی بهو نه ی نییه بهریت که بۆچی هاوړیکه ی وا گۆراوه. نهو، دوا ی ماو یه که له رینگای خویندنه وه ی پۆژنامه وه تیگه یشت که تریدیپ بابو یوه به باز رگانیکی به ناویانگ و گرنگ، نهو میش بهو مانایه یه که لیر وازی له م هینا وه چوه ته ناو چی نی که ره که تهواو له گهل نهو دا جیاوازه، نهو مه بهسته لهو نامه کورت و وشکانه وه ده ر ده کورت که بۆ پراسانتی ده ناردو دور بوو له هر خوشی و جوانیه که.

پراسانت پانو، به م گۆرانه ی که به سر هاوړیکه یدا هاتیو دلتهنگ بوو. تریدیپ چوده ری ملیونزی نهو، له گهل "منتو" ی خوشه ریست و ساده ی دوینیدا که نهو نه ی ناسی، جیاوازی هه بوو، لایا مرۆ له پۆره ی دهو ره ی ژیا نی خویدا، به راستی تا نهو راده یه ده گۆریت؟ راسته باری دارایی تریدیپ چوده ری به ناشکرا گۆرانی به سر ده ا هاتبوو، به لām پراسانت سرکار نهو که سه نه بوو له پوانگه ی سامانه وه داو ره ی له سر خه لکی بکات. نهو جۆره که سایه تییه ی له باوکیه وه بۆ ما بوه وه. پرا ماتا سرکاری باوکی پراسانت، له وانه بوو که په پیره ی له گانلی ده کردو بهوای پینه بوو، له ژیا نی پراسانتا، شتیکی وا گرنگ پورینه دا بوو که گۆرانیکی گه وه به سر ژیا نی دا به ی نیت، تیکرا ژیا نی بهر یوه بهری قوتا بخانه یه که نهو ی ئی چاوه ری نه ده کرا که پوودا و یکی تازه ی به ههرا و نها دروست بکات. له م لایه نه وه، چ گرفتیک نه بوو که نهو له شوینیکدا وه ستا بوو که له سر ده می مندالیدا به پانو ناو زه ده کرا، ههروا به ی نیت وه. به لām ده شیت نهو بۆ تریدیپ چوده ری ش بوتریت؟ پراسانت به تاسه وه به دوا ی نهو دا ده گهرا، نه گهر تریدیپ به راستی ببوه نهو که سه ی که خوی به گه وه پیاو برانیت، نهو پراسانت نه ی ده توانی له گه لیا هه لیکات.

شه مهنده فیره که دوا ی نه دهقیقه دوا که و تن گه یشته نیستگه که. لهو شوینیدا که بهر یار بوو نهو دیداره کورته پیکیت تریدیپ بابو، بیجگه له جانتایه کی گچکه و فلاسکیک چا هیچی تری له گهل خویدا نه هینا بوو. هه ر چنده تریدیپ گه لیک هه و دا، به لām پراسانت جانتا که ی هر له ده ست و هر گرت و پاشان به جوه ته بهر وه شوینی تاکسیه کان بهر ی که و تن.

تریدیپ چودهری پرسى: "ناچاربووى زۆر چاره‌پوان بکهیت؟"

-تهنیا بیست ده‌قیقه.

-من چاره‌پوانى نه‌بووم که بیسته نیستگه، هه‌ر پنیوستیشی نه‌ده‌کرد، بى له‌وه، خۆ نه‌مه

یه‌که‌مجارم نیه بینه پانچى.

پراسانت پانو زهرده‌خه‌نیه‌کی کرد، به‌لام هیچی نه‌وت، ناگای له‌وه‌ش بوو که نه کاتی تسه‌کردندا

ده‌نگی هه‌رێنکه‌ی ناوازیکی به‌ وێڵ و گونجای هه‌بوو.

تریدیپ بابو پرسى: "لێزه‌دا کاره‌کان باش به‌رێوه‌ده‌چن؟"

-به‌لێ، هه‌موو شتیێک پێکوپێکه، چینه‌تاماڤی باخه‌رانتان به‌وه زۆر شله‌ژابوو که ناگاکه‌ی ده‌گه‌رێته‌وه.

چینه‌تاماڤی چینه‌شتلێنه‌ر پاسه‌وانی خانومه‌که‌ بوو.

-خانومه‌که‌ هه‌شتا قابیلی تیدا ژیاڤه یان بۆته مالی دینو درنج؟

جاریکی دی پراسانت پانو زهرده‌خه‌نه‌ گرتی و دواى که‌مێک بێده‌نگی وتی:

"من هیچ له‌وه نازام که بووبێته مالی دینو درنج، به‌لام شتیێک هه‌یه که ده‌بیت هه‌ر پیت بلێم، چه‌ند

پۆژێک له‌مه‌وه‌ به‌ویدا تێپه‌ریم، کوپێکی بچووکم بینی که له‌ نیو باخی خانومه‌که‌دا یاریده‌کرد."

-شه‌وبوو؟

-به‌لێ، دره‌نگ وه‌ختێک بوو، نزیکى سعات یانزه‌وه‌ نیو، من هه‌لسله‌میه‌وه، وام هاته به‌رچاو که

"مفتو"ی ته‌مه‌ن ده‌ ساله‌ گه‌راپێته‌وه.

-وێلێکه، بێگومان نه‌وه پۆخ نه‌بوو، بارکم نه‌و خانوه‌ی دروستکردوه، بۆیه کێ له‌ویدا ژیاوه‌ و مردوه

هه‌موو شتیکیان له‌ باره‌وه‌ ده‌زانم، نه‌وه‌ی که زیاتر حمز نه‌که‌م بیزانم نایا باش پاك کرابوه‌وه یان نا؟

-ماله‌که ته‌واو پاك و ته‌میزه، من خۆم دوینێ دیومه، چاکه، ده‌ته‌وێت چی بکه‌یت و بۆ کوێ به‌وێت؟

-ده‌بیت نه‌مه‌و دواى نانی نیوه‌پۆ بچم بۆ نامکان، له‌وێ پیاوێک هه‌یه به‌ناوی ماهشوارجایڤ، کاری کرین و

فروشتنی لاکى شووشه‌یی و نه‌و جوژه شتانه‌یه، به‌یاره سعات دوونیو یه‌کتر ببینن.

-زۆریاشه، ده‌توانیت هه‌ر نه‌و تاکسیه‌ی که سواری ده‌بین به‌ کرینی بگه‌یت، شو‌هێره‌که‌ی دواى نانی

نیوه‌پۆ بگه‌رێته‌وه‌و بته‌بات بۆ نامکان، تا نه‌وێ زیاد له‌ ده‌ ده‌قیقه ناخایه‌نیته‌.

هه‌ردووکیان سواری تاکسی بوون، دواى که‌مێک، پراسانت سرکار، ته‌سلێ مه‌سه‌له‌که‌ی خسته‌په‌رو "ئێ..

لێزه چه‌ند نه‌مینیته‌وه؟"

-نه‌گه‌ر نه‌مه‌و له‌گه‌ل نه‌م ناگای جایه‌دا کارم ساز نه‌بیت، ناچارم به‌یانیش بۆ قسه‌کردن به‌رێوه‌وه‌ لای،

بۆیه دوو به‌یانی ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ که‌که‌تا.

-پێ ده‌چیت تو زۆرت له‌رق کردبیت.. مرۆف که‌ بیه‌وێت قسه‌ له‌گه‌ل تو‌دا بکات به‌ ناچارى

تووشی دوودلی دیت.

-چیت نه‌وێ بیلێ. نه‌ملاو نه‌ولای پێمه‌که، من گومان له‌و که‌سانه‌ ده‌که‌م که پێچ و په‌نایان هه‌یه.

-له راستیا هیچی وا نیه، تهنیا داواکاریه که، نهگەر بهلین بدهیت، نهم هاورنی سهردهمی مزالیهت زورت سوپاسی لیندهکات.

-نهم داوایه چیه؟

-تۆ باوکی ویلیامت له میره؟

-ویلیام؟ ویلی.. ریش سوور؟

-بەلێ، ریش سوور، نهم پیاوه نزیکهی پینچ سال لهوهر قوتابخانهیهکی بۆ مندا له ههزارمکان دروستکرد، ههمو جۆره منالیک، بینهرهوی گوێ بدریته رهچهلک و تیرو تایله بۆ نهم قوتابخانهیه دهچیت- هیندوسهکان، موسولمانهکان و مسیحیهکان. باوکی ویلیام به راستی زۆری هولداوه که نهم قوتابخانهیه ههر بمینیت، نهم پیاوه زۆر به قاسهوهیه که تۆ دیدهنی نهم قوتابخانهیه بکهیت، نهم زیاد له نیو سهعات ناخایه نیت. نهگەر بچیت، باوکی ویلیام زۆری پینخوش ده بیت. -پزیشتن بۆ نهمی یهعنی دهفریکی سوالت دهخهنه بهردهم. -یهعنی چی؟

-تۆ له مه بهستی سهرهکی نهم جۆره داوه تیه ناگهیت؟ دهزگای تازه پزویستی به سهرمایه هیه، کپاریکی دهوله مهندو دهفریکی سوالی. نهگەر پزویست بکات که بهناوی خیرو خیراتهوه من پارهی خۆم تهخشان و پهخشان بکه، چاکتره نهم کاره ههلیگرم بۆ سهردهمی پیری، نهوکاتهی که ده بیت بیر له دنیا بکهیتهوه، بهلام ئیستا کاتی نهمه نیه، نهم بۆ پزۆی پاشهکوته، نهگەر من ناوم وا ده بچیت که کسینکی بهخشدنم هاوهن بهزهییم، ئیتر نهم جۆره داواکاریانه بۆ کۆمهک پیکردن تهواو نابن، له بهرنهوه داوای شتی وام لیمه که، چونکه من به خهیا لمانایهت، دلنایشم نهگەر نهم باسه لای باوکی ویلیام بکهیتهوه خۆی ههمو شتیکی تینهکات، ههمو نهم کارهی که ده مویت نهمجامی بدهم بچگه له کاره بازرگانیه که، که مێک حهسانهوهیه، من له کهلکهتا نهم نهم ئیسراحت نیه. -زۆریاشه.

ههرگیز پراسانت چاوهروانی کاردانهوهیهکی هیند توندوتیژ نامیز نه بوو، وهی ده شیت نهمه کارینکی که مێک سروشتی بیت، نهمه نهم منتویه نیه که سهردهمانیک دهیناسی، نهم ئیستا کسینکی بێگانهیه. بهلام تریدید بابو که دیمهنی شوینی له دایکبوونه کهی خۆی دی، که مێک له دهستدا گرتنه کهی شلکردو پووی خوشتر بوو، پراسانت به ههلی زانی و پینشیا زی دووهمی بۆ کرد.

-هاورنی خوشهویست، تۆ یهکێک له پینشیا زهکانت رهتکردوه، بهلام ناچار ی نهمیان قبول بکهیت، ژنه کهم زۆری داوا لیکردم که ده بیت نهمشو بۆ شینوکردن لای ئیمه بیت، ئیمه پارهی زۆرمان نیه، بهلام نه توانم به تهواوی دلناییهوه پیت بلیم که هیچ کسینک له مالی ئیمه به دهفری سوالکردنهوه پینشوازیت لیناکات.

پښخه‌فکه‌ی له‌ی ژورده‌دا داخرابوو که به‌مندالیش له‌وی نه‌ووست. تازه‌نانی خواردبوو، بۇ خه‌وتن هینشتا زوو بوو. تریدیپ بابو به‌یاریدا ماوه‌یک له‌سەر کورسی قوولی همیوانه‌که به‌سینتوره. له‌نیو سه‌عات که‌متر، هستیکرد ئاسماری ماندوویه‌تی له‌له‌شیا نه‌ماوو به‌تواناو ئارامه. مانگه‌رمنگ په‌ریوه‌که‌ی نږو دلی ئاسمان خوی نمایش ده‌کردو، تریدیپ بابو له‌ژور پوناکیه‌که‌یدا لقی ره‌شی داگه‌راوی دره‌خته‌ بڼ‌گه‌لاکانی حه‌رشه‌ی ده‌بینی، له‌تەمانه‌ت گویی له‌ده‌نگی هه‌ناسه‌ی خوی بوو، له‌وه‌ ده‌چوو که له‌ده‌نگه، تاقه‌ده‌نگی بوونه‌موری له‌م جیهانه‌ بڼت. به‌لام ئایا وابوو؟

نا، ده‌نگی شتیکی تری تیکه‌ل ببوو، ده‌نگیکی کز، نه‌ته‌مزانی سه‌رچاوکه‌ی له‌کۆنومه‌یه. تریدیپ بابوو گویی هه‌لخست، کورنکی مندال شیعریکی له‌بەر له‌خوینده‌وه، وته‌یه‌کی سه‌رواداری به‌ناوبانگ که‌له‌ باخچه‌ی مندالاندا ده‌خوینراو ژور زوو تریدیپ بابو بیرى که‌وته‌وه. هینشتا ده‌نگه‌که‌ کزیوو، به‌لام وشه‌کان ئاشکرا بوون.

باع، باع، به‌رخۆله

خوریه‌که‌ت کورت و زۆره

وا ده‌هاته به‌رچاو که‌ دږه‌ شیعریه‌کان له‌ سووچنکی به‌ریدا خویشان هه‌شارداینت و له‌ی ده‌نگه وه‌بیری هینابڼتوره.

هیدی هیدی ده‌نگه‌که‌ کز بوو، تریدیپ بابو هه‌ستا، چاوبه‌ینه‌ را بردوو که‌لکی نه‌بوو، له‌وه‌ی گرنگی به‌ ژبان ده‌دا ئاینده‌ بوو، نه‌ک را بردوو، له‌ی ده‌یزانی که‌ ده‌بڼت له‌ ئاینده‌دا سامانیکی زیاتر پیکه‌وه‌ بڼت و پله‌ی کۆمه‌لایه‌تی به‌رمو به‌رزى بچڼت و بڼته‌ ملیاردږ. را بردوو مرؤف ته‌مه‌ل و لاواز نه‌کات، له‌ کاتیکدا که‌ بیرکړدنه‌وه له‌ ئاینده‌ هینو توانای تری پڼده‌به‌خشڼت.

تریدیپ بابو چوه‌ ناو ژورکه‌وه‌ ده‌موچاوی پڼکدا‌دا، دیسان کاره‌با براو مؤمڼکی کز له‌سەر میزی که‌ناز جینگاکه‌ی ده‌سووتا، ته‌مانه‌ت له‌بەر له‌ی پوناکیه‌ کزه‌یشدا به‌ جوانی له‌وه‌ی بیسی که‌ پښخه‌فکه‌ی باش په‌نکوپڼک نه‌کراوه، مه‌یل و سه‌رچه‌فکه‌ چرچ و لوچ بوون، خوی په‌نکیخستن و دواى لا بردنی کراسه‌که‌ چوه‌ ناو جینگاکه‌وه، ده‌بوو مؤمه‌که‌ هه‌ر به‌سووتڼت؟ نا، په‌یویستی نه‌ده‌کرد، کوراندیه‌وه، بۆنی کوراندیه‌وه‌ی مؤمه‌که‌، تا ماوه‌یه‌ک له‌ی ناوه‌ی په‌رکړدبوو، په‌نجه‌ره‌ کرابه‌وه‌وه‌ له‌ریوه‌ ته‌ماشای ئاسمانی ده‌کرد، مانگ که‌وتبوه‌ تریفه، له‌ی به‌ جوړڼک راگه‌شبوو که‌ ده‌رگا کراوه‌که‌ی ژورکه‌ی به‌رانبه‌ر بوو، به‌شیکی راوه‌وو پلیکانه‌کان ده‌بیران، هه‌چ پاساو نه‌بوو که‌ ته‌ماشای پلیکانه‌کان بکات، به‌لام شتیکی خه‌ستبویه‌ سه‌ر که‌لکه‌، ده‌نگی پڼیه‌کی په‌تی بوو که‌ له‌ پلیکانه‌کان سه‌رده‌که‌وت.

به‌لام که‌س به‌ راستی نه‌هاته‌ ناو ژورکه‌، ده‌نگه‌که‌ له‌ ناوه‌راستی پلیکانه‌کاندا برا. تریدیپ بابو کوته‌په‌ر هه‌ستی به‌ گه‌لۆری کرد، هه‌موو له‌مانه‌ یڼجه‌که‌ له‌ خه‌یالی خوی هه‌چی تر نه‌بوون، هه‌موو له‌ی به‌ر وه‌همزایانه‌ی له‌ خوی دورخه‌ستنه‌وه‌ یه‌که‌سه‌ر چاوی لڼکنا، سه‌عاتی ژاپۆنی ژووری میوانی

قاتی خوارو، یانزه جار لیږداو سعات یانزهی ناشکراکرد، نو سعاته له کار وهستاو، به لومړۍ بهیانی نو پورته تریدیب بابو دووباره خستېوویوه گډې.

که دوا لیږدانی سعاته که ورده ورده نه، وا دمهاته بهرچا که بیده نگیه که زیاتر قبول بوییت. تریدیب بابو، نهانته به چاوی نوقاویشهوه دهستی به بینینی شتهکان کرد ورده پارچې وینهیه کی شکاو، پارچې پیکهوه نه به سترای خمونیک، دیزانی زو خوی لیده که ویت، توار وک گورانی بیژنیک که پیش گورانی وتن، له بهر خویوه همدیک له نامه نگیه که دملیت. نو پارچې خونه نه گونجاوانه سهرتای نوستن بوو.

به لومړۍ هرچه نده پیلوی نابونه سهریک، هیشتا به تواروی خو نه چوپوه چاوی، هستی شمشه می پیوت که یکنیک هاتوته نار ژور وکوه، نا، نه به تنیا هستی شمشه نه بوو، گویشی هروای دهوت، له راستیا نو هستی به همناسه دانی که سیک دکرد، وا پیده چو یکنیک خیرا له پلیکانهکان سهر که ویت و نیستا له بهر دمرگا که د همناسه پرکیتی بیت.

تریدیب بابو، دلنیا له وې که به راستی ده توانیت نو که سه بینیت، چاوی کردهوه، نو به هله دا نه چوپوو.

کورنیکې مندا له بهر دم چوارچپوهی دمرگا که د وهستاو، دهستی راستی بی دهریستانه خستېوه سهر دهستگیری دمرگا که و پنی چه پی که مینک هله پرېوو، وک بینینی که سیک له نار ژور وک که د سهری مندا له که به سور هیثا بیت و وایلیکری بیت که له دوا همنگاوناندا له جووله که ویت.

تریدیب بابو هستیکرد ته زوییه کی سارد به پیدایات، به بهر په پشتمنیا تیپه پیو که یشته سهری، پراسانت پنی و تپو که مسالیکې له باخه که د دیوه، کورنیکې مندالی چکوله. "منتو" ی سهر دمی مندالیته تی نو.

همور نه دمهکانی له می وستان، دمارنیکې لاجانگی که وته لیږان، وایزانی به پشتمنیا ده که ویت، ترسی ژور له جووله ی خست.

مندا له که ههنگای بهر و پیشهوه نا، کراسنیکې تر خهوانی له بهر بوو، سهره له نه به همنان نو کراسه یه.

تریدیب بابو، توار پیش له وې له هوش خوی بچیت، گوئی له پرسپاریک بوو که به دهنکیکی مندا لانه ی شیرین وتی:

— کن له ژور وک که مندا نو ستوه؟

* * *

تریدیب بابو، وک عاده تی پورانی دی، سعات شمش و نیوی بهیانی له خو هستا، نه میده توانی له وې بینیتوه بهر یادی خوی که شو، که ی هاتوته هوش خوی دووباره که ی خوتوتهوه. پراسانت و تپو تریدیب ده توانیت سعات همت و نیو بیت مالیان و له گه لیاندا نانی بهیانی بخوات، نو

نەمەدەتوانی بیری خۆی لەسەر کارەکانی پۆژانە جەم بکات. پووداوەکانی شەوی پابوردوو، تەواو شینواندبوویان، لە تەواوی تەمەنیا، ھەرگیز کارەساتێکی وای ئی پوونەدابوو.

وتە سەروادارەکانی مندالی کە شەوی پێشو گۆنێ لێیبوو، ھەمان نەر شیعرانە بوون کە لە سەردەمی مندالیدا لە پۆلداو لەبەر دەیخوێندنەووە تەنانت خەلاتیشی لەسەر وەرگرتبوون، ئەو خەلاتی دووھم؟ نەر خەلاتە درابووە پراسانت سرکار، منتو ئەمە پێناخۆشبوو.

نەر بە خوشەویست ترین ھاوڕێی خۆی، پانۆی وتبوو: "ئەگەر ھەردوو کەمان خەلاتی یەکەمیمان پێندرایە چەند خوش دەبوو."

نەر ھەرگیز دەموچاوی نەر کوڕە مندالی کە شەوی پابوردو ھاتبووە ژوورەکە، نەدیبوو، بەلام زۆر لە کراسەکە بەری پامابوو، ھەر نەر کراسە ئەرخواوانی پەنگە بوو کە پووری بۆی ھێنابوو، نەر زۆری حەز بەر کراسە بوو، یەکەمجار کە کردبوویە بەری چووبو بۆ قوتابخانە، پانو پێی وتبوو: "خوای گەرە- ئەمڕۆ لە مندالیکی ئوروپایی دەچیت!"

مەبەست لە پووداوی شەوی پابوردو تا ئەندازەیک پوون بوو، ترییدیپ چوودھوری ئەمڕۆ، ھەرگیز نەر مندالە نەبوو کە پێیان دەوت منتو، ئیدی مندالیک بە ناوی منتوو و جودی نەبوو، ئەمە رۆحی نەر بوو کە شەوی پێشوو ھاتبووە لای پێی وتبوو کە ترییدیپ چوودھوری نوێ، "ملیۆنیری گەرە- بێجگە لە گەرەمەیک نەفرەت لێکراو چیت نە، مرۆڤیکە لە گەلیا ھەلناکەیت.

ترییدیپ بابو لە بارە پێشھاتەکی دینێ شەوھە ھیچی بە پراسانت نەوت. وەلی دەیزانی کە ھێشتا ھەستی ماندوو ناتوانیت ھێوێ خۆی بەدەست بێنیتەو. پەنگە ھەر لەبەر ئەمەیش بووینت کە دواي چەند دەقیقەیک، پراسانت ھەروا لێی پرسى: "چیت؟ ئەلێی دوی شەو باش نەنوستوویت؟"

"نا... نا... من، مەبەستم ئەوھە کە... لەبەر ئەوەی کارەکانم تەواو کردووم ھێشتا کاتم ماو. دەمەوینت بزانم ئەمڕۆ دەتوانین بچین بۆ نەر قوتابخانەیکە باوکی ویلیام بپینن؟

پراسانت سرکار بە پوویەکی خوشەووە وتی: "ئەمە بیرکردنەوھەیک گەرەھە"

بەلام ناچار بوو زەرەخەنەکە بشاریتەو، نەر نەخشەیکە کە کێشا بووی باش بە ئەنجام گەشتبوو، دەبیت پراسانت لە کاتی گەرانەویدا سەرنک لە مائی ھاوسینگەیان بدات و بە بابو، کوپی دراوسینگەیان بلیت کە شەوی پابوردو کارەکە بە چاک و تەواوی ئەنجامداو و وانەکە باش جێبەجێ کردو، ھەلبەت دەبیت خەلاتیکی باشی چیتامانیش بکات کە بۆ ئەم پلانی ھاوکاری کردبوو.

بەراویز

- 1- کوپە Coupe وشەیکە فەرەنسی، شوونی دانیشتنی گەشتیارە لە بەشێکی واگۆنی شەمەندەفەردا "فەرەنگی عمید"
- 2- پوورە Puree (فەرەنسی) جۆرە خواردنیکە لە ئاردو نوک یان پالە یان پەتاتە پەنکرا کە لەگەڵ لۆبیواو نیسکدا پێکەو

دەکوئەنت (فەرەنگی عمید).

سەرچاوە

ساتیاچیت رای- بیست داستان

وەرگێڕانی بۆ فارسی: اصغر اندرودی- نشر نقطه 1373

شيوهنگاري نيهپهلس هر تاشيپسكۆ دى گولپان

توندوتىزى

ئاخۇ شارسىستانىيەنى نوپۇسى مۇقايىسەنى تۈنلۈك تۈندۈتۈشۈپ
بەرەمەتلىنى تۈندۈتۈشۈپ لى كايە جىيا جىياكانى ژيانى ئانەمىزاددا كەمبەكەتە؟
شارسىستانىيەنى كە لافى ئەرە لىدەدات ژيانى سەرەتايى و بەرەمەت و ۋەشىگەرىيى
جىيەنىشتە؟ بۇ ۋەلامى ئەم پىرسىيارە پىنۋىست بەرە ناكات زۇر ۋەدىنەمە تا بۇمان
دەرىكەۋى كە چۇن تا ئىستاش دىيارەنى تۈندۈتۈشۈپ بە ھىزىكى سەيرەمە خۇى لە
بوارە جۇراۋ جۇرەكانى ژيانى مۇقۇدا دەنۈنىت. بە تايىبەنى كە ئىستا بە ھۇى تۇپە
جىيەنىيەكانى پاكەمەندەمە بە شىۋەيەكى ئاستىر ئەتۈنەن ئاگامان لە بەشىكى ئەم
شقانە بىت كە ئەم دونيا بەرىنەدا پۈرەدەن. ھەر بۇيە چارمان بەھەر پۇرنامەم كۇقارو
كەنالىكى تەلەفرىۋىنى ۋەتەن... دەكەۋى؛ بە جۇرىك لە جۇران دەركەۋەتەكانى تۈندۈتۈشۈپ
دەپىنەنەمە.. تەقەندەنەۋى بىنايەك لەۋى، لەناۋەردىنى مېللەتەك لە شۈننىكى دى،
كۈشتىنى ئافرىتەك لىرە، دەسەرىۋى كىرەنە سەر مىلان، گىرەن و ئەشكەنجەدان و
سەرپىرەن ۋەتەن... ئەنجامدانى ئەم تۈندۈتۈشۈپ لە كۈشتىنى چۆلەكەيەكەۋە دەست
پىدەكات تا دەگاتە پاكقاۋەكەردىنى ئىتتى و كۈشتىنى بە كۆمەل. ئەمە يەكەكە لە سىما
"مەدەنى" يەكانى ئەم چاخەى ئىنە، ھەلەتە لە زۇرەيى جارەكانىشدا تۈندۈتۈشۈپ
تېرۇر دەمامكى ئەم ئايدىۋۇلۇشەت و ئەم ئاين و فلانە بىرۈكەم... ۋەتەن دەپۇشۈپ
بىيانۋوشى بۇ دەھىنەتەۋە. ھىزىك بەكارەمەندىنى تۈندۈتۈشۈپ بۇ خۇى بە پەمە دەزانى و
بۇ بەرامبەرەكەى بە ناپەمە، تەنەتە زۇرچار لە كەنەلەكانى پاكەمەندە سىماي
تۈندۈتۈشۈپ دەپازىنەتەۋە لى لاۋان و مىلان شىرەن ئەكەن. بە ئاشكە دەپىنەن كە

چارەمەتلى

ئەمە يەككىگە لە ئاڭكۆكىگەكانى ئەم سەردەمەمان. ئەو سەردەمەى كە لافى دابىنكردنى ئازادىو ديموكراسىو پاراستنى مافى مەزۇف و پىشكەوتنى تەڭنۆلۆزى بۇ مەزۇفەيتى لىدەدات؛ بە دىيۆكى تىردا توندوتىژىگە ئاشىكراو ھەندى جارىش شاراوە بەرامبەر ئالەمىزادەكان پىيادە دەكات و بەرگى ئالو والای لەبەردەكات.

ھەلبەت قەسەگەردن لەسەر دياردەو چەمكى توندوتىژى زۆر ھەلەمگىرت و فرە پەھەندو لایەنە. توندوتىژى چىيە؟ سەرچاوەكانى چىن؟ شىوازەكانى دەرپىرەنى چىن؟ ئايا توندوتىژى ھەر لە سەرەوى ھەرمەى كۆمەلگارە بۇ خوارەو دىت يان لە خوارەو سەرچاوە دەگىرت و سەرەو دەرکەوتەو دەرەنجامى توندوتىژىگەى خوارەو ھە؟

لە راستیدا بۇ وەلامدانەوى ئەم پەرسىيارانە بە درۆزايى مێژووى زانست و فېكر چەندەھا تىۆرە ھاوونەتە گۆرپىو ھەرىكەو لە گۆشەنىگایەكەرە وىستوویەتى بۇ مەسەلەكە بچىت، بەلام بە پەرواى نىمە پىيۆستە ھەر تۆزىنەو ھەك لەسەر توندوتىژى ھەمەلایەنە بىت و لە تەواوى پەھەندە جىاوازەكانى بکۆلنیتەو. ھەر بۇ نمونە پىيۆستە باس لە پەھەندى بايۆلۆژى، سايکۆلۆژى، سۆسپۆلۆژى، گەلتوورى، تەڭنۆلۆژى، ئابوورىو.. ھتدى ئەم دياردەو بەرگى تا بتوانىن بە وردى لایەنەكانمان بۇ ھوون بىتەو.

لە کاتىڤا كە ھىشتا كۆمەلگای كوردیش بەدەست ھەندى لە شىوازە ئاشىكراو شاراوەكانى توندونىژىيەو گەفتارە، توندوتىژى دژ بە ژنان، توندو تىژى دژ بە منالان، توندوتىژى خىزانى، توندوتىژى سىياسى.. بە پىيۆستەمان زانى كە "سەردەم" لە ھوونكردنەوى ھەندى دىوى دياردەو توندوتىژىدا بەم ھايە بەشداری بکات، كە بە داخەو ھايەكە لە ئاستى داواى نىمەدا نىيە؛ بەلام ھىوادارىن بتوانىن لەم ھووەو بەشداریەكى خاکیانە بکات.

بەرپۆلەرى ئوسىن

نارون گاندی

ناتوندوتیژی له خۆره‌لاتی ناوه‌راستدا به پیتی ریبازه‌که‌ی گاندی

در نهمین گونای

و. له عهره‌بیهوه: نازاد به‌رزنجی

(نارون گاندی نه‌وی مه‌ها تها گاندیهو، دامه‌زێنه‌رو به‌زێوبه‌ری په‌یمانگای نیم. تی. گاندیه‌یه‌ بۆ ناتوندوتیژی له‌ مه‌فیس- تینیسی- ولاته‌ یه‌ کگرتو‌مه‌کانی نه‌م‌ریکا، نه‌مه‌ش یه‌که‌م وتاره‌ که‌ به‌ ریکه‌وتن له‌ گه‌ن به‌شی خزه‌ تگوزاری هه‌والی ده‌زگای "زه‌مینکی هه‌وبه‌ش- Common- Ground" داو به‌ هاوکاری یه‌کیتی نه‌ورو پایو یونسکو بلایه‌یته‌وه‌).

ه‌وی نه‌و تینه‌گه‌یشته‌ گشتیه‌و به‌ هه‌له‌ داچوونه‌ی سه‌باره‌ت به‌ فله‌سه‌فه‌ی ناتوندوتیژی هه‌یه‌- لانی که‌م به‌ گوێره‌ی لێکه‌دان هه‌وی گاندیا نه‌ بۆی- نه‌گونجانی زمانی ئینگلیزه‌. ناتوندوتیژی به‌ مانا حه‌رفیه‌که‌ی واته‌ توندوتیژی جسته‌یی به‌کار نه‌به‌ین. له‌کاتی که‌دا چاو له‌و توندوتیژی به‌ ناجسته‌یی به‌پۆشین که‌خۆمان چ وه‌ک

1

تاکە کەس و چ وەک گروپ! هەموو پۆرتیک ئەنجامی دەدەین. ئەم توندوتیژیە ئاجەستەییەش یان ئەم توندوتیژیە پاسیڤ خراپترە؛ لەبەرئەوەی تووڕەیی بەرەمدینیت و دەبێتە مایەی توندوتیژی جەستەیی. هەر بۆیە ■ دان بە توندوتیژی "پاسیڤ" ماندا نەئێن و چارەسەری نەکەین، ناتوانین توندوتیژی "جەستەیی" چارەسەر بکەین.

ناتوندوتیژی بە پێی رێبازەکی گандی جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە پێویستە پەيوەندی نێوان تاکە کەسەکان و لەسەر ئامەتی نێوەهولەتیش لەسەر بنچینەی پرنسیپە ئیجابییەکان بێت؛ وەک: رێز، لێکدی گەشتن، یەکدی قبوولکردن و لەبەرچاوترنی باری یەکدی. ئەک لەسەر بنچینەی پرنسیپە سەلبییەکانی وەک خۆپەرستی و بەرژمەندی تایبەتی، هەروەکو ئیستا لای ئێمە باوە. ئەمەش گەرەکی بە رێزگرتنە لە تەواوی ئاینەکان، کەلتورەکان، نەتەرەکان و تایبەتمەندیە ماتەری و کۆمەڵایەتیەکانی دی. هەركاتێ رێزگرتن بوو بە بئاغەي پەيوەندیەکانی نێوانمان، ئیدی زەحمەت دەبێت بتوانین توندوتیژی ئەنجامبەدەین.

پاشان ناتوندوتیژی بە پێی رێبازەکی گاندی پشت ئەستورە بە خۆشەویستی و سۆزو بەزەیی بۆ تەواوی بوونەرەکان. هەر بۆیە کاتێ خەلك گومان لە بوونی ناتوندوتیژی دەکەن؛ بەرە گومان لە بوونی رێز و خۆشەویستی و سۆزیش دەکەن.

ناتوندوتیژی بە پێی رێبازەکی گاندی ستراتێژیک نیە بۆ چارەسەرکردنی ململانێکان، چەکیکیش نیە لەکاتی پێویستدا بەکاربهێنرێو لە کاتیکیشدا کە پێویست نەبێت ئافەرۆز بکری. بەلکو رێبازێکە بۆ ژيان، چ وەک هەلوێست و چ وەک جێهانیینی، کە پێویستە ئادەمیزاد تیایدا بژی و پەفتاری پێ بکات، پێی بیربکاتەوە. ناتوندوتیژی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەو کە دەبێت دان بەوەدا بنێی کە هەر کەسێک لایەنی چاکەي تێدايەو دەبێت وا لەو لایەنە بکری گەشتە بکات تا بتوانرێ بەسەر "خراپە" (تووڕەیی و توندوتیژی)دا زال بێت. کاتێ تەمەنم دواژە سالان بوو؛ گاندی فیزی ئەوەی دەکردم کە تووڕەیی وەک کارمبا سوودمەندو بەهێزە، بەلام تەنها کاتێ کە بە زیرەکی و وریاییەو بەکارمان هێنا. پێویستە لە سەرىشمان فیزیین چۆن رێز لە تووڕەیی دەگیرن، بەو شێوەیەي رێز لە کارمبا دەگیرن.

توندوتیژی لە خۆزەلاتی ناوەراستدا وەک توندوتیژی لەهەر شوێنێکی دیکە؛ خۆی لەو پق و پیشیلکردنی ماف و خۆپەرستیەدا نەردەخات کە لەناو ناخی هەمووماندا هەیە. ئەو هەلوێستە سەلبییانەي پەيوەندیەکانمان دیاری دەکەن پوچەتەمان نەناسین. ئەو کێبەرکێیەي لە ئاینەکانماندا ئەنجاممان داوە؛ ئەو تۆوی توندوتیژیەي لەناو خۆیدا هەلگرتووە کە تانوپۆی ژيانێ ئەمڕۆمان تێک و پێک

ناتوندوتیژی بە پێی رێبازەکی گاندی جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە پێویستە پەيوەندی نێوان تاکە کەسەکان و لەسەر ئامەتی نێوەهولەتیش لەسەر بنچینەی پرنسیپە ئیجابییەکان بێت؛ وەک: رێز، لێکدی گەشتن، یەکدی قبوولکردن...

دەدات. ئایا ئەم کۆپەركۆپە قابیلی گۆرینە؟ گاندی وتویەتی هیچ شتێك نیه ئەم دونیایەدا بەدیھێنانی ئەستەم بێت؛ بە مەرجی ئێرانەدی ئەنجامدانیمان ھەبێت. ئێمە لە ھەموو میژووییەو ھەلە گەرەمان کردووە، لە ھەمووشیان وێرانکەرتەر دابەشبوونی ئاینیی ھەندئ دەولەتی وەکو ئێرلەندەو ھیندستان و فەلەستین ئیسرائیل بوو. ئەم دابەشبوونانە لەسەر ئاستێکی زۆر گەرە بوونە مایە پق و دان نەمان بە مافی یەکتراو توندوتیژی و کۆمەڵێک شتی سەلبیی تری وا زۆر کە خەریکە کۆتایی مەنتیقی دەبەزێنن.

بە ماوەیەکی کەم ھەر لە کوشتنەکە گاندی لە 30 کانونی دووھمی 1948دا ئێیان پرسى: "چارەسەری کێشە فەلەستین چیه؟ وەلامی دایەو: "ئەم کێشە یە وای لێھاتووە کە پێدەچێت چارەسەرکردنی ئەستەم بێت، من ئەگەر جوولەکە بووما یە پێم دەوتن: ھیچ و پووج مەبن و پەنا مەبەنە بەر تیرۆر... پێویستە جوولەکەو عەرەب پێکەو کۆک بن، ھاوێی بن، پشت بە یارمەتی بەریتانیاو یارمەتی ئەمریکا نەبەستن، بەئێکۆ تەنھا بەوێی کە لەلای خوداوە دێ".

گەر ئەوسا لە سالی 1948دا چارەسەرەکە قورس بووبێت، ئەوا ئێستا گەل قورسترە؛ گەرچی ئەستەم نیه.

لە خۆرھەلاتی ناوڕاستیشدا، ھەروەکو چۆن لە ھیندستان و ئێرلەندەشدا؛ پرسیارەکە ئەویە: بەلای ھەریەکەو ئامانج چیه؟ فەلەستینیەکان و ئیسرائیلیەکان ھەولیان دا لە رێی توندوتیژیەو یەکتی سەرکوت بکەن و بگەرە یەکتی بشفەوتێنن، کە ئەمە کارێکی ھەم ئالۆژیکی و ھەم نامۆییە. چارەسەری نموونەیی ئەویە کە ئەو لایەنانە پەیرەوی لە شێوازیکی مۆزیتر بکەن. ھەروەکو "گاندی"یش بەلێت: گەلان لە نیوان خۆیاندا ھەبێ بە ھاوێیو چارەسەری قایلکەر بۆ ھەمووان دانەنێن و پێکەو وەکو ھاوێی دەژین.

لەبەرئەوێ زۆر لە میژیشە گەلان لە یەك دوورکەوتوونەتەو، ھەربۆیە نزیک کردنەویان لە یەکدی لە ھەموو کردەییەو ئەستەمە. زۆرجار یەکخستەوێ ئەلمانیا بە نموونە دەھێننەو؛ بەلام دابەشکردنی بۆ خۆرھەلات و خۆشاوا دابەشکردنیکی ئایدیۆلۆژی بوو؛ ئەک ئاینی. کاتێ ئاکۆکیە ئایدیۆلۆژیەکانیش لە نیوان ھەردوولا دا چارەسەرکران، یەکبوونیان ئاسان بوو.

ئاکۆکیە ئاینیەکانیش وا بە ئاسانی لە یەکدی نزیک ناکرێنەو، تەنھا دەبێ رێزلیگرتن لە نیوانیاندا ھەبێت، ھەر بۆیە یەکبوونی دوو ئاینی جیاواز کە کەرت کەرت بوون؛ قورسترە. دۆزینەوێ چارەسەریکی گونجاویش نایەتە ئاراو؛ تەنھا ئەوکاتە نەبێ کە ئەو دوو گەلە ئێ دوو وڵاتە ئاکۆکە پێیارئەدەن نەبێ بە داشی دامە ی دەست سیاسەتەکانی ھێزە ئێو دەولەتیەکان.

ئاکۆکیە ئاینیەکانیش وا بە ئاسانی لە یەکدی نزیک ناکرێنەو، تەنھا دەبێ رێزلیگرتن لە نیوانیاندا ھەبێت.

ھەر بۆیە یەکبوونی دوو ئاینی جیاواز کە کەرت کەرت بوون؛ قورسترە.

مادامەکی دەولەتە خۆڕاوا ییەکانیش، بە تایبەتی وڵاتە یەکگرتووەکان؛ لە پێناوی ئامانجە تایبەتیەکانی خۆیاندا دەولەتی لە خۆیان بچووکتەر دەچوسیننەوه، مادامەکی گەلانی ئەو وڵاتە چەوساوانەش پێ ئەدەن کە بچوسیننەوه، چارەسەرە کە ئەستەم دەبێت.

گاندی و توویتی سیاست بەبێ پرنسپ گوناھیتی کوشندە یو توندوتیژی بەرھەمدینیت. تا لە پێی ئاكارو بەھار سۆزیشموە حوکم نەدەین؛ ئەوا توندوتیژی ھەر توانای ژیا ئێمان دەپروو کینیت. لەم دواییدا پۆستەریک بەسەر ماشینیگەوہ بینی کە بە کورتی گوزارشت لەم حەقیقەتە دەکات؛ نووسرابوو:

"کاتێ گەلان رێبەری ئێمان کرد؛ ئەوسا سەرکردەکان دواي ئەوان دەکەون."

سەرچاوە

پاشکۆی "تیارات" ی "الحياة" ژمارە 1143 ی پۆژی یەکشەممە 25 ی نۆفەمبەری 2001

lust

جۆزج ئەرلېشى

كاتى رۇئىمە دېكتاتورىيەكان درۇدەبەن!

۱۰ شاھۇ سەئىد

پىنگە سەدى بىستەم لە مىژۋى مۇلايەتيدا، پىنگە سەدىيەكە زۇرتىن كارى
توندۇتۇلۇپ تىدا ئەنجامدراۋە. بە تاپىپەتلى ئە نىسەي بەكەمىدا كە سوۋقەمەنىيە
خونناۋىيە ترسناكەكانى جەنگە جۇراۋچۇرەكان (مەردوۋ جەنگى جىھانى يەكەم و
دوۋەم، جەنگە كۆلۈنپالەيسەكان، جەنگە ئاۋخۇرەكان و جەنگە ئايدىۋۇلۇزىيەكان)
چەندىن ژمارەي پىۋانەسى تۇماركرد، بەلام لە سەمەتاي نىسەي
دوۋەمىسى مەسەمان سەمەدوۋە گۇرۇنكارىيەكە ئەبىرچاۋ
تىيىنىسى دەكسرىن سەپارەت بە مەستپارى لە ناسىت توندۇتۇلۇپ.
نىستەر توندۇتۇلۇپ مەدالانىسە بوۋىپ ناسىت پەمان زالىمە،
خۇزى لە خۇزىدا بۇلە بەھايەكى سوۋق.

تەجەبۇلە
2

سەدەى بېستەم، كە زياتى لە سەد ھەزار قوربانی پىشكەش بە قەسەبىخانەى توندوتىژى كەردە، توشى چۆرىك لە دلتىكەلەن بوە، وەك ئەم كەسەى ئىتەلەى كۆرەن و ھەست بە قىزكەندەى بىزارى بكا. قەلبەتە ئەم ھەستكردنە ئىگەتەتەمىزە پاشخانى گەشەكردنى ئەم بەھا پۆزەتەتەى كە خۆى لە ديموكراسىدا دەنوئىن و لە كۆتايى سەدەى بېستەمە، پە تاپەتەى لە دارمانى كۆمەلەنەمە، بۆتە بەھايەكى گەردوونى، خودى ئەم دارمانەش بەلگەى ئەم راستىە بوە.

رەنگە ھىچ شەتەك وەك بەراپەردكارى لە تەورەزەى سەياسى ئىوان نىوەى يەكەم و نىوەى دووەمى سەدەى بېستەمە، پىودانگى (پاستەقەنەى) ئەم كۆرەنگارە نەبىت سەبارەت بە ھەستىارى لە ھەستە توندوتىژەدا. لە نىوەى يەكەى ئەم سەدەىدا چەمكى لىنەن و تۆزەتەى ماركسىزم بە گەشتى سەبارەت بە زەبرەزەنگى شۆپەشكەنەنەى پۆلى توندوتىژى لە ھەژوودا، چەمكى بەلەستى بىن پەكەمەروو، تا ئەم ئەندازەى زەنەنەلەكى سەلمانەى وەك كۆزەتەتەى ئەم تۆزەزەكەندەى بۆ توندوتىژى، بە چۆرىك پەگەرى نۆلە كە جەنگەى وەك بۆلەنگەى سەروشى لە قەلبە دا، ئەم پۆلى وابو "چەنگ بەردەمەيدانە بە سەياسەت بە شەپۆزى كە". بەلام لە نىوەى دووەمى ھەمان سەدەىدا ھەنەھە سەلەسولەنگەى وەك ھەنەھە سەلەسولەنگەى دەرەى ھەنەھە - بىن ھىچ دووئەنەى پۆلى وایە كە دەسەلاتى ديموكراتى دەسەلاتەى دەرەى زەبرەزەنگە، تا ئەم ئەندازەى پۆلى ئەم دەسەلاتە نە، لە پۆلى پەلەسەىمە، پەھەنەى بۆ ھىچ جۆرە زەبرەزەنگە... بە زەبرەزەنگەى شۆپەشكەنەنەىمە، كە لە ناخى ھۆدەو بە ھۆى پەپەگەردنى زەبرەزەنگە، ھەلگەى پەكەرى ھەلگەى ئەمەى دەسەلاتە شۆپەشكەنەنەى بۆ دەسەلاتى ئۆتەلەتەى.

لە راستەدا كۆتايى كۆمەلەنە، ھەروەك لە فەنگەى سەياسى ھەچەرخدا تەبىئىى دەكرە، لە ھەمەدا ھەنەھە "كۆتايى ئەفسانەى كۆمەلەنگەى تازە لە مەدائى توندوتىژەىمە. ھەروەدا كۆتايى) ئەم ھەروەى كە پۆلى وابو پەنگەى پىشكەوتن برىتە لە "لەھەنەنەى تەپارو سەپەنەى بەرەمە"، ھەر بە چوارچەوەى قۆزەنەىمە لە زەبرەزەنگە و تەمەشكەردەى وەك ديارەنەى كە لە جەھەدەدا دۆ بە پەوتەى گەشەى ديموكراسىە، ئۆتە لە فەنگەى سەياسى ھەچەرخدا^(۱) سەلەنەى بەھە دەگەنەىمە بۆ چەمكى "بەھەنگەى مەدەنى" وەك چەمكى چالەك كە ھەنەھە تەلەق نەدەو، لە پۆسەى سەزەردە بە پۆسەى دىكەتەتەىمەكانداو ناچارەنەى زۆرەنەكان تا بارەنەگەيان بىنچەنەى كۆچ بەگەن، ئەم تەپەنەى) ھەى ئەمەى لە زۆر ھەنەھە چەوانە بە ئەزەوون ئەمە سەخ بۆرە كە پەھەنەى دىكەتەتەىمە بە زەبرەزەنگە، ھەچەى ئەنەكەنەىمە جەكە لە دىكەتەتەىمەى دىكە - ئەنەكەنەىمە.

پىودانگى (پاستەقەنەى) ئەم كۆرەنگارە نەبىت سەبارەت بە ھەستىارى لە ئاست توندوتىژەدا

رەنگە ھىچ شەتەك وەك بەراپەردكارى لە تەورەزەى سەياسى ئىوان نىوەى يەكەم و نىوەى دووەمى سەدەى بېستەمە،

ننډرې زاخاروف (که بهرملسه تکارنکی سیاسي ښو) له دمه لاتی سولنې پېشو جیابو بډو، له سالی 1978-مه، شینواری تری خسته وو. بډ دروستکردنی میژو: "همو له پوهه نوپوزسیونانه کی که ناسیومن خالیکی هاپهش همویان کډه کاته: خهبات به شینویمه کی ناشکرا، بهرگریکردنی گشتی دور له زهبروزنگ له مافه کانی مرؤف. نه مهش له لایدیو لوزیایه که له ولاتی نیمه ده همو له کسانه کډه کاته، یان ده کړی کډیان بکاته، که خاوهنی ناسوی سیاسی و نه تهمی و لاینی جیوازن".

وه که هر چه ممکن کی نوی، خهسله تی یه کمه بهرمنگاری مدهنی، که سهلماندی خاوهنی چالاکیه کی پرپه پای، له درزپه نیانی پښتیمه دیکتاتورو توتالیتارکاندا، سره تا له لمروپای باشور له خهفتا کاندو دواتر له لمروپای ناوهراسه و لمریکای لاتینی له هشتا کاندو، بریتیه له فرییه له ناوانی له چه مکده: جکه له "بهرمنگاری مدهنی"، هندیکیان ناویان نا "بهرمنگاری ناشتیخوازان" و هندیکیان ناویان نا "شورشی بډ زهبروزنگ"، لای هندیکی تریشیان ناوی "شورشی نرمنیان-مه خملی" ی لیرا، به لام سره پای جیوازی له ناوانی له چه مکده، لهوی که تا ناستیکی زور بهرمنگاری مدهنی له پوی ناوهره و شینواری کارکردنوه له (چورده کانی تری بهرمنگاری) جیاده کاته لهویه که "مه بستی نیه شت له دیکتاتورکان بستینی، هیندهی مه بستی میچیان پی نه به خشی". نه مه بهی مانایه نا که بهرمنگاری مدهنی بهرمنگاریه کی رتکردهوی په تی. له لپه شایستهی لهویه که پیناسه کی بکین به "توانای رتکردهوی، وتی نا"، هره ها نامازی سره کی له بهرمنگاریه رتکردهوی هاریکایه، به تایبه تی له رتگای یاخیوونی مدهنی و خوپیشاندان و گردبوونهوی پیندهنگ و مانگرتن له خواردن، به لام له هه مان کاتا له سر بهنمای جه مسرینکی لیجایی (قبولکردن) یش دامه زواوه بهوی جهخت له سر هه مان له شوناس و هه مان له مشروعیته و هه مان له بها جیوازان دهکا که بهرامبره دیکتاتورمه که په نای بډ دهبا. به مانایه، بهرمنگاری مدهنی بهرلهوی بهرمنگاریه کی سیاسی بډت، بهرمنگاریه کی کلتوریه، واته له بری لهوی په نا بډ کاری سیاسی راسته وخو بهر، سیمبول دهخاته گرو په که له میژودا دانه کوتی و شینواری نوی ژیان پینشیار دهکا. له بهرمنگاریه گرو له سر لهوی لیفلنج بوونه دهکا که ساتیک له ساته کان گماروی دمه لات دهدا، دواي لهوی گومانی لا دروست دهبن لهوی که بتوانی له دمه لاتی حوکمه بهردهوام بډت، یان کاتی که پڄی بهرین بال بهر دیکتاتورکاندا دهکیشی، لیتر پینشر پڄی خو به گوره زانینیان له سر ناستیکدا بووی، کاتی خویان له بهرهم لیجماعی گشتیدا دهبیننوه (هسته به بهرین دهکن).

بهرمنگاری مدهنی بهرلهوی بهرمنگاریه کی سیاسی بډت، بهرمنگاریه کی کلتوریه، واته له بری لهوی په نا بډ کاری سیاسی راسته وخو بهر، سیمبول دهخاته گرو په که له میژودا دانه کوتی و شینواری نوی ژیان پینشیار دهکا

ئەگەر سىرۇشتى پۇتسە دىكتاتۇرەگان، بە تايىبەتى ئەگەر تۇتالىتارى بن، ئەو بىخوۋى
 كە كۆمەلگەي مەدەنى لاواز بگەن، ياخود ھەر بىسپنەو، ئەو بوۋى ئارى بىرەنگارى مەدەنى
 ئەو پىراۋىزە بىرەنگارى كە دىكتاتۇرەت ناچارە بەجى بىلىن

ئەگەر سىرۇشتى پۇتسە دىكتاتۇرەگان، بە تايىبەتى ئەگەر تۇتالىتارى بن، ئەو بىخوۋى
 بىخوۋى كە كۆمەلگەي مەدەنى لاواز بگەن، ياخود ھەر بىسپنەو، ئەو بوۋى ئارى
 بىرەنگارى مەدەنى ئەو پىراۋىزە بىرەنگارى كە دىكتاتۇرەت ناچارە بەجى بىلىن،
 لىتەر ئەو دىكتاتۇرەتە چەندە تۇتالىتارىش بىت، بۇ بىزاۋى كۆمەلگەي مەدەنى. لە
 راستىدا تەننەت ئەو دۇخەشدا كە دەسلەت بە تەۋلى دەست بەسەر كۆمەلگەي
 مەدەنىدا ئەگەر، گىرەنگىرەن ئەركى بىرەنگارى مەدەنى بىرەتتە لە سىرەلەنۋى
 سىرۇستىدە ئەو كۆمەلگەي مەدەنى، لە قۇناغى يەكەمدا سىرۇستىدە ئەو مەدەنى پەزىو
 لە قۇناغەگانى تىردا سىرۇستىدە ئەو مەدەنى ئەمەلۋ لە داۋ قۇناغىشدا
 سىرۇستىدە ئەو مەدەنى سىياسى. بىلەتتى مىللەتەنەش ئەم بوۋەدا بىسپنەو. بىرەنگارى
 ئەتەمەنى كە شايستە ئەو مەدەنى بىرەدەم قۇمى چاۋەروان ئەگەر وەرگى، دىۋاچار-
 لانى كەم لە كاتى سىرۇستىدا- گوزارشت لە "مىزى لاۋزەگان" ئەگا دەسلەتتى ئەو
 كەسانە بىرەستە ئەگا كە لىدەسەلەتەن.

بىرەنگارى مەدەنى خاۋەنى ھىچ ياسايەكى سىۋىلۋجىي نى، بەلگە سىرۇستى
 يان شىكىستى ئەو بىرەنگارى، ھەمۇ جارىك بەندە بە سىرۇشتى ئەو دۇخە تايىبەتە
 كە لە ھىچ دۇخىكى تىردا خۇى دىۋارە ناكاتەو. زانستى كۆمەلەسى سىياسى چوار
 فاكتىرى خىستەتەو كە رەنگە گەشە بەو بىتاتە چالاكانە بەدەن كە بىرەنگارى
 مەدەنىان لىدەسەلەتەو.

يەكەمەن فاكتىر، فاكتىرى ئاينى، ھالەتەگانى لىزان و پۇلۇنىاۋ فلىپپىن ئەم
 راستىيان ئەرخىست. فاكتىرى ئاينى ئەگەر سىرچاۋەكى سىرەكى پىنكەۋەلگانى
 كۆمەلەتتى بىت تىرى سىلەنگارى سىياسى، بە تايىبەتى لە ھەلۋەسچىندا كە
 تۇتالىتارىتە ھەلۋەدا لە رىنگا پەتەردە ئەو فاكتىرى ئاينى ھەلۋە جىپىنى خۇى قايم
 بگا، ۋەك ئەو لە سىستەمە كۆمۇنىستەگاندا بىنرا. بەلەم ئاين- يىش پۇلى پۇزەتتى
 خۇى ئاگىرې ۋەك فاكتىرىنى دامەزىنەرى پىنكەۋەلگانى مەدەنى لە كۆمەلگەيەدا كە
 لە پۇرى ئاينى ھەلۋە دابەش بوۋى بەسەر چەند گروپ و مەزەبىندا. لە ھەلۋەسچىنى
 ۋادا، خۇدى ئاين دەپتە بىۋارىك بۇ مىللەتنى دايەمۋىەك بۇ بىرەمەسەنىان
 زەبىرۋەنگ. ھەروگە ھەردو نەمەنى پۇلۇنىاۋ فلىپپىن- يىش دەريانىست، ئەو
 پۇلەي كە ئاين دەپتە لە ھەلۋەشەندە پۇتسە تۇتالىتارىمەگاندا دەپى بەندىت بە
 بىرەنگارىيەكى تەروە، بىرەنگارى ئەو لىۋەنى خۇدى فاكتىرى ئاينى، تاكو نەبىتە
 فاكتىرىنى تۇتالىتارى. ۋەك لە نەمەنى ئىراشا پۇرىدا. رەنگە لە پۇلۇنىاش پۇرىدا
 ئەگەر مىللەتنى سىياسى بە بەرۋەندى چەند ناۋەندىكى ئاينى تۇندەمۇدا بىشكىتەو،
 كە بىۋايان ۋابو كەنىستى كاتۇلۇكى كاندىدى گىرەنە دەستى دەسلەتە لە لۋاى
 دەسلەتتى كۆمۇنىستەو.

دوهم فاکتور، فاکتوري اخلاقيه: هرچنده هم فاکتوره تا دويښتیهکی نزیک هلگری خهسلهتیکي نایدیالی بو، واته خاومنی چالاکی (واقعی) نه‌بو، به‌لام له سنی دمیعی رابردودا پینگی مرکزي خوی له بزواته‌کانی بهره‌نگاریی مدهنیدا وهرگرتوه، دواي نهمی جهختی لاسر نایدیولویزی مافه‌کانی مروف کړده. به ههمان نمو نندازه‌یهی که مافی مروف خوی وک به‌هایه‌کی گردونی دهنویښتی، دهرکری بخړتیه‌گې وک شورایه‌کی پارنیزمر دژي سته‌مکاریی دولتی نهمویي. کاتی خوی، سرورمیری نهمویي (دده‌بووه به‌هانی) دهمه‌لته نیشتمانیه سرکوتکه‌ره‌کان وک نالته‌ناتیقی دهمه‌لته گنده‌له‌کان، به‌لام هاوکات له‌گهل (بلو‌بوونه‌وهی) مافه‌کانی مروف و، گهرانه‌وه بؤ ده‌له یاساییه نیونه‌نهموییه‌کان، دهرکری کلین و درز بخړتیه به‌هیزترین سستمی دیکتاتوریه‌وه. لیزه‌وه گوتاری مافه‌کانی مروف هلگری خهسلهتیک یاخود خالیکي به‌هیزه: یان به مانایه‌ک له ماناکان گوتاریکی دوو لایمه. واته له بنه‌مندا گوتاریکی ناراسته‌کراو نیه دژي دولته، چونکه به ههمان نمو نندازه‌یهی داوا له دولته ده‌کا لیزه‌سراویتی خوی پراکتیزه بکا، دان به دهمه‌لاتی نمو دولته‌شدا دهنی، به‌لام بهر پینیعی نمو دولته له واقعی پراکتیکیدا ریز له مافی تاکه‌کان ناگرئ، نمو جهختکردن لاسر مافه‌کانی مروف نیشانه‌ی پرسپار ده‌خاته سر ره‌وایه‌تی نمو دهمه‌لته. به‌هرحال پهرؤشی هر دولته‌تیکیش بؤ پاراستنی ره‌وایه‌تی و دورخستنهموی هر گومانیک له خوی، ناچاری ده‌کا له پوی تیوریهموه نمو گوتاره قبول بکا، ته‌نانه‌ت گهر به کړده‌وه پینشلیشی بکا، به‌لام نمو په‌راویزه به‌رته‌سکه‌ی که ده‌کویته نیوان تیوره‌وه پراکتیکهموه، دهرکری رینکراوه‌کانی مافی مروف جنبییه‌ک بؤ خویان بدؤزنهموه، با له سرکوتکه‌ترین رژی‌میشدا بیت.

سینیم فاکتور، فاکتوري راگه‌یاندنه: هاوزه‌مان له‌گهل شوپشی نوی له بواری هوکانی گه‌یاندندا، سرورمیری نهمویي هیچ دولته‌تیک هاوشان نیه له‌گهل سرورمیری نیعلامیدا. واته چهند دولته سرکوتکه‌ره‌کان سنوره‌کان به‌سسر خویاندا کلؤم بدن، دواچار پووبهریکي کراوه له به‌رهم گه‌شهی ئوپؤزیسیؤنی ناوخودا دهمینیتهموه بؤ به‌زاندنن سانسؤری سنوره نهموییه‌کان، له رنکای پیوه‌ندی به هوکانی راگه‌یاندنی جیهانیهموه، ته‌نانه‌ت گهر هوکانی راگه‌یاندنی دهرمکی له دولته‌تیکي سرکوتکه‌ردا پؤلیکی راسته‌وخؤش نه‌بیښی له خه‌ملاندنی ئوپؤزیسیؤنی مدهنیدا، نمو نامانه‌یی جیهانی دهرمکی خوی له خؤیدا ده‌سته‌به‌ری نمو ده‌کا که په‌راویزه‌کان بؤ دواچار دانه‌خړن. راسته رهنکه نمو دولته ته‌شویش به‌خاته سسر ئیزکه دهرمکیه‌کان و سته‌لايت قه‌ده‌غه‌بکا، به‌لام گه‌شهی به‌ره‌وامی ته‌کنه‌لؤزیای هوکانی راگه‌یاندن چاره‌سهر بؤ هموو ته‌گبیریکي دژ به پیشکوتنی راگه‌یاندن دهمؤزنتهموه. نلېبه‌ته

ته ههمان نمو نندازه‌یهی که مافی مروف خوی وک به‌هایه‌کی گردونی دهنویښتی، ده‌کری بخړتیه‌گې وک شورایه‌کی پارنیزمر دژي سته‌مکاریی دولتی نهمویي

ناشکرشاه که پژنمه سه کوتکمرکان ناتوانن بیر لهره بگنمهوه که نامیری رادیوؤ تله‌فزیون قه‌ده‌غ‌بگن، چونکه له رنگی نهو نامیرانه‌وه ژبان به بهر خویاندا ده‌گنمه‌وه. واته همیشه بواریک به کراومی دمینیته‌وه له به‌ردم دزمکردن له دهرهوه بۆ تاوموه، هرره‌ها له ناوموه بۆ دهره‌وه. به مانایه‌کی تر، چیدی هیچ ده‌سه‌لاتداریک به ره‌هایی له‌ناو شاه‌شی تله‌فزیون‌کاندا نامینیته‌وه: نیدی سرکوتکردن له دۆخیکی وادا پیویستی به چوونه دهره‌وه هیه.

دواهمین فاکتور، فاکتوری ره‌وایه‌تی سیاسییه، به‌لام نه‌م فاکتوره‌ه‌لگری کاردان‌هره‌یه‌کی پیچه‌ره‌نه‌شه. له رنگای پاراستنی دیموکراسیه‌تی ته‌رو لاسک نه‌رمه‌وه پۆلی خوی ده‌گنیرێ نه‌ک له رنگای نر‌خستنه‌ شورای پژنمه دیکتاتورمه‌کانه‌وه. به مانایه‌کی تر، هه‌ندێ جار ره‌وایه‌تی سیاسی پۆلی له‌مپه‌رو رنگری به‌ردم پرۆژه‌ی کومته‌ سهربازیه‌کان ده‌گنیرێ له پژنمه دیموکراتیه تازه له دایکبو‌مه‌کاندا. به هه‌مان نه‌و نه‌ندازه‌یه‌ی که په‌یوه‌ندی نیوان که‌سی سیاسی و که‌سی عه‌سکری پینگه‌ی دل له کیشه‌ی به‌رمه‌نگاری مه‌دنه‌یدا داگیرمه‌کا، ده‌شن ره‌وایه‌تی ده‌ستوری، ته‌وزیف بکری، به تایبه‌تی له دۆخی ژانگرتنی دیموکراسیدا، وه‌ک ته‌کنیکیکێ دژ به کومته‌گنیرێ. دیارترین نمونه‌ش له‌مباریه‌وه نه‌و پۆله‌ شه‌خسیه‌ بوو که "خوان کارلۆس"ی پادشای ئیسپانیا گنیرای، وه‌ک هه‌لگری ره‌وایه‌تی تاجی شاه‌منشاهی و فرمانده‌ی بالای میزه‌ چه‌کدارمه‌کان، کاتێ هه‌ولیکێ کومته‌ای شکست پهنه‌ناو له 23 شو‌بات- فیه‌ریه‌ری 1981دا سوپای ولاته‌که‌ی ناچارکرد بگه‌ڕه‌ته‌وه باره‌گا‌کانی خوی. نه‌و پرۆژه سوپا ته‌لاری پارله‌مانی دگیرکردبوو، پارله‌مانتارمه‌کانی ده‌ستبه‌سه‌ر کردبوو، هه‌ولیده‌دا بۆشاییه‌ک له ده‌سه‌لاتی مه‌دنه‌یدا نه‌روست بکا. بۆ هیچ وره‌مه‌کارییه‌کی میژوویس، هه‌نده به‌سه‌ ناماره‌ بدرێ به‌و به‌یاننامه‌یه‌ی که سه‌عات یه‌کی سه‌ره‌به‌یانی 24 شو‌بات- فیه‌ریه‌ر خوان کارلۆس پینشکه‌شی گه‌ل ئیسپانیای کردو تیایدا پشتیوانی خوی بۆ سیستیمکی ده‌ستوری له چوارچینه‌ی نه‌و شرعیه‌ته‌ی که هیه‌ راگه‌یاند، نه‌و به‌یاننامه‌یه به‌س بوو بۆ نه‌وه‌ی کومته‌چیه‌کان له سنوری خویاندا رابگری، له کاتیکدا نه‌وان ناوی کارلۆس-یان کردوه به به‌هانه‌یه‌ک بۆ کومته‌گه‌یان. بۆریس یه‌لتسن له دژایه‌تیکردنی کومته‌چیه‌کانی 19 ئاب- ئۆگه‌ستی 1991دا نمونه‌یه‌کی دیکه‌ی پینشکه‌شکرد سه‌باره‌ت به توانای ره‌وایه‌تی ده‌ستوری، له به‌رمه‌نگاری تانکی کومته‌چیه‌کاندا. هر له سه‌عاته‌کانی یه‌که‌می هه‌ولی کومته‌گه‌وه، یه‌لتسن-یش سواری پشتی تانکیک ب‌وو، به‌وییه‌یه‌ی سه‌روکی هه‌لب‌ن‌ر‌راوی فیدراسیونی روسیا بوو، بانگه‌روازیکی ناراسته‌ی گه‌ل مۆسکو کرد بۆ به‌رمه‌نگاری. هرچه‌نده نه‌و خاومنی هیچ هه‌یزکی فیعلی نه‌بوو، به‌لام ده‌ستپینشخه‌ریه

به هه‌مان نه‌و نه‌ندازه‌یه‌ی که په‌یوه‌ندی نیوان که‌سی سیاسی و که‌سی عه‌سکری پینگه‌ی دل له کیشه‌ی به‌رمه‌نگاری مه‌دنه‌یدا داگیرمه‌کا، ده‌شن ره‌وایه‌تی ده‌ستوری، ته‌وزیف بکری وه‌ک ته‌کنیکیکێ دژ به کومته‌گنیرێ

شەخسىيەكەي دەرکەوتنە ئىعلامىيەكەي بىس بوون بۇ ئەۋەي رەۋايەتى ئەو سىستە تازە يىگەيشتەۋە لە بەرامبەرى ناپەۋايەتى كودەتاگىرەكاندا بچەسپىنى، بەلام ئەۋەي پىۋىستە تىببىنى بىكى، ئەۋەبوو رەۋايەتى سەۋكايەتى يەلتىنن كە لە شىكىستى كودەتاچىەكاندا گەيشتە لوتكە، خۇي لە خودى خۇيدا پوۋكايەۋە. ئەو پوۋكانەۋەيە لە تشرىنى يەكەم - ئۆكتۇبەرى 1993 دا گەيشتە لوتكە كاتىن خودى يەلتىنن پەنای برد بۇ چەك و تۇپى تانك لە پوۋبەروبوۋنەۋەدا لەگەل رەۋايەتى ئەو پارلەمانتارە پروسانەدا كە لە تەلارى پارلەماندا مانيان گرتىبوو. ئەو پوۋكانەۋەيە رەۋايەتى يەلتىنن لە سەردەمى ئىستادا، كە ھەستىيارىيەكى بالاي دژ بە زەبروزەنگى ھەيە، پرسىارىك دەخاتەرۋ: ئايا پەنابردن بۇ ھىز، تەنانت لە لايەن دەسەلاتىكى خاۋەن رەۋايەتەشەۋە بىت، لە قۇناغىكى داھاتوتردا رەۋايەتى ئەو دەسەلاتدارىتە ناسەنىتەۋە؟ چونكە زەبروزەنگ لە خودى خۇيدا پوۋكىنەرى رەۋايەتە. لىزەۋە، پىۋىستە ھەمىشە پوۋبەرىك لە نىۋان رەۋايەتى تىۋرىسى زەبروزەنگ و پەنابردى كرىدى بۇ ئەو زەبروزەنگە بىمىنىتەۋە. كاتىن مەسلەكە پەيوەندى بە خوينەۋە دەبىت، ئەوا مەرج نىيە رەۋايەتى رەۋايەتە ئەخلاقى بىت، يان وردەر رەۋايەتەكى جوان بىت. لە سەردەمىكدا كە ھەستىيارىسى سەردەم، لە ۋىفە گەۋكە بىنراۋر بىستراۋەكاندا، بەرامبەر توندوتىزى/ لە بەرجەستەبوۋندايە.

پەنابردن

* Jacques Semelin (Ed.) Quand les dictatures se fissurent, Paris, Editions Desclaux de Brouwer, 1995.

سەرچاۋە

جورج طرابيشتى، عندما تتصدع الدكتاتوريات - في ثقافة الديمقراطية. ط 1: بيروت: دار الطليعة،

(1998)، ص 129-135.

ئايا پەنابردن بۇ ھىز، تەنانت لە لايەن دەسەلاتىكى خاۋەن رەۋايەتەشەۋە بىت،
لە قۇناغىكى داھاتوتردا رەۋايەتى ئەو دەسەلاتدارىتە ناسەنىتەۋە؟

ن: لەيلا عەبدولمەھاب

توندوتیژی خێزانی

و: رۆشنا ئەحمەد

كاتێك دەست بە تۆزینەوهی هەر دیارەمێك، یان هەر گەشتێکی كۆمەڵایەتی دەكەین، پێویستە سەرما گەشتێكی ئەو چەمكە تەرمەییانە دیاری بكرێت و پێناسە بكرێت كە تۆزینەوهی لە بارهوه ئەنجام دەدرێت، ئەمەش هەنگاوێکی گەشت و پێویستە بۆ دیاریكردنی گەشتێكە لەگەڵ ئەو پوانینە تیۆری و پیاوێكە مێتۆدیكە کە پێوهی بەندەر یاری دەنەن بۆ گەشتێك بە ئاكامی وێتر ئەرێاری تایبەتە ئەمەكانی گەشتێكە هەموو ئەو پێوهندیە ناوخرۆی یان ئەرێاری پێوهی بەندەر.

كاتێ لە بابەتی ئەم تۆزینەوهی بەرەستمان پادەمین دەتوانین سێ چەمکی بنەرەتی دیاریكەین، كە تۆزینەوهی ئەو بارهوه دەكەین، ئەو سێ چەمكە لە پێوهندیەکی ئەندامیدا پێكهوه بەستراون، لە كاتێكدا جیاكاری لە نێوانیاندا دەگەڕێتەوە بۆ پێداویستیەكانی تۆزینەوهی زانستی، چەمكەكانیش بریتین لە:

1- توندوتیژی.

2- توندوتیژی خیزانی.

3- توندوتیژی دژ به خافرت.

ئەگەر بە شیوەیەکی گشتی وەکو چەمک بېروانییە توندوتیژی، ئەوا دەکرێت بەم شیوەیە خوارووە پێناسە ی بکەین:

"ئەو پەفتار یان ئەو کۆمەڵەیە کە بە شەپانگیزی دەناسرێت و لە لایەن کەسێکەوە یان کۆمەڵێکەو یان چینیکی کۆمەڵەییەتی یاخود لە لایەن دەولەتێکەو پێادە دەکرێت، بە مەبەستی قۆستنەووەو ملکەچ پیکردنی لایەنێکی دیکە، لە چوارچێوەی پەییوەندی ھێزێکی ناتەواو لە ھووی ئابووری کۆمەڵەییەتی و سیاسییەو، کە دەبێتە ھۆی زیان پێگەیاندنی مادی یان ھۆشی یان ھەروونی کەسیک یان کۆمەڵێک یان چینیکی کۆمەڵەییەتی یاخود ھەڵاتێکی دیکە"^(۱).

ئەگەر بمانەوێت ئەم پێناسەییە زیاتر ھەڵسەنگێنەو، ئەوا وەکو ئاشکرایە ھەموو کارێک کاردانەووەی ھەیە، لەگەڵ ئەوەشدا کاردانەووە کۆمەڵەییەتیەکان جیاوازی ئەو کاردانەووە سەروشتییانە کە دیاردە میکانیکی و دینامیکیەکان شێدەکەنەو، واتە کاردانەووە کۆمەڵەییەتیەکانی ئەو پەفتارە بە توندوتیژی و شەپانگیزی دەناسرێت بە شیوەیەکی میکانیکی ھەڵسەنگاند، چونکە چەندین ھۆکاری کۆمەڵەییەتی و ئابووری و ھۆشگیری و ھەروونی ھەن کە لە دیاریکردنی قەوارەو شیوەو چۆنیەتی و کاتی ھەروانی کاردانەووەکەدا بەشداریدەکەن لای ئەو لایەنە لە ھووی کۆمەڵەییەتیەو قۆزراوەتەووەو چەوساوەتەو، لەبەرئەو یاسای کارو کاردانەووە بە تەنیا بۆ شیکردنەووەی چەمکی توندوتیژی بەس نیە، بەلکو یاسای کەلەکەبوون (التراکم) دەخوێتە سەر، کە بە ھۆیەو دەکرێت زۆریەتی ئەو پەییوەندیانە شیکردنەووە کە لەسەر قۆستنەووەو چەوساندنەووە بنیادنراون و پەنا بۆ توندوتیژی دەبن، ھەندێک جار بە شیوەیەکی شاراوو ھەندێک جار بە شێوەیەکی ھەڵسەنگاند بە توندوتیژی دەبن و ئاشکرا^(۲).

بەلام ئەگەر بچینە سەر پێناسەو دیاریکردنی چەمکی توندوتیژی خیزانی، کە چەمکی سەرکەو لەئێوە بابەتی باسەکەماندا، دەبینین بەستراوە بە دامەزرێنەرەکیەو (خیزان) کە لە لایەن سیستەمی کۆمەڵەییەتیەو بەرپۆلەدەچێت و بە کۆنترین و ئالۆزترین سیستەمی کۆمەڵەییەتی دانەنرێت. ئەگەر پێناسەو پێشوو چەمکی توندوتیژی لە خیزاندا جێبەجێ بکەین، ئەوا دەکرێت بلییت:

"توندوتیژی خیزانی یەکیەکە لە شێوازەکانی پەفتاری شەپانگیزی لە ئەنجامی پەییوەندیەکانی ھێزی ناتەواو لە چوارچێوەی سیستەمی داھەشکردنی کار لە نیوان خافرت و پیاو لە خیزانداو لە دیاریکردنی پۆل و پێگەو ھەموو تاکێک لێ

توندوتیژی، ئەو پەفتار یان ئەو کۆمەڵەیە کە بە شەپانگیزی دەناسرێت و

لە لایەن کەسێکەو یان کۆمەڵێکەو یان چینیکی کۆمەڵەییەتی یاخود لە لایەن دەولەتێکەو پێادە دەکرێت،

بە مەبەستی قۆستنەووەو ملکەچ پیکردنی لایەنێکی دیکە

ئەندامەكانى خىزان، بە گۆنرەي ئەو سىستەمە ئابورىي كۆمەلەيتىيەي لە ئارادايەو كۆمەل ديارىكرەو⁽³⁾.

سەرمەي ئەو گۆرانكارىيەي بەسەر خىزاندا ھاتوھ لە كۆمەلگە نوێيەكانداو پاش كارىگەرييەكانى لەسەر شىوھو پۇل و وزىفە كۆمەلەيتىيەي پۇشنىريەكان، كەچى ئەو پەيوەندىيەي لەنيو خىزاندا ھەن، ھىشتا بە بنەماي ھىزە باوو ئاساييەكانەو بەستراوھ، كە پياو تيايدا لە پورى ئابورىي كۆمەلەيتىيەو ئەناو كۆمەلگەو خىزاندا بە تايبەتى بالادەستە.

ھەروا بە ئاسانى لە پەيوەندىيەكانى ھىز ئەناو خىزاندا تىناگەين، ئەگەر شارمەي بنەماي ھىزى كۆمەلگە نەين بە شىوھەيكى گشتى، ئەو بنەمايەي لە رىگەي پەوتى (نسق) بەھاو پۇشنىريو ئاين و ياساوھ زەمىنە بۇ پەيوەندىيەكانى كۆنترۆل كەردن و قۆستەندەو ئابورىي كۆمەلەيتىيەي خۆشەمكەت لە كۆمەلگەو خىزاندا بە شىوھەيكى تايبەتى، بەرپىيەي يەكەكە لە دەزگا بنەمەتيەكان بۇ ھىنانەدى جىگەربوونى ئەو سىستەمە كۆمەلەيتىيەي لە گۆرئەيە⁽⁴⁾.

ئەم مانايە جەخت لە سروشتى پەيوەندىيەي نيوان دەولەت و خىزان دەكەتەو، لەگەل ئەو دەولەت زۆرەي و وزىفە كۆمەلەيتىيەي پۇشنىريەكانى خىزانى لە دەستدەي، بەلام ھىچ دژايەتيەكى سەرمەي لە نيوان دوو دەزگادە پەيوەندەو، بە تايبەتى لە شىوازى ئەو دەسەلاتەي جىيان دەكەتەو، ھەريەك لە دەولەت و خىزان خاوەنى شىوازى دەسەلاتى باوكسالارەين كە بە كۆنترۆل و ھەرموونى (بالادەستى) كۆمەلەيتىيەي و سىياسى ھەلدەستن، لە لايەك دەولەت لە پۇنى كۆنترۆل و بالادەستى چىنكى كۆمەلەيتىيەو دەسەلاتى خۆي بەسەر چىنەكانى دىكەدا دەسەپىننىت، پياويش لە لايەكى دىكەوھ بالادەستى خۆي بەسەر ئۆن و مەدالەكانىدا دەسەپىننىت، چ ئەناو خىزاندا بىت، ياخود لە كۆمەلدا بىت بە شىوھەيكى گشتى.

ئەمەش نەكۆلى لە بوونى ئەو دژايەتيە لائەمكىيە ئاكەت كە لە نيوان دەولەت و خىزانى كۆمەلگەي نوێدا پەيوەندەو، بە ھۆي ئەو گۆرانكارىيە كۆمەلەيتىيەي و ئابورىي سىياسىيەي چەند پەشتىوييەكيان خەستە نىو پەيوەندىيە ئاسايى و باوھەكان و شىوھەكانى گەشەسەندى كۆمەلەيتىيەو، ھەروەھا پەشتىويان خەستە نىو پەوتى ئەو بەھايەي پەيوەندىيە شىوھەكان بەرپۆھ دەبن، بە تايبەتى لە سايەي كۆمەلگە پىشەسازىيەكانى ئەوروپىدا كە خاوەنى پەيوەندىيە بەرھەمھىنانى سەرمایەدارەين و نمونەي خىزانى ئاوكىيان (الاسرة النووية) ھەيە، بە جۆرەك كە پەيوەندىيە كىشەكەشى نيوان ئافرەت و پياو پەونتە بۆتەو، چ لە دەزگاي خىزان و ھاسەرەتتەدا، ياخود لە دەزگا كۆمەلەيتىيەكانى دىكەي كۆمەلگەدا⁽⁵⁾.

سەرمەي ئەو گۆرانكارىيەي بەسەر خىزاندا ھاتوھ لە كۆمەلگە نوێيەكانداو پاش كارىگەرييەكانى لەسەر شىوھو پۇل و وزىفە كۆمەلەيتىيەي پۇشنىريەكان، كەچى ئەو پەيوەندىيەي لەنيو خىزاندا ھەن، ھىشتا بە بنەماي ھىزە باوو ئاساييەكانەو بەستراوھ، كە پياو تيايدا لە پورى ئابورىي كۆمەلەيتىيەو ئەناو كۆمەلگەو خىزاندا بە تايبەتى بالادەستە.

له بارودوخه کومه لایه تیه ستمکاره ش که زوړبه ی خیزانه هزاره کانی ناوچه لادینی یان شارب په پراوینزه کان تیندا دهژین،

شینوه په که له شینوه کانی توندوتیزې کومه لایه تیه دژ به هه موو نه اندامیکې لهو خیزانانه، به پیاوو نافرته نهوه

له کاتی باسکردنې چه مکی توندوتیزې خیزان له کومه لگه کانی جیهانی سینه مده مسمه جیاوازه، لهو کومه لگه یانه ی له رابردوداو تا نیستاش دوچارې شینوه جیاوازه کانی قوستانه وه کونترولکردنې نابوریو سیاسی هاتون، له سایه ی سیستمی سهرمایه داری کولونیالیستی کون و نویدا، که کاری کردو ته سهر گه شه سهندنې نابوریو کومه لایه تیه و سیاسی و پوښنیری لهو کومه لگانه، هروها له خولاندنې هه یکمل و په یوه نندیه کانی بهرهمه نینان و په یوه نندیه کومه لایه تیه شینو او مکانه به شداریکردو له بونیادی خیزان و په یوه نندیه کانی د رنګی داوخته وه.

تینو انینی بابته، له بونیادی خیزانی کومه لگه کانی جیهانی سینه مده، چه ندین شینوه ی خیزان ناشکرانه مکات، خیزانی ناوکی، خیزانی پیکه وه گریدراو، خیزانی کشاو (متمدن) همیه، هروها له چه ند ناوچه یه مکی جیهانی سینه مده خیزانی موزمکانیش دهبینریت که بیروباومې خیزانه تیان همیه^(۴). نه مهش مانای نهویه که له پووی میتودوه گشتاندنې نمونه ی خیزانی ناوکی نیو کومه لگه نه وروپیه کان به سهر خیزانی جیهانی سینه مده هه لیه، چونکه خاومنی خسله ت و میکانیزمی تاییه ت به خویه تی و له شینوه بابته دا جودایکردو ته وه له خیزانی ولاته نه وروپیه کان.

لهو بارودوخې دواکوتوویو و پاشکویه تیه ی که کومه لگه کانی جیهانی سینه م به دهمستیوه دمنالینن، به شینوه یه مکی چه بالی کیشاوه به سهر زوړبه ی لهو خیزانانه ی له حالته هزاریو لهباری کومه لایه تی و پوښنیری دواکوتودا دهژین، جکه له حالته چه وساندنوه ی سیاسی که له همدنیک لهم کومه لگه یانه دا به دیده کونیت و له ناکامدا که شوه وایه مکی تاییه تی و گشتی پیکه مهنیت بژ گه شه سهندنې توندوتیزې، چ له چورچینوه ی په یوه نندیه ناوخییه کانی خیزاندا بیت، یان له چورچینوه ی لهو په یوه نندیه دهرکیانه ی هیزه کومه لایه تی و سیاسیه کانی نیو لهو کومه لگه یانه ی بهرینوه ی دهبن.

لهو بارودوخه کومه لایه تیه ستمکاره ش که زوړبه ی خیزانه هزاره کانی ناوچه لادینی یان شارب په پراوینزه کان تیندا دهژین، شینوه په که له شینوه کانی توندوتیزې کومه لایه تی دژ به هه موو نه اندامیکې لهو خیزانانه، به پیاوو نافرته وه، نه گهرچی نه م توندوتیزیه جاریکی دی و سهرلنوی له ناو خیزاندا بهرهمه نندیه وه، له سهر بنه مای دابه شکردنې هیزه ناوخیی و دهرکیه کان، به مجوره ژنان و مندانان له مهر کوملنیکې دیکه زیاتر پرویه پروی ستم و چه وساندنوه دهمته وه.

نه گهر توندوتیزې خیزانی وه کو چه مک به پوونی خوی ناشکرا بکات له سایه ی خیزانی ناوکی نه وروپیداو له چورچینوه ی په یوه نندیه کیشمه کیشی نینوان ژن و پیاو که له ناو خیزانداو له رنګه ی په یوه نندیه هاوسهرنیتیه وه بهرجه سته ده بیت، له وه دا نافرته ی ژن ده بیت لهو لایه نه ی دوچارې توندوتیزې بیتیه وه چ پوخی یان مادی، لهوا

له واستیدا نهو توندوتیژی به درز به مندانانی جیهانی سیمم هید، بادهتیکه سازانی هموو بایه و لیکولنهوینه،

به تايهتي که هزاران کس لهو مندا لانه روزه له برساندا ده من،
له ئنجامي په پوهندي هيزه نايه کسانه کاني تيوان ولاتاني دهو له مندو ولاتاني هزاروا

له نېچامي پلوه ندى هيزه نايه كسانه كاسى نيوان ولاقانى دوه لومړنديو ولاقانى هزاردا

نهمه ده مانگه ينيته چه مكي سينييم كه دوا چه مكو بونده به بابستي
توژينه موه كه وه، مهبه ستمان له توندوتیژی دژ به ئافرمته، به مانای "لهو په فتهاره، یان
لهو كرده یی به تایبه تی بهرام بهر ئافرمته پیاده بكری، ئیدی لهو ئافرمته ژن بییت،
یان دایك یان خوشك یان كچ، لهو كرده یش به پله جیاوازمه كانی چهوساندنه وه
جیاكاری و ستم و شهراښكینی ده ناسریتوه كه له په یوه ندی هیزه نایه كسانه كانی
نیوان پیاوو ئافرمته وه هاووته گوږی له كوهمل و خیزاندا وه كه یه كن له نه نجامی
كوونترولی سیستمی باوكساری به میكانیزمه ئابوری و كوهمه لایه تی و
روشنی به كانه وه."

سیمای بونیادگیریه‌گانی توندوتیژی به‌رام‌بهر نافرته له کۆمه‌لگهی میسر دا

ئەگەر سەرئێج لە دیمەنەکانی توندوتیژی دژ بە نافرته بدهین، دەبینین پەيوەندیەکی بەکترەواکەر (دیالیکتیکی) هەیە لە نێوان ئەو جیاکاری و چەوساندنەوێیە یاسای گشتی کۆمەڵایەتی بەسەر نافرته‌دا سەپاندووەتی، بە هەموو پەوت و پەيوەندیەکانیەوە لە نێوان ئەو توندوتیژی مادە و پۆحیەیی پەيوەپەروی نافرته دەبێتەرە لە خێزاندن. هەولەدەین لەم لاپەراندە هەندێک لە سیمای بونیادگیریه‌گانی بخەینه‌پەروو که نافرته لە سایەیی سیستمی کۆمەڵایەتی و ئەو بنەما جیاوازانەیی پێوێی بەستراوەتەرە دووچاری دەبێت.

سەرەرای ئەو گۆڕانەیی بەسەر بارودۆخی نافرته‌دا هاتەرە لە کۆمەڵگەیی نوێدا، کەچی سروشتی ئەو پەيوەندیەیی ژن بە پیاوەرە دەبەستێتەرە لە خێزاندن، هێشتا لە لایەن پاشاوەکانی پەيوەندی کۆیلاوەتی بەرپۆوەدەچێت، کە لەگەڵ دروستبوونی مولکایەتی تایبەت و کۆنتڕۆلی ژبەری نێرینه‌یی لە میژوودا پەیداوێ، لە سایەیی بالادەستی سیستمی باوکسالاری کە دەسەلاتی پەهای بە پیاو بەخشێوێ بە زەربیش، ملکەچی بەسەر نافرته‌دا سەپاندووە.⁽¹⁾

زۆربەیی ئەو یاسایانەیی دەستیان خستۆتەرە نێو سیستمی خێزانەرە لە کۆمەڵگە مەزبەییە جیاوازه‌کاندا، هەر بەو شێوەیە لایەنگری ئەو بیرۆکەیان کە گوايه ژن و منداڵان درێژبوونەرەوێکی سروشتی لە مولکایەتی پیاو، لەسەر ئەم بنەمایەش یاسا پرێگەیی بە پیاو داوێ نازادانەر چۆنی بویت مامەڵە لەگەڵ ژن و منداڵەکانیدا بکات، بەبێ ئەوەی کەس خۆی لە کاری هەلقورتنینت یان لێی بپرسیتەرە، گوايه ئەو مەسەلەیکە لە مەسەلەکانی خێزان. لەبەر ئەوە دەبینین لەوکاتەدا کە کۆمەڵ بە یاسا و پۆشنبیریەکی نێوێەرە ماف بە پیاو دەبەخشیت لە پەروی خێزانی و سێکسی و کۆمەڵایەتیەرە نافرته کۆنتڕۆل بکات، لە هەمان کاتدا هەستی لێبواردنی لە نافرته‌دا دروستکردوێ بەرامبەر زۆربەیی پەفتارە نێوێەرەکانی پیاو، بە جۆرێک مامەڵە لەگەڵ ئەو پەفتارانەدا دەکات، وەک ئەوەی پەفتاریکی سروشتی و تەندروست بێت.⁽²⁾

هەندێک تۆزینەرە نامازە بۆ ئەوە ئەمەکن کە پیاو لە قوناغە سەرەتاییەکانی دروستبوونی خێزانی باوکسالاریدا مافی ئەوەی هەبێ ژنەکی بکوژیت، هەرەکو چۆن کۆیلەکی ئەمکوژیت، هەرەها مافی ئەوەشی هەبێ سەرەبەستێتەرە منداڵەکانی بکوژیت، بەبێ ئەوەی کەس لێی بپرسیتەرە، چونکە ژن و منداڵ مولکی پیاو بوون و پێیان دەرترە کۆیلەکان. زانسانکانیش دەرمانخستوێ کە زاراوێ خێزان Family لە

سەرەرای ئەو گۆڕانەیی بەسەر بارودۆخی نافرته‌دا هاتەرە لە کۆمەڵگەیی نوێدا، کەچی سروشتی ئەو پەيوەندیەیی ژن بە پیاوەرە دەبەستێتەرە لە خێزاندن، هێشتا لە لایەن پاشاوەکانی پەيوەندی کۆیلاوەتی بەرپۆوەدەچێت

بڼېرمتدا لاتينيه له وشې *Familia* وهرگړاوه، که به مانای ژماره ی شو کویلانه بن که مولکی یهک پیاوړن^(۹).

له راستیدا شیکردنوهی حالتی ملکهچی، بگره حالتی شو لیبورندنش که نافرته مامله ی لهگډل دیمنه جیاوازمکاني ستم و چهوساندنوه له کومهل و خیزاندا، که توندوتیژی دمکاته نامزلنک خوی پیدهریپریت، دمکرت نهه بگریتلوه بهل بلاویونموه ناسایی بوونی حالتی نامویبون لای نافرته، کهوا دمکات شوین و پنگو خواستهکاني چهوسینرهکه ی بالابیت، لاسر حسابی بوونی نافرته وه خودو بایته. پیویسته لیژدها ناماژ به شویش بکرت که حالتی نامویبون لای نافرته عمره ی به شیوه یهکی تاییهتی، به یهک لایمنهوه ناومستیت، بهلکو دابهشدهییت، تاومکو لایمنه جیاوازمکاني ژیا نی نامویبو کومه لایهتی و خیزانی و پوښنیر یو نهروونی و سیکسیش بگریتلوه^(۱۰).

همندیک له دیمنهکاني نامویبونی نامویبو کومه لایهتی نافرته له ماملهکردنی لهگډل شیومکاني قوستانهوه دا دهردمکویت، چ له خیزانداو لهو پوله ی له کاری مالدا دهیگیریت، یان له کومهلداو له پیوه مندیبهکاني بهرهمهینان و پنگهکی له پروسه ی کارو بهرهمی کومه لایهتی دا.

لهگړ دروستبوونی پروسه ی دابهشکردنی کاری کومه لایهتی له چوارچینه ی پیوه مندیبه چینایه تیبهکاني باوکسالاریدا (له روانگه ی میژووه) به شیوه یهکی بڼېرمتی له خولقاندنی همستکردن به کهمایهتی لای نافرته به شداریکربیت، لهوا بیجکه لهه چه مندن بونیادی کومه لایهتی و پهرومده یی و پوښنیر یو یاسایی و ناینی دیکهش همن که زهمینه ی نهه همستیان له نافرته دا سازو قولتر کردوتلوه، به درنژایی قوناغه میژورییهکان همست و هوشیکی ساختیمان لا خولقاندوه بهرامبر به خودو بوونی خوی، بهرپینه ی دهگزیکی نزمرو لاوزترو له ریکه ی پیاهوه نهییت بوونی نافرته نایهتدی.

دمتوانن لیژدها له ماملهکردنی نافرته لهگډل شو پوله ی له مالدا دهیگیریت تیښگین و شیبکه یمنهوه بهر ی قه درنیکه هر دهییت و سروشته بایولژییهکی بهسیریدا سه پاندوه، لهمشدا ژنی مال جیاوازیهکی نهوتوی نیه لهگډل شو نافرته ی له دهرمه ی مال کاردمکات، چونکه کاریگر ی چه مکی دابهشکردنی کاری ناسایی و باو (تقلیدی) *Sexual division of Labour* درنژدهیتهوه بؤ شو نافرته ی له دهرمه ی مال کاردمکات، به چاوپوښن له پنگه ی وزیفهکی. زوریه ی نافرتهانی میسر و کومه لکه عمره یهکاني دیکهش کاری دهرمه له پیناو هینانه دی خودیکسی سره خوی خویان یسان له پیناو نازدبوونیان له پوی نامویبوه ناکمن، که نهه خوی دهیته

هاندیک له دیمنهکاني نامویبونی نامویبو کومه لایهتی نافرته له ماملهکردنی لهگډل
شیوه کاني قوستانهوه دا دهردمکویت، چ له خیزانداو لهو پوله ی له کاری مالدا دهیگیریت

یاریده دهرنك بۆ سهرله نوئ پئكپئانه وهی په یوه ندییه کانی هیز له نیوان ژنان و پیاواندا، بهنکو زورچار کارکردنی دهره دیان بۆ نهویه یاریده میژده کانیان بدن، یان بۆ شهوهی ناستی برژنوی خیزانه که یان باشت بکن. ئەم پاستیهش له تۆزینه وه کدا جهختی له سهرکراوه که بنکهی نهتهوهیی بۆ تۆزینه وهی کۆمه لایهتی و تاوان (الجنائی) به لهنجامی گه یاند له باره ی پیشنیاری گه پانه وهی ژنی کارمەند بۆ مانه وه بهرامبەر دهستکهرتنی نیوهی کرێکه ی، ئەو پیشنیاره یه که یه کیک له ئەندامانی نهنجوومه نی گه له سالی 1977 خستیه پوو، ناکامه کانی ئەو تۆزینه وهیه دهریخست که 52٪ی نافره تان په زامه ندی خویان بهرامبەر ئەم پیشنیاره دهربریه و مانه وه یان له مانه وه پیاشت بوه بۆ چاودیرکردنی مندال و خیزانه کانیان.

نافره تی لادی واقیعی ئەو سته م و قۆسته وه یه ی بهرجه سته گرده وه

که له چوارچیه ی کاری ناوما لدا رووبه رووی نافره ت ده بپته وه

نافره تی لادی واقیعی ئەو سته م و قۆسته وه یه ی بهرجه سته کردوه که له چوارچیه ی کاری ناوما لدا رووبه رووی نافره ت ده بپته وه. له گه ل شه وه ی نامیزه کانی سهرژمیری - له زۆریه ی ولاته کاند - له پووی نابوریه وه ئەو کاره ی نافره تی لادی پینی هه ندسته تیت هیچ هه لیناسه نگینیت، چ له ماله که خۆیدا یان له دهره وه ی ماله که یدا، به وه پۆلین ده کریت که ئەو ژنی ماله. زۆریه ی ئەو تۆزینه وه نه ی له سهر ژنی لادی به نهنجام گیه نه راوین دهریخستوه نافره تی لادی چه ندین پۆل ده گنیریت: پۆلی وه ک ژنی مال، کاری ناوما ل، کاری کشتوکالی، ههره ک تۆزینه وه کانی نامازیه ی بۆ ده کەن نافره تی لادی له حاله تی کاری هه میشه یی و به رده وامدان، نافره تی لادی یه که م که سه له نیو ئەندامانی خیزانه که یدا له خه و به ناگادیت و دواکه سیشه که ده خه ویت له چینی کاری به کرێگرتشه دا هه ر ئەو نافره تانه به شداری کاری میژده کانیان ده کەن له کینگه دا، له کێلانی زهویه وه بۆ تۆ وه شاندن و نه میشتنی ئافات و میژوه زیانبه خشه کان و لابرندی گژوگیا و دوریه وه ی به رووبوومه کان، ههره ها کاری به ره مه مه یان و فروشتنی به ره مه کشتوکالیه کانی مالیش ده کات، له نیو مالیشه دا نافره تی لادی چاودیری منداله بچوکه کان ده کات و داواکاری گه وره کانیشتن جیه جی ده کات، خوارین ناماده ده کات و گه نم و جۆ ده هارپیت، سوتهمه نی دا بین ده کات، هه ویر ده شپلینت، نان ده کات، ناوما ل خاوین ده کاته وه، ئاو ده کیشیته وه، جلوه رگ ده دوریت، به خێوکردنی مریشک و په له ورو ناگادارکردنی مه رو مالات و دۆشین شیره کانیان، په نیو که ره دروستده کات، بێجگه له هه ندیک نیشی ده ستی دیکه ش وه ک چنن و جۆلای، له گه ل نه مه شه دا ئەو کارانه ی نافره تی لادی پایدیه په پینیت وه ک جۆرک له جۆره کانی کاری به ره مه یان دانی پیدانانریت، ههره ها کریتی بهرامبهریان وه رناگریت - به زۆری - له پاپه پاندنی کاره کشتوکالی و مالیه کاند⁽¹⁾.

له چوارچینوهی باسکردنی دابهشکردنی کاری ناومال بۆ ئافرهت، دهرکرت ئاماره بۆ دهرکووتنی پرپرهورک بکهین له لای ههندیک کۆمهڵناس و ئابوریناسه خۆرئاواییهکان که لهو پررویهکان کاری ناومالی ئافرهت له سایه پهیوهندیهکانی بهرهمی سرمایهداریدا پیوسته به جۆرێک تهماشای بکریته که کاریکه بهای خۆی دروست دهکات، والی سیکومب Wally Secombe یهکێکه لهو زانا ناسراوانه ههولیداوه تیوری (کارل مارکس) له زنده باییدا (فانض القيمة) بهسر کاری ناومالی ئافرهتدا جێبهجێ بکات، بۆ ئهوهی جهخت لهو راستیه بکات که ههر لهو ئافرهتانهی له دهرهوهی مال کاردهکهن و کرێ وهردهگرن به تمنا ئهوانه ڤێن که ملکهچی قۆستنهوهی سرمایهدارێ دهبن، بهلکو ئافرهتانی مالیش دوچارێ قۆستنهوه دهبن. ههر له چوارچینوهی زیادکردنهکی سیکومب بۆ مۆرکی کۆمهلایهتی لهسر کاری ناومال، سیکومب ههولیدا بهلگه لهسر ئهوه بهیئیتهوه که ئهو کاره لهو خێزاندای به نهجام دهگهیهنریته به پیکهینههریک بنهرتی پرۆسهی بهرهمههینان دانهنریته، بۆ گهڕانهوهی بهرهمی ههریک له سرمایهو هیزێ کار. له کۆپیکیشدا بهلگه بۆ پررواکانی هینایهوه له نیوان بهرهمههینانی شمهکی بچوک و کاری ناومالی ئافرهت، بهوپیهی دوو شیهوه له شیهوهکانی بهرهمههینان و له زۆر خاسیهتدا پیکهوه بهشداریدهکهن، پهنگه دیارترینیان ئهوه بێته که ههر دوو شیهوهکه مۆرکیکی تاک و تایبهتیا هیهو بهوهش جیا دهکریتهوه⁽¹²⁾.

سههره پای گرنگی پررواکانی سیکومب، بهلام له لایه ئماریهک زانیانی مارکسی پررویهرووی پهخته بۆوه، ئهو زانیانه جهختیان لهوه کرد مهحاله مۆرکی کۆمهلایهتی بخریته سهر کاری ناومال له پوانگهی سرمایهوه، لهوهدا که نیشانهی کهلهکهههون (تراکم) و ئالوگۆپی (تداول) لهو بازاردا تیدانیه، ئهمانهش مەرجه بنهرتیهکانی خولقاندنی بههاو زنده بایین، چونکه کاری ناومال - ئهگههرچی مەرچیک پیوسته بۆ گهڕانهوهی بهرهمی هیزێ کار - له خولقاندنی بههای تایبهتی خۆیدا، هاویهشی ناکات، تمنا لهوکاتهدا نهبیته که ئهم شمهکه له بازاردا دهفرۆشریته⁽¹³⁾.

جگه لهم پهختهیه دهربارهی کاری ناومال، پهختهیهکی دیکهش ئاراستهی شیکردنهوهکی سیکومب کراوه دهربارهی پهیهوهندی هیز له نیوان ڤێن و میزددا لهو خێزاندای، له کاتیکیدا سیکومب لهو پررویهادی که پهیهوهندی ئابوری نیوان ڤێن و میزد، پهیهوهندیکی ئالوگۆپی هاوتایه و بهای خزمهتیهکانی ڤێن یهکسانه بهو بههایه وهریدهگریته له سهرحهم کرینی میزدهکهی، بهلام به پرروای پهختهگران ئهم شیکردنهوهیه شکسته دههینیت له ناسینی (زانیینی) کاریگهریهکانی پشتبستهنی ڤێن به ئابوری میزدهوه له ناسینی پهیهوهندیهکانی ئهم دهمهلاته له نیوان خێزاندای هیه.

مهحاله مۆرکی کۆمهلایهتی بخریته سهر کاری ناومال له پوانگهی سرمایهوه،
لهوهدا که نیشانهی کهلهکهههون و ئالوگۆپی لهو بازاردا تیدانیه

بەجىن جاردىز) لىرەدا پرسىيارىكى گرىگ دەخاتەرۋو دەرپارەى ئەو مىكانىزمەى بەھۆيەۋە دەكرىت ئالوگۇپى ھاۋتاۋ گونجاۋ لە نىۋو ژن و مىردەكاندا دروستبكرىت، ئەگەر ژنانى مالىە پەيوەستىن بە بېرىرى بەلگەنامەى ھاۋسەرىقىيەۋە (عقد الزواج) بە چەندىن كارىگەرى ئايدىۋولۇۋىمەۋ بۇ خىزمەتكردىنى مىردەكانىيان، ئەگەر ئەو ژنانە - لە ميانەى ھاۋسەرىدا - لە پوۋى ئابورىيەۋە پىشت بە مىردەكانىيان بېستىن و لە دەرەۋەى ميانەى ھاۋسەرىدا لە دۇخى نۇمكراۋەدا (مقدن) لەناۋ بازاپى كادا بۈستىن، ئەوا چۇن چۇنايەتى ئالوگۇپى ھاۋتا لە نىۋان ژن و مىرد - دا دروستدەيت؟⁽¹⁴⁾

لە راستىدا سىكومب ھىندەى بايەخى بە ھاۋبەشىكرىتى ژنانى مالىەۋە لە كۆششكرىدن دژ بە چەوساندنەۋەى چىنايەتى داۋە، ئەۋەندە بايەخى بە شىكرىدنەۋە تۆزۈنمەۋەى پەيوەندىەكانى پاشكۆيەتىۋ دەسەلات نەداۋە لەناۋ خىزاندا. پىۋىستە لىرەدا ئامارە بۇ ئەۋەش بىكرىت كە ھەروا بە ئاساپى پەرە نادىرىت بە ھۇش و بېرى چىنايەتى ژنى مال، پاشان تارەكو ئافرەتان پىۋىستىيان بە ھەر پەيوەندىەكى راستەرخۇ بىت لەگەل ئەو سەرمایەيەى بۇتە ھۇى چەوساندنەۋەى چىنايەتىيان، لە تواناياندا ئابىت بچە پۇزى تىكۇشانەۋە دژ بەو بارودۇخەى تىيادا دەرژىن، بەمچۆرە دەكرىت بوترىت ئەو پۇلەى ئافرەتان لەناۋ مالدا دەيگىپن لە بىرى ئەۋەى ئاستى ھۇش و تواناى تىكۇشانىيان بەرزىكاتەۋە دژ بەو دۇخەيان، دوچارى كۆشەگىرى كۆمەلەيتىۋ دواگەۋىتى سىياسىيان دەكاتەۋە، بگرە پىگە لە بەردەم كۆششى بە كۆمەلىشىيان دانەخات دژى ھەموۋ چەوساندنەۋەىكى چىنايەتىۋ سىكىسى⁽¹⁵⁾

بايەخى تۆزۈنمەۋەى بارودۇخى ئابورى ئافرەت لە ساپەى سىستىمى سەرمایەدارى بان نېمچە سەرمایەدارىدا، ھەروا بە ئاسانى خۇى ئانۇنىت لە پۇلى ئافرەتدا وەك ھىزى كارى مال، بەلكو لە راستىدا بە شىۋەيەكى دىۋ خۇى لەودا دەنۇنىت كە ئافرەت ھىزى كارى ئاومال و بە كرىگرتەشە لە يەك كاتدا. پىندەچىت لىرەدا ئەم جىاۋازىە گەرەپە بە راستى ھالەتى ئەو ئامۇيوۋنە دەرپېرىت كە ئافرەت بە دەستىۋە دەنالىنىت، واتە لە بىرى ئەۋەى پۇلى دوۋلايەن و دژ بە يەك بۇ دۇخ و جوۋلەى دىنامىكى ئافرەت زىادىكات، دەپىنن تەۋا بە پىچەۋانەۋەى، پۇلى ئاومال ھەر بەسەر شانى ئەو ئافرەتانەۋەى كە لە دەرەۋەى مال كاردەكەن، بە تايبەتى ئەرەنى لە بوارى پىشەسازىدا كاردەكەن، سەرلەنۇى كار لە پوۋى جىاۋازى پەگەرەۋە لە زەمىنەيەكى فراۋاتردا بۇ ئەو بەرمەمەى كە مۇركىكى كۆمەلەيتى ھەيە دابەشەكاتەۋە، بەۋەش كرىنى ئافرەتان بۇ پاندەيەك نۇمەبىتەۋە كە زۆر لە كرىنى كارى پىاۋ كەمتەر، پىگەشيان لە شوۋىنى زىچىرەيى كادا لەناۋ پىشەيەكى زۆر تەسكدايەى دەيانكاتە نىچىرىكى ئاسان بۇ ھەلپەرسىتى ساندىكايى⁽¹⁶⁾

ئەگەر ئەمەسە، ئۇ ئافرىقا ئىشكەرەكلىكىنى پىشەنسىزى بىت ئە كۆمەلگە سەرمەيدەدارەكاندا، ئەمما ئۇ ئافرىقا ئادى ئە سايەي پەيوەندىەكانى بەرمەسى ئاسايى و باودا و ئە سايەي مەرجەكانى پاشكۆيەتى ئابورى و ياسايدا ھەر دەبىت دواكەوتووتر بىت، ئەمەش بۇ خۇي پۇلى ئۇنى لادى شىدەمكەتەو كە چەندىن پۇل ئە ئاوما و بەرمەمەئاندا دەبىنى، ئە ھەمان كاتدا ئەو پەيوەندى ئەو پۇلەي ئەمان ئە بەرمەمەئاننى كارى كشتوكالىدا دەيگىن، پۇلىكى لاوگىو كەرەكانى - ئىدى جۇرو بايەخى كەرەكەي مەچچەك بىت - كارىكى لاوگىن و ئە پۇي پىاومە بە ئەنجامى دەگەين، ئەو پىاومە كە بە ھۆمەو ئە سايەي پەيوەندى ھاسەرتىيان بوونى كۆمەلەيتى خۇيانى تىدا بەدەيدەھىن.

زۆرىيە دىمەنەكانى چەوساندەو كۆمەلەيتى بەنئو ئەم بارودۇخە ئابورىيە نەمەي ئافرىقا تىدەپەرى، ئەو ش ئە شىوەكانى (جىكارى ئىوان ئىرو مى) ئە خۇزان و كۆمەلدا بە ئاشكرا دەردەكەوت، ئە بوارەكانى كارو كرىو بەرزبونەو (التراقى) و خۇندىن و ھەلپۇزاردى ھاسەرو بەشدارىكرى كۆمەلەيتى و سىياسى و بىراردان ئە خۇزاندا چەندىن بواری دىكەش كە پەن ئە دىمەنەكانى جىكارى و چەوساندەو ئافرىقا⁽¹⁷⁾.

پىوئىستە لىرەدا ئامارە بۇ پۇرسەكانى جىاوازى كرىن بەگەين كە پەوۋەپەوئى ئافرىقا دەبىتەو ئە كۆمەل و خۇزاندا. ھىزو كارىگەرى جىكارى دەگەرتەو بۇ پەوتى بەھاو ئەو پىومەنەي پۇلى ئىرومى و پىگەي ھەرىەكىكان ئە كۆمەلدا دىارەدەكات، جگە لەرەي ئەم پەوتە ئىز باشتو گەورەتر دەكات و دەسەلاتى خۇزانى و كۆمەلەيتىشيان گەورەتر دەكات لەسەر حسابى سوكرىن و كەمەكرىن مەيەكان و كرىنەن بە پاشكۆي ئىرەكان، ئەو پەوتى بەھاو پىومەنە، شەرىەتى خۇي ئە بواری جىاچىاوە وەردەگەرت، گەرتەرىيان ئەو بارى پۇشنىپەيە كە ئە ئارادايە، ھەروەھا بۇ ماوە مىللى و ئاينەكان و پاگەياندن و ياسا.

بارى پۇشنىپەيە دان بە پۇلى كچدا ئامەنىت تەنبا وەك ئن و ئۇنى مال ئەبىت، ئەگەر پىگەش بە كچ بەرىت بھونىت و كارىكات، ئەمما لەبەر پەخساندى بواریكى باشتو بۇ شوو كرىنەيتى، بە جۇرىك ئەمە پىگە ئە دەورە بىنەپەتەكەي ئەگەرت ئە خەمەتكرىن مىرەدو چاودىزى مئالەكانىدا، ئەگەر كچ تەمەنى شووكرىن بەسەرىچىت و بىتە قەيرە، يان ھەر شوونەكات، ياخود ئەگەر شووبكات و مەندالى ئەبىت، يان بە تەنبا مەندالى كچى بىت، ياخود تەلاق بەرىت يان بىتە بىوئەن، ئەمما ئە جىگەي بەزىي پىداھاتەو لاواندەو دەمەنىتەو ئە كۆمەلدا، بە چاوپۇشەن ئە پەلى زانستى يان ئەو پىگە پىشەمەي ئەو كچە يان ئەو ئنە بەدەستى مەئاو. واتە پىگەي

ھىزو كارىگەرى جىاكارى دەگەرتەو بۇ پەوتى بەھاو ئەو پىومەنەي پۇلى ئىرومى و پىگەي ھەرىەكىكان ئە كۆمەلدا دىارەدەكات

ئافرىتە لە كۆمەلدا، بە تايبەتتى لە كۆمەلگە لادىيىيەكاندا تايەتەدى، تەنيا بەھۆر لە پىنگى پياۋەۋە نەبىت لە ساپەى سىستىمى خىزان و ھاۋسەرتىدا. لەبەرئەۋە دەبىنن خىزان لە پىۋەسەكانى پىنگەياندىنى كۆمەلەيەتدا ئاگادارى راھىنانى كچن لە جىبەجىكرىنى كاروبارى ئاۋمال ھەر لە قۇناغەكانى مەندالىيە، ئەمەش لە دىۋايەتى و ئاۋكەيەكى تەۋادا پۈرۈدەت. لە كاتىكدا خىزان، كچ لە مەندالىيە بۇ ئەۋە ئامادە دەكا كە پۇلى ئن و ئنى ئاۋمال بگىزى، ھاندەيدا بۇ ئەۋە مەيەتى خۇى بەمەرخات، تاكو لە لايەن پياۋەۋە سەرنجراكىش و رىستراۋبىت، لە ھەمان كاتدا پىنگەشى پىنئادا تىكەلى كوپان بىت، پەقتارەكانى بە تەۋان دەۋمىررىت و ئەگەر بزانن پەيۋەندىيەكى سۆزدارى لەگەل كوپا ھەيە، ئەۋا دەگاتە پادەى لەئاۋىردن و كوشتنى⁽¹⁹⁾.

مەسلى حجازى ئامازە بۇ ئەۋە دىۋايەتە دەكات لە راھىنان و پەرومەكرىنى كچاندا كە پەھەندى سىكىسى جەستەى ئافرىتە قەبە دەكات (ئافرىتە تەنيا ئامرازىكى سىكىس و چىزەۋە دەفرىكە (وعاء) بۇ مەندالبون) ئافرىتە لە بەرامبەر سەركوتكرىنى كۆمەلەيەتى و پۇشنىپىرى و ھەرامكرىنى ئايندا دەكەيۋتە نىۋو ھالەتەك لە فراندن و دىۋانى سىكىسيەۋە، كە ئەمە لە دىۋانى ئابورى سەخت تەۋە (ئەگەر پەيۋەندى نىۋانىشىان پەر لە بەۋاۋ پىكىش بىت)، حجازى لە دىۋەى باسەكەيدا دەلەت جەستەى ئافرىتە كورتكرەۋەتەۋە بۇ پەھەندە سىكىسيەكەى كە پىۋىستە داپۋىشرىت و پىارنىزىت، پىش ئەمەش مەلگايەتى ئەۋە خىزانەيە كە كۆمەل لە پىشتەۋەيەتى، خىزانى باۋك لە سەرمەتادۋ ئەۋە خىزانى مىرد لە دواتردا، لە كۆتايىشدا خۇدى ئافرىتە ھىچ دەسەلاتىكى بەسەر جەستەى خۇدا نىيە، حجازى ھاۋپروايە لەگەل ئەۋە سايكۆلۇجىست و كۆمەلئاسانەى بايەخيانداۋە بە تۆۋىنەۋەى زىيانى سىكىسى ئافرىتە، ئەۋەدا كە سەركوتكرىنى سىكىسى يەكەكە لە گرنگترىن ئەۋە ئامرازانەى پىۋاۋ كۆمەل ھەيانە بۇ دەسەلاتكرىن و پىارەدان بەسەر ئافرىتەدا بۇ مەلگەچ پىكرىنى، لەبەرئەۋەى كاتىك جەستە دەريازدەبىت و سەرىستانە ۋەۋە خواستەكانى دەردەبىت، مەۋەش لە دەست بەسەرداكرىن و چەۋسانەۋە دەرياز دەبىت⁽²⁰⁾.

بە تېۋراۋىن لە پەندە مىللىيەكان كە بە يەكەكە لە گرنگترىن پالئەرىكان دالەنرىت لە دىارىكرىنى بونىادى ئەۋە پۇشنىپىرىيە لە ئارادايە، دەتۋانن لەنىۋ پەيۋەندەكاندا زۆر لەۋ ئاۋمەۋكەنە بۇۋىزىنەۋە كە بەھاۋ پىۋەرىكان دابىن و تايبەت دەكەن، ئەۋەنى بانگەشە بۇ چەۋسانەۋەى ئافرىتە و بە قەۋەرەكرىنى پۇل و بايەخيان و سوكايەتى پىكرىنىان لە خىزان و كۆمەلدا دەكەن، ئەۋەندە بەسە لىۋەدا ئامازە بۇ چەند بەندىكى مىللى بىكرىت(20)، كە لەمچۈرە ئاۋمەۋكەنەى ھەلگرتۋەۋە بەھاۋ پىنگەى ئافرىتە

سەركوتكرىنى سىكىسى يەكەكە لە گرنگترىن ئەۋە ئامرازانەى پىۋاۋ كۆمەل ھەيانە
بۇ دەسەلاتكرىن و پىارەدان بەسەر ئافرىتەدا بۇ مەلگەچ پىكرىنى

شووگرډن له لايهك دهېسته پاراستنی كچ، له لايهكي ديكه، بارنكي نابورې و
 كومه لايهتي لهسر شاني خيزان لاده بات، نهوش ټاهنگ گيرانيكه بو نو هول و كوشه دراهه
 له پياو ناماده كړدنی كچ و ږه خساندنې بو بينينې پولي ښ و ښي مال

له خيزاندا ديارېدهكات، به تايبهتي خيزاني لادې. يهكېك له شينومكاني سووگرډني نافرهت و كه مگردنموي له پزل و پنگه ي له خيزاندا، گموره تر كړدني له دايكېووني كوپه وهك له له دايكېووني كچ، چونكه له دايكېووني كوپه دهېسته هوي خوشحالي و دايك به هزيه به هيايكي چنگدكه موي، به لام كاتيك كچ له دايك دهېست غم و بيتاقمې بال به سر شو خيزاندها دهكيشني و دايك تووشي په ژاره و بينهويي دهېست و له چاوي ميړدو كه سوگاري ميړدكه هيه نيكاي غم و گرياني به سردها دهېست، له پندانه ي بو له دايكېووني كوپ خوشي ندردهېست و له نرخ و بهاي دايك بهر دكهاتوه پنديكه دهليت: ام اللام تستاهل الاكرام (دايكي كوپ شاياني ريزگرته)، هروه (كاتيك پنيانوم منداله كه كوپه، نارام گرت و پالمدايهوه). له بهرامبهردا بو له دايكېووني كچ و تراوه (كه پنيان و تم منداله كه كچه، ديواره كه پروخا به سردها)، له پنديكي ديكه شدا دهلين (لهي نهوي كچت دهېست، تا مردن خه مت دهېست). بو هانداني به كار هيناني توندوتيزي و ملكه چكردني نافرهت، كار كه يشتوته نه پنده ي بوتريت په راسويه كي كچ بشكينه، 24 په راسوي تري ليوه ندرده چيت. چونكه نافرهت سرچاوه ي نيكه راني و ترس و شوورهييه، دهېنين نژده ي خيزانه لادنييه كان له و تنهوي نه پنده ناترسن كه دهليت (مردني كچ مايه ي پاراستني خيزانه، به لام له شارد كه به هوي خوړندن و كار كړدنهوه جياوازيه كي ريزه يي كهوتوته بارودخي نافرهتهوه، هم پنده يان دهستكاري كراوه بوه به (شووگرډني كچ مايه ي پاراستني خيزانه)، له همدو حالته كه شدا خواستي خيزان بو بزگار بوونيان له كچ ندردهكه موي، ندي به مردن بيت يان به شووگرډن.

شووگرډن له لايهك دهېسته پاراستني كچ، له لايهكي ديكهوه بارنكي نابورې و كومه لايهتي لهسر شاني خيزان لاده بات، نهوش ټاهنگ گيرانيكه بو نو هول و كوشه دراهه له پياو ناماده كړدني كچ و ږه خساندنې بو بينينې پولي ښ و ښي مال. زور پنديش بو نو كچه و تراوه كه شوو دهكات، به چاوپوشن له پاي نه كچه رازيېوني بهو كه سه ي شووي پندهكات، هروه به چاوپوشن له هر گونجاندن و هاوتاييه كي نيوانيان، له پندانه ي هم ناوېزكه يان هلكرتوه وه (سيېهري پياو نهك سيېهري ديوار) (هرزاترين پياو نافرهت دهولمه ندكات)، به لام نهكېر كچ مافي خوي پراكتيژه بكات، نهك له هلبېژاردني هاوسردها، بهلكو له رمتكردنهوه يان رازيېون به هلبېژاردني خيزان و كه سوكاره كيدا، نو هم پنده دهوتريتهوه (كاتن كچ داخوازي دهكرې له خوي بايې دهېن و پازي نابيت، كاتيكيش مالي كوپه دهېون پشيمان دهېتهوه). به تايبهتي كه دهكاته نهوي تهمني شووگرډني دواكه موي، هم پندمش دهليتهوه (دانيشتن به ماتي، نهك شووي پشيماني) ماناي نهويه نارامگرتن

له هملڙارڻي ميڙي گونجاوڊا دهبيته هڙي دواڪهوتني تهمني شوڪردن و خهم و پيشيماني دهبيته بهشي ڪڇ و خيزانهڪي. له مهسلهي بهشداريڪردني نافرهت له برياره تاييه تهڪاني خيزاندا، هرچهنده تهه ڪهمو به نهندنڪن پرودهدات، نهوا بهشداريڪردنهڪه لاي ميڙد به شاراوهي و به نهيني پرودهدات، چونڪه لهو بهروايهدان نهڪر ميڙد لهڪاتي بهريارداندا پرسى به ڙنهڪي ڪرد نهوا له پياوهتي ميڙدنهڪه ڪهم دهبيتهوه، ڇهمڪي پياوهتي له باري پڙشنبيري ڪڙمهلدا، به تاييهتي لهنيو پڙلهڪاني لاديو چينه ميلليهڪاني شاردا بهستراوه به تواناي پياو له دهسلاتي بهسر ڙنداو ملڪهچ پيڪردني له پروي سينگسي و ڪڙمهلايهتي و خيزاني و سياسيوه، لهو پهندنهي ڪه لهم بارهيهوه و تراوه وهڪ (پرسيان پنيڪهن و به قسهيان مڪهن) نههش ويستي پياو بڙ دهسلاتخوازي دهردهخا يان لهو پهندنهي ڪه دهلي (پاويڙڪردن به ڙن، نهڪر راست بيٺ ساليڪ دواهڪهويت، نهڪر هله بيٺ ههوهو تهمن دواهڪهويت).

بيججه له پهنده ميلليهڪان، پالنهريڪي ديڪه پشتگيري بيرڪوه بهروا بههاو ڇهمڪهڪان دهڪات له هيتانهڪايهي پروسي لهو ستم و ڇهوسانهويهى دوچاري نافرهت دهبيتهوه له ڪڙمهل و خيزاندا، لهو پالنهري پڙليڪي گرنگ دهگيريت له ڙياني ميللت و ٽاڪهڪاندا، نهريش پالنهري ٿاينه. بايهخي ٿاين له ڪڙمهلگهي ميسري ڪڙمهلگه موسلماننهڪاني ديڪهشدا، وهڪ هيچي ڪهمرنيه له پالنهري پڙشنبيري و لهوهي بنههيايهڪه له دياريڪردني پيئوره ٽاڪاريهڪان، له ههمان ڪاتدا به ڇاوگيڪي بنهريتي دانهريٽ له ڇاوگهڪاني ياسادانان و تهمني ياساڪاني تاييهتن به سيستي خيزان و هاوسريتيهوه.

بهرلهوهي بچينه نيو باسي پڙلي ٿاين له دياريڪردني پيگهي نافرهت له خيزان و ڪڙمهلدا، پيويسته يهڪهمجار ٽاماروه بڙ نهوه بڪهين ڪه ٿايني ٿيسلام بايهخيڪي گهوهري داوه به خيزان و ڪاري خيزان و پيگهي نافرهت له نيويڊا، نهام بايهخيپندانهي مهسلهڪاني ٿيشانهڪردن و هاوسريتي و تهلاق و منڊال لهخوگرتن و ميرات و سهريهريشي ڪردن (الولاية) لهخودهگريٽ، ههروهه تيشڪي خستوته سهر پهيوهندي نيوان ڙن و ميڙدو باوان و منڊالان. لهگهل نههشدا پيويسته نهو راستيه بخهينهروو ڪه زانا ٿاينيهڪان (فقهاء) و پياواني ٿايني ٿيسلامي دهربارهي شيڪردنهوهي نهام مهسلانه لهنيو خوياندا زور له يهڪتر جياوازن و دابهشبوون بهسهر دور ڪڙمهلدا: ڪڙمهليڪي رڙشنهگري(ڪه ڪاروباري خيزان و پڙلو پيگهي نافرهت لهسهر بنههياي هيتانهدي عهدالت و يهڪساني نيوان ڙن و پياو دانهمزيٽيٽ، لهو بهروايهدان ٿاين له بنهچهدا بڙ هيتانهدي نهام پرهنسيپه گرنگيه، ڪڙمهلي دوهميش هملوئسنيڪي رهق و ڇهقبهستوي وهرگرتوه لـــهم مهسلانهدا، جياوازيڪردن له نيوان نافرهت و پياودا

بايهخي ٿاين له ڪڙمهلگهي ميسري ڪڙمهلگه موسلماننهڪاني ديڪهشدا، وهڪ هيچي ڪهمرنيه
له پالنهري پڙشنبيري و لهوهي بنههيايهڪه له دياريڪردني پيئوره ٽاڪاريهڪان، له ههمان ڪاتدا به ڇاوگيڪي بنهريتي
دادهريٽ له ڇاوگهڪاني ياسادانان و تهمني ياساڪاني تاييهتن به سيستي خيزان و هاوسريتيهوه

بۈۈ بە خالى دەستېتېك و بىنەپەتى ئەم كۆمەلەپ لە شىكرىدەنەۋى ئەم مەسلەنەۋى دىارىكرىنى پۇل و پىنگەي ئافرەت لە خىزان و كۆمەلدا⁽²¹⁾.

بە بېراي ئىمە جىاۋازى نىۋان زانايان و پىاۋانى ئاينى، تەنيا لە مەسلەي ئافرەتدا نى، بەلكو لە زۆرىيە مەسلە كۆمەلەيتى و ئابورىي سىياسىيەكاندا جىاۋازن، ئەمەش دەگەپىتەۋە بۇ جىاۋازى ھەلۋىستى كۆمەلەيتى و ھەلۋىستە سىياسىيەكانيان، ئەوان يان ئەۋەتا موھافىزەكارن و لايەنگرى بارودۇخ و سىستەمەكانى قۇستەۋەۋ چەۋسانەۋە دەكەن، ياخود پادىكالىن و ھەلى كۆپىنى بارودۇخەكانى دەۋەن بۇ ھىنەنەدى ەمەلەت و يەكسانى و پىزگارپوۋنى كۆمەلەيتى. لە پاستىدا زۇر لە تۆزىنەۋە مېژۋىي و ئەنسىرۇپۇلۇزىيەكان سەلماندىيەنە كە بەھاۋ بىرۈكەم پەندو ئاكارو خورنەرىتەكان لە كاتىكەۋە بۇ كاتىكى دىكەم لە كۆمەلگەيەكەۋە بۇ كۆمەلگەيەكى دى، دەگۆپىت، بە گۆپىرەي بارودۇخى كۆمەلەيتى و ئەۋ بارە ئابورىيەي پەيۋەندىيەكانى بەرھەمەننى ئىۋى دىارىدەكات، لەبەرئەۋە شتىكى گران نى ھەر كۆمەلگەيەك لەھەر كاتىكدا بىت بەھايەك لە ئاين وەردەگىرت كە لەگەل بەرئەۋەندىيەكانى چىنى بالادەست و دەسلەتدارى ئاۋىدا بگۈنچىت⁽²²⁾. ئەۋ پىرسىيارەي لىزەدا خۇي بەدەردەخات ئەۋەپە كە بېراي كام كۆمەلەيان براۋەيەۋ كارى كىرۈتە سەر ئەۋ پۇشنىرىيەي لە ئارادايەۋ لە پىنكخستى ياساكانىشدا كارىگەرە؟

ۋەلامدەنەۋى ئەم پىرسىيارە پىۋىستى بە پوۋنكرىدەنەۋە شىكرىدەنەۋە نى، ۋاقىيى بارودۇخى ئەۋ كۆمەلگەيەي بە دۈاكەۋتۋىي جىادەكرىتەۋە لە پوۋى ئابورىي كۆمەلەيتى و سىياسىي پۇشنىرىيەۋە، جگە لە بەردەۋام كۆتۈرۈلكرىنى پەيۋەندىيەكانى چىنايەتى و باۋكسالارى لەسەر بىنەماي ھىز لە كۆمەل و خىزاندا، ھەر دەبىت بىرۈكەم بۇچۈۋنى تەۋزە پىشەنەيە پارىزگارەكان لەخۇيگىرت و پەۋاج و بلاۋوۋنەۋەيەكى فراۋانىشى ھەبىت، چ لە ئاستى باۋەپىكراد (رەسمى) يان لە ئاستى مېللىدا⁽²³⁾.

ئەۋەندە بەسە لىزەدا ئامازە بەۋ مانايانە بەدەين كە لە ئاين وەرگىراۋن بە ئامانچى سۈككرىنى كارى ئافرەت و بۇ جەختكرىن لەسەر نزمىي و كەمى ئافرەت بەكاردەھىنرىت، تا ئەۋ رادەيەي كە توندوتىۋى دەكەنە پاساۋ دىۋى ئافرەت، ھەروەكە چۇن ئاستى پۇشنىرىي تەكەكان لە چىنە جىاۋازەكانى كۆمەلدا ئەۋ بېرايەدان كە "ئافرەت ەۋرەتە" و (ئافرەت لە پىراسۋىيەكى خوار خولقاۋە) و (ئافرەتان ئەقەل و ئاينيان ئوقسانە) و (الرجال قوامون على النساء). چەكى زال (القوام) لەلەي زۇر كەس ماناي ملەكەچكرىنى تەۋاۋى ژن بۇ پىاۋ دەگەيەنەيت، لەبەرئەۋە پىۋىستە ژن تاۋەكە بە شىۋەيەكى رەھا گۆزپايەلى مېزەدەكى بىت، ئەۋان مەسلەي گۆزپايەلى دەگەپىننەۋە بۇ گۆتەيەكى پىنەمبەر كە دەلەيت (لو امرت المرأة ان تسجد لغير الله

جەختكرىن لەسەر نزمىي و كەمى ئافرەت بەكاردەھىنرىت، تا ئەۋ رادەيەي كە توندوتىۋى دەكەنە پاساۋ دىۋى ئافرەت و بۇ ئەۋەندە بەسە لىزەدا ئامازە بەۋ مانايانە بەدەين كە لە ئاين وەرگىراۋن بە ئامانچى سۈككرىنى كارى ئافرەت و بۇ

لامرته ان تسجد لزوجها). لهو حالتدا که ژن گوږزايملی ميردمکي ناييت و له قسهی دمردچيت، ميرد مافي نهوی هيه به ناموزگاريو چيکه جياکردنومو ليدان تمبيتي بکات، لهم کارهشدا پشت بهو نايته دعبستن که دمليت: (واللاتي تخافون نشوزهن فعضوهن، و اهجروهن في المضاجع، واضربوهن، فان اطعنكم فلا تبغوا عليهن سبيلا) (سورة النساء: 34).

هنگر بهوانينه ماناکاني پيشوو دمبين همدنيکيان گهراونهتموه بؤ گوتهکاني پيغمبمرو همدنيکي دیکهشيان بؤ چمند بهشتيکي نايته قورنانيهکان گهراونهتموه. پهيوهنديان به گوتهکاني پيغمبمرو هيه، نيمه لهگل نهوانندا نين که بهرويان وايه قورنان بن له هر شتيکي دیکه، تاکه بهلگهيهکو پيويسته له بانگهشو شيکردنموده پشتي پيبيستري، بؤ خوډادان له جياوازيهکاني نيوان زانايان و پياواني ناييني دمبارهي نهوی راستو نهوی راست نيه له گوتهکاني پيغمبمرودا.

جياوازيماڼ لهگل نهوانهی لهم بهروايهيان هيه دهگمړنتموه بؤ نهوی بؤچونه پيشينهيهکان و لهو باومره ناييناهي له پوښنيري کوملدا بلاوهميتموه، به تهنيا پشت به فرمودو نايتهکان نابستيت، بهلکو بؤ قورنانيش دهگمړنتموه، وده بينيمان بؤچون و بهرواکاني تاييهت به بابته زالبون و بابتهی له قسهدمرچوني نافرته، سمرچاومکي نايتهی قورناني بوو، نهه سمرباري بوونی چمند گوتمو سرگوزشتهيهکيش که له بارو پيگهی نافرته بمرزدهکاتموه له ههمو بوارهکانداو لهگل پياويشدا يهکساني دکات، نهوانهش بواړي بهريوهردن و برياردان، تهنيا يهک گوتهی پيغمبمرو بؤ نمونه دميتيتموه که لهمجوره مانايانهی زور هملگرتوه:

(کلکم راع، کلکم مسئول: الرجل راع و مسئول، و المرأة راعية و مسئولة، و النساء شقائق الرجال)، لهگل نههشدا هيچ پمواج و پازيبوونیک نابينين بؤ نهمجوره فرمودانه، چ لهو پوښنيرييهی له نارادايه، يان له بيروباومړي پياوه نايينه سلهفيو چهقبستوهکاندا. نهه به پلهی يهکم دهگمړنتموه بؤ ميتودو شينوازي هملبزيرواي همدنيک بهش، که به هويهومو له پيگهيموه ههمو لهو شتانه دوردهخاتموه که يهکساني له نيوان پياوو نافرتهدا دهمنيتموي له کارو پيگهی خيزان و کومل بمرزدهکاتموي پال به نافرتهموه دمنيت بؤ بزگاريو سمرهخوبون و هاوبهشي کردنيکي کاريگر بؤ بنيادنانی کومل و پيشکومتني. بهکارهيناني لهم ميتوده تهنيا به گوتهکاني پيغمبمرو و سرگوزشتهکانهوه ناوبستيت، بهلکو پهنا بؤ قورنانيش دهبا. بؤ نمونه پهپرمواني رموتی سلهفيهتي چهقبستو، نهو بهشانه له گوتهکاني پيغمبمرو قورناندا هملدهبزيون و دمردمينن که لهگل هملوينستي دواکومتوو و بمرزدهمديه کومهلايهتي و سياسيکانياندا دهگونجيت، له پيناوي هينانهی لهم

بؤچونه پيشينهيهکان و لهو باومره ناييناهي له پوښنيري کوملدا بلاوهميتموه،

به تهنيا پشت به فرمودو نايتهکان نابستيت، بهلکو بؤ قورنانيش دهگمړنتموه

كارهشدا ئايەتەكانى بەشەبەش دەكەن و ماناي دېكەيان دەخەنە سەر، تاوەكو لە لاىك لە خزمەتى بەرزەوئەندىەكانىدا بىت و لە لاىكى دېكەشمەو زەمىنە بۇ پۇشنىرى نىزانە (الذكورة) خۇشېكات. لە دوا شىكردنەوئا خۇي لە بەشىكى گونگى ئەو ئايدىيولۇژيا بالادەستەدا دەنوئىت كە پشتىگى لە شىوئى دەسلەقى باوكسالارى دەكات لە پەيوەندىەكان و بەها چىنايەتەكان لە كۆمەلدا، دەزگاي خىزان لە سەر مەموو ئەو دەزگا كۆمەلەيەتەكانەوئە كە ھەندەستىت بە سەرلەنوئ بەرھەمەنەوئە ئەو بەھاو پەيوەندىانە، لە ینگەي دوو پۇرسەي بەرھەمەنەوئە، پۇرسەي دابەشكرنى پەگەزى لە كاردا، لەگەل پۇرسەي پىنگەياندىنى كۆمەلەيەتى كە لەسەر شىوازە پەرورەبەيەكانى سىستىمى باوكسالارى دامەزراو. لە ئەم شقانەو دۇنيادەيىن لەوئە ئاسانە ھەر كۆمەلگەيەك لەھەر كاتىدا بىھوئىت بەھايەك لە ئايدا دەربەھىت كە لەگەل بەرزەوئەندى كۆمەل و چىنە بالادەستەكانىدا بگونجىت⁽²⁵⁾.

بە لامانەو گونگە لە باسكرنى بەكارھىنانى مەلۇزى ھەلۇزى پىشومخت و پەرتكرنى دەقەكان (المنهج الانتقائي التجريبي) لە لاىن پۇشنىرى باو و پياوانى ئاينى سەلەقىەو، دوو نمونە بخەينەوئە بۇ پەوونكرنەوئە مەبەستى ئەو مانايە. ئاشكرايە كە پياو مافى ھىنانى چەند ژنىكى ھەيە بە پىنى ئەو ئايەتەي دەللىت: (فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى و ثلاث و رباع)، بەشىكى ئەو ئايەتەش دەپرىت كە لە گوئەكەدا دەربارەي چاودىزى ھەتيوان ھاتووە، دەللىت: (و إن خفتم إلا تقسطوا في اليتامى فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى و ثلاث و رباع، فان خفتم إلا تعدلوا فواحدة.. النساء: 2)، ئاشكرايە ئەم ئايەتە باس لە حالەتىكى تايبەت دەكات و بەئەد بە بارودۇخەكانى ئەو جەنگانەي پەويانداو لە بانگەششت و بلاوكرنەوئە ئاينى ئىسلامدا لە ئاكامىشدا جياولەيەكى گەورەي خەستە نىو ژمارەي پياوان و ژمارەي ژنان و ژۆرپوونى ژمارە ھەتيو بىوژنەكان، لەبەرئەو مەركردنى چەند ژنىكىان كرنە چارەسەر بۇ پەويەپەويەوئە ئەو گرافتە⁽²⁶⁾. لەگەل ئەوئەشدا ئايەتەكە ھەروا ھەرەمەكانە مەسلەكەي جىنەھىشتو، بەلكو مەرجى ھىنانەدى يەكسانى دانارە، لەر پەويەشدا بوو يەكسانى لە ساىەي ھەبوونى چەند ژنىكىدا كارىكى مەحالە، ئايەتە دەللىت: (ولن تستطيعوا أن تعدلوا بين النساء ولو حرصتم.. النساء: 129) واتە ئىسلام لە بەرھەمەندا ھىنانى چەند ژنىكى حەرامكردووە، بەلام باسكرن و پياوكرنى ئەم مەسلەلەيش تەنبا لە حالەتىكى دەگەن و بارودۇخىكى تايبەتدايە⁽²⁷⁾. بەشىوئە دەبىن ئەو پايەي پشتەسورە بە پەرتكرنى دەقەكان و پائەكرن و دەرھىنانى ئايەتەكان لە شوئىن و ميانەي خۇياندا، پايەكە لە ئارادايەو پەواجى ھەيە، لەمەش سەيرتەر ئەم پەويە بۆتە بئەچەو بەرھەمەت لە دانانى ياساكانى خىزان و دۇخى كەسايەتيدا (الاحوال الشخصية) پشتى پىندەبەستىت.

ئاسانە ھەر كۆمەلگەيەك لەھەر كاتىدا بىھوئىت بەھايەك لە ئايدا دەربەھىت كە لەگەل بەرزەوئەندى كۆمەل و چىنە بالادەستەكانىدا بگونجىت

داخو هلویستی پیاوړی ثابتي و یاسای کونه پاریزان چوڼ دهیئت دن لهو حالتهدا که ژن بهشداري میړه کی دهکات

له خمرجیدا، بهلکو لهو حالتهدا که ژن به پږه به کی گوره تر بهشداري خمرجیه کانی دهکات

بهلام نمونه ی دوهمیان که کاریگرییمکی گهره ی همیه له دیاریکړنی پنگه ی نافرمتدا، بهنده به مسئله ی زالبوونه (القوامیه). زالبوون له بیرو پوښنیري نایني کونه پاریزدا مانای ملکه چی نافرمت بڼ پیاو دمکیمه نیت له پوری نابوری و کومه لایمتی و خیزانی و سینکسیه وه؛ نهگرم نافرمت لهم بارودوخه ی یاخی بییت، نهوا به بریاری ثابتي و یاسا له شوین و پنگه ی خوی لایداوه و پیاو مافی نهوه ی همیه نیرمدا تمیني بکات تا دمکاته راده ی لیدان، نهگرم ژن گوپرایهل نه بییت، میردمکه ی دمتوانیت به پنی مافی گوپرایهل داوایمکی دادگایي لسمر بریزیکاته وه لهم مسئله یدا پشت بهر نایمه نه بیست که دهیئت: (الرجال قوامون علی النساء، بما فضل الله بعضهم علی بعض و بما انفقوا)، هرچهنده نه نایمه خمرجی کردوته پیومرنک بڼ دیاریکړنی مسئله ی زالبوون، که چی قازی و نهو یاسایانه ی له گوپیدان له شیکردنمه ودا دمکرنه وه بڼ میتودی پسرترکردن و هملیزاردنی پشوهخت (التجزی فی الانتقانی) که له نیوه ی یکه می نایتمکه ودا هاتوه (الرجال قوامون علی النساء) بهی نهوه ی مرج و پیومری خمرجی لهبرچا و بگرن وک له نیوه ی دوهمی نایتمکه ودا، بهلام نهگرم نه پیومره وک بنمهرتیک دابنریت له دیاریکړنی مسئله ی زالبووندا، که له زمانی سوسیولوژیادا به مانای (بنیادسانی هیز له خیزاندا) دیت، نهوا پیوسته شیکردنمه وک ته و او جیا و او جودا بییت، به تاییه ی نهگرم نهو گوپانکاریانه لهبرچا و بگرن که بهسرم بارودوخه ی نافرمتدا هاتوه له کوملگه ی نویدا، له چوونه دهرمه یان بڼ کارو بهشداریکردنیان له چالاکي نابوریدا له دهرمه ی مال و هاربهشی کردنیان له خمرجی و بریومبردنی خیزاندا.

نهگرم لهه زیاتریش بریون نهوا دهرسین داخو هلویستی پیاوړی ثابتي و یاسای کونه پاریزان چوڼ دهیئت نهک لهو حالتهدا که ژن بهشداري میردمکه ی دهکات له خمرجیدا، بهلکو لهو حالتهدا که ژن به پږه به کی گهره تر بهشداري خمرجیه کانی دهکات، له نهنجامی بریزوونه وه داهاتمه کی لهچا و داهاتی میردمکه ی، یاخود لهو حالتهدا که خمرجی میرد له لایمن ژنمه به پږه دهچییت، لهوکاتاندا که میردمکه ی بیکار دهیئت یان که منهدام بییت له راستیدا هه مو نهو حالتهانو سرمرای نهو گوپانکاریانه ی باری نابوری و کومه لایمتی و سیاسی به خویمه بینویه تی و کوملگه ی میسری زیاد له سده به که دهیپریت، له نیویاندا پوړی نهو کوششه دیارمه که نافرمتی میسری زیاتر له هفتا ساله له ریزمکانی بزوتنه وه نیشتمانی و بزوتنه وه ی نافرمتاندا کردویه تی، له رینگه یه وه شوین و پنگه ی نافرمتی پیبیرزکردوته وه بهرگری له مافی خوی کردوه له خویندن و کارکردن و بهشداریکردنی سیاسیدا، له یاساکان و دانانی یاساکاندا داوای یهکسانی نیوان

هەرچەندە هیزى كارىگەرى پۇشنىرى بەسر بەھاو چەمك و هوش و رەفتارى تاكەكانەو ھەبە، بەلام ئەم كارىگەرى بە هەمان هیز هیزى خۇى لە تاكە جياوازەكانى كۆمەلدا بىراكتىزە ناكات

ئافرەت و پىياوى كىردە، جگە لەوھى داواى يەكسانى ھەردو پەگەزەكەى كىردەو بانگەشەى بۇ پەگەزىوونى ئافرەت كىردە لە كۆت و بەندەكانى سەردەمى مەھرەم (ھەرىم) كە سەركىرە پۇشنىكەرەوكانى بىرى ئاينى لە كۆتايى سەدەى پابىردودا بەرزىانكردەو، بەلام ئەيانتوانى گۆزائىكى ئەوتۇ بخەنە ئىو ناوەرۆكەكانى بونىادى ئەو پۇشنىرىەى لە ئارادايە، دەريارەى كەمبەوئەو نەمبەوئەو كىرو پىگەى ئافرەت لە خىزان و كۆمەلدا⁽²⁸⁾. ئەمەش خۇى لە خۇيدا جەخت لە بەردەوامى بالادەستى سىستەمى باوكسالارى پەيوەندىەكانى ئەكات، چ لە دەسلەتسى سىياسى لە كۆمەلدا، ياخود لە دەسلەتسى كەسوكاردا لەناو خىزاندا.

باسكردنى ناوەرۆكەكانى ئەو پۇشنىرىەى لە گۆزىدایە بە پالەنرە جۇراوچۆرەكانىەو، نايىت ئەو راستىە گرىنگەمان لەبەرەتقەو كە زۆرىەى تۆزىنەو لىكۆلىنەوكان جەختيان لەسەركىردە، لەویدا كە ھەرچەندە هیزى كارىگەرى پۇشنىرى بەسر بەھاو چەمك و هوش و رەفتارى تاكەكانەو ھەبە لە مەسلە جياوازەكانى كۆمەلەيتىو ئابورىو سىياسىدا، بەلام ئەم كارىگەرى بە هەمان هیز هیزى خۇى لە تاكە جياوازەكانى كۆمەلدا پراكتىزە ناكات، بەلكو بە جياوازی بارودۇخى كۆمەلەيتىو چىنايەتى خەلكى جياوازو جودا دەيىت، ئەمەش ئەوكاتەدا پوون و ئاشكرا دەيىت كە ئاستى كارىگەرى ناوەرۆكەكانى پۇشنىرى لەسەر بارودۇخ و پىگەى ئافرەتدا جىبەجىن بكەين، ھەروەكو لە ئاكامەكانى يەككە لەو تۆزىنەوانەى بە ئەنجام گەيەنرا دەريارەى ئافرەت لە لادىو شاردا، دەريانفەست ئافرەت خاومنى پەلەك سەربەخۇى رىزەيە بە گۆيرەى بارودۇخە كۆمەلەيتەكەى، واتە بە گۆيرەى پەلەى خويىندى و ئاستى داھاتەكەى، ھەروەھا پىگەى كۆمەلەيتى خىزانى باوكى بىرك هیزى پىنەبەخشىت بە گۆيرەى ئىنتەماى چىنايەتى خىزانەكەى⁽²⁹⁾. ئەم ئاكامە سەرلەئوى جەخت لە دوولەيتى ئەو چەوساندەوئە ئەكاتەو كە ئوچارى ئافرەتتى تۆزە مىللىەكان و ھەزەركان دەيىتەو لە لادىو شاردا، لەگەل ئەو پووبەرووى چەوساندەوئەى چىنايەتىو كەسوكارو قۆستەوئەى ئابورى دەنەو، كەچى لە ھەموو پاراستنىكى كۆمەلەيتى يان ياسايش بىنەش، ئافرەتان لە ھەموو كۆمەلەيتى دىكە زياتر ئەكەوئە زىر كارىگەرى ئەو پۇشنىرىەى رىگە بۇ چەوساندەوئەى خۆشەمكات و هوش و بىريان بە شىو جۇراوچۆرەكانى چەوساندەوئەى ساختەو چەواشە ئەكەن.

لە كۆتايى شىكردەوئەكەمان لە ناوەرۆكەكانى بونىادى پۇشنىرىو كارىگەرىەكەى لەسەر بە قەوارەكردنى پۇلى ئافرەت و سوككردنى كارو بارەكانىو پەيوەندى ئەمەش بە بارودۇخى كۆمەلەيتىو چىنايەتى ئافرەتەو، پىوئەستە ئەمەش بوترىت كە رەنگە بارى ئەو پۇشنىرىەى لە گۆزىدایە فراوان و بەھىزىت، يىگان

كەمبەكات و لاواز بىت، لە دوا لىكدانەنومشدا بە پىنويسىتىك دانانرئىت بۆ ھەموو تاكەكان لە چىنە جىياوازمكانى كۆمەلدا.

* * *

ئەگەر بچىنە سەر لىكدانەنومى بونىدادو ناوەرۇكەكانى ياسادانان و ئەر ياساىانەى تايبەتن بە ئافرەت و رەگەزنامەى كەسايەتىمە (الاحوال الشخصية)، ئەوا مەسەلەكە جىياواز دەبىت؛ لەبەرئەنومى ياساكان خەسەلتى پابەندبوونيان ھەيمو بە سىروشتە گشتىيە ئەبىستراكتەى (مجردة) جىيادەكرىتەنوم، واتە بە جىبەجىكرەنى لەسەر ھەموو ئەندامانى كۆمەل بە شىوہەيكى گشتى ⁽³⁰⁾. راستىيەكى گرنگ لىزەدا بەدەردەكرىت، ئەرئىش ئەومە ئەگەر سىماو مىكانىزم و ناوەرۇكەكانى چەوساندنەنوم بارى گشتى پىنگەيىنئىت (ھەروەكو لىكدانەنومى پىشوو پوونىكرەنوم بۆمان)، كە تىايدا ديارەدى توندوتىزى دژ بە ئافرەت لە خىزان و كۆمەلدا دروستەكەت و گەشەى پىدەسەنئىت، ئەوا ئەم مەسەلەىە لە كاتى باسكردنى ياساكانى رەگەزنامەى كەسايەتىدا رەھەندىكى دىكە وەرەدەكرىت، لەبەرئەنومى خۆمان لە بەردەمى سىستەمىدا دەبىنئىنومە كە زەمىنەى چەوساندنەنوم جىياوازمكارى خۆشەكەت و بە شىوہەيكى راستەوخۆ پال بە ئەومە دەنئىت توندوتىزى لە گۆرئىدا بىت.

بەرپىيەى ياسا بە پىنگەيىنئىكى بنەرەتى دانەنرئىت لە پىنگەيىنئىرەكانى سەرخانى كۆمەل، ئەوا بە شىوہەيكى دىيالىكتىكى لە شىوازو پەيوەندىيەكانى بەرھەمەيئان لە كۆمەلدا رەنگەداتەنوم، لە ھەمان كاتدا ئامرازىكى سەرمەكى بۆ چىنى دەسەلاتدار پىنگەيىنئىت كە خۆى لە دەولەت و ئامىرەكانىدا دەنئىنئىت بۆ ھىنانەدى بەرژەومەندىيە ئابورىو كۆمەلەيەتىو سىياسىيەكانى ئەم چىنە ⁽³¹⁾.

لەبەر تىشكى لىكدانەنومى پىشوو لە بونىدادى ئابورىو كۆمەلەيەتىو پۇشنىرىداو لە زانئىن و ناسىنى ئەر مىكانىزمەى پەيوەندىيەكانى بەرئەدەبات و پەردە لە پووى كۆنترۆلكردنى پەيوەندىيە چىنايەتىيەكانى باوكسالارى لادا لە كۆمەل و خىزاندا، ئەوا بە ئاسانى لە سىروشتى ئەر ئايدىيولۇزىايە تىدەگەين كە ياساى خىزان و رەگەزنامەى كەسايەتى لەسەر دامەزراو لە كۆمەلگەى مىسریدا.

پىش باسكردن و خەستەنەروى ديارىترىن سىماكانى ئەر چەوساندنەنوم جىياكارەى ياسا تەشرىع و ياساكانى تايبەت بە ئافرەت و رەگەزنامەى كەسايەتى دەبىنئىتەگۆرئى، دەمانەرئىت ئامازە بۆ ياساى رەگەزنامەى كەسايەتى بگەين كە ئىستا لە كۆمەلەكەماندا كارپىندەكرىت، ھەر خود ئەر ياساىيە كە لە ساىيەى سىستەمى مەھرەم (ھەرىم)د؛ بەر لە سەدەيك بەسەر خىزان و ژندا جىبەجى دەكرە لە كۆمەلگەى مىسریدا. لە راستىدا ياساكە ھەندىك گۆران و رىكخستنى بەخۆو بىنىو، بەلام ئەر رىكخستە تەنبا لە ھوكەشدا بومو جەومەرى ياساكەو ناوەرۇكەكەى ھىچ نەگرتۆتەنوم.

ئەگەر سىماو مىكانىزم و ناوەرۇكەكانى چەوساندنەنوم بارى گشتى پىنگەيىنئىت كە تىايدا ديارەدى توندوتىزى

دژ بە ئافرەت لە خىزان و كۆمەلدا دروستەكەت و گەشەى پىدەسەنئىت، ئەوا ئەم مەسەلەىە

لە كاتى باسكردنى ياساكانى رەگەزنامەى كەسايەتىدا رەھەندىكى دىكە وەرەدەكرىت

تهنیا سهرنجدانیک له یاسای په گمزنامه کې کسایه تی که نیستا کاری پینده کړیت، دیارترین شیوه کانی جیاکاری دژ به نافرته پووندمکاتوره، همره ها هر خوی شو میکانیزم دمرده خات که نافرته پی ملکچ دکریت و ده چوسینریتوره، به کارهینانی هیزی یاساکان له مسئله کانی وه هاوسریتی و ته لاق و میراتی و سرپرستی کردن و خیانه تی هاوسریتی و زور مسئله ی دیکش، پشت به ربیازی بیروپای زانا کونه پارزو چه قبه ستوه کان دهبستیت له دیاریکردنی بریاره کانیدا، زوربه شیان بانگه شه ی نوره دکهن که پشت به شریمتی نیسلامی دهبستن، له راستیشدا پشت به ربیازو بیروای یهک تیم و کومل دهبستن له شیکردنورودا، هندیکی دیکه یان له یاسای فرمسیوره و مرگیاون، به تایبه تی بریاره کانی تایبته به خیانه تی هاوسریتی.

شیوه کانی جیاوازیکردن له نیوان نافرته و پیاو له یاسای میسر دا فرود زورن، تهنیا گرنګرین و دیارترینیان ده خینه پرو، نورانش برین له:

1- باوک مافی شموی همیه مندالکانی ناو نازناوی خوی مبلګرن بهین دایک.
2- باوک مافی شموی همیه په گمزنامه ی خوی بیه خشیته مندالکانی، تهنانهت له گمر ژنه که ی نافرته کی بیانیش بیت، دایکیش لم ماف بیهش دکریت، باوک مامله ی بیانیه که له گمل مندالی ژنه که ی دکات، مندالکانش له همو مافیکی کومه لایه تی و سیاسی بیهش دکریت وه هاو لایه کی میسری.

3- پیروی میسری موسلمان به بن کوټ و مرج مافی شموی همیه تاره کو چوار، چند ژنیک بهینیت، جګه لهو بهنده ی خراوته سمر یاسای ژماره (44) ی سالی 1979 (ماده ی ششم به دو باره یی) که تیایدا هاتوه: (له گمر میزد بهین په زمزمندی ژنه که ی ژنی دیکه ی هینا، شو به زیان داندریت بؤ ژنی پیشور)، به پیی یاسا رنګخراوه که مترسیه کانی شو ژنه ی میزده که ی ژنی دیکه دهینیت به پنیوست داندریت، لم حاله ته شدا ژن مافی شموی همیه داوای جیا بونه وه (ته لاق) بکات له ماروی سالتیک به سمر میژووی ناگادارکردنورده که دا له برلشو زیانه ی لیی ده که وئ، له گمل شموی (ماده) که مرجی په زمزمندی ژنه که ی داناره بؤ شموی میزده که ی ژنی دیکه بهینیت، به لام یاداشتی (مذکره) شیکراوه ی شم مادیه تهنیا مافی ناگادارکردنورده ی پیبیس بوه، مانای شممهش به هر حالیک له حاله کان په زمزمندی ناگه یهینیت، له برنورده ی مترسیه کان له پاش هینانی ژنیک ی دیکه به (کره یی) دینه گورئ.

پنیوستیمان به دو باره کردنورده ی شو نایته نیه که یاسا له رنګمدانی هینانی چند ژنیکدا بؤ پیاو پشتی پینده بستیت، به لام به کورنی بهروای (نیام محمد عبده)

تهنیا سهرنجدانیک له یاسای په گمزنامه کې کسایه تی که نیستا کاری پینده کړیت، دیارترین شیوه کانی جیاکاری دژ به نافرته پووندمکاتوره

له بهر نهو زياتاندی له خيزانی دودات و همستی شراښگيزی له نيو نندامه گاندا ده چينيت

محمد عبيد له کاتي جه ختکردنی لهوی پيوسته کوټ له بهردوم هينانی چاند زينگدا دابنریت.

د مخه پته پرو له ميانه ی جه ختکردنی له سر لهوی پيوسته کوټ دابنریت له بهردوم
 لوم مافه ی به پياو به خشراوه، له نهجاسی لهو زیان و گرفتانه ی به هوی هينانی چاند
 ژنيکوه پرومدم. (محمد عبيد) دملیت: (ثایهتی "فانکخوا ما طاب لکم من نساء"
 بهستراوه به (فان خفتم)، له بهر لهوه دمیت پياوان پيش دلاوکاری هينانی چاند ژنيک
 چاوکر او مو ناگاداری لهو په کسانیه بن که به شمرع پيوسته له سمریان و پاراستنی
 خوشمروستی نيو مندالکانیان و پاريزگاری ژنهکانيشيان بکن، لهوی پهنگه کاری
 ميرمهکیان بهرو کاری ناشایستهيان بهریت، نابیت زیان به ژن و مندالکانیان
 بگهین، له بهر هوکارو پيوستیهکی شرعیش نهیت نابیت ته لایان بدن، هر وه
 لهو پياوانه ی لهخوا دترسنو شریعتی په کسانو جیههجن دمکن و پاريزگاری ژنو
 مالکانیان دمکن، به چاکي له گهلیاندا لهوی له کاتي پيوستدا لیسان
 جیادهمیتوه). محمد عبيد له کاتي جه ختکردنی لهوی پيوسته کوټ له بهردوم
 هينانی چاند ژنيکدا دابنریت، له بهر لهو زیانانه ی له خيزانی دودات و همستی
 شراښگيزی له نيو نندامه گاندا دمچينيت، هر وه هانی کیشمو شمو به کارهينانی
 توندوتیژی دودات، دملیت: (له گم بهریت لهو کیشمو نه هاتیانه جیابهکیتوه که به
 هوی هينانی ژنيکوه دینه ناروه، لهو لهو شتانه ی د مخه پته پرو که موچرک به لهشی
 خاوهن باوردا دمخین، لهو شتانه وه دزیو زیناو خیانت و ترسنوکی و ساختمی،
 بگره کوشتنیش، تمناعت کوپ باوک دمکوژیت و باوک کوپ دمکوژیت، ژن میرد
 دمکوژیت و میرد ژن دمکوژیت هممو نه مانه واقعیکی جیگین له داداگاندا)⁽¹⁾.
 محمد عبيد له کوټاییدا داوی له زاناکان کرد پروانه لوم مسئلهیه (کس نکولی
 لهو ناکات که ناین له بهر بهر مومندی خهک و خیرو خوشیان هاتوته خوارهوه، په کیک
 له بنه ماکانی ناین نه هیشتنی زیان و زیان پینگیانده، له گم مایه ی تیکدهری شتیک
 له سر شته که ریز بیت له کاتیکدا پيشتر دوچاری نه بوه، لهو بنگومان پيوسته
 گوژان بهریت لهو بریاره مو به سر حالتی نیستادا جیههجن بکريت، لهویش به
 کارپیکردنی لوم رینسایه: (رنگرتن له خراپه پيش پاراستنی بهر مومندیه کان دمکوئی)
 به مجوره لهو پروایدا بوو له بهر لهوی خراپه له نارادایمو بهر مومندیش در به
 خراپه، لهو پيوسته لهو رینگه پیندانه قهدهغه بکريت که خراپه ی لیندمکویتوه)⁽²⁾.
 4- پياوی میسری موسلمان مافی لهوی هیه به بن کوټ و هر کاتیک بیهویت له
 ژنهکی جیابیتوه ته لای بدات، بیجکه لهو ریکخستنه ی خراوته سر یاسای (44) ی
 سالی (1979) که همدینکیان تاییمه به بلگانندی (توثیق) ته لاقه کو ناگادار کرد لهوی
 ژنهکی بو ته لاقه، همدینکی دیکه شیان تاییمه به خراجیکیشان (نفقة) و خمرجی
 چیرومرگرتنهوه (مقعة)، سرنجدان له وشه ی (خرجی چین لهو ناومرکه گرنکه

دهخاتېروو كه ياسا به هويوه دېروانيه ژن له چوارچيوي سيستمې هاوسرېتيدا، بهرنيېهې جسته يه كمر پياو مافي نورهې هميه چيژي ليوگرگريټ، نهگر ژياني هاوسرېتېه كېش به تلاق كوتايي پښات، نهرا ژن مافي نورهې هميه نرغي نهو سالانهې ژيني وهرېگرگريټ كه تيايدا ميړدكهې چيژي له جستهې وهرگرگروه، ماناي نه مېش نهويه پوانگهې ياسا يو مسئلهې هاوسرېتېو ژن و ميړدايه تي و سينكسي لاسر بنه ماي ريزگرگريټي هست و سوزي ژن و ميړد نيه، بهنكو لاسر بنه ماي هستيك كه پسيوهندي ژن و ميړدايه تي له ناوېوژكه مرويي و سوزداريه كې خالي دهكاتوه.

5- له كاتيكا ياسا مافي په ها دېه خشيتېه پياو گهر بيهوئ ژنه كې تلاق بدات، نهرا پراكتيزه كړني هم مافه يو ژن حرام دهكات، تنيا له حالتېه دهگم نه كاندا نه بيت، نهوېش نهو حالتېه كه ماف و راستي لاي ژن بيت، دهنا ژني زيان ليكهوتوو دېيت پرويكاته دانگاو به شيويهكي مادي ديمنه كاني نهو زليل بوون و چوساندنه وويهې بسلمينيټ كه له ليدان و دهر كړدن و بهجېنيشتن و خسر جي نه كېشانيدا پوېه پووي دېيتوه. لهگه هموو نهو پيادم كړنه سخت و دووو دريژانهې ژن يو سملاندني بارودوخې دهيكات، كه چې له كوتاييدا مسئله كه دهكويته دهست هلسنگاندني قازي كه له توك مانهې ياسا ستمكارم كاندا، پوښنېري كؤمليكي باوكسالاري هلگرتوه.

6- ميړد مافي نهوې هميه داواي گوزرايه لي (طاعة) دژ به ژنه كې بهرزيكاتهوه، نهگر نهو ژنه له قسهې دهرچيت يان زيان ليكهوتوو بيت، چونكه له برياري ياسادا نهو ژنه به له ريزدوچوو (ناشن) دانه ريت، واته نه ماني هموو مافه ماديو كؤملايه تيه كاني ژن.

7- سمارت بهو مافې پيشوو ياسا مانه يكي زياد كړدوه كه رېنگه له ژن دهرگريټ كوچ بكات يو دهره وې و لات، ليدې بارودوخ و پيگهې نهو ژنه هرجيېك بيت، تنيا به هرزاهندي ميړدكهې يان لېسر سراهه كې دهوانيټ، ليدې باوكي بيت يان براي يان كورمكهې بيت!

8- له ياساي ميسريدا نير دوو نهو ندهې من ميراتي بهر دهكويټ، هروها به برياري ياسا له ميسر كسوكاري من له ميراتي بېبېش دهرگريټ، نه مېش هلوښتي پيشوو پوونده كاتهوه نهوې خيژاني ميسري شاره زوي له دايكېووني كچ ناكهن، چونكه شافرهت ورك ناتوانيټ ناو نازناوي خوې بېه خشيتېه منداله كاني، كه سوكارمكه شي له ميراتي بېبېش دهكات، واته شافره تان ناو نازناوو ميراتي خيژان ناپاريزن، نهوېش به پيچوانهې (نير) پياووهيه.

له كاتيكا ياسا مافي په ها دېه خشيتېه پياو گهر بيهوئ ژنه كې تلاق بدات، نهرا پراكتيزه كړني هم مافه يو ژن حرام دهكات، تنيا له حالتېه دهگم نه كاندا نه بيت

له گهال ئهوهی زۆریه ی پرپاره قایهتگه کان به یاسای ره که زانامهی که سایه تیه وه له شه ریه تهی ئیسلامیه وه وێرگیراون،
ئهو پرپار له بابتهی خیا نه تکرندا پشت به یاسایه کی فهره نسی ده به ستیت

نمونه دەهێنینهوه کە دەلیلت: (نێرایەتی لە دادوەریدا نابێتە مەرج، لەبەرئەوەی ئافەرەت بۆی هەیه فەتوا بدات، کەواتە بۆی هەیه بێتە دادوەریش)، (ابی حنیفە)ش دەلیلت: (ئافەرەت بۆی هەیه لە کاروباری کەسایەتیدا (الاحوال) بێتە دادوەر) و هەرەها (الطبری) دەلیلت: (ئافەرەت بە پەهایە بۆی هەیه بێتە دادوەر لە هەموو شتێکدا)⁽³⁵⁾. ئەمە سەبارەت بە بۆچونی زانا ئاینیەکان، جگە لەوەی (بەنازیر عەلی بۆتۆ) دەبێتە نمونەیەکى هاوچەرخ بۆ دەسەلاتگرتنە دەست لە پایەى سەرۆک وەزیراندا لە پاکستاندا، کە یەکێکە لە وڵاتە موسلمانە گەورەکان.

هەلویستى یاسای میسرى دەریارەى ئافەرەت بە بریارو ناوڕۆکی دەر و مادەکانیەوه بەمچۆرە دەردەکەوێ، لە بریارەکانى سوککردن و کەمکردنەوهی پۆلى ئافەرەت لە خێزان و کۆمەڵدا، ئەمەش پێچەوانەى دەقی مادەى 40ى ئەو دەستورەیه کە بریار دەدات: (هاولەتیان لە ماف و ئەمرکەکاندا یەکسان، ئەمەدا هیچ جیاوازیەکی نەیه لە نێوانیاندا بە هۆی پەگەز یان بێچە یان زمان یان ئاین یاخود باوە).

هەندیک ولاتی عەرمی توانیوانە ڕێکخستن و گۆرانکاریەکی جەوهەری بۆ یاساگانی خێزان و دەگەژنامە کەسایەتیەوه کە دەبێتە هۆی هێنانەدی یەکسانی لە نیوان ئافەرەت و پیاو، لەوانەش یاسای تونس و یاسای عێراقیە کە بە هۆیەوه توانیوانە کۆت بۆخە بەردەم مافی هێنانی ژنی زۆر بە نێسبەت پیاو و مافی یەکسانی بێخەشە هەریەک لە پیاو و ئافەرەت لە داواکردنی تەلاق لە بەردەم دادگا داو مافی یەکسانی نێرومن لە میراتیادا، ئەم بارەیهوه پێویستە ئەوەش بوترێت کە ئەم یاسایانەش پشتیان بەستۆ بە پێبازر و بۆچوونی پیاوانی نایینی شرعیەتی ئیسلامیەوه.

ئەم پەرەسەندنە لە یاساگانی خێزاندا کە لە هەندیک ولاتی عەرمییدا پەرویداره وامن لێدەهات لە خالێکدا بۆهستین کە هەلگری مشتومڕ و سەرنجدانە، ئەویش دەربارەى ئەو جیاکاری و دژایەتیەیه کە تیایدا شوێنشی (یولیۆ 1952) پەویدا بە بۆچوونە شوێنگیر و پێشکەوتوخوازەکەیهوه، کاتێک لە زۆریەى لایەنەکاندا چەندین یاسای دەرکرد و داڕشت کە پێشتر هەروا ئاسان نەبوو دەستیان لێبدرێت، بەوەش هەولی پەروەندانی بێهەمەى هێزە بارو ئاساییەکانى کۆمەڵگای دا بۆ سەرلەنوێ داڕەشکردنەوهی پەروەندیەکانى هێز لەسەر بێهەمەى نوێوه، بە تایبەت ئەو یاسایانەى بە مۆلکایەتیەوه تایبەت بوون، شوێن چەندین یاسای چاککردنى کشتوکالی و خۆمالی کردنى دەرکرد، هەرەها ئەو بریارەى دەرکرد کە کرێکار مافی ئەوەى هەیه لە ئەنجومەنى پەرئۆبەردنى کۆمپانیاکاندا بەشدای بکات، بەلام سەرەرای هەموو ئەمانە نەیتوانی لە یاساگانی بارى کەسایەتی (الاحوال الشخصية) نزیک بێتەوه.

لە راستىدا شۇپشى يۇلىق 1952 مافىكى نۇرى بەخشىيە ئافرىتە لە بوارەكانى ژيانى سياسى و ئابورى و كۆمەلەيتىدا، بۇ نمونە مافى مەلۇماتىدىن بە كۆيىرىدى دەستورى (1956) و يەكسانى نىوان ئافرىتە و پىياو لە كرىنى ھەمان كارد، ھەروھە ياساى خويندىن بە خۇپاى، كە كارىگەرەكى دىارى ھەبو، بوارى بۇ كچى مىسىرى پەخساند وەكو كوپ لە نۇرىيە قۇناغەكانى خويندىن بەخوينىت، بەلام ئىمە لەر بېروايەداين ئاومەك ياساى بارى كەسايەتى ھەر بەم شىنويە بەمىنىتەرو ھەروھەكو خۇى پەيوەندىيەكان لەناو خىزاندا بەرپەمەبەت، ھەموو ئەم مافانەش ھەر ئاتەوار دەپن و بەرپەستىان لەبەردەمەدايە. ھۇكارى ئەمەش دەگەرپەتەرە بۇ ئەوۋى كە ئەگەر ئافرىتە لە ھورى مېژوۋىيەو لە رىگەى مەكەچكردنى بۇ كۆنترولى پىياو لە خىزاندا كرايىت بە كۆيە، ئەمە ئازادبەونى و پزگاركردى وەكەكانى تەنبا بە بەخشىنى ھەندىك مافى سياسى و كۆمەلەيتى لە ھەروھەى خىزاندا ئايەتەدى، بەلكو پىنويستە لەر مافانە لەگەل بارەدخى ياسا نوۋىيەكانى تايەت بە بارى كەسايەتەدا بېروا لە ھىلىكى يەكساندا، بە جۇرىك رىكخستى و دىارىكردى پەيوەندىيەكانى نىۋى لەسەر بەنەرتەك دايمەزىت كە يەكسانى لە نىوان ھەردو رەگەرەكەدا دەمىنىتەدى.

(چۇن ستىۋارت مېل) جەخت لەم بېروايە دەكات و دىلەت: (ھەلە ئەم پەرنەسىيەى كە پەيوەندى كۆمەلەيتى نىۋان ھەردو رەگەرەكە بەرپەمەبەت لەسەر ياساى مەكەچ پىكردىن ئۇ بۇ پىياو بەمىنىتەرە، ئەمە بە گرىنگرەن ئەم ھۇكارانە داھەزىت كە رىگە لە پىشكەكتىنى مۇقايەتى دەگرت، لەبەرئەرە پىنويستە لەسەرمان ئەم ياسايە بگۇرەن بۇ ياسايەكى دىكە كە يەكسانى نىۋان ھەردو رەگەرەكە لە ھەموو لايەنەكانى ژياندا دەمىنىتەدى^(۸۶).

پىنەچىت دەكردى ياسايەكى نوۋى لە بارى كەسايەتەدا مەترسىدارترو جەربەزانەترو شۇپشىگەرەنەتر بىت لەچار دەكردى ياساى خۇمالى كرىندا، ئەمەش يان ئەمەتا بۇ كامەل نەبوون و پىنەگەيشتنى پوانگەى شۇپشىگەرەى دەگەرپەتەرە، يان بۇ كەموكوۋپى لەچارەترسىتى شۇپشىگەرەدا، ياخود لە ھەندىك ھالەتدا دەگەرپەتەرە بۇ كارىگەرەى نۇرلىكردىنى پاى گشتى كە مەكەچى بۇماۋەيى خەنەرىتە كۆنەپەرستەكان، ئەگەرچى ئاكام لە ھەموو ئەم ھالەتەندا ھەر ئاكامىكە، ئەوۋىيە كە دزايەتەكى زەق لە نىۋان بونىادى ژىرخان و بونىادى سەرخاندا دىروست دەپىت، لە نىۋان مەلۇكايەتى بە كۆمەلى ئامرازەكانى بەرەمەھىتان و لە نىۋان پەيوەندىيە كۆمەلەيتەكاندا كە نىمچە دەرەبەگايەتەن^(۸۷).

رەنگە ئەمە ھالەتى ئەم چەقەستەنە دەرخت كە ياساى بارى كەسايەتى لەسەر ماۋەتەرە، لە سالى (1927) ھەو ھەلەكانى رىكخستى ئەم ياسايە پاگىراۋە لە مىسردا،

ھەلە ئەم پەرنەسىيەى كە پەيوەندى كۆمەلەيتى نىۋان ھەردو رەگەرەكە بەرپەمەبەت
لەسەر ياساى مەكەچ پىكردىن ئۇ بۇ پىياو بەمىنىتەرە

له گهډل له هه موو گوزانكاره نابورى و كومه لايهتى و سياسيانه شدا كه به درنژايى له م ماوه يه كومه ل به خويه وه بينويويهتى، ده بىت له وهش بلىن ياساى (44) ى سالى (1979) كه پيشتر ئاماره مان بؤكردو ئاوه روكه كه ى له رېځخستنى له منده كى پووكه شه كهيدا به دركهوت، له ژور گوشاريكى جيهانى و له سايه ى هه لمه تيكي نه تموه يه كگرتوه كاندا بؤ نه ميشتنى هه موو شيوه كانى جياكارى دژ به ئافرهت دركرا، كه له م خالانه ى خوارمه دا به رجسته بو⁽²⁸⁾.

يه كه م: راگه ياندى جيهانى تايهت به نه ميشتنى جياكارى دژ به ئافرهت، كه له لايه ن كومه لى گشتى نه تموه يه كگرتوه كانه وه دركرا له بهروارى (1968/11/7)، ده قى له مو بهرپارهش برىتى بو له:

1/ جياكارى دژ به ئافرهت ناگونجيت له گهډل كمرامهتى مروى يان خوشگوزمرانى خيزان و كومه لداو بهى بهشداريگرددنى ئافرهت له سر بنه ماي يه كسانى بوونى به پياو له ژيانى سياسى و كومه لايهتى و نابورى و پوشنبيريدا كاروبارى ولاته كه ى بهرپوه ناروات، هه روه ا ده بىته بهرپهستى كه بهرهم بهرپهستنى تهروهتى وزه كانى ئافرهت بؤ خزمه تگرددنى كومه لكه ى، له بهرله وه ده بىت وزه تواناكان بهرپهستكار بؤ نه ميشتنى جياكارى و لا بردنى پراكتيزه كرددنى خوونهرى و هه موو لهو شتانه ى زه مينه بؤ بيروكه ى هه ست به كه ميگرددنى ئافرهت له چار پياودا بهرپهستنى.

2/ ئافرهت هه مان لهو مافانه ى هه يه كه به پياو به خشارون له هه لېژاردنى ئازادانه ى هاوسهرى ژيانيداو له ده ستپيگرددنى ژيانى هاوسهرى تييدا بهرپهستنى تهروهتى سهرپهستانه ى خۆى، هه روه ا له كاتى هاوسهرى تييدا ياخود له كاتى هه لوه شانده وه ى هاوسهرى تييدا هه مان مافى پياوى هه يه.

3/ تومارگرددنى حاله ته كانى هاوسهرى تي و جيا بوونه وه (ته لاق) له ليسته ره سميه كاندا پيوسته به ژور (اجبارى) پياوه بگريهت.

4/ لا بردنى كارگرددن به نرخى بووك (شېريايى) و زامنكردنى مافى ئافرهت له چاو ديگرددنى مندا له كانيداو پيوسته ئازاديش بىت له كاتى دووباره شوو كرده نه ويدها.

5/ ده بىت به پى پيوسته، كار به هه موو پياوه كرددنىكى گونجاو بگريهت بؤ زامن كرددنى مافه كانى ئافرهت له سر بنه ماي يه كسان بوونى پياو، هه روه ا كار به پياوه كرده پيوسته كان بگريهت بؤ قه ده گه كرددنى بازركانى كرده به ئافره ته وه قوستانه وه ى بؤ بهرله ى.

دوهم: نه تموه يه كگرتوه كان له (1972/12/18) دا راگه ياند كه سالى (1975) تايهت بگريهت بؤ سالىكى جيهانى ئافرهتان، (ده) سال پاش له وه درنژايى كيشا، له

ساله کانی (1976-1985)، هم ماوهیه یان به پهیمانیکی جیهانی نافرهتان دانا، همیش به پنی ریکومیندیکي (توصیه) نو کونگره جیهانیکی بۆ سالی تایبته به نافرهتان له مکسیک بهسترا، لکه کانی نو ریکومینده هموو نو پنی شوینانهی له خوگر تپوو که پیویسته بۆ نه میشتنی نو برهستانه ی دوچاری نافرهت دهیتوه له هموو بواره کاندایانه بکرت، له ژیر دروشمی (مکسانی و پره پیدان و ناشتی) دا.

سینیه: نه توره یه ککرتو مکان له کانونی یه کممی (1979) دا ریکوتن نامه یه کممی دمرکرد بۆ نه میشتنی هموو شپوه کانی جیاکاری دژ به نافرهت، له پینشکی هم ریکوتن نامه یه شدا جهخت لاسر لاسر لاسر که پیویسته نافرهت و پیاو لاسر بنه مای یه کمسانی له پرۆسمکانی پره پیدانی کومه لایمتی و نابوری و سیاسیدا پیکموره به شداری یه کتر بکمن و پیکموره خو شگوزهران بن، ههروهه داکوکی له پیویستی دابینگردنیکي جیهانی کرد که به شپوهیه کی یاسایی دان بنیت به پره نسپیی یه کمسانی نیوان نافرهت و پیاو دا.

سهرمپای هموو گۆرانکاری و پره سهندانه ی پویاندا، چ له ناستی ناوخوی یان جیهانی، نو ریکوختنانه ی یاسای په گه زمانه ی که سایه تی ژماره (44) ی سالی (1979) هینایه گۆپی، که به داوای ناده ستوری هم یاسایه لبراو گۆپا بۆ یاسای (100) ی سالی (1985) هیچ ههنگارنیکي راسته قینه یی هه لته هینا له پنی لبردن شپوه کانی جیاکاری له نیوان نافرهت و پیاو له خیزاندا، هم یاسایه له وینه ی قامچیه کی بالادستدا مایه وه به سهر نافرهتدا، تا واهه ست بکات به ردهوام له هه ره شه دایه وه ههستی دنیایی به کومه لایمتی و دهرونی له لانه مینیت، بینجه لاسر لالوژبوون و پاشه کشینه ی نافرهت که له بوازی به شداری کردنی کومه لایمتی و نابوری و سیاسیدا پرویدا له سایه ی نو گۆرانکاریانه ی کومه لایمتی به خویه وه پینی، له بوونیا ده کانی و په یوه ندیه کانی و په وتگری به هادا، له نه نجامی جینه جیکردنی سیاسه تی بوژاندنوه ی نابوری و نو شوینوارو ناکامانه ی لپی کمو توره ⁽¹⁷⁾.

بۆ ته وای دهرخستنی په هه ندو لایمه کانی نو دیمه نانه ی توندوتیژی بو نیا دگه ری، که دهره ق به نافرهت دمرکرت، به پیویستمان زانی تیشک بخینه سهر ناوهره که کانی دیمه نی نافرهت به و جۆره ی له نامرازه جیا وازه کانی راگه یاندن و نو سیاسه ته ی له پشته وه یه تی په نگه دهاته وه.

نۆربه ی نو تۆزینوه انه ی لاسر هم بابه ته به نه نجام گه یه ران دهریا نه ستوه (40) بۆمان که ناوهره ک و ناواختی نو دیمه نانه ی نامرازه کانی راگه یاندن (خویندراو، بیهراو، بیستراو) بۆ نافرهتی دانه نیت، له خالانه ی خوهره ودا دهرناچیت:

هم یاسایه له وینه ی قامچیه کی بالادستدا مایه وه به سهر نافرهتدا، تا واهه ست بکات به ردهوام له هه ره شه دایه وه ههستی دنیایی به کومه لایمتی و دهرونی له لانه مینیت

1- سمرنج خستنه سمر پوله باوو ناساييه کاني نافرته (ژن، دايک، ژني مال) له گڼ خاغل کړدنیکي نيمچه تهاوي پولي نافرته وهک هيژي کارو بهرهمهين و هاوبهش له پهره پيدان و کاري سياسي و بريار داند.

2- بهر دوا م جهخت له سمر بهستنه ودي کاري نافرته به لادان و هلو شاندن ودي خيزان دهکن، مندالني لادرو له پندمرچوو له ناوړو کي مادي راگهيانندا به ژوري مندالي شو دايکانه که له دهر ودي مال کار دهکن، هروها ميدانه کاني خویندن و کار کړدن دهگون بؤ بواره کاني لاداني نافرته، نهک بؤ بواړي بهرهمهينان و بهرهمهيناني زانست.

3- له ناوړو کي راگهيانندا به بواره جياوازه کانيه وه (پوژنامه، راديو، تله فزيون، سينما) ديمهني نافرته وهک پاشکوي پياو دهره کوي، نافرته خرهستي پياو دهکات و تهاو پشته پيښه بستيت، هروها له ديمهني ملکهچ به برياره کاني پياو دهره کوي.

4- ديمهني پياو به تاييه تي له فيلدا سيما کاني پالمراني تي و هيژي ماسولکي و توندوتيزي و زيره کي و دره گرني، به لام ديمهني نافرته به پيچوانه وه سيما کاني لاوازي و گهره يي و خوشاوه يي و دورکه و تنه ودي له نه فلا نيته له بير کړنه ورو رهفتار دهره کوي.

5- بهر امهر ديمهني ژني ملکهچ و دايکي پيدا، ماده کاني راگهياندن به تاييه تي فيلم و پروپاگنده و ښه نافرته وهک بابيه تي وروژاندن و سيکس و دره گرني، وهک شو نافرته کي له سره يتي خو ي برازيننه وه بؤ پياو، نيدي به نامانجي راو کړدن ييت يان وروژاندني، له مه شدا پروده کاته شو لايه نه جوړاو جوړانه نافرته بايه خيان پيښه دات وهک جلويه رگ و داو دهرمان و بؤن و سابون و فلچر دهرمانی دان شتن.

6- نافرته له ديمهني بهر خوردا به دره خات، چ بؤ شمه که کاني ناو مال و ناميره کاره باييه کان و بهرهمه خورا کيه کان، يان بؤ جلويه رگ و نامرازه کاني رازاندنه وه.

7- ناوړو کي راگهياندن بيلايه ني نا کاري پياو دره خات له بهر امهر تاوان بار کړدن تهاوي نافرته د، نهگر پياو هله ي کرد شو پرويه ووي سزا نابيته وه، چونکه پياو زور جار که ووتو ته نيو داوي نافرته وه، له بر نه وه سزادان به تنيا به شي نافرته ده ييت له سمر شو کره يي پياويک يان دوو پياو نواندرو يانه، نه مهش له دراما سينه ما ييه کاڼدا ناشکرايه که سمرنج ده خاته سمر ديمهني نافرته له پندمرچوو (سوزاني، نه انداميکي نيو تيمي گيرم شينو نه کان، دز، سوالکر).

8- نافرته کاني چينه ميلليه کان له لاديو شاردا، ژوريه نافرته کاني کومل پيکده مين، که چي نامرازه کاني راگهياندن بايه خيکي که ميان پيښه د، چ له پرويه وري

له نه فلا نيته له بير کړنه ورو رهفتار دهره کوي

به لام ديمهني نافرته به پيچوانه و سيما کاني لاوازي و گهره يي و خوشاوه يي و دورکه و تنه ودي

ديمهني پياو به تاييه تي له فيلدا سيما کاني پالمراني تي و هيژي ماسولکي و توندوتيزي و زيره کي و دره گرني،

بەشىك لە ئايدىيولۇزىيا و سىياسەت دادەنرەت كە كۆنۇرۇلى ئامرازەكانى راگەياندىنى كىرەو لە كۆمەلدا
لە راستىدا دىمەنى ئافرەت، بەو جۆرە لە ئاموزگەكانى راگەياندىدا رەنگەدادەتەو،

پېيان دراوہ يان لە نىو بابەتەكانياندا، نامەكانى راگەياندن كە ئاراستەى ئافرەتەنى
ئەم چىنانە دەرگىت، شىۋازى ئاموزگارى و پىنمايى لە خۇگرتەو، بەر پىنەى لەوان
بەرپرەسەن لە زۆرەى گەرتەگاندا، لە سەرۋى ھەموويانەو گەرتەى زۆرۋونى
(تەقینەو) ژمارەى دانىشتوان و پىسبۋونى ژىنگە، كەچى ئاموزگى راگەياندن بە
ئاواخەكانىەو پۇلى ئافرەت، بە تايبەتى ئافرەتى لادى لە كارو بەرەمەپىنانى
خىزانى و كشتوكالىداو ئەم گەرت و ئەمامەتەيانەى دىتە رىگەى لە ھىنانەدى ئەم
پۇلەدا پىشتگوى دەخت.

لە راستىدا دىمەنى ئافرەت، بەو جۆرە لە ئاموزگەكانى راگەياندىدا
رەنگەدادەتەو، بە بەشىك لە ئايدىيولۇزىيا و سىياسەت دادەنرەت كە كۆنۇرۇلى
ئامرازەكانى راگەياندىنى كىرەو لە كۆمەلدا، كە بە شىۋەپەكى راستەرخۇزەلەكەچى
دەسەلاتى رەسمى دەولەتە، بىگومان ئەمەش جەخت لەو دەكات كە ئايدىيولۇزىياى
رەسمى دەولەت ھەلوئىستىكى كۆنەپەرستەنى ھەيە بەرامبەر ئافرەت و دان نانیت بە
پۇلى كۆمەلەيتى بەرەمەپىنىدا، يان بە پۇلىدا لە پەرەپىندان و ھاۋەشى سىياسى و
پىيارداندا. ئافرەت لە رىگەى ئامرازەكانى راگەياندىنى خۇسەو ھەلى لایەنگى و
دانانى بەھار پەيوەندىە ئاسايى و باۋەكان دەدات لە نىوان ئافرەت و پىاۋدا لە كۆمەل و
خىزاندا، كە لە كۆتايىدا خەمەتى بىيادەنى ھىزى ئاسايى و باۋ دەكات لە
ھەردووكياندا پىكەرە، لە لایەكى دىكەرە ئەم پۇلەى ئامرازەكانى راگەياندىنى ئەپكىن
لە پىشكەشكەردىنى دىمەنى ئافرەت و پۇلەكانى لە كۆمەلدا، ماناى چەواشەكەردىنى
واقع و چەواشەكەردىنى ھۇش و بىرى ەك يەك لەخۇگرتەو. چەواشەكەردىنى واقع لە
گۆنەدان و غافل كەردىنى پۇلى كۆمەلەيتى و سىياسى ئافرەتە لە مېژۋى نوئو
ھاۋچەرخى كۆمەلگەدا، چەواشەكەردىنى ھۇش و بىرىش لە جىگەرەكەردىنى و قولكەردەو
بىزكەى نزمى ئافرەتدا خۇى دەردەخت لە رىگەى سەرچ خستەسەر پۇلە
ئاسايىمەكى ەك ژىنكى مەكەچ و گۆنپەيل و دايكىكى پىرو خەمەتكارى خىزانەكەى،
ياخود لە سەرچەدانى پۇلى ئافرەت ەك مەن و بابەتى سىكس و وروژاندەن.

* * *

لەم تۆزىنەویدە ھەولمان دا سىماكانى سىتەم و چەوساندەو مەزۇف
بەخەينەرەو و پەردە لە ھەو مىكانىزم و ئەم ئاموزگەكانەى توندوتىژى لادەين كە
بەمەكانى ئابورى كۆمەلەيتى و پۇشنىرى و ئاينى و راگەياندىنى لەخۇيان گرتەو،
ئىمە ئەم باۋەرە دەلەن (مەزۇف لەھەر بارودۇخىندا مەزۇفكى دىكە بۆزىتەو يان
تواناكانى لە ھىنانەدى خەودى بوونى خۇیدا لەكارىخات ئەو شىۋەى
چەوساندەویدەكى توندوتىژە، تەنەت ئەگەر ھەندىك جار بە بەرگى سۆزۇ

په پوهنځي زياتېږي داپوزېټ. په واناټيكي ديكه پوونى نهو په پوهنځيكي لاسر چوساندنوه دامزراوه، تنها ماناي پوونى په پوهنځيكي دهگه پهنيت كه توندوتيزي تيدايه، چونكه مهاله چوساويهك هه پيت بهي پوونى توندوتيزي كه كه نرههقي دهگري⁽¹⁾.

* * *

په راوړنه گان

1/ ده توانين لم بارميره بگريټوره بڼ نهو سرچاوهو نرههنگاني باپه خيان دوه به پينا سه كردنى چمكي توندوتيزي ومكو:

James, f. short and Marvin, E. wolfgang, Collection. New York: Aldine- 1977. PP. 101- 111-1

Webster, S. dictionary, from Alexander R. kawitchell, Violence in the family, England- ب.

2- صلاح عامر له تږښتوهي (توندوتيزي وياسا) دا ياسي گوندجاندي ياساي توندوتيزي دهكات لاسر هه نوو ناستي نيشتماني و جيهاني- القاهرة/ 1978. و چمكي توندوتيزي بارونځمكاني بونيا دگري يان هيكه ل برچاسته كړوه، لهو پړونيدايه (توندوتيزي)، سيما يان پړوكشي ناتمراييمكي باهيتيه له بنه ماي نهو كږمهل و تږانهي په پوهنځي چوړوچوړيان دامه زانده، كهاتيكه چاوگمكاني ناتمراوي ناهاوسهنگي له پوهنځي نابوري كږمه لپترو سياسيكاندا زياد دهكات، توندوتيزي ده پيت دياردهيمكي (هه رده پيت- هه نتي)، وهكو كار دانه ريمكي سروسشيرو لاكميني چاوهران كړوه لهو بارونځخانه. ههروها پړوانه:

Johan Galtung "A Structural Theory of Aggression,

Claggett Smith ed, Nostrand press, London- Univ, 1971.

3-Thompson, L. Jane, Sociology, Simble Books, Heinemann: London, 1982, pp. 52, 53, 60.

ibid, pp. 59/1-4

Peter Bachrach and Morton S. Barer, Oxford univ. press, 1970. ب.

5-Good, W. Exploration of Social Theory, 1973.

6- المسح الاجتماعي الشامل للمجتمع المصري (1952-1980) المركز القومي للبحوث الاجتماعية و الجنائية، القاهرة/ 1985- ص 134-135.

7- ليلى عبدالوهاب، تغير ادوار المرأة و تطور المجتمع، المجلة الاجتماعية القومية، المركز القومي للبحوث الاجتماعية و الجنائية، مايو، سبتمبر 1978/ ص 138-139.

8-Thompson, L. Jane, Sociology, Heinemann, London 1982- pp. 69.

9- محمد عوض خميس، دفاعا عن المرأة، دراسة نفسية اجتماعية جنسية، العربي للنشر و التوزيع/ 1985- ص 43، ههروها بگريټوه بڼ:

1- باخوفين، حق الام، ترجمة: جورج طرابيشي، دار الطليعة- بيروت- 1977.

ب- انجلز، اصل العائلة و الملكية الخاصة و الدولة، دار التقدم- موسكو- 1970.

ج- بول لافرج، مسألة المرأة، ص (79-115).

پوونى نهو په پوهنځيكي لاسر چوساندنوه دامزراوه، تنها ماناي پوونى په پوهنځيكي دهگه پهنيت كه توندوتيزي تيدايه، چونكه مهاله چوساويهك هه پيت بهي پوونى توندوتيزي كه دهههقي دهگري

"نمو تاكه بهلگه يهئى نيسلام له بانگه شه كيدا پشنى بيده به سئيت قورتانى بيروزه، جگه له مهش ههريجه كى له ههواله كاندا باسكراوه چاوگه كه چ راست يئت، يان لاواز يئت، نمو نا يئت به سهر موسلماننه كاندا بيريتمهوه"

- 10- محمد عوض خميس، دفاعا عن المرأة (فصل الثاني - اغتصاب المرأة) من 79-115.
- 11- عاطف العيد، المرأة الريفية، القاهرة- دار المعارف- 1987- من 78، 79، ههروهه: علياء شكرى آخرون، المرأة في الريف والحضر، دراسة لحياتها في العمل و الاسرة، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 1988- من 344، 345.
- 12-Wally, Seccombe. "The House wife and her Labor under Capitalism", *New left Review*, No. 83, 1974, pp. 3-4.
- 13-Margret Coulson, Branka Mugos, and Hillare Walnwright: "The House wife and her labor under Capitalism" - a Critique, *New left Review*, No. 89, pp. 59, 68.
- 14-Jean Gardner: *Women's Domestic labour*, *New left Review* No. 89, pp. 64, 65.
- 15-Ibid, pp. 67.
- 16-Margret Coulson and Others, *the House wife and her labour under Capitalism*, pp. 68.
- 17-علياء شكرى وآخرون، المرأة في الريف والحضر مرجع سابق، من 347-370 ههروهه: ليلى عبدالوهاب (المرأة المصرية والمشاركة الاجتماعية) مجلة الفكر/ح- 13/ 1988.
- 18-محمد عوض خميس، دفاعا عن المرأة، مرجع سابق، من 79-87.
- 19-مصطفى حجازي، التخلف الاجتماعي، مدخل الى سيكولوجية الانسان المقهور، معهد الانشاء العربي- لبنان- 1980، من 224-225، ههروهه: Kate Millet, *Sexual Politics*, Garden City, Double Day, 1978.
- 20-دمتوانيت لم بارميروه بگهريتموه بؤ زوريهئى نمو توژينهوانهئى بايهخان به پنگهئى نافرهت دلوه له ناشتيداو ههلوئستينكى رهخنهكرانهئى له پزموهكان وهركوتوه، بؤ نمونه: (الغزالي حرب، استقلال المرأة في السلام، القاهرة- 1984.
- ب-محمد عمارة، الاسلام و المرأة في رأي الامام محمد عبده، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، 1980.
- ج-محمد عمارة، قاسم امين و تحرير المرأة، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، 1980.
- د-سيد عويس، الازدواجية في التراث الديني المصري، دراسة ثقافية اجتماعية تاريخية، دار الموقف العربي، القاهرة، 1985.
- 21-ليلى عبدالوهاب، تأثير التيارات الدينية في الوعي الاجتماعي للمرأة، مجلة المستقبل العربي، عدد 132، فبراير 1990/ من 29-30، ههروهه
- Margret Mead, "Male and female: A study of the Sexes in a Changing world". Penguin Books Ltd, 1962.
- 22-الامثال الشعبية التي تم الاستعانة بها، بعضها ورد في دراسات سابقة و البعض الاخر تم جمعه من عدد من الاخباريات بقرى القليوبية.
- 23-ليلى عبدالوهاب، تأثير التيارات الدينية في الوعي الاجتماعي للمرأة، مرجع سابق، من 37.
- 24-نموانهئى لم بهويهدان له بانگه شهئى شيكوننهوهدا پشت به قورتان دهبستن دهگهريتموه بؤ گوتهى (محمد عبده) كه لم بهويهدايه: "نمو تاكه بهلگه يهئى نيسلام له بانگه شه كيدا پشنى بيده به سئيت قورتانى بيروزه، جگه له مهش ههريجه كى له ههواله كاندا باسكراوه چاوگه كه چ راست يئت، يان لاواز يئت، نمو نا يئت به سهر موسلماننه كاندا بيريتمهوه".
- 25-الغزالي حرب (الاستقلال المرأة في الاسلام) مرجع سابق من (31-87)
- 26-هممان سهرچاوه، من 37.
- 27-المرأة العربية و قوانين الاسرة، لجنة المرأة العربية، الامانة العامة لجامعة الدول العربية، 1983، من 27، 28.

هينانى چئند زىنگه وه پيداده بئيت، له واقيعه وه هينايه تيره وه، چونكه خوى دادوهر بوو له دادگا شرعيه كاندا
 نيمام مه محمد عهده كاتيك نمونه لهسر نه وه هينايه تيره وه كه له نهنجامى

- 28-سيد عويس، حديث عن المرأة المصرية المعاصرة، دراسة ثقافية اجتماعية، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، 1977، هروها: محمد عوض خميس، المرأة و التقدم للخلف، دراسة نفسية للمعادات و التقاليد، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، القاهرة، 1987.
- 29-علياء شكرى و آخرون، المرأة في الريف و الحضر، مرجع سابق ص 367-370.
- 30-نور فرحات، الفكر القانوني و الواقع الاجتماعي، دار الثقافة للطباعة و النشر، 1981، ص 260.
- 31-ماركس و انجلز، الاعمال الكاملة، دار التقدم، موسكو/ ط 4/ ص 443.
- 32-نايت نيره مان له بيريجيت كه نيمام مه محمد عهده كاتيك نمونه لهسر نه هينايه تيره وه هينايه تيره وه كه له نهنجامى هينانى چئند زىنگه وه پيداده بئيت، له واقيعه وه هينايه تيره وه، چونكه خوى دادوهر بوو له دادگا شرعيه كاندا.
- 33-المرأة العربية و قانون الأسرة، لجنة المرأة العربية، الجامعة العربية، ص 29.
- 34-محمد عوض خميس، المرأة و التقدم للخلف، مرجع سابق، ص 221.
- 35-الغزالي حرب، استقلال المرأة في الاسلام، مرجع سابق، ص 217.
- 36-John Stuart Mill, "The Subjection of Women, in Alice Rossi" Essayson Sex Equality, University of Chicago press, 1970, pp. 123.
- 37-دهتوانين لهم بارهيه بهر بگهريته وه بؤ:
- أ-المرأة العربية و قانون الأسرة، لجنة المرأة العربية، جامعة الدول العربية، 1983، ص 8، 7.
- ب-انجي رشدي، تقويم اتفاقية القضاء على كل اشكال التمييز ضد المرأة، مجلة الحق، اتحاد المحامين العرب، عدد 13، 1984، ص 195-200.
- 39-ليلى عبد الوهاب، المرأة المصرية و المشاركة الاجتماعية، مجلة الفكر، عدد 13، 1988، ص 34-42.
- 40-نهرنده بهسه ناماره بؤ گرنگتون نهو توژينه وان بهمين كه ديمنى نافره تيان له راگهيانندا باسكروه، بؤ نمونه:
- أ-محمد طلال، صورة المرأة في الاعلام، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 1986.
- ب-عاطف العبد، المرأة الريفية، دار المعارف، 1987.
- ج-عواطف عبدالرحمن، صورة المرأة في الاعلام العربي، ندوة المرأة و دورها في حركة الوحدة العربية، سبتمبر 1981.
- د-ليلى عبد الوهاب، تطور اوضاع المرأة في الدول الاعضاء في اللجنة الاقتصادية لغربي اسيا من (1976-1984) المجلس الاقتصادي و الاجتماعي الامم المتحدة، 1984.
- 41-باولو فريري، تعليم المقهورين، دار القلم، بيروت، 1980، ص 36. هروها له چوارچينه وه پهمنده بهروني و كومه لايسه تي و سياسي مكاني پهيوهندي نيسوان چوسينه وه چوساوه دا دهتوانين بگهريته وه بؤ:
- أ-فرانز فانون، معذبوا الارض، دار القلم، بيروت، بدون تاريخ.
- ب-مصطفى حجازي، التخلف الاجتماعي، مدخل الى سيكولوجية الانسان المقهور معهد الانماء العربي، بيروت، 1980.
- ج-Erick Fromm, Fear of Freedom, Routledge, 1980.

سەرچاوه

نهم بابمه بهشيكه لهژير ناوينشاني (مفهوم العنف) له كتيبي:
 العنف الاسري/ د. ليلى عبد الوهاب/ دار الهدى للثقافة و النشر/ بيروت/ ط 1994-2000/ ص 15-48.

محمد د رڼا نیکمر

نه خلاق و توندوتیږی

د رڼا نیکمر دی کړی

له فارسيه وه: رهووف بيگمرد

نم وتاره باس له نه شکمنجو مړوځو کوزیو دنیا بڼه که بهرمني
تونوتیږیه. مېستی سره کی نمو توندوتیږیه که خوی وهک ناوارک
دناسیت و بانگه به رهوایه تی نه خلاقانه خوی دهکات.
له کوتایی وتاره که دا دهست له سر نمو راسته ددهتین که کومه لکای
مؤدیرن بن شرمانه پرده له سر تاونه کان هله دمالیت و برگری له
نه شاردنوه یان دهکات و، نم کاره یس بهو رهوشته بالایه ددهتیت که له
کومه لکای کونی جیاده کانه وه.

په ځوانۍ کې د ژوند رڼا

ھەر كىلتورىك بۇ ئەگەرى قىبۇل كىردى گە ياندن و ئال وگۆر كىردى كانى، دەستىكە لە شىۋازى دەرىپىن گەشە پىندەدات. ئەم شىۋازى دەرىپىنە لە دىدگای جىاوازىمە پۇلېن دەكرىن. بۇ نمۇنە دەشېت لە زمانى ھىما و ئامازە، زمانى سىجرو ئەفسانە، زمانى ھونەر، زمانى ژيانى پۇژانە، زمانى سازدانى كارو دوايىش لە زمانى زانستىمە قىسەبكرىت و ھەروەھا لە زمانى دەرىپىنى خوشەويستى، زمانى لىيوردن، زمانى دىيالوگ و قەئەتە پىكرىدن، زمانى ھەرمەنپىكرىدن و پاشانىش زمانى توندوتىژى. دەلېن زمانى بىركارى بەرە ئىمتىيازى بەسەر زمانەكانى تردا ھەيە كە زمانىكى بىي پىچ و پەنايەر جىگا بۇ نادىيارى دوومانايى ناھىلىتەمە. لەم لایەنەمە زمانى توندوتىژى لە زمانى بىركارىش دەپاتەمە، زمانى توندوتىژى لە ھەمەو زمانەكانى دى پرون و ئاشكراتەرە، بۇ نمۇنە با زمانى گىتوگۇزى نىوان لىكۆلەرەمەيەك و زىندانىكە لە شىۋىنكىدا كە ئازارى زىندانى تىپەدەرىت لە بەرچاوبىگىرن.

لىكۆلەرەمە دەپرسىت و زىندانىكە وەلامى دەداتەمە. لىكۆلەرەمە دەپرسىت ئەمجارە زىندانىكە وەلامى ئاداتەمە، لىكۆلەرەمە دەكەيوتە ھەمەشەكرىن، شەپىنقروشتن، ھارادەكات، كەچى زىندانىكە ھەر بىدەنگە. يان ئەو لىكۆلەرەمە دەپەيوت ئەم ئايلىت. لىرەدایە كە لىكۆلەرەمە دەلېت: "لەگەل تۇدا دەپىت بە جۇزىكى دى قىسەبكرىت، كە قامچىت خوارد، دەكەيوتە قىسەكرىن". ئىتر زمانى لىكۆلەرەمە دەپىت بە زمانى قامچى، وشەكانى ئەم زمانە نەك لە پىنى گونچكەمە، بەلكولە پىنى گۆشت و ئىسقانەمە دەكاتە زىندانىكە. زمانى ئەشكەنچەدان زمانىكى پرونە، ئاتوانىت گونى خۇتى لىكەر بىكەيت، ئاتوانىت بەرئەنجامىكى ترى لىيىگىرەيت، ئاكىرىت كالتە بە وشەكانى بىكەيت.

دەلېن: دەپىت لەگەل ئەمەدا بە زمانى قامچى (مستەكۆلە، شمشىر، فېشەك) قىسەبكرىت، بۇچى؟ ئەي بۇ دلى ئەدەينەمە؟ بۇ لە بەردەمىا سەما نەكەين؟ بۇ شىعەرى بۇ نەخوئىنەمە؟ بۇ لەگەلىا ئۆزىكىانەمە عاقلانە قىسە نەكەين؟ رەنگە وا بزانىن كە ئەم زمانە كارىگەريان نىيە، ئەم لەم زمانانە تىناگات، يان بە ئاتەواوى لىيان تىنەگات، لەمانە شىمانە - ئىتەمال - تر ئەوئەيە كە خۇمان ئەم زمانانە فېرنەبووین، كە پەناپرايە بەر زمانى توندوتىژى و ئا زمانەكانى دى سەرنەكەوتوون لەبەرەمە پىشسېردى گە ياندن و پەيوەندىدا، بەلام ئەي بۇ زمانەكانى تر دەگەنە بىنەست؟

ھەر ھەزايەك شىۋازى دەرىپىنى خۇي ھەيە، ھەزا و ئا حال و ھەوا، و ئا حالەت كە لە ھەست جىاوازە. بىگەرىنەمە سەر چىكەمتى سىروشتى زمان. دەلېن: "ئەمە لە حالەتى ترسدايە" ئەم "ئەم ھەست بە ترس دەكات" حالەتى ترس شتىكەمە ھەست بە ترسكردن شتىكى ترە. كەسەك لە تارىكىدا ھەنگاوى خىرا بەرەمە لای مەن دەنەت و مەن

له فهزایه کی بن نه خلاقیدا وابسته نه خلاق دهییت؟ چون ده توانیت لهو دؤخه داییت و لهو دؤخه داییتا نهییت؟

له فهزایه کی توندوتیژی دا چون ده توانیت توندوتیژی پیست نه گات؟ چون

دهترسم، لیژدها قسه له سسر ههستکردن به ترس نه کهین، به لام حاله تیکه فهزاکه ی ترسینهوه. بن لهوه ی شتیکی تاییه تی هه بیته که ترسه که دروستبکات، هر بهم مانایه به که وه که فهزا باس له خفه کردن ده کهین و مهیستان لهوه نه که دهستیکی دیار له بینمان نرابیته تا بهمانخنکینیت. فهزا بهم مانایه دهوریکی وا دهواته مروقهکان که رهنگه له پیگه شوینی ترده لهو دهوریان نه بیته. هه موو شتیکی له خوینهوه به رهو پیشده چیت. برا خوینی برا دهوژیت، بن لهوه ی بزانیته چی دهکات. دهشیته له باوکیکی مه رهیان، یان هاوریه کی پر له خو شه ویستی و چاکه خوازی گهره که خوین رهژیک دروست بیته تیر له خوین نه خوات. "فهزا" چ جان دهوریکی خهوتوی لهو کهسه ده ناگامیناره؟ چون "فهزا" کارگوزارمکانی خو ی دهوژیتوه؟ نه مانه له کو ی بوون؟ ده بیته نهویش بهرسین: له فهزایه کی توندوتیژدا چون ده توانیت توندوتیژی پیست نهکات؟ چون له فهزایه کی بن نه خلاقیدا وابسته نه خلاق دهییت؟ چون ده توانیت لهو دؤخه داییت و لهو دؤخه داییتا نهییت؟ "نهو دؤخه گریتنی؟" چی به کهین تا نه مانگریت؟ چی به کهین بؤ لهوه ی کهس نه گریت؟ مانای "گریتن" لهم پهسته ده چی ده کهیمینته؟

که دهلین: توندوتیژی له نهجانی سهر نه کهوتنی زمانهکانی تری که میاندن و نال و گوزکردنه کانهوه دیت، نهه لهو مهیسته پروندهکاتوه که نیته بؤ ناتوانین زمانی توندوتیژی به گوزین به زمانیکی تر، وهی نهه بهو مانایه نه که زمانهکانی تر توندوتیژیان تیانه، زمانی ناسایی پوزانه پریه تی له توندوتیژی، نهه زمانه بهر دهوام مروقهکان به رهو داخرانیکی ده بات که رهنگه ده ریاز بوون لینی ته نیا بهوه بیته که به ناشکرا جهسته به خیه بهر دهه توندوتیژیوه، لهو حوکه پیشینه زوزانه ی که له زمانی پوزانه ده مه، کلیشهکان، موزکه حازرو نامادکان، جوین و ناسزا، دروشمی شهرخوازی (یان نهه- یان لهوه). هه موو نه مانه به تهواری ریگا بؤ توندوتیژی خو شه کهن. ده توانین لیژدها وه که نهوونه ناماره بهو زمانه به کهین که پیاو له گهل ژندا به کاریده میته، به لام شاخو به پهستی له هه موو جیگایه که توندوتیژی کاتیک سهرمه دهوات که تیر شیوازمکانی تری مانهوه ی په یوهندی ناو مروقهکان به تهواری په ساییته؟ یا بهیینهوه سهر نازاردانه که: نایا به پهستی نازاردان له بهر دهوام بوونی لیکولینه و که دایه؟ نایا کاتیک زمانی لیکولینه و نه که میشته لهو نهجانی که مهیستیته تیر لیدان ده بیته زمان؟ نهوانه ی نازارو نه شکمنجه دانی خه لکیان کردو ته پیشه لیکولینه و من بانگه وازیکی وا ده کهن، به لام مهسه که به پیچه وانه ویه، نازاردان هؤ نهه بؤ لیکولینه و، لیکولینه و هؤی نازارو نه شکمنجه دانه، شوینی نازاردان نه که جیگای لیپرسینه ووه پشکنین به لکو مهیدانی نواندن توندوتیژیکی

پوخته، بۆيە لە زیندانیی دەپرسریتەوه تا ئازار بدریت، ئازاری دەهەن، تەمانەت ئەوکاتەیش کە دەزانین نە نەینێهکی لە ئالداپەو نە قەسەیکە هەیه بیکات.

زمانیک کە شەرەنگیزەیکە دەرنەنجامینکی سەختی کۆمەلایەتی لێدەکەوتەوه، زمانی سیاسەت، زمانی سیاسەتیک کە بەردەوام (یان ئەمە- یان ئەوه) یەتی، تۆوی توندوتیژی دەروینیت، ئەم شیوه سیاسەت کردنە بیروکرادار بەرمو بنبەست پاپیچ دەکات: یان دەبیت بگەریتە دواوەو چاوە خواست و ئامانجەکانت بپوشیت، یان دەبیت (کۆسپ) یک تیکبشکینیت. ئەم شیوه گوتارە بەردەوام (کۆسپ) ی بەروپیش چوون بەرەمدینیت. چونکە دەشیت لە راستیدا پێشکەوتنیک لە کاردا نەبیت، لەبەرئەوهی کە پێشکەوتن لەکاردا نەه، دەبیت تێوانەکە بخزیتە ئەستۆی (کۆسپ) یک، دەبیت (کۆسپ) یک دروستبکرت، (کۆسپ) دروستدەکرت. ئەوسا دەوتریت: "دەیا بە پنی وستی ئیمەیه، ئیمە بەرمو پێشەوه دەچن، ئەگەر... ئەگەر ئەوانە نەبن، ئیمە بە ئامانجی خۆمان دەگەین، ئیمە دەمانەوێت بە ئامانجی خۆمان بگەین، کەواتە نابیت ئەوانە مەبن" ئەمە لۆژیکە خۆیناویەکیه، ئەوهی لەو داوه بگەوت هەمیشە گێڕدەه "ئەوان"ە "ئەوان" بە شیوهی جیاواز خۆدەنوینن، "ئەوان" لەنیودا نامینن و "ئەوان" ی دی جینگای "ئەوان" دەرگەرەوه، "ئەوان" دەبنە "دەستی ئەوان و، ئەگەر "دەستی ئەوان" سەرکوتبکرتن، "ئەوان" دەبنە خاوەنی "دەست" ی تر، ئەم لۆژیکە "ئەوان" بەرەمدینیت، چونکە بێ بەدیھینانی کۆسپ ناتوانیت بلییت من لەسەر هەم، چەندە "ئەوان" ترسانکترو "پیلانەکانی ئەوان" ئالۆز مەترسیدارتر بنوینرین، لۆژیکێ کۆسپ هەستی پەوایی و هۆشەندێ زیاتر بەهێزەدەبیت "ئیمە چەندە هۆشیاریین کە دەتوانین ئەم هەموو پیلانانە ئاشکراکەین!" ئەوهی پەپەرەوی لەم جۆرە لۆژیکە دەکات، خۆی لە نیوەندی بزاوتی جیهانیدا دەبینیتەوه. "یان ئەم- یان ئەو" لە نیوان "ئەم" و "ئەو" دا دەرەندیک دروستدەبیت و، "ئەم" و "ئەو" لە دواجاردا وەك دوو ستوون لەبەرچاوە دەگیرن. لەم حالەدا، ئەوهی پەپەرەوی لەم لۆژیکە دەکات و خۆی دادەنیت کە بەسەر بەرزترین لوتکەوه وەستاوه، هەستیکێ وای لا دروستدەبیت کە پاپەرەو پزگاکەرە، و دەزانیت کە ئەو دەتوانیت پەپەرەوی دنیا دەستنیشان بکات. یەکنێک لە جازییەتی لۆژیکێ "یان ئەم- یان ئەو" لەوهداپە کە یەکم سەپاندنی ئەم جۆرە هەستەیه لە مۆفەکەداو دوو لە پزگاکردنی بیر سست و تەمەلداپە لە شەری دەستەریەخە ئالۆزەکانی دنیا. "دەیا سادەیه: یان ئەم یان ئەو، دەبیت تۆ بەسەر ئەم لوتکە یان ئەو لوتکەوه بیت، کە لەم بڵندیمو بپوانیت، بەسەر هەموو شتەکاندا زالییت، تۆ عەقڵی هەموویت" بەلام کەم دەتوانن بەسەر لوتکەکەوه بوەستن، لێرەوهیه کە دەبینن "ئەمانە" دەکەونە گیانی یەکتەری، هەرکەسو دەست لە لۆژیکێ "یان ئەم-

زمانیک کە شەرەنگیزەیکە دەرنەنجامینکی سەختی کۆمەلایەتی لێدەکەوتەوه، زمانی سیاسەت، زمانی سیاسەتیک کە بەردەوام (یان ئەمە- یان ئەوه) یەتی، تۆوی توندوتیژی دەروینیت

به‌وای پښه‌تۍ. ده‌شيت هم پښاسه‌يه ناوېرښت به پښاسه‌يه‌کې جينايي بۇ هقيقت، بۇ سلماندنې راستې ښه ده‌توانېن بگړېښه‌وه سر نهو فيلم و پښامانانې بابېتي تاوانن (جينايي)، "ښلف" تاواننکې کرده که "ب" شايعه به‌سره‌يوه، نکولي به‌مېر نه‌کردنې ښه تاوانه له لايېن "ښلف" موه ده‌بيته هؤيك بۇ کوشتنې "ب" ږمگه همدنډک زيان‌ه‌ړوېي ه‌ميټ له‌م پښاسه جيناييه‌ي ه‌مقيقت‌دا، به‌لام له‌م زيان‌ه‌ړوېيه‌دا ه‌مقيقت‌تېکې گموره خؤي مه‌لاسه‌دوه: نکولي کردن له ه‌مقيقت توندوتيزې ده‌رښت، چونکه درؤ دنيا ه‌اويه‌شه‌که وړانده‌کات. ږمگه نکولي کردن له ه‌مقيقت له سرمه‌تادا شيوه‌ي درؤيمکې ږووت له‌خؤ نه‌گړت، به‌نماي کلتوري درؤ، درؤي به‌رزه‌موندېو زؤريش درؤ بۇ به‌رزه‌موندېو وياش تراوته قلم که به‌وه ږنگا له فيتنه و ناشوب گړوه.

توندوتيزې بې هؤ نيه، له‌م کسه‌ي که ده‌ستي داوته توندوتيزې ده‌رسېن: بۇ واتکرد؟ زؤر شيمانه (احتمال) ې نه‌وه ه‌يه که بليټ: "ناچارې بوو، به زمانې خوښ قسم له‌گه‌لدا کردو نامؤزگاريم کرد، ه‌مه‌شم ليکرد، بې سوود بوو، ناخري کردم" "ناچارې بوو". له‌م شوېنه‌دا که توندوتيزې ده‌گړت، ناسايې سوود له‌م ده‌سته‌ول‌ويه ده‌بيږت. "ناچارې بوو" يه‌عني توندوتيزې تاقه چاره‌ي ناچارېه. يه‌عني چاره‌سره‌کردنې توندوتيزانه له ناچاريدايه. وانا توندوتيزې ناتوانيت به شيوه‌يمکې پوره‌تيف نه‌نگيزه‌ي خؤي ديارې بگات. وانا ته‌نيا ده‌توانيت به په‌ناېرښه بهر نه‌بوونې تواناي دې بوونې خؤي به‌سليمښت. به پښې ښه ليک‌دانه‌ويه توندوتيزې دوا پاساوه، "پښوت، قايل نه‌بوو، ته‌ماعم دايه، قايل نه‌بوو، ه‌مه‌شم ليکرد، قايل نه‌بوو، نازارم دا، که‌ميک قايل بوو، کوشتم و پاساوه‌کم له‌ودا ته‌واوکرد"

توندوتيزې هؤکارې خؤي ه‌يه‌و، ښه کسه‌ي ده‌ست بۇ زه‌بروزه‌نگ ده‌يات ده‌توانيت به‌لگه بۇ نه‌وه بښت‌ه‌وه بۇ ږووي له توندوتيزې کرده، به‌لام توندوتيزې ناسايې هؤکارو بيان‌وه‌کانې خؤي له‌ياد ده‌کات. گالښکه‌ي توندوتيزې که -به‌مه‌ر هؤکارو نه‌نگيزه‌يه‌ک- که‌وتېږي، ښېدې ږنگاي خؤي ده‌گړت و له‌رمان له کس و مرناگړت. هر له‌به‌ر نه‌ميه که کارگه‌ي زه‌بروزه‌نگ لؤژيکې بزواتې خؤي ه‌يه‌و له‌سره کارگه‌ي گه‌وره‌تره‌وه ده‌جوړيت که دروستې ده‌کات تا به هؤي توندوتيزه‌وه به همدنډک له نامانجه‌کانې خؤي بگات. ده‌زگاي کارې زه‌بروزه‌نگ ته‌نانه‌ت له شونښک‌دا که پښوست به توندوتيزې نه‌کات، له شيوازه‌کانې توندوتيزې که‌ک و مرنه‌گړت، ښه‌ر هيزنکې پښچوانه به‌رانېر به خؤي نه‌بيښت، دروستې ده‌کات.

ښه‌گري په‌يداېوونې توندوتيزې له نه‌بوونې ښه‌ره‌کانې ترديا، نايا به راستې ښه‌گري تر نيه؟ وه به حالي ښه کؤم‌لگايه‌ي که نه‌توانيت ښه‌گري تری تيا بدؤزيت‌ه‌وه! نه‌ک ته‌نيا ښوانه‌ي که توندوتيزې ه‌لنه‌گي‌سېن، به‌لکو ده‌بيټ ه‌مو

توندوتيزې هؤکارې خؤي ه‌يه‌و، ښه کسه‌ي ده‌ست بۇ زه‌بروزه‌نگ ده‌يات
ده‌توانيت به‌لگه بۇ نه‌وه بښت‌ه‌وه بۇ ږووي له توندوتيزې کرده

کۆمەلگاگە بەرمو دادگااییکردن پاپنچ بکړئ. وەلئ دەشیت: ئەگەری تر هەبیت، بەلام ئیعمە، ئیعمەیکە که ئارمژومان له توندوتیژی، سوودمان لهوانه وەرنهگرتوو پرمگه له قازانچیشمان نهیبت که سوودیان لیومر بگیرین. پاساو بۆ نەمیشقتی ئەوی دی زۆرتەر. توندوتیژی هۆکاری خۆی هەیه، ئەمە پستەییکی نادیاره، چونکه چەمکی (هۆکار) نادیاره، هەر له بنه پرمتهوه -هۆکار- چەمکی مەترسیداره، چونکه یەکم نادیارمو لەبەر ئەوەی شە که پنگای ئەوت بۆ دماکتەوه ئەملاولەوا بکەیت. دەلێن: "ب" هۆکاری "ئەلف" بەمپییه "ئەلف" واز لێدینین و پوو له "ب" دکهین، گوناھی "ئەلف" ئەخەینه ئەستۆی "ب" ئەوانە زۆر زانان و بیرى فراوانیان هەیه تەنیا بە "ب" واز ناھینن، دەپرسن "هۆکاری ب چیە؟" بەم پرسیاره پوو له "ب" دکهن و پاشان له "ت" و پرمگه له دوایدا سەر له ئەستێرەى مەریخووە دەریژن. له کاتیگدا که مسەله سەرەکیە بیری بوو له لێدانیک که پێستی زیندانیهکی دامالیو، کهچی بێن هەموو مسەلهکان هەلبگیرنەموو له باتی ئەوەی که زیندان بخەینه نیو دەقی کۆمەلگاوه کۆمەلگا بخەینه نیو دەقی زیندانەوه؟ بە تەمای ئەوەن هۆکاری دیارە نادروستەکانی کۆمەلگا بدۆزنەوه؟ بەناو زیندانەکانی کۆمەلگادا بگەڕێن، دمانەوێت کۆمەلگایەکی شارستانی دروستبکەن؟ له زیندانەکانەوه دەستبەکار بن.

توندوتیژی خۆی دەزانیت که سنووره دیاریکراوەکانی ئەخلاق پشنگوێ دەخات و هەر لەبەر ئەوەی شە که هەمیشە له ئاراستەى خۆیدا، "چارنەبوو" شیوێ گشتی ئەم ئاراستەییە، توندوتیژی تێدەکوشت خۆی وە ئاوارتە "استثناء" دەریخات، پێساکە "بەکارنەهێنانی ستمە" "بەکارهێنانەکی ئەو ئاوارتەییە" تەنیا له قانێ ئاوارتندا توندوتیژی دەتوانیت خۆی ئاراستە بکات. بۆ ناسینی توندوتیژی لەسەر ئەم شیوێ ئاراستەییە ئیشیک دکهین: ئاوارتە چیە؟ هەموەرچ یان پێگە (موقعیت)ی ئاوارتەیی کامەیه؟ ئەو پێگە ئاوارتەییەى خۆی ئاراستە دماکت بە "مەگر" دەردەکەوێت: "ئەلف" ی مەگر له پێگەى "ب" بە هۆی "پ" وە: نابیت تۆ درۆ بکەیت ("ئەلف") مەگر ("ب") تەنگت پێهەلچنیت، که لەبەر خاتری پرگارکردنی گیانی کەسیگ ("ب") ناچارى ئەو درۆکردنە بیت. پێسای "پ" له سیستەمی بنەما ئەخلاقیەکاندا دەبیت له پێسای "ئەلف" بەرزتر بیت. یاخود ئەوەی که پەيامی پابەندبوون بە "ئەلف" وە له پەوى ئەخلاقیەوه له پەيامی کارى "پ" خراپتر بیت. کەواتە له پێگەى ئاوارتندا "استثناءی" دەشیت دوو پێسای ئەخلاقی بەرانبەر بە یەکتەر بوەستن: یان "ئەلف" یان "پ" بە هۆی ئاوارتەکردن بە پێسای "پ" کار لەسەر بنەمای پێسای "ئەلف" ناکرێت. کانت ئاوارتە له ئەخلاقی قبوول ناکات: من لەبەر مانیکدا وەستاوم، یەکیگ بە خەنجەری پووتەوه دیت و دەلێت: "ئایا فلان کەس که من

توندوتیژی خۆی دەزانیت که سنووره دیاریکراوەکانی ئەخلاق پشنگوێ دەخات و

هەر لەبەر ئەوەی شە که هەمیشە له ئاراستەى خۆیدا، "چارنەبوو" شیوێ گشتی ئەم ئاراستەییە

د مهوریت بیکوژم، له مالهوریه؟ "خودی کانت هم نمونویه دمینیتهمو دپرسیت، له حالیکې ټاواردا دهینت چی بکړیت. نهگه بزانم نو کسه له مالکه دایم بلیم لمړی نیه، سرؤم کړدوه. نهگه بلیم له مالکه دایه کاریکی مرقلایه تیانه م نهکړدوه. کانت له سر لهوه سووره که تهنانهت له شونینکی وایشدا نابینت سرؤ بکسیت، بنه مای پوانینی کانت باومر به هاوئا هنگی په های پړسا نهقلایه کان، نهخلاقه. کانت لهوه پرمته کاتوه که بشیت له همدیک حالتدا نیمکانی لهوه ههینت، که هم پړسایانه لهگل یه کتردا نهگونجین. خوزگا دنیا، دنیای نهقلایه تی کانت بوايو هموو وهک نو بیران بکړدایه توه، به لام راستیه که نهوهیه که مرقؤ چ وهک جوړو چ وهک تاک بوونه مریکی ټاوارته ییو ژیانیشی هه میسه گیرودهی پینگه ټاوارته یییه کانه.

با نیردها کهمیک له باسه ټسلیه که دوریکویرنه مو بیینه سر مبهستیکی تر: لهو شونځانه دا که ټاوارته یی ډینه ټارواړه ږهنگه ټسلی نهخلاق ژیرپی بخریت. کهواته کوملگا کوملگایه کی به راستی نهخلایه نهگه لای خویره هملی لهوه بدات دانیشتوان نهکونه بهر لهو پینگه ی ټاوارته توه، لهو کوملگایه کی که پړنمه فرمانه واکه ی دانیشتوان ناچار ی درؤکړدن و دهمامک پوښین بکات، لهوه بهرمر وملکاو ی بینه خلای دهچیت. خراپترین حالتیش نهوهیه که به ناوی نهخلاقه وه لهو ناچار به بارگاو ی بکړیت. له کوملگایه کی وادا هموو بهماکان بهتال دهبنه وه. لهو پړنکوتنه سروشتیه گشتیه ی له سر پابه ندبوون به پړسا نهخلایه کانه وه به دریرژیی میژووی کلتور دروست بوه تیک نهچیت. کوملگا ناشتو و ناسایشی خو ی له دهست دمدات و پردهینت له توندوتیژی، کوملگا دهگوریت بو کوملگایه کی ټاوارته یی.

هیگل، به پینچوانه ی کانتوه، تماشای لهو معلوموچ و پینگه ی ټاوارته کړدانه دمدکات و به سمریانه دا تینا پهریت. لهو جیواوای دمدکات له نیوان سنی پینگه دا (واقعیت):

1- لهو پینگانه ی که شیوهیه کی هه مکی (کلی) و نادیاریان هه یو له نیوان لهو په گه زاندها که دروستیان کړدوه گونجانیکی په ها هه یه، مرقلیکی نهخلای نمونیه یی کانت لهو "پینگه ی ناپینگه" دا به سرده بات.

2- لهو پینگه ناسایانه ی که مترسیان نیو بو نه هیشتنی لهو قهیرانه ی که دینه پینش، لهو پړنگایانه له برده گیریت و پینچوانه ی پړهوی پړسا نهخلایه کان نین، له ژبانی ناسایو له دوروبیریکی سروشتیدا دهتوانریت گملیک قهیران نه میلریت، بن لهوه ی پړسا نهخلایه که ژیرپی بخریت.

3- ئەر پىنگەيانەنى كە ئاتوانىت لىيان دەرىجىت، مەگەر بىرەنە كە بە پىنچەوانەنى بىنەما ئەخلاقىيەكانەنە رەفتار بىكەيت، ئەمە ئەر پىنگەيەنە كە لە سەرمە نەوى ئاوارتەمان لىئا.

توندوتىزى بە جۇرئىكى ئاسايى خۇي بۇ پىنگە ئاوارتەكان ئاراستە دەكات. ئەمە مەسلىيە، ئەمە پىنويستى بە ئاراستەكەرنە، لە خۇيدا كارئىكى ئىچاييە. ھەر نەوى كە جۇرئەك لە توندوتىزى خۇي لەرە جىيانەكاتەنە كە تەنبا لەبەرخاترى توندوتىزى توندوتىزى بىت و ھەولى لەرە دەكات ئاراستەيەكى ئەخلاقى و ھەققانى بۇ خۇي بىزىتەرە، ئەمە لەرە نىشانەدەكات كە ھىشتا جىنگايەكى ئومىد ھەيە: شۇنىكى گەرەنە ھەيە كە توندوتىزى بە گەرەنە بۇ ئەر شۇنە دەيمەن رەوايەتى ئاوارتەيى بۇ خۇي دەستەبەرىكات.

زۇرجار توندوتىزى بۇ شەرىعەتەن بە توندوتىزى ئامىزەكەي بەم جۇرە ئاراستەى خۇي دەكات: "ئەر دەستى بۇ چەك برد، مەيش ئاچاربوم تەقەى لىبەكم" "ئەلف" ئى مەگەر لە پىنگەي "ب" بە ھۇي "ئەلف" مە. "ئابىت كەس كەس بىكۆزىت ("ئەلف")، بەلەم ئەر دەيمەن مەن بىكۆزىت ("ب") بۇ نەوى نەمكۆزىت، وانا ئەسەر ئەر پىسايە كە "ئەلف" دايانەو ئابىت كەس كەس بىكۆزىت، مەن ئەر كۆشت. لىزەدا پىسايەكى ئەخلاقى نەى خودى ئەر پىسايە كارەكات. بە راستى ھەلومەرچەكە ئاوارتەيە.

ئاوارتە چەمكىكى تىزامانى (تەملى) ھەيە، چۈنكە ئاوارتە ھەمىشە ئاوارتەيە لە پىساو پىسايىش چەمكىكى تىزامانى، بەلەم لە ھەلومەرچى ئاوارتەيەدا (استەننى) ئاسايى دەرفەتى تىزامان نىيە: يەكەنە ھىزىنى ھىناومەتە سەر مەن كات و دەرفەتى ئەرەم نىيە بىر لەرە بىكەنە كە لە پەوى ئەخلاقىيە چى چاكتەرە بەرەنەبەرى بىكەم، دەشەت گىرۈدەى ھەلومەرچى ئاوارتەيى بىيىن، بى نەوى كە لەرە كاتەدا بزانەن چۈن گىرۈدەى ئەر تەنگەنەيە بووین. كەواتە پەنابردەنە بىر ئاوارتەيى ئاسايى نەوى ئەويە كە مەسەلەكە تەرەدەيىت، كەواتە ھەقە گومان لەرە بىكۆزىت كە كىشەكە بىر شىۋەيە پەويداۋە كە لە ئاراستەى پەرچەكەردارى توندوتىزى ئامىزەو بەدىھاتەو. بۇيە دەيىت ئىمە لە كاتى لىكۆلىنەو لە كارەساتىكى توندوتىزىارا، لەرە ھەلومەرچەى كە گوايا "ئاوارتەيى" بوە پەوىپەوى نەو مەسەلە بىنەو:

1-ئەسلى كارەساتەكە چى بوە؟

2-پەرچەكەردارى توندوتىزى-ئامىن، چۈن خۇي ئاراستە دەكات و ئايا ئەم

ئاراستەيە لە پەوى تەفسىرى ئەخلاقىيە رەوايە يان نا؟

زۇرجار توندوتىزى بۇ شەرىعەتەن بە توندوتىزى ئامىزەكەي بەم جۇرە ئاراستەى خۇي دەكات: "ئەر دەستى بۇ چەك برد، مەيش ئاچاربوم تەقەى لىبەكم"

پنشتەر لىمە دواین که به شیوهیهکی گشتی له هلمومرجی ئاوارتهیییدا دهرفتهیک بۆ تێپرامان نیه، کهواته وا باشتره کاتیک که له بارهی هلمومرجی واقیعییهوه قسه دهکەین واز له بهکارهێنانی چهیمکی هلمومرجی ئاوارتهیی بهێنین، چونکه ئهوکاتهی که هلمومرج واقیعیهتی خۆی له دستهدات، نهگهری هاتنهپنشی چهیمکی هلمومرجی ئاوارتهیی له ئارادایه. بۆ ئهمهوهی وهسلیکی گونجاوتر بدۆزینهوه، خۆمان دیاره ناسنامه دهخهینه هلمومرجیکی قهیراناویهوه: حالهتیکی قهیراناوی هاتوته پینش، دهبیئت بریارینکی پلهی بۆ بههین، ئهگینا ههلمان لهدهستدهچیت، بهلام چی بکهین؟ گینژو سهڕلێشبووین، بارینکی ئالسهبارو پهڕنشان (دراماتیک)هو ئیلمهیش سهڕلێشبووین، دنیا تاریکهو پێدهڕناکهین، بهلام دهبیئت ڕنگایهک بدۆزینتهوه، دهبیئت کۆسپێک لابهریت، دنیا تاروماره، بهلام به بریاردان و سووربوون پووناك دهبیئتهوه. کۆسپهکه ئهمهیهو پێویسته بنهڕانه بریاردههین و کۆسپهکه تیکبشکینین. پینش ئهمهوهی دهست بۆ توندوتیژی بههین، به توندوتیژی دنیا تاریکهکه پووناك دهکینهوه، دنیا ئالۆزمکه به بریار ئاسان دهکەین و ڕنگایهکی تیا دهکینهوه، بۆ ڕنگاکردنهوه دهبیئت کۆسپێک لابهرین و کۆسپهکهیش له وجودی ئهو کسه یان ئهو گروپهیدا بهرجسته دهبیئت، کهرایه دهبیئت ئهوانه لایهڕۆن ئهوانه لهئاو بههین.

لێرهیشدا دهتوانین لهسهڕ بنهمای ئهم وهسفه بۆ سهلماندنی مهبهستیکی تر رابوهستین: ههرکاتیک ههست به باره شیواوهکه بکرنیت، لیکدانهمهیهکی ساکارانه لهسهڕ ئهو باره شیواوه دروست بیئت و گومانی هۆی قهیرانهکه له وجودی خودی کهسهکه یان گروپه دیاریکراوهکهدا بهرجسته بیئت، لیتر کاری توندوتیژی دهستپێدهکات. لهسهڕ ئهم بنهمایه دهتوانین بۆ جیهان بینیهک که توندوتیژی بهرهمهدهی ئهمنی سێ تایبهتمهندی لهبهڕ چاو بکهرین:

1- پێشاندانی باری دنیا له شیوهیهکی شیواودا.

2- سانهکردنی توندوتیژی ئالۆزی دنیا.

3- پێشاندانی کسه، گروپ، یان دیارهیهکی دیاریکراو وهک کۆسپێک که بۆ

دهرچوون له قهیران، دهبیئت ئهو کۆسپه لایچیت.

ههرکاتیک ئهم سێ ڕهگهزه کۆبینهوه، ئیدی دهبیئت له چاوهڕوانی خوێن ڕشتندا بیئت، به پای من له نێوان ئهو سێ تایبهتمهندییهدا، سهڕ لێ شیواوی، سانه ڕوانین، خودگهڕایی دهوری سهڕمکی له دروستبوون و مانهوهی جیهانبینی توندوتیژزادا دوهم تایبهتمهندی دهیپینیت.

له پینشا ناتوانی بلنیت که له هلمومرجی قهیراناوییدا دهبیئت چی بکهیت، چونکه کات به بهریهوه نیهو جینگای تێپرامان و بێکردنهوه له چارهسهری جیاوازی بۆ

پینش ئهمهوهی دهست بۆ توندوتیژی بههین، به توندوتیژی دنیا تاریکهکه رووناك دهکینهوه، دنیا ئالۆزمکه به بریار ئاسان دهکەین و ڕنگایهکی تیا دهکینهوه

دنیای نیو توندوتیژیزاگان بنېن، دېرتهوه به توندوتیژی دنیا ساده دهگندهوه،

تا بتوان بوزهرلیدان نامانجیکی روپان هېیت

دهستنیشانکردنی پهچمکرداری شیاونیه. تانک به هه موو وجودیهوه بریارندهوات، هه موو وجود له بریارانداندا دهستی هیه. وجودیش بهو بریارهوه که داویتهی به جوړنکی تازه خوی دهستنیشان نهکات. لهگال هر بریارنکدا وجود پیناسیهکی تازه ورنهگریت، نهک تمنیا وجودی بریارندهوه، بهلکو وجودی دنیایش. دنیا له معلومرجیکی قهیراناوی تاریکدایه، نو خوی پڼگای دهرچوون لهو قهیرانه پیشان نادات، بهلام له معلومرجی نالوژو شیواودا، دهییت به پله بریار بدریت. دهییت بریارنکی بنېر دهیت، دنیای تاریک به بنېرکردن پوناک دهییتوه، بهو بریاره بنېر پڼگا کراوتهوهو هر وایش دهییت لهو پڼگایه بېریت. پڼدمکویت که پڼگا که بېرین، بهلام به نامانجی خومان ناگهین، له چالینک دهرنن و له بیرنک دهکومین، لیره دایه که دهستی پهشیمانی داماندهگریت و دلین بریاره که مان هله بوه، پهشیمانی چیه؟ دنیای تاریک، خوی پوناک دهییت و لهو پوناکیدا نهوه دهردهکویت که پڼگا که بنهست بوه. ههقیقتهی پهشیمانی له مه دایه، دهیشتوانین لهسر ههقیقتهی پهشیمانی قسه بکین، چونکه ههقیقته خونمايشکری بوونی نهوه، بهلام بنېری (قاطعیت) وهک بنېری له ههقیقتهوه دوروه: نهوه منم که به بریاردانی خوم دنیا پوناک دهکمهوهو مرجیش نیه که نه پوناکیه، پوناکی دنیای راسته قینه بیت. نهگمر وازانین که نه خلاق له ههقیقته دهییت و بؤ ههقیقته، دهتوانین بلین که لهبر نهوه دوو شیوه جیاوازی په یوه ندیه لهگال ههقیقتهی دنیا دا که پهشیمانی په هندیکی نه خلاق هیهو بنېری په هندیکی ناه خلاق. مړوئی به نه خلاق ناتوانیت مړوئیکی بنېر که بیت، بهلام لهو مړوئیکه که بنېر که رانه لایمنی ههقیقته دهگریت، هر لهبر نه هیشه که مړوئیکی پراپیه، چونکه تنیا له پڼگای پراپیه وهیه که دهتوانیت له ههقیقته نریک بیتوه.

دنیای بییه توندوتیژیزاگان بنېن، دېرتهوه به توندوتیژی دنیا ساده دهگندهوه، ■
بتوان بوزهرلیدان نامانجیکی پونیا هېیت، له بنېر که پان کوژان دروسته بیت و دهشیت له زور مسله ی تردا به پنجه وانهوه بیت: له کوژانهوه بنېرتهی دروسته بیت.

به پتی به اورنگاریه کی دیاردهناسانه له نیوان بنېریو پهشیمانییدا دهتوانین بلین که له معلومرجی قهیراناویدا نهوه بریارنکی نه خلاقیه که له دوو دیوه سریه لدا بیت، له دوو دلیا بمینیتوهو بزانت راستی لهوه دایه که کوژایه که ی نه بیت مایه ی پهشیمانی، نهوه بهو مانایه یه که دوا هوکمدان له باره ی بریارنکوه که له معلومرجی قهیراناویدا دهدریت، لهسر بنه مای دراوه کانی دنیایه کی تاریک و شیواو نیه که بریاری نیمه پوناک دهییتوه، بهلکو لهسر پایه ی دنیایه که که دوا ی نه مانی قهیرانه که شفافیت له ناوهوه ی خویدا پهیداهکات: لهبرتهوه له معلومرجیکی

توندوتیژنامیزدا تۇ ئاتوانىت ئەخلاقى توندوتیژی بەرپا يان ئارپا بەھىتە قەلەم، پەلەم جوكمى راستەقىنە ئەمەيە كە لە ھەموو ھەلومەرچىكىدا بلىنىت: "توندوتیژی توندوتیژیە" "ئازاردان ئازاردانە" "كوشتن كوشتنە" ئەمانەن داۋەرى كىردى راستەقىنە. توندوتیژیەك كە بەرپەرچدانەۋەي توندوتیژیەكى ترە، خۇي بە ئەخلاقى ئارزەد ھەكەت، يان بە لايەنى كەمەۋە پىنچەۋانەي ئەخلاقى نىيە، ئەمە تەنبا بانگەشەيەكەۋ نابت وایدابىنن كە ئاۋارتەيە لە پىساي "توندوتیژی توندوتیژیە".

دەبىت لىگەرەن دەۋەي توندوتیژیەكە كۇتايى بىت تا ئەركەتە ھۆكەمكى راستەقىنە كە لە ئەنجامى گەرەن و دۇزىنەۋەي توندوتیژیەكەۋ ھاتۋە بىرىت، كۇتايى دەۋەي توندوتیژی ئەۋە نىيە كە ئاگرى شەرىكى ئاشكرا بە سەركەۋەنى لايەنك بەسەرى ئەۋە ترەدا كۇرۇبىتەۋە، تا ئەركەتەي كە گىتوگۇيەكى ئاقلاۋەنى دۈۋر لە زۇرۇ سەپاندەن لەسەر توندوتیژی لەكارخاۋەكە ئەنجام نەدرىت، ھىشتا ھەلومەرچەكە ھەر توندوتیژنامىزە. ھىتەلەر دەيوت: "كە ئىيە سەركەۋەن، ئىتر كەس پىرسىارمان لىئاكات" لەبەرلەۋە دەبىت بە پەلەي يەكەم لەۋانە پىرسىرەتەۋە كە بە دەسلەتن يان سەركەۋەتۈۋەن. ھادەمى لەگەل سەركەۋەتۈۋەي زۇرداردا ئەنجامەكەي پىسۋايىيە. لەسەر ئەم بىنەمايە، ھەموو ئەۋە سىفەتەنەي دەخرىنە پال توندوتیژیەك، بۇ ئەۋەي بەرگىرى توندوتیژیەتەيەكەي ئى دابمانن و بىكەن بە كارىكى ئەخلاقى ۋەزنى پىنچەۋەشەن، ھۇيەكى ئەخلاقىان لە دۈۋەيە. تەنبا جوكمى "كوشتن ھەركۈشتەن" كە يەقىنكى ئەخلاقىيە.

لەسەر ئەم بىنەمايە ھەموو كىلتۈۋەركەن تۆمەتى بىنەخلاقىان دەدرىتە پال، چۈنكە دەيانەۋىت ئەۋە توندوتیژیەي كە خۇيان دىروستىيان كىردۈۋە ئاۋىكى تىرى لىبىنن دۈۋر لە توندوتیژی. ھەموو كىلتۈرىك جەخت لەسەر ئەۋە ھەكەت كە تەنبا خۇي شايانى ئەۋەيە لە بارى "توندوتیژی" يەكەۋە پادەرىپىت. پىزەگەرى كىلتۈرى - كە ئىستە بە تايىبەتى لەۋاۋە ئەتۈرۈپۈلۈجىيەكاندا بۈۋەي زۇر پىدراۋەۋە بە ھۈالەتى پەۋاپىدانى "لىگەرەن ھەر كىلتۈرىك پىنگەي خۇي بگىرىت" دىتە ئاراۋە - پالپىشتىكى تىۋرى ئەۋە جۇۋە بانگەۋازەيە. لەم باسەي سەۋەۋەدا دەتۈۋانن بگەيەنە ئەۋە ئەنجامەي كە ھەركەسنىك دەست بۇ توندوتیژی بەرىت، يان بىيىتە ھۇي دىروستىۋەنى، ئەۋە شايستەي ئەۋە نىيە بگىرىتە سەرجاۋە (مىرجە) بۇ لىكەدانەۋەي ئەۋە توندوتیژیەي كە پەۋىدداۋە، بەم پىنچە دەتۈۋانن بلىنن لە نىۋان كۆمەلىك ئەۋە سەرجاۋەندا كە شايستەي ئەۋەن لە بارەي توندوتیژیەكەۋە كە لە كىلتۈرىكەۋە سەرىيەلداۋە بە دۈۋى لىكەدانەۋەياندە بگەرىت، خۇدى ئەۋە كىلتۈۋە كەمىرىن شايستەيى ھەيە. ھەر كىلتۈرىك بۇ خۇي ئاۋارتەيەكە، بەلام ئاتوانىت ھىچ بەلگەيەكى ئەخلاقى عاقلانە بدۇزىتەۋە كە "مەگەر" ي ئاۋرتەيەكەي خۇي پى ئاراستەبكات.

لەسەر ئەم بىنەمايە ھەموو كىلتۈۋەركەن تۆمەتى بىنەخلاقىان دەدرىتە پال، چۈنكە دەيانەۋىت ئەۋە توندوتیژیەي كە خۇيان دىروستىيان كىردۈۋە ئاۋىكى تىرى لىبىنن دۈۋر لە توندوتیژی

نیست با له هلمومرجیکي ناوارتمیې پروانین که نهگمری لپرامانی تیا به.
 "مهگرم" ی ناوارته له چ حالهتیکدا "مهگرم" یکس نهخلاقیه، به واتا یهکی دی، نهو
 پریاره ی که ده ریت، له سر بنه مای چ تیروانیښک نومیدی نهو ی لیده کړیت که
 نه خلاقی بیت. نیمه هم مسئله یه نک به شیوه ی هممکی (کلی)، به لکو له گڼ بابته ی
 توندوتیزیدا بهروپیشی ده بین.

تایبه تمندیته ییروکه ی نه خلاقیته نهو یه که لیکولینه ووهو فراوانی خوی به
 "چاک" داندیت: به شیوه یهکی په ما نهو باشه که چاکیته نه خلاقی بهر فراوان بیت،
 فراوان بوونی هرگای زیاتر بؤ فراوان بوون دهکاتره، نامانجی په مای نه خلاقیته
 نهو یه که قلمه پوهی فراوان بوونی نه خلاقی فرواتربکات. هم قلمه پوهه له مرؤدا وهک
 تاکمان و په مرزکان دروستوه، هر مرؤنیک په مرزیکه، دهالات له شتیک دهکات که له
 ناک زیاتره. پیوسته جهخت له سر خسلته په مزایه تی مرؤف بکړیت بؤ نهو ی
 قلمه پوهی نه خلاقیته له هر بواریکدا تمنا له سر ژماره ی چهند تاکیک قورخ نه کړیت
 که له ویدا خو ده بیننه ووه، پیده کړیت که هاوکاریکړنی یه کیک بیته هوی زیان
 گه یاندن به زور که سی دی، بیننه ووهی که نهو زیان پیکه یاندنه دهستی نه نه سستی
 تیا بیت. جا وهک پاداشت له بهر چاویکړیت یان بتوانیت وهک پاداشت ته عیریکړیت.
 هم شوینانده خسلته به په مرزکړنی مرؤف دهستیشان کړنه. بؤ نمونه: که سیک
 بوراوه توره، چنگایه کی تایبه تی له نه خوشخانه بؤ دهستیشانکراوه کؤملیک
 پزیشک و برین پیچ به که ره سهو نامیری به نرخوه شه وپوژ چاودیری لیده که نه.
 نومیدی به هوشهاتنه ووهی نیه، نهگرم نهو هاوکاریه پزیشک یه ی لیبیریت ده ریت.
 بهو پاره یه ووه که له ودا خمرج ده کړیت، ده توانریت به فریای نهو نه خوشخانه ده بگیت
 که ناویان له پیوستی نوره ده زماندا تومارکراوه. نهگرم مرؤف تمنا وهک تاکیک
 تماشابکړیت، له بهر وریدیکی ژماره یی ساده ده ده شیت بهو نه نجامه بگیت که کؤمه ک
 پینه کړنی نه خوشه له هوش خوجه که کاریکی نه خلاقیه. به لام لایه نی په مزیه تی هم
 کؤمه که نه کړنه نهو یه که کؤملگا به نه اندامیک خوی، که له هوشچوه ناتوانیت له
 هقی خوی که هقی وهرگرتنی ده زمانه بهرگری بکات، ناتوانیت هاوکاری بکات. هم
 حالده نهو تاقه که سه له هوش خوجه وهک په مزیه هوهو نهو که سانه ی که ده شیت
 پوژنیک له پوژان نه وانیش له هوش بچن له بهر چاوده کړیت، به له بهر چاوه کړتی هم
 لایه نه په مزیه ی تاک نهو ده ده کړیت که کؤمه ک پینه کړنی نهو که سه دواکه وتنیک
 نه خلاقیه. ده بیت لیره ده نه ویش بلین کس مافی نهو ی نیه لایه نی
 په مزیه تاک دیاربکات که به پنی چ پیوانیه که ته فسیر ته عیری لیبکړیت.
 په مز پافه ی نازادی هیه.

تایبه تمندیته ییروکه ی نه خلاقیته نهو یه که لیکولینه ووهو فراوانی خوی به "چاک" داندیت...

نامانجی په مای نه خلاقیته نهو یه که قلمه پوهی فراوان بوونی نه خلاقی فرواتربکات

بۇ نمونه: كەسك فەرمانى لە سىدارەدانى بەسەردا دەدرىت، لە سىدارەدان بە پىنى سروشتى فەرمانەروايى ئەو ولاتى كە ئەو حوكمەى تياراوه، بە كارىكى ئەخلاقى لە قەلەم دەدرىت، لەبەرئەوهى ئەو كەسەى ئەو حوكمەى بەسەردا ئراوه كراوتە پەمىزى ناپاكى، دەشتى كۆتورىك يان پوانىنىكى ئەخلاقى تر ئەو كەسە حوكمەرداوه بە ئەنجامى لاوازى كۆمەنگەى ئەو ولاتە بزائىت كە نەيتوانىوه پەرومەدىهكى ئەخلاقى دانىشتوان بكات و ئەمانە قورىانى دەست سىستم و لايمە نائىسانىهكانى بن و لە سىدارەدانى ئەو كەسە بىجگە لە تۆلەسەندى پەوت و يىنەخلاقى كردن هېچى تر نەبىت. پەوا نىه دەسلەتدارانى ئەو ولاتى كە ئەو حوكمەى تياراوه، تەنيا بە پىنى لىكدانەرو تەفسىرى خۆيان، لايمەى پەمىزى تاك دەستىشان بگەن. دەشتى لە خودى ئەو ولاتەدا بە پىنى بەروپىنچوونى زەمان پەوش و سروشتى ترى وا بىتە كايەوه كە جىگەى ئەمانەى ئىستا بگرتەوه، لەم حالەدا لە دەزگەى تەفسىرى تازەدا بۆ لە سىدارەدانى تاك دەربىرىنى تازە دىتەگۆرى. پەنگە سەبەى گەورەى ئەمۆ بە پەسواىى لە قەلەم دەدرىت.

ئەو پەريارە ئەخلاقيەى كە لە هەلومەرجى ئاوارتەمىيدا دەدرىت، دەبىت وەلامى ئەم پەرسىارە بەتەوه كە ئايا بە پاستى بەو پەنگايەى كە دەيكاتەوه، سنورى ئەخلاق فراوانتر دەبىت. ئەم پەرسىارە بە تايبەتى ئەوكاتە بايەخى هەيە كە بەرانبەر بە زەبروزەنگ، بەرەنگارىكردن پەريارى ئەوه ئەدات كە ئەويش بە "ناچارى" شىووى زەبروزەنگى لەخۆگرتەوه. بەرەنگارىهكى لەم جۆرە بە سەردەمى تىغەوه وەستاه: وەك بەرەنگارىكردن لە بەرانبەر زەبروزەنگ ئەخلاقيە وەك پىادەكردنى زەبروزەنگ بە سادەى دەتوانىت يىنەخلاقى بىت يان دەبىت.

لەمەى سەرەودا پانتايى ئەخلاقمان لەگەل ئەو مەرفەئەدا كە لەو پانتايەدا وەك تاك و پەمىز دەردەكەون، ديارىكرد، تاكايەتى (فردىت) بىتەوه بە واقىيەكى ئىنسانى، بەلام ئىنسان وەك ئىنسان زىاد لەوهى واقىيەت بىت، ئىمكانە، پەمىزىش تا ئەو شۆينەى كە ديارە واقىيەتەو تا ئەو شۆينەيش كە هىشتا ناديارە، ئىمكانە. لەبەرئەوهى ئاشكرايە كە تاك پەمىزى چيە، كە هىشتا ئاشكرا نىه، ئىتر دەبىت پەمىزى چى بىت. كەواتە ديارىكردنى ئەوهى كە ئايا پەريارىك كە ئىمە ئەيەن گۆرەپانى ئەخلاق فراوانتر ئەكات، نايىت تەنيا لەسەر بەراوردى سادەى ژمارەى ئەو كەسانە بنیات نرايىت كە دەكەونە ئەم قەلەمەرومەو ئەوانەى دەكەونە ئەودىو بازەنگەوه، ئالۆزكردنى ئەم بەراوردە بە لەبەرچاوغرتنى مەزۇف وەك پەمىز، ئاكن كەس لە بە واقىيەكردنى خۆيدا خۆى لە دەروەى گۆرەپانى ئەخلاقدا داناه، چونكە بە پەفتارەكانى، لە سنورى قەلەمەروى ئەخلاقى كەمكردۆتەوه، بەلام ئايا مەتوانم بلىم ئىستا بە لەناوبردنى ئەو كەسە گۆرەپانى ئەخلاق فراوانتر ئەبىت؟ ئەو مەزۇف، وەك

بەرزەوهەندی، شارداڵەوهی بەرزەوهەندی و تەنانەت کۆشتنی بەرزەوهەندی لەبەر بگرێت
سیاسەتێک کە ئامانجەکی پاراستنی دەسلەلت و زیادکردنی بێت، ناچارە لەو پێناوەدا درۆی بەرزەوهەندی، دۆستایەتی

مرووف ئازادەو ھەر ئیستا دەتوانیت بە کاریکی چاک بێتە ناو گۆرەپانی ئەخلاقەوه، بۆیە دەشیت لەناوپردنی ئەو کەسە کاریکی نائەخلاقی بێت و ھەر شتیکیش بشتیت بێتەخلاقی بێت، ئەو بێتەخلاقی، کەواتە حوکمی لە سێدارەدان، لە ھووی ئەخلاقەوه کاریکی نادروستە، سزای لە سێداردان تۆلەلێکردنەوھێو تۆلەسەندنەوھیش کاریکی بێتەخلاقی، چونکە بە تۆلە ھیزی چاکە لە دنیادا زیادناکات. کەمکردنەو لە ھیزی شەڕ زیادکردنی ھیزی چاکە نیە.

پەنگە بلێن باوەرھێنان بەو تیۆزانە کە پێشان باسیان لێوھکرا لە ھەلومەرجی قەیراناویدا مرووف بەرو ئیفلجی بەرن و ئەنجامەکی بێجگە لە بلۆکردنەوھێ دوودلی ھیچ نەخاتەو، ئەمە بۆچوونێکی راستە، بلۆکردنەوھێ دوودلی کاریکی ئەخلاقی، تا ئیستا بە بریاری بێڕ خەلکیان کۆشتو- پەنگە بە ناوی ئەخلاقیشو ئەمەیان کردبێت- کێ چۆزانیت! بەلام لە دوودلیا کەمتر خوێن دەڕێت. وەل! — دەودلی سیاسەتێک بەرو پێش نابێت، ئەمەیش راستە، سیاسەت بە شینوھ ناسراوھکی لە سەر پایە دۆست گرتن و شەڕئەنگیزی دروستبوو، واکا دابەشکردنی کۆمەلگە مرقایەتی بۆ دۆست و دوژمن و چاکە بۆ دۆست و شەڕ بۆ دوژمن، کە "بۆی، بروخی" شینوھ زیادەپەریەکیەتی، دەشیت ئەم پرسیارە بکریت کە ئایا سیاسەت دەتوانیت لەگەڵ ئەخلاقدا ھەلکات؟ بە داخوھ لە سەرھاتوھ وەلامی ئەم پرسیارە نەخێرە. سیاسەتێک کە ئامانجەکی پاراستنی دەسلەلت و زیادکردنی بێت، ناچارە لەو پێناوەدا درۆی بەرزەوهەندی، دۆستایەتی بەرزەوهەندی، شارداڵەوهی بەرزەوهەندی و تەنانەت کۆشتنی بەرزەوهەندی لەبەر بگرێت و بە تەواوی ئەخلاقی ئینسانی لەکەدار بکات. سیاسەتی دەسلەلتخواری ناتوانیت لەگەڵ ئەخلاقدا پێکبێت، پەخنەگرتن لە ئەخلاقی سیاسی خوێ سیاسەتو ئەمەیش ئەو نیشان ئەدات کە دەشیت سیاسەت ئەلتەرناتیفێک/ لەبەرچاو بگریت کە بە ھووی ئەخلاقدا دانەخریت، ئەم سیاسەت ئەلتەرناتیف، بە ناچاری دەبێت بەرنامەیکە ھەبێت بە پێچەوانە بەرنامە دەسلەتەو، خودی ئەو ناتوانیت لە بیر دەسلەلتخواریا بێت، چونکە ئەگەر ئەو بکات میژوو دووبارە دەبێتەرو جاریکی دی بەناوی ئەخلاقەو دژی ئەخلاق کاردەکریت، تەنیا مرووفی بە ئەخلاق دەتوانیت لە بەرە پێچەوانەدا بێت، چونکە پەنگە لەو پێچەوانەبوونەدا بتوانیت سیاسەت و ئەخلاق پێکەو کۆبکریتەو.

دەستنیشانکردنی ئەوھ کە ناخۆ بریارەکانی ئێمە لە ھەلومەرجی قەیراناویدا قەلەمەروھ ئەخلاق فراوتر ئەکات، کاریکی ئاسان نیە، چونکە ئاسایی تۆ ناتوانیت بە یەقینی تەواوھە بزانیت چی ھوولەدات. کەواتە تا ئەندازەیک دەبێت بریارەکەت بێڕ بێت. — ھەم ھالەدا بە ناچاری دەبێت ئەو تەو تەبۆل بێت کە دەشیت دەستی

ئىلمەش پىس يىت. ئىمكانى ئەم دەستىپىس بوونە لە ئارادايە دەبىت لەم لايەنەمە
 وىژدانمان ئاسودە نەبىت. وىژدان وانا ئاگادارى لەم ئىمكانە. كەواتە نەك وىژدانى
 ئاسودە، بەلكو وىژدانى بە ئازارەش وىژدانىكى ئەخلاقيە، نەبوونى يەقەن لە وىژدانى
 ئەخلاقيەدا ھۆيەكە بۆ بەدەستەنەننى يەقەن، پەوشىكى تىپرامان دىتەمگۆرى كە ناتوانىت
 كۆتايەكەي بە يەقەن دەستىشان بىگەيت، دەشەت ئەم تىپرامانە وا بەرىتە قەلەم كە
 ئەم بېرەرى لەم ھەلومەرجى قەيراناويەدا ئراوہ بېرارىكى ئەخلاقيە.

پىشتەر كەمىنكەمان لە بارەى مانای توندوتىژىمە باسكرد. بەم پىئودانگە دەبىت
 بىلەن ئەم تىپرامانەى كە ئىمە قەسەى لە بارەمە دەكەين تەنیا لەكاتەدا دەتوانىت ھەموو
 لايەكى واقىيەت پەربەنگاتەمە، كە ھەموو ئەوانەى ئەم واقىيەتەيان ئروسەت كەردە -
 بە جۆرەكە لە جۆرەكان - بەشدارى تىباكەن. ئەم بەشدارەيش دىالوگەم ئەگەر يەقىنىك
 ئروسەت يىت دەبىت لە دلى ئەم دىالوگەم سەرچاوە بگۆرت.

توندوتىژى، توندوتىژى لىدەكەوتەمە، ئەگەر وا بزانىن كە توندو تىژى بە
 توندوتىژى لەناو دەبىت مانای وایە لە مێژوو بىناگەين، توندوتىژى ھەمانبەر نىە،
 سىستەماتىز كەردن نىە، گەلۆرەكى پەسواكەرە ئەگەر بىلەين: "تا قەلەن پۆژو قەلەن شوۋن
 توندوتىژ دەيىن و دواى ئەمە لە ئاسايش و خوشيا دەۋىن" دىناى بىرىندەر ھەمىشە
 خوۋنى لىدەتەكەيت، ناتوانىن خوۋن بە خوۋن بشوۋن، ھەلبەتەن مەن پەروا بەمە نىە كە دىنا
 تۆلەسەنەمە لە دوايىدا مێژوو، سەزاي ئەوانە دەدات كە توندوتىژ بوون. بە
 پىچەوانەمەى بۆچوونى ھىگەلەمە مێژووى دىنا دادگەيى كەردنى نىە، ژمارەى پىياوگۆرە
 خوشناوەكانى مێژوو زۆر زۆرترە لە ژمارەى پىياوگۆرە بەدناوەكانى. گەلەكە لەم
 كەسانەى كە ناويان لە مێژودا ماوتەمەمە قارەمان و گەورە ناوبراون، گەيشەتەيان بەم
 پەلەپايە مێژوويە تەنیا لەبەر ئەمە بوە كە خوۋنپەزى گەورە بوون. لە مێژودا ئەم
 كەسانەى كە جەختيان لەسەر خوۋنپەزى نەكەردە بە ترسەنوك ناوبراون. مێژو سۆزەنە،
 توندوتىژى دەشارتەمە، لە قارەمانە دىناگەرەكانى دەدەيت، بىنەمەى باس لە مەزۇف
 كۆزىيان بەكات، مێژوو، مێژووى بەكۆژانە نەك كۆژاوەكان، بەلام مێژوو بۆ سۆزەكەت؟
 بۆ توندوتىژى دەشارتەمە؟ نايا شەرم لە ھىچ ئەكەت؟ مەزۇف ھەك بوونەمەرىكى
 شەرمەن شەرمەنە مێژووى خۆى دەنووسەيت، مەزۇف شەرمەنە، چۆنكە لەگەل
 توندوتىژىدا پىدەگاواتەناتەيت تىبايدا بىژى، سىدارە ھەلخەستەن لە بەرى بەياندان،
 لەكاتەدا كە ھىشتا دىنا پەناك نەبۆتەمە، ھۆيەكەى شەرمە. كە بە تارىكى دەپزەنە
 نىو مەلان و مەزۇف بەرەم بەندىخانە دەفەزەن، ھۆيەكەى شەرمە. ئازاردانى نىو
 ژۆرەمىنە تارىكەكان، كوشتەنى پەنامەكى و لەژىر چال خەستەنى، ھۆيەكەى شەرمە.
 ئەمامەك كەردنى پىياوگۆزان لە شەرمەمەيە. شەرم لەچى؟ شەرم بەرانبەر بە كى؟ نايا

توندوتىژى، توندوتىژى لىدەكەوتەمە، ئەگەر وا بزانىن كە
 توندوتىژى بە توندوتىژى لەناو دەبىت مانای وایە لە مێژوو بىناگەين

شەرم دياردەيەكى ئەخلاقىيە؟ شەرم واتا بە ڕەسمى ناسىنى بوونى ئەوانى دى، لەم لايەنەمە شەرم ئەخلاقىيە، بەلام لەبەر ئەوەى شتێك دەشارىتەمە، دەشتێت بێنەخلاقى بێت، ئەخلاق بەشىكە لە ھاوژيانى، ئەوەى نەيەوێت لەگەڵ كەسانى ديدا بژى، نايەوێت بە ئەخلاق يا بێنەخلاق بێت. كە دەلێن "فلان كەس بيشەرمانە ئەو كارەى كردو" مەبەستمان چيە؟ مەبەست ئەوەيە كە ئەو كەسە بوونى ئىنەى لەبەر چاوى نەگرتو، خەلكى تەرى بە ڕەسمى نەناسيو، گوێى بەوى دى نەداو، لە بارەى چەنگيزمە ناوترىت كە سوپاكەى بيشەرمانە نەيشاپورىان ويرانكردو كەسيان بە زىندوى تيانەمەشتەو، لە بارەى شا ئىسماعيل نالێن بيشەرمانە تەوريزى نوقى خاك و خوێن كرد. بۆ؟ كەچى دەلێن هەندىك لە پياو ما قوول و مەرى ئىترانى بيشەرمانە ھاوکارى چەنگيزيان كرد، تەوريزى بوون، ئەو بيشەرمانەى لەتەك شا ئىسماعيلدا شەمشيريان دەمەشاند؟ بۆ؟ بۆ ئەمانە بيشەرمەن و كەچى چەنگيزو شا ئىسماعيل بيشەرمەن؟ ئىستە دەتوانين پەنجە لەسەر دژايەتەك (تقاقى) دابنێن: مەرف مەژووى خۆى بە شەرمەمە دەنووسىت، مەرف لە مەژوودا بيشەرمانە توندوتىژەكانى خۆى دەشارىتەمە، مەژوو بيشەرمانە شەرمەن، ئەم دژايەتە نەيشانەى دوو دەرەكەوتەى دژ بەيەكى ژيان -توانين- لەگەڵ -توندوتىژى و ژيان- نەتوانين -لە- توندوتىژدايە.

ئەگەر مەرف بە تەنيا واقەيەتێك بێت، مەژووى نابێت، مەرف بوونەمەرىكى مەژوويە، چونكە زياد لە واقەيەت، وەك پەيشان باسمانكرد، ڕەمەزو ئىمكانىشە، مەسەلەكە ئەوەيە كە مەژوو شەرمناوى ئەكات. ئەگەر مەرف بە تەنيا واقەيەت بوايە، لە توندوتىژەكەى توندوتىژى نەدەكەوتەمە "ئەلف" "ب" "ى" دەرەكەوتە و كەشەكە كۆتايى پەندەمەت. بەلام دەشتێت "ئەلف" ڕەمەزى "ب" بگريوت و "ب" ڕەمەزى "ت". ڕەمەك سەردەمەك تەپەرىت و لە كاتێكدا كە واقەيەتى "ئەلف" نەمايەت، "ت" بەناوى "ب" ڕە لە دژى "پ" وەك ڕەمەزى "ئەلف" پاستىتەمە، ئەم چەركە دەشتێت ھەر بەم شەوێيە چەند سەدەيك بەردەوام بێت و دووبارە بپەتەمە. شۆنەكەى لەبەر بگريوت و سەدان حىكايەتى جۆراو جۆرى لىبەكرىتەمە.

لە كۆمەلگای كۆندا بە ئاسانى شەكەكان -كۆتاييان پەندەمەت- وەل لە كۆمەلگەى مۆدێرنەدا ھىچ فایلىك داناخەرت، بۆيە دەشتێت لەم دیدەمە بتوانين لەسەر كۆتايى مەژوو قسەبكەين. دەتوانين بلێين ھىچ يەكێك لە شەرمەكانى سەردەمى تازە نەگەشتەمە كۆتايى و ھىچ كاتىكەش بە كۆتايى ناگەن. ھەركەسێك فەيلەك لە شەرمى فەيتنام ببينىت لەو شەرمەدا بەشدارىدەكات، ھەر وێنەيەكى تازەى ئەو شەرمە دەستگير بێت، ھەر بەلگەنامەيەكى لەسەر باڵوبەكرىتەمە، ھەر كەتەينىكى تازەى لەسەر بنووسىت بەردەوامى بە "شەرم" دەدات. كەواتە مەسەلەكە كۆتايى پەندەمەت،

لە كۆمەلگای كۆندا بە ئاسانى شەكەكان -كۆتاييان پەندەمەت- وەل لە كۆمەلگەى مۆدێرنەدا ھىچ فایلىك داناخەرت.

بۆيە دەشتێت لەم دیدەمە بتوانين لەسەر كۆتايى مەژوو قسەبكەين

مەسىلە ھېچ كاتتىك كۆتايى پىئايەت. كۆمەلگەي مۇدىرن زۆر ھەولەدات شەرمناھە
خوین و توندوتىرى بشارتتە، بەلام ھەر لە ھەمان كاتدا بېشەرمانە پەردە لەسەر
توندوتىرەكان ھەلەمالىت، ئەم بېشەرمىيەي كۆمەلگەي مۇدىرنە، بە بەراورد لەگەل
كۆمەلگەي كۆندا پەموشت بەرزتە.

سەرچاۋە

كتىبى: خەشونت، حقوق بىشەر، جاممەە مدنى
نووسىنى: محەمەد پەزا نىكەلەر.

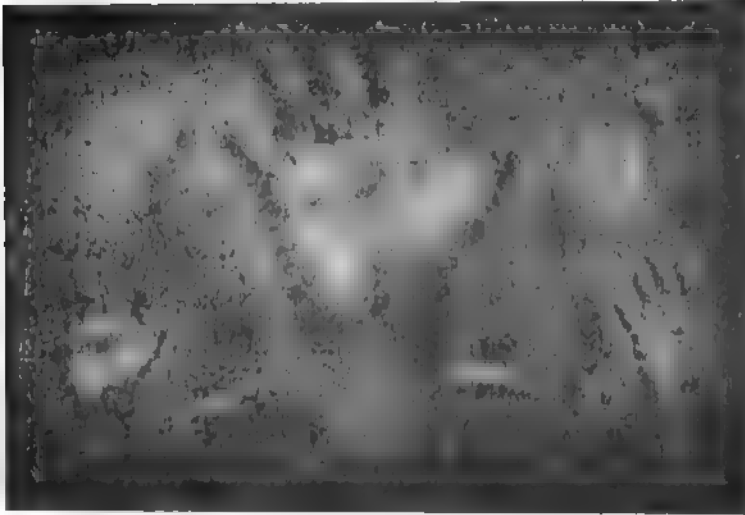

شۇرەش ئەمەين

العفیف الأخضر

تیرۆر له ژێر په رده ی ناین دا

cover-off-final

و: شوان نه حمەد

تیرۆر له پوی ستراتژییهوه بریتیه له پهنا بردن بۆ جۆرنێك توندوتیژی که هیچ یهك له سێ شەریعه ته میژوویه که پاساوی نادەنەوه، ئەو سێ شەریعه تهش بریتین له: (شەریعه تی یاسایی نیۆدەولەتی، شەریعه تی جیهانی، شەریعه تی سیاسی ئەقلانی) که شۆرشەکان، له شۆرشی ئینگلیزی و له سەده ی حەفده وه پشتیان پییبه ستوه.

کواته هه موو توندوتیژییه کی به رگری نامیز دژ به هه ول و ته قه لایه کی دوژمنکارانه، هه موو جهنگی کی به رگری له خۆکردن، هه موو هه ولیک بۆ گۆڕینی ئەو هه لومەرجه ی له ئاره دا به زه بری هه نزو له پێی توندوتیژییه وه، لای زۆربه ی زۆری خه لک، شەریعه ت و په وایه تی خۆی له پوی میژوویه وه له ده ست داوه.

ساردام ۱۹ ۲۰۰۲ ۲۳۳

ئەر توندوتىژى تىرۋىستىيە سىركۈنە دىكى توندوتىژى كە مەبەستى بەدىيەتچى ئامانچىكى رەوا نىيە بە شىۋەيەكى سىياسى و ئەقلاڭى، بىلگۈ تەنھا بە توندوتىژىكى بى ئامان و خۇشناۋى دەمىنىتەۋە، بە تايىبەتى كاتىڭ نەخشە بۇ ئەرە دەكىشنىت تا زەبەر لە ھاۋلاتيانى مەدەنى بى گوناھ بوشىنىڭ ماقەكەنى ئاسايش و ژيانى مۇۋاپىق پىشپىل بىكات.

توندوتىژى رەوا تەنھا ئامانچى سىركەۋتە، بەلام توندوتىژى تىرۋىستى مەبەستى يەكەمى نەپىشكەردى خۇيەتتى. لەمۇشدا شۇپشى ئالوگۇپۇ پەيۋەندىكەردى چاكتىر ئامرانچىكى بەردەست خەستە كە ئەر لىنى دەگەپت، بۇ ئەرەى كارەكەى دەنگەندەرەيەكى جىھانى مەبىت و بىكات بە ھەمۇ ئەرەى بەر كەدەۋانە سىرسانم ياخۇد لىنى دەمەرسىن. تاۋانباران چەندە لە ھەۋلى شاردانەۋى سىرپەۋەى شۇيەۋارى تاۋانەكانىاندان، تىرۋىستان (بۇ ئەرەى بە مەراسى خۇيان يەگەن)، ئەرەندە لە ھەۋلى نىشاندان و ئىعلانكەردى كەدەۋەكانى خۇياندان بە نىيادا، ھەر بۇ ئەرە مەبەستە نەنجامەۋەنى پۇرسە خۇكۇرەكان لە (مانھاتن و) (پەنتاگۇن)، كاتۇمىر نۇزى سەرلەبەيان بە كاتى ئەرەىكا دەست نىشانكەرد، لەمەۋەۋەى ئەرە كاتە كاتىكى گونجاۋە بۇ جىھانى ئىسلامى و زۇرترىن پىژەى خەلك دەتۋانن (بە گەمۇگۇپى) پوداۋەكە لە پىنى شاشەى تەلەۋزىۋەكانىانەۋە بېيىنن. ئەمەش بۇ ئەرەى مەنەۋى خەلكەنى عەرەبى و ئىسلامى بەدەست بېيىنن، ئەرە خەلكەى ھىچ مەنەۋىيەكى بە خۇي نەۋاۋە بە تايىبەتى لە دۋاى شىكستى 1967.

زۇرچار تىرۋىر، كۆمەلىك گروپى بچوك بچوكى نەپنى پىنى ھەلدەست، كە بە شىۋەيەكى سەربازى پىكخراۋن و دىۋى دەۋلەت كارەكەن، مەبەستىشيان بەدىيەتچى ئامانچىكەكە كە نەپانتۋانۋە بە ئاشكراۋ لە پىنى كارى جەۋاۋەرىيەۋە بەدى بېيىنن. لە كاتى جەنگى سارەۋە تىرۋىر ۋەۋە بە تىۋىرى دەۋلەت، ئىتەر ئەرە دەۋلەتە لە پىنى دەزگا سىخۇپى و ھەۋلىگەرىيەكانىيەۋە نەنجامى دابىت، ياخۇد بە ھۇي چەند دەستەۋ تاقىمىكەۋە كە لە پىشتەۋە خۇي چەكدارى دىكەردن و يارمەتى دەدان. پىنى ھەستابىت. پەمچۇرە ھەر گروپىكى تىرۋىست دەۋلەتتىكى لە پىشت نەبىت سىركەۋتۋو ناپىت و شىكست دىنىت، لەمەۋەۋەى تىرۋىر ھاۋچەرخ پىۋىستى بە دۋى سەرچاۋەى سەرەكى ھەيە:

- پارەۋ پولىكى زۇرۋ زەۋەند.

- زانىارى ھەۋلىگەرى.

جگە لە دەۋلەتتىش كەس دەستى بەسەر ئەرەدا ئاشكىت.

ئەمبۇكە تەۋا دۇنيان لىۋى تىۋىرى چەپمەكەن، لى ھەرىكە لى ئەلمانىيائىر ئىتالىيالى، (كەي. جى. بى) لى پىشت بوو. لى پەنجاكانىشدا ھەرىكەسائى كۆلۇنىيالى دەستى دابوۋ تىۋىر لى دىرى سەركەدەكانى بىۋىتەنەۋى پىزگارىخوۋى نىشتەمانى لى تونىس و جەزائىر. بۇ نەۋنە (چىنگى سوۋى) سەركەدە تونىسى "فەرىھات ھەشاد"ى تىۋىر كەردى سالى 1955 "ئەھمەد بىن بلى"ى سەركەدە سوپاى پىزگارىخوۋى جەزائىر، بە شىۋەيەكى سەير لى ھەۋلىكى تىۋىركارى قوتارى بوو. بە ھەمان شىۋە لى پەنجاكاندا ئىسرائىل تىۋىرى دەۋلەتى لى دىرى ھاۋلاتىيائى فەلىستىنى پەيرمەكەرد، بۇ نەۋى ناچارىان بىكات خاك و ناۋى خۇيان جىيەھىلن و دەستبەردارى ۋەتەكەيان بىن. ئەم پۇرسەيەش تا ئەمبۇ لى دىرى سەركەدە ئەندامە چالاكەكانى (فەتىح و ھەماس و جىيەھادى ئىسلامى) دىرىۋى ھەمە.

ماۋەيەك بىر لە ئىستا "شىمون پىيرىز" زانىبارى ئەۋەدى دايە پۇرۇشنامەكان گە "موشى يەغلون"ى جىنگىرى سىرۈك ئىركانى سوپاي ئىسرائىل، لە ھەۋلى ئەۋەدايە "ياسر ەمرەفات"ى سىرۈكى ئەسەلاتە ئۇتۇنۇمىيەكەى فەلەستىن تىرۇر بكات و بە يەكجارى پىكەۋتتنامەى (ئۇسلۇ) گۇر بكات. ھەريەك لە مىراكىش و جىزانىر، لە سالانى شەست و ھەفتاكاندا تىرۇرى ئەۋەتتەن دىۋى ھەندىك لە سىرانى ئۇپۇزسىۋىنى ۋەك: (مەھدى بىن بەرەكەۋ مەھمەد خىسەرۋ گەرىم بىلقاسم)، بەگەپخىست. ھەروەما كۆمارى ئىسلامى ئىرانىش ئەم پىرۋسەيەى لە دىۋى بەرەھەلەستكارەكانى، لەناۋخۇى ۋلات و لە ئەۋروپا جىيەجىكۇد. لە ئەۋروپا (61) پەناپەرى تىرۇر كىرد، لەۋانە "عەبدولرەھمان قاسمىۋ"ى سىكرىتىرى ھىزبى دىموكراتى كوردستانى ئىران.

شایهني باسه، هريه كه له خيران و سودان و افغانستان، تيموري دولتيان له
دږي و لاتاني (عربي و خوروايي) بهكارهيناره، بۇ جئبه جيكردي مەرام گەليكي وا
كه و لاتاني دي به شتوازي ديپلوماتي به دوستي دښن.

لېږدا دهكرېت بېرسين بۇچى ئىوانە پىنا بۇ تېرۇر دەپن؟ لېږىڭمۇ لاونى ئىم
ولتانه لى ڤوى سىريازىمۇ، پىيان پىئادات بچنە جەنگىكى كلاسىكىمۇ دۇبىر
ولتانهى ئاكوڭن لىگىلىندا، بۇيە پىنا بۇ دەستىمۇ ئاقىمە تېرۇرستە ئاينىمەكان دەپن تا
لى دۇى ئىم ولتانه بىكارىان بېغىن كە دىيانهوئىت ئاسابىش و ئاراميان تىڭىدىن.

تیۆری نایینی و تیۆری عملانی چونیەکن لە بەکارهێنانی توندوتیژی کۆیرانەو سیاسەتی شەڕهنگێزانەدا، بەلام ئەوەی لێکیان جیاوەکاتەوه ئەرمیە تیۆری نایینی پەنا بۆ شەڕعیەتی نایینی دەبات کە پێی وایە لە پێی ئەم سێ نامرازەوه بەرجەسته دەبێت: (بەرقارکردنی ئێرانە یەزدان لەسەر زەوی، تەکفیرکردنی مۆدێرنە، پشت بەستن بە فتوایان بۆ یاساوەدانەوی تاوانەکان).

گروپىكى تېررستى ئاينى ھەر ھىندى پىنى وابو تەۋرى ھەقىقەت لاي ئەۋە، ئىتر دەگاتە قەئەتتى ئەۋە ئاسمان (ئەۋى ھەلېزىدەۋە) تا پەيىمى پزگار كوردنى جىھان لە گومپايسى (بە تېرر كوردن) بگىرتتە ئەستۇ، ئەۋىش بە مەبەستى جىبە جىكوردنى ئىرادەى يەزدان لەسەر زەۋى. ھەر ئەمەش بوو گروپە يەھودىيە ئەرسۇدەكسەكان (زەلوت) لە سەرەتاي سەدەى يەكەمى زائىندا ئەنجاميان ئەدا. ھەرۋەھا (ھەشاشەكان) و دواترىش كلىئىساي كاتۆلىكى بە دىرېژىيى پىنج سەدە لە دىرى مۇدىرنە بەگەپى خەست، بەلام دادىگاكانى پشكەن لە برى ئەۋەى مۇدىرنە لەبارىرن، بى ئەۋەى پىنزانن پىنگايان لە بەردەدا كوردەۋە.

بەمۇرە ئەقلى مۇدىرن بەسەر ئەقلى تەقلىددا سەركەوت، گەۋرەترىن سەركەوتنى مۇدىرنەش لەۋەدابو دوزمەنە مىژۋىيەكەى ھىنايە ژىر بارى ئەۋەى، پەمپەۋى پىرانسىيەكانى بگات و خۇى لەگەلدا بگونجىنىت.

دوای ئەۋەى كلىئىساي كاتۆلىكى، نەيتوانى پى بە مۇدىرنە بگىرت و لە بەرامبەرىدا دوچارى شەكست ھات، قاتىكان ناچارىبو لە نىۋان سالانى 1962-1970 پىنكىت لە گەلداۋ پەيۋەندى خۇى لەگەلدا ئاسايى بگاتەۋە.

گەر تا دىننى كلىسا لە ھەۋلى گۆپكوردنى مۇدىرنەدا بوۋىت (مۇدىرنە ۋەك ئەۋەى برىتتە لە دىموكراسىيەت و ئەلمانىيەت و يەكسانى نىۋان نىرۋەست و تەۋارى پەگەزەكان)، ئەۋا ئەمەۋ تېررى ئىسلامى دىنرە بەر پىرۋەسىيە ئەدات و دىمەۋىت پىگەنەدات مۇدىرنە بىتتە ناۋ خاكى ئىسلام و ئەلمانىيەكانىش كە ھەلگىرى پىرۋەى مۇدىرنەن لەناۋبەرىت. بزاۋتە ئىسلامىيەكانى (مىسرو جەزائىر) دىيان پۇشنىرو كارمەندانى بۋارەكانى راگەياندنىان تېرر كوردە.

سەركردەى ئەۋ بزاۋتە ئىسلامىيەنە فقوایان لەسەر ئەۋ مەسەلەيە داۋەو بگوزانىان دەسكراۋە كوردە بۇ ئەۋەى خۇىنى قورىانىيەكانىان (لە پۇشنىران) بېرىن. فقوۋادان لە تېررى ئاينىدا مەسەلەيەكى جەۋھەرى، لەبەر ئەۋەى ناھىلىت كەسى تېررىست ھەست بە گوناۋ بگات و پوگىر بىت، ھەرۋەھا لەۋ فەرمانەشى كە ناچارى دەكات (كەس نەكۆزىت) قوتارى دەكات.

لە ميانەى دادىگاكوردنى بگوزانى "د. فەرەج ەلى فۇدە" دا، دادۋەر پىرسىيارىكى ئاپاستەى "شىنخ مەمەد غەزالى" كورد (بۇ زانىارى ئەم پىاۋە سەمبولى ميانپەۋىيە لەناۋ سەركردەكانى ئىخۋان مۇسلىمىندا) و لىنى پىرسى: ھوكمى ئىسلام دەرھەق بەۋانەى ھەستاون بە كوشتنى "فەرەج فۇدە" چىە؟ بىن ھىچ دۈبلىك و ۋەكى فەقىھىكى سەدەكانى ناۋمەست كە وىژدانى نەخلاقى مەدبىت "شىنخ" لە ۋەلامدا وتى: ئەۋانە ھوكمى ھەلگەپەنەۋە لە دىنىان بەسەردا جىبەجىكوردە، ھوكمىكە كە ئىمام خۇى لە

جنبه‌جینکردنی دزیومه‌وه. له‌وکاته‌دا بکوژمه‌که که هستی کرد له هه‌موو گونا‌هێک بن به‌ریه، قیراندی: (نیستا به ویردان‌هێکی ئاسوده‌و ئاراموه ده‌رم و ژیان جیندێلم). واته بکوژمه‌کی "هه‌رج فۆده" داوی نه‌وه‌ی گوێ بیستی فتواکه‌ی "شیخ غه‌زالی" بوو، هه‌ستیکرد گونا‌هێکی گه‌وره‌ی نه‌کردوه به‌وه‌ی (هه‌ستاره به گوشتنی که‌سێک که خودا حه‌رامی کردوه)، به‌لکو کارێکی چاکی کردوه‌و شایانی نه‌وه‌یه پاداشتی بدرێته‌وه. ویردانی بکوژمه‌که زۆر ئاسوده‌تر بوو کاتێک سه‌رله‌نوێ داده‌وه‌که له "غزالی" پرسى: (ئه‌ی سزای نه‌وانه له ئیسلامدا چیه؟) "شیخ" له وه‌لامدا وتی: (نه‌وان له به‌رامبه‌ر ئیسلامدا له‌سه‌ر پای خۆیان سوڕبوون و ده‌ستبه‌رداری پای خۆیان نه‌بوون- افتئات- یش له ئیسلامدا سزای له‌سه‌ر نیه). به کورتیه‌که‌ی "شیخ محممه‌د غه‌زالی" داوی ئازادکردنی ده‌کردن.

هه‌ر به فتوای له‌مجۆره‌ی "شیخ"، ئیسلامیه‌کانی جه‌زائیر حوکمی هه‌لگه‌رانه‌وه‌یان به‌سه‌ر (61) پۆشنه‌یرو ژورنالیسته‌دا جینه‌جی کرد، له‌وانه "جه‌لال یابس"ی نه‌کاده‌یست. "له‌نومه‌ هه‌دام"ی نوێنه‌ری به‌ره‌ی ئینقازی ئیسلامی له لیدوانیته‌یدا بۆ ئازادئێسی ده‌نگوباسی فه‌ره‌نسی، به‌رپرسیاریتی پێکه‌راوه‌که‌ی له تیرۆکردنی "یابس" ڕاگه‌یاند. هه‌ر سه‌باره‌ت به‌و مه‌سه‌له‌یه، ڕا به‌ری ئیسلامیه‌کانی تونس له‌سه‌ر وتاری (المتوسط)دا ته‌نکییدی کردوه: (عه‌لمانیه‌کانی تونس که ده‌ستیان له‌گه‌ل ده‌وله‌دا ته‌نیکه‌لکړدوه، هه‌مان چاره‌نووسی-یابس-یان ده‌یشت).

"راشد غه‌نوشی" له کتێبه‌که‌یدا (ئازادیه گشتیه‌کان له ده‌وله‌تی ئیسلامیدا) (به‌یرووت 1993)، فتوایه‌کی بلۆک‌کردوته‌وه که تیرۆکردنی "له‌نومه‌ سادات" له ڕووی شه‌ریعه‌وه به‌ کرده‌وه‌یه‌کی ڕه‌وا ده‌زانیت: (چونکه حوکمه‌رانی موس‌لمان هه‌رکاتێک له شه‌ریعه‌ت لایدا، گوشتنی ڕه‌وایه. بۆیه نه‌رکی سه‌رشانی هه‌موو که‌سێکه به‌و کاره هه‌ستیت و هه‌ولبه‌دات بۆ ڕزگاریبوون لێی، له‌به‌ر نه‌وه‌ی مانه‌وه‌ی ئه‌وانه له‌سه‌ر کورسی ده‌سه‌لات ده‌یسته‌ مایه‌ی ئاشوب و ئاشارامی). فیه‌هی مرگ، که نه‌م فتوا خۆیناویانه‌ی به‌ره‌م هیناوه، به‌رده‌وام و تا ئیستاش له قوتابخانه‌کانی جیهانی ئیسلامی و زانکۆکانیدا (بیجه‌که له تونس و تورکیا) ده‌خوینریت و جگه‌رگۆشه‌کانمانی پێ گۆش ده‌کړیت. (فیه‌هی مرگ) به‌رده‌وام له‌ناو خۆیندکاراندا په‌سه‌ به (مایکروفاشیته‌) ده‌دات، نه‌و (مایکروفاشیته‌)ی سایکۆلۆژیای ناخی مرۆف باسی لینه‌کات و پێی وایه له ناخودئاگای هه‌ریه‌کێکه‌ماندا خۆی مات داوه‌و هه‌ر هینده‌ی هه‌لێکی بۆ ڕه‌خسا به‌ناگا دیت و ده‌که‌وته‌گه‌ر.

ته‌نانه‌ت له‌و ولاتانه‌شی له شه‌پی ده‌سته‌یه‌خه‌دان له‌گه‌ل تیرۆر (وه‌کی میسه‌رو جه‌زائیر)، تا ئیستاش خۆیندنگاو زانکۆکانیان مە‌لبه‌ندی پێکه‌یاندنی نه‌و

تىۋرۇستانغا كە تىۋلۇڭزىي سەدەكانى ناۋەراست غەربىي مەركىزىي ئاستان تىيادەچىنىۋە لە ئاڭايىۋ ناخودناڭايداندا، ژيانى خۇيان و ژيانى خەلكى دىكەش بە شىتىكى سوك و بىن بايەخ سەيرەمكەن. دواترو بە چىڭزىكى سادى- مازۇخيانەۋ لە دىمەنىكى ترارژىدىيەنەدا ھەردوۋلا دىمەنە كوشت و بىرى يەكدى.

ئەم تىۋلۇڭزىي جىيەدە شەپانگىزەۋ لە خواست و پىندارىستىيەكانى كات و شوۋىن بىن ئاڭايە، ھەر ئەرە كە تىۋرۇستانى دىسكراۋە كىردە، تا تاۋانە قىزەۋەنەكانىيان بە جۇش و خۇشۋىكى ئاينى كەم وىنەۋە ئەنجام بەدەن. ھەر ئەرەشە دىتوانىت دىمەن ھەزار لە ئىسلامىيەكان و ئەۋانەۋى لايەنگىرى پىرۋە خۇكۇمەتەكانىيان لە جىيەنى ئىسلامىدا، بەيىنىتە سەر شەقامەكان لە پىنى بانگەشەكەردىيەنەۋە بۇ جىيەكەردەن، بە مەبەستى داكۇكى كەردەن لە پىياۋكەۋەكانى تالىپان و "بىن لادىن" و ئەۋ خۇيىنۇرۇڭنەۋ بە ھەمەنى ئەۋ كاردەكەن.

ھەمەۋ ئەمانەش بۇيە پەۋدەدەن، چۈنكە پىرۋىگراۋە كۈنەكانى خۇيىندەن مىشكى داشۇرىۋىن و ھەر لە مەدالىيەۋە فىقھى شەپى سەردەمى خاچ پەرىستانىيان پىن ئەرەبە دىمەكەن كە دىلەت: (جىيەدە ئەركى سەرشانى ھەمەۋ مۇسلماننىكە، ھەركاتىك جەنگ پەۋبەۋىۋى ۋەلاتىكى ئىسلامى بۈۋە). ئەم تىۋلۇڭزىي تۈندىرەۋ و دىمارگىرە، خالى ھارەبەشى نىۋان ھەمەۋ ئەۋانەۋە كە باس لە بىن تاۋانى "بىن لادىن" دىمەن، پەرامبەر ئەۋ تاۋانەۋى دىۋ بە مۇۋاپىقەتى ئەنجامى داۋە. ھارەكات ھەر تىۋلۇڭزىي دىمارگىرىۋ تۈندىرەۋى بۈۋ واپەكەرد، 20 ھەزار خۇيىندەكارى مىسىرى بىرۋىنە سەر شەقامەكان و خۇيىشاندان لە پەرامبەر جەنگى ئەمەرىكا دىۋ بە ئىسلام پىنكەن.

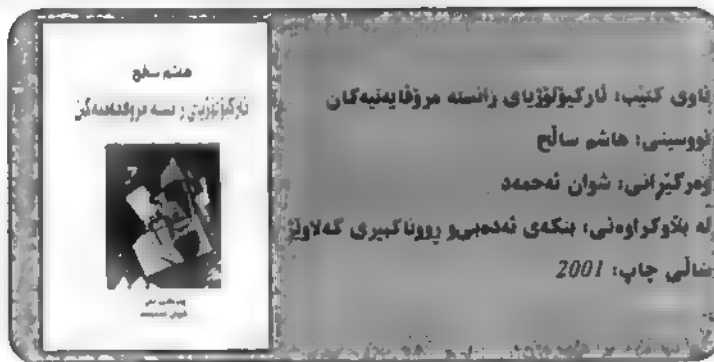
ئەۋ خۇيىشانداندا خۇيىندەكاران دىۋالىيان لە ھۆكۈمەتى مىسىرى كەرد (دەركاۋ جىيەدە ئاۋەلا بىكات)، ھەرەۋە ھۆكۈمەتەكانى جىيەنى ئىسلامىيەكان ھان دا بۇ ئەرەۋى (ھارەبەمانىيەتىكى ئىسلامى) بۇ يارمەتىدان و پىشتىۋانىكىرنى تالىپان و "بىن لادىن" پىنكەيىن. دىروشمى ئەۋ خۇيىشانداندا ئەۋ كىتۈمەت لىمە كىتەبە زەردەۋەۋە ۋەركىرەۋەۋە كە دىخۇيىن.

لە لايەكى تەرەۋە (لەۋنەۋى بەدۋادچۈنى كۈنگەۋى ئەتەرەۋى ئىسلامى) لە لەندەن، لاي خۇيەۋە پايگەياندە: (ۋەلاتە يەككەرتۈمەكانى ئەمەرىكا ھەلمەتىكى دىۋىنكارانەۋى لە دىۋى ئەفغانىستان دىست پىنكەردەۋ بە مەبەستى پاكىتاۋەردىنى تەرەۋى ھارەبەمانىيە ئەۋ ۋەلاتە)، چۈنكە ئەۋانە پىيان ۋايە "بىن لادىن" ئەركى ئاينى خۇي جىيەجىنكەردە كاتىك جىيەۋى لە دىۋى ئەمەرىكا دىست داۋەتتى.

ھەمەۋ ئەم لىدوان و دىروشم و قەنەمەتەۋى بەلەۋى مۇۋىۋى ژىرەۋە ۋەك ۋەپىنەۋەكى شەپانگىزەۋ خۇيىۋىۋى دىتە بەرچاۋ، بەلەۋى قوربەنىيەنى تىۋلۇڭزىي سەدەكانى ناۋەراست و فتۋاكانىيەۋە، بە پەۋى پاست و دىروستى ئاين دىدەۋىتە قەلەم و پىيان ۋايە ئىسلامىيەتى مۇۋىۋى مۇسلمان تەمەۋە بەۋە تەرەۋە دىيەتتى.

ئاركيۇلۇزىيە زانستە مروفايەتپەكان

خوتللىنمۇي: سەمەد ئەخمەد

نوسىر دەپمەنۇت بلىت: دىكىرى فەلسەفەش بىيىتە گوتارىكى كۆمەلەيتىو تاكەكەسىش لە ئاستىدا توشى سراسىنۇ دۇشدامان نەبىت، چۇن ئەقلىكى ئەمبى، يان وتارىكى سىياسى دەخۇنىيەتە، ھىرواش دىتوانىزىت فەلسەفەش بىخۇنىزىتەمۇ زانىيارى ماناي قوللىشى ئىپەللىنچىنىزىت. بىنگومان ئەم ئامانچە لە كاتىكىدا دىتەدى گەر لەمپەرمەكانى بىردەم لىخالىيىونى فەلسەفە بىشكىنىزىت. واتا فەلسەفە بە زامانى خەلك بىنوسىرۇتەمۇ. بۇ كورتىردىنەمۇ رىڭكەى دورۇ دىزۇ زوۇ گەپىشتىن بە مەنزىلى ئالۇفەلسەفە، نوسىر ھىلەو فەندىكى ژۇرانە بەكار دەمىنىت. دىت ناومۇزىكى كىتلىكى زىاتر لە (800) لاپەرمەيىمان پىناشنا دىكات، (كە بەم دىوايىيە لە دىزگاي يۇنسۇزۇ چاپى گالىمار لە پارسى لە چاپىرلەو.. باس لە ھەلومەرجى ئىستاي فەلسەفە دىكات.. ل 15) لە پانزە ولاتى جىياجىيائى ئورۇپادا، كە (بەرى رەنچ و كۇشىشى زىاتر لە پەنجا تونۇرۇ مىلۇونۇنوسى فەلسەفە.. ل 15). مەبەست لە فەلسەفەى ھاۋچەرخ چىيە؟ ئەمە پىرسىارىكى سەرمەكى ئەم كىتلىپە لىو كىتلىپە، كە

* (فەلسەفەى ھاۋچەرخى ئىسورۇپى) يەكەم سەرمەناۋى ئەم كىتلىپە، نوسىر لە پىنشەكىيەكى گىشتىدا زۇر بە چىرى ئامازە بە فەلسەفەى ھاۋچەرخى ئىسورۇپى دىكات، جەخىتىش لىسەر ئەمە دىكاتەمۇ، كە لە ئامازەيەكى وا خىنرادا ھەركىز ناتوانىزىت لە تەمۇلوى فەلسەفەى ھاۋچەرخى ئىسورۇپى بگەين، بۇ ئەمە دىيان كىتلىپ و سەدان ناۋو چەندىن تونۇرۇنەمۇ تايىبەتىمان پىنۇستە، بەلام لىگەل ئەمانەشدا، ۋەك نوسىر دىلنىت: ئىمە تەنھا پىروناكىيەك دىخەينە سەرم ئەم بابەتەم (لىكىتىفا دىكەين بەمۇ سەرمەتايەكى گىشتى، ياخۇد وىنەيەكى پانۇرامى پىنشەكەش بگەين.. ل 14).

لە دىزۇەى ئەم باسەدا، نوسىر لە گەشتىكى ئارامدا ھەملىمەت مانا ۋىشەك و قورسەكانى فەلسەفە سانا بىكات، ئەمەش بە ۋەلاناشى لىو قەيس بەندانەى، كە تا ئىستە لە لىكۇلىنەمە ئەكادىمىيەكاندا بونىيان مەيە، چۈنكە پىنۇايە دىكىرى فەلسەفەش ۋەك ھەم ماكىكى تر، يان ۋەك ھەم بەرەنچامىكى تىرى ژىرىو ھۇشيارىو بىركەندەمۇ مۇزۇف تەماشابكىزىت، بە مانايەكى دى

مۇقايىمىتى نەبىت، شىنكى ئەبىستراكتىمۇ نەبىۋىي چاڭتە... ل 21).

سەرگۈزەندىنى مەقلى مۇدىرنە چەندىن سالى خاياند، لە پاشى ئەمە دىيىنكى تىر پەيدابو، كە پازىبىۋىن و پەسەنگىرنى ئەم دىفاكتۇ سىياسىي كۆمەلەيتىپە بو، كە چەند سالىك بو، لە نوۋى خامۇشېۋىنەۋى ئاگرى جەنگ، پۇرئالۋا تىيادا نەزىا. وزى دروستى ئەم بۇچۈنەنەش زىاتر لە نوۋى شىكىستى بۇلۇكى سۇشايلىستى و بالادەستى دىدى لىرالىيەۋ سەرچاۋى مەلگىرتېۋ، تەننەت كەسىنكى ۋەك (فۇكۇ ياما) تىزى (كۇتايى مىژۋى) بىرگىرەۋ، ئەمە بو مانايەى، كە لىدى كۆمەلگىر فكىرى مۇزىس ئەمە زىاتر ھەرجىنى بە ھىچى دى نىيە، ئەۋى ھىيە سەرزىادە. ئەم گوتارەنەش زىاتر لە سەرمەقاي ھەشەكەنى سەدى رابىرەۋەۋە بانگەشەى بۇ نەگرا، بەلام ھەرچەند سالىك و بگىرە كەمتىشى خاياند، پەرچەمگىردارى ئەم دىدەش پەيدابو، (تىزەكەى فۇكۇ ياما) پويىپەۋى رەخنەگەلىنكى زۇر بوۋە، كەسىنكى ۋەك (كاستورياس، بە تىزىنكى گەمىرە ناۋدىرى كىرد... ل 24).

لە ئاقار ئەم كىيىرىكى فكىرىنەدا، راستىيەكەن بۇ ئاشكرا نەبىت، ئەۋىش ئەۋىيە؛ كە ھەتا مۇقايىمىتى، دىدو بۇچۈن و فكىرى نۇش لەگەلىدا لەدايك نەبىت، بەلام ھاتنەكايەى ھەر دىيىنكى نوۋى، مەركى يەكجەرمەكى ئەۋى دى ئاگەمىنەت. بە كورتى بلىن: ئەم فكىرە نەۋى، كە بە بىن زەبىرۈزەنگ و خۇسەپاندەن لە پىزدانى واقىيەۋە لەدايك بىت.

* (فەلسەفەى ھاۋچەرخى ئەلمانى) بەشىنكى تىرى ئەم كىيىيە، تايىبەتە بە لىدوان لە فەلسەفەى ھاۋچەرخى ئەلمانى، بىگومان ئەلمانەكان لە دىئاي فەلسەفەدا پىشكىنكى زۇريان بىرەكەمىت، ئەۋان ھەمىشە شانازى بو فرە فەيلەسوفىيەى خۇيانەۋە نەكەن لە بىرەمبىر ئەمەدا ھەرمەسەكان زۇرجار نىگەران و بەخىلى بە پىشەنكى ئەم بولەى ئەۋان نەبەن، ۋاشى رادەگەمەن،

يۇنسۇكۇ بە چاپى گەيانەۋە. لە ۋەلامى ئەم پىرسىيارەدا (ھاشىم سالىح) نەبىت: (مەبەستەن تەۋلۋى بىرەمى فەلسەفى ئەۋرۋىيە لە قۇشاغى نوۋى جەنگى نوۋەمى جەيانەۋە... ل 16).

لىزەۋە نەگەنە ئەۋ راستىيەى، كە نوۋم جەنگى جەيانى ھەروا پودلۋىنكى ساندو ساكار نەۋە، بەلگى كارىگەرىيەكى زۇرى ئەسەر ئاستى سىياسىي كۆمەلەيتىۋى ئابۋورىۋ فكىرىۋ سايكۇلۇزىۋ رۇشنىرىۋ... ھەت، بەسەر سەرچەم ۋلاتانى جەيانى بە گشتىۋ ئەۋرۋىيە بە تايىبەتى بەجىيەنەش، بە جۇرىكە، كە زۇرىك لە بىرەندەن پىيانۋايە، كە نوۋم جەنگى جەيانى داپرائىنكى فرە ھەمەلەيەنەى لە كۆمەلگەى پۇرئالۋايىدا دروستىكرد.

ۋىرانگارى نوۋم جەنگى جەيانى ھەۋو كەسىنكى سەرسامكرد، بەلام لە ھەمەۋان زىاتر، بىرەندە فەيلەسوفەكان بو، ئەم پەۋشە ۋەكەرد زۇرىك لە فەيلەسوفەكانى پۇرئالۋا، لە دەمىنان و پىشكەۋتن و چەرخى زىرىنى خۇيان بگەۋە گومانەۋە، لىزەۋە كەۋتە سەرگۈزەندىنى ئەقلىيەتى سەردەمى پۇشەنگەرى، كە زىاتر لە نوۋ سەد سال گوتارى دىارى پۇرئالۋايىيەكان بو، نازو فىزىيان پىۋە نەگىرە، لە ئاقارى ئەم پەۋشەدا چەندىن قوتابغانەى فكىرىۋ دىدى جىياچىا دروستېۋ، ھەرىكەۋ لە چارۋىلەكى خۇيەۋ دەپۋانەى نۇخەكەۋ لىۋاجارىش ھەر لەم دەرۋازەيەۋە ۋاقەى بۇ پودلۋەكان نەگىرە پىرسىيارى جىياچىايان دەرۋازەند.

يەكەن ئەم مەسەلە گىرەنگەنەى، كە لە لايەن زۇرىك لە بىرەندەنەۋە تىشكى خرايە سەر، ئەۋىيە كە سىياسەيەكان جگە لە ئىستە، نايەندە بە قولى ناخوۋىنەۋە، بەلام فەيلەسوفەكان زۇر بە جدى لە خەمى نايەندەى كۆمەلەن، ئەسەر ئەم مەسەلەيە تۈزۈنەۋەى چوپىر خرايەۋ، لە گەلىشدا ئەۋمىيان بىيانكرد، كە (ھەۋو سىياسەتەك بەبى فكىرىكى ستراتىسى سەرگەردانىيە ھەۋو فكىرىكىش، كە ئەسەر زەمىنەى واقىيە بىرچەستە نەگىرەت و سودى بۇ

كە جگە لە ئەلمانەكان، فەرمەنسەكانیش خواوەنی دنیایەك لە فەلسەفە فەیلەسوفن.

لەم دەلاقیەوه (هەشەم سەلج) تیشك دەخاتە سەر گەنگەرتین ئاقارەكانی فەلسەفە ئەلمانە لە ماوەی چل سالی نوای نووم جەنگی جیهانی و قسە لە قوتابخانەى فرانكفورت دەكات. وەك ئاشكرەشە، كە دامەزرێنەرانى بریتین لە (هۆركهیاوەرو ئادورنۆ).

قوتابخانەى فرانكفورت، دىفاكتۆیەكى فكرى فەلسەفەى بوو، لە پەروەشێكى زۆر ئالۆز ناچىگى پۆژناویدا سەریهەلدا، لەگەڵ خۆیدا پەختەگەرتن لە ئەقلى مۆدێرنەى وەك مۆدێكى فكرى فەلسەفەى هێناوە كایەوه. پەختەگەرتنى فەرمەنسەكانەى هەبە لە پەختى سەرمەلەكانى ئەم قوتابخانەىوه، كە ئێمە لەم خۆیندەنەوهیدا دەرفەتى خەستەنەپەرویمان نە.

هەرچۆنێك بێت دەبێت بزانین، قوتابخانەى فرانكفورت پەرچەكەردارێكى فكرى فەلسەفەى نوو پۆژگارەبوو، كەبە هۆى جەنگەوه بۆرژەك بۆ ژيان ئەمابووه.

لە درێژەى ئەم باسەدا نووسەر باسى ئامانج و ئاكارە گەشتیەكانى قوتابخانەى فرانكفورت دەكات، هەرواش دیارترین رابەرانى ئەم پێچەكە فكرەش بەسەردەكاتەوه، هەروەها ئامارە بە نووسین و كەتیبەكانى هەریەك لەو پێرەندەنەش دەكات، كە چۆن لە بن باری بێنومىدی و پەشەبەینیدا دەیانركاند، بە رادەیهك، كە هەریەك لە (هۆركهیاوەرو ئادورنۆ) (پەروایان بە پەروەپێشچوونى پەردەوامى مێژوو ئەما، بەلكو گەشتە قەناعەتێكى و، كە ئەو گۆرپانكارىیانەى لە ئەوروپا پەروەدات، بێچەندو چوون بە كۆمەلگایەك دەكات، بە شێوەیهكى رەها لە لایەن ئامێرو ئابووریو تەكنەلۆژیایو ئاراستە دەكرێت... ل 34).

ئەوان پێیان وابوو كە ئەقلى مۆدێلى لە نوو سەدهى رابەردویدا خواوەنى چەردەیهك لە خەمەت و داھێنان بوون، گەلى كاری مەزنیان بۆ مۆڤ پەرمەهێنا، بەلام لە

پەرمەهێنەمەدا، چونكە پێشكەوتنە ئەخلاقیكان تووشى چۆرتە بوون و هاوشانى پێشكەوتنە مادىەكان پێیان نەكرد (بۆیه هاوسەنگى لە پەرۆژەى مۆدێرنیتی خۆرئاویدا تێكچوو... ل 36).

هەر لە درێژەى ئەم باسەدا، نووسەر زۆر بە چەرى باس لە (بۆرژەن هايرماس) و مەتەنە بەخشینەوه بە ئەقلائیەت و مۆدێرنیتی ئەوروپى دەكات.

(هايرماس) یەكێكە لە دیارترین فەیلەسوفەكانى سەردەم، كە هەتا ئێستاش لە ژياندا. لە ئاقار قەیرانە دیارەكانى مۆدێرنیتی، (هايرماس) وەك فریادەسێك بە دینىكسى نوێوه دەركەوت، لە خەستەنەپەروى بۆچونەكانیشدا پەختى بە هێلە گەشتیەكانى (ماكس هېيەن) بەست.

سەبارەت بە چەمكى ئەقلى و مۆدێرنیتی، (هايرماس) پەرۆژەیهكى نوێى پەرمەهێنا، ئەو هەروا كۆپزانە نەكەوتە ستایشى ئەم و سەركۆنەكردنى ئەو، بەلكو لەبەرى ئەمە كەوتە توێژینەوهى ورد لەسەر ئەم نوو چەمكىو لە زۆر شوێنیشدا بە شێوەیهكى بابەتیانە هەرووکیان پەختەكرد، (ئەرویش لە پێگای پێشەنایازكردنى چەمكى تازە بۆ ئەقلى و ئەقلائیەت... ل 49).

یەكێك لە دەستكەوتە مەزنەكانى ئەقلى وەلانان و پەتەكردنەوهى ئەفسانەیه، لەبەرى ئەمە پێشوازیكردنە لە زانست و زانیاری، لە ئاقار ئەم مەسەلەیدا مۆڤایەتى پێدەنیتە ناو سەردەمىكى نوێى حەقیقەت و ئەقەوه. (ئێرەوه بۆ یەكەمجار جیهان دەبێتە تەنێك لە پەروەى خۆمان... ل 53).

چەمكى (حەقیقەت) دیارترین چەمكىكە، كە بە درێژایى مێژوو ئاوەندە فكریەكانى سەرقالكردو، هەر فەیلەسوفەو لە دیدى قایەتێى خۆیەوه پێناسەى بۆ كەردووەو لێدەواوە، دەبێت بزانین هەتا پێش سەردەمى مۆدێرنیتی، (حەقیقەت) بە شێوەیهكى رەها دەخوێندراوەرو تەماشادەكرا، بەلام لە سەردەمى

زۆرچار ئىم بىر كىرىمىيە (ھابىرماس) مائىيە نىگىرانى كىسەنى تىر بىو، واتە تىزىمكى نىك ھىر پىسەند نىگىرانى، بىلگى بى توندىرىن شىنۇ پىتگىرانىمى بىر پىخى. (ھابىرماس) بىو تۆمبىر كىرە، كە ئىم دىدە زىاد لە پىنۇست دىدىكى (پىنۇستىيە، چۈنكە (ھابىرماس) (پىنۇستىيە خەلگى ھىمىو نىساف و چاكە خولازن و ھىلى پىمىمىدى بىستى و دىالۇگ و پىنكە زىان و تەبىي دەدىن.. ل 66).

لە بىر مەبىر ئىم تۆمبىرەدا (ھابىرماس) چىندە نىگىرانى، لىمىش زىاتىر ھىمىن و لىسەرخۇيە، ئىم بىرەي تىلەي بىو ھىمىو، كە لە بىرەمىدا ئەقلىيەتنىكى شارارە (پىمىگى ئەقلىيەت) لە ھىمىو مۇقلىگدا ھىيە، بۆيە نىگىرانى ھىمىو كاتىك قورىانى بە ھىل بىمىن، چۈنكە بىرەي لە بىر كىرىمى مەملىي پۇرەندا ھىر ھىمىن بە ھىل ھىيە. (پاستە ھىل پۇشنىگى بە لاپىدا بىرەي، لە مەبىستە سەمەتايەكانى خىلى بىرەي ھىمىو بۇ مەبىستى دىكى نامۇرەنە بەگىرە، بەلام ئىم بەمەيەنە بىس نىيە بۇ ئىمى قورىانى بە تىلەي دەمىگىمەكانى مۇدىرنىتى ئەقلىيەت پىمىن.. ل 67).

بە كورتى بىلەن: (ھابىرماس) چىندە پىخى لە ئەقلى نامۇرى دىگىرىت، لىمىش زىاتىر ستايشى مەسەلە پوھىمەكانى مۇقلىگدا، ئىم دىدەش خىلى لە خۇيدا پاستىگىمەكانى ھىل ھىمىن لە پىرەنى قوتابىغانى فرانىگۇرت (ئانۇرۇز ھۇرگەيمىس)، چۈنكە ئىم بە تىلەي پىمىن بىمىن بىمىن لە بىرەي دەمىگىمەكانى ئەقلى.

* بىشىكى تىر ئىم كىتەبە تەرخانە بۇ لىدىان لىسە فكىرى (رىمۇن شارۇن)، بەلام نووسىر پىش لىمى پاستىخۇ قىسە لىسە فكىرى ئىم بىرەندە لىبەلە پاستىمە فەرمىسىيە بىگات، سەمەت پىشىنىيەك لىسە چۈنەمى بىر كىرىمى پىمىمىدى ئىم فەلەسوفە ئەگەل ژەنەل (شارل دىگول) و شىرە فكىرى لىدىيۇلۇزىمەكانى ئەگەل (سارتىن) دىخاتە پىشچا.

مۇدىرنىتى بەدەو، ئىم چەمكە (ھەقىقەت) پەمەي لە دەستاد بە شىنۇمەكى پىزەي لىنى دىمىنەت، ئەمەش نىك ھىر مائىيە تىرە و نىگىرانى نىيە بۇ مۇقلىگدا مۇقلىيەتى، بىلگى مۇمىيەكى خۇشە بۇ ھىمىمەن، چۈنكە لىزىر چەمىرى (پىزەمىيە ھەقىقەتەدا) ھىمىو بىرەيەمىكى جىلەز چىگەكى دىمىمە، بەلام ھىمى تىرە ھىر فكىرى رىچكىمەك بە ئاوى ھەقىقەتى پەمە، ئىمى دى لە ئاودەتات.. لە سۇنگەكى ئىم تەزە باسانەمىيە (باشلار) پىتى وايە، كە (ھەقىقەت ھىچ نىيە، جگە لىمە مەمىيە بە بىرەمەي ھىلى پاستىگىمەكانى دەدىن.. ل 54).

لە لىزەي ئىم باسانەدا چەندىن بابەتى فكىرى فەلسەفى تىرەمىنەمى، كە شايانى لىدىرەمىمەكى زىاتىن.

* (ھابىرماس) و ئەقلىيەتى كۆمىنىكا شىنۇمەكانى سەمەيىكى تىرە ئىم كىتەبە، كەلە پاستىدا ئىم بابەتە ئاودەت و خۇدى تىزىمكى (ھابىرماس) پىنكەمىنەت. (ھابىرماس) لە خىستەمىمى تىزىمكىدا چەمەت لىسە دىرە زارەي گىرەگ دەمەتە، كە بىرىن لە زارەي (گىرە) و زارەي (پىمىمىدى). سەمەت بە (گىرە)، (ھابىرماس) مەبىستى (كۆنەتۇلگىرىنى ھالەتنىكى دىسارىگىرە.. ل 61)، بەلام سەمەت بە (پىمىمىدى)، مەبىستى لە پىمىمىدى ئۆرگەنى زەمانە بە شەمەكانى دىمىمەمەنە، بە مائەمەكى دى، (ھابىرماس) دىمىمەمەت بىلەت ئىمە لە پىمەكى زەمانە تەبىي ئەگەل يەمەدا دىمىمەمەن، بىمى بىمى ئىم پىمىمىدەش مەمەلە لە يەك ھالى بىن و دىچارىش ئارامى ئىمەمەن پىرەن، ئەمە جگە لىمە كاتەمە، كە زەمانەك ئالىمەتنىكى چەمەمەكى، يان تەمەدەن و لەخىشەمەن بەكارىمەنەت، چۈنكە مەرج نىيە ھەمىشە زەمانەمەكى پىمىمىدەكى تەمىرەست و شايستە بىت ئەگەل شەمەكانى دىمىمەمەن.

نوسيوپهتې، لهوه تيندهگهين، كه (ئارۇن به شينوهيهكي باستهوخو، ناپاستهوخو كاركرده سر زور له ميژونووسه فهرنسيهكان و تواني له ناميزي فلسفهفې پوزمتيقيست، فلسفهفېك، كه گهيشتهوه قوناعي پيروون و كونترولي تمولوي ناوهندي و زانگوي كړدبوو، دهرپاښهينيت.. ل 107).

هر له درنژي شم گهشتهدا كتيبي (لهفيوني رۇشنبيان) مان بهرچاودهگهويت، كه يهكيني تره له بهرهمه به پيزهكاني (ئارۇن) و له سالي 1955دا بلاوي كړدوتوه.

(ئارۇن) شم كتيبي (بو بهرپهرچدانوهي بلوكي رۇشهلات، كؤمؤنيزم، نووسي و هر درنژهپنډهري ههمان كتيبي پيشوي بوو.. ل 107).

كتيبي لهفيوني رۇشنبيان، چهنده كتيبيكي فلسفې بوو، لهوش زياتر كتيبيكي سياسي رهنگرېزي نايديوئوزي شورشيگراڼه بوو، به شينوهيهكي واقعيانه سرلهمري تيزي ديكتاتورپانهي ستالينيزمي لهبريهك هلندوهشانندوه.

هر لهم گهشتهدا، خوښه به سن كتيبي تري (ئارۇن) ناشنادهييت، كه برپيتن له (هرژدوانه دهرپارهي كؤمهلگه پيشهسازي - 1962، ململانيي چينهكان - 1964، ديموكراسيهت و توتاليتاريهت - 1965) له كوي ههمو شم بهرهماندا (ئارۇن) جهخت لسمر نهوه دوكاتوه، كه گوتاري كؤمؤنيزم بو لهناوېرېني چينهكان، جكه له دريويكي نايديوئوزي زياتر، هيچي دي نهبوو، باشتري نمونهش لهويه، كه (شورشي بهلشفي نهبو مايعي مينانه ناراي كؤمهلگهيهكي خالي له چينهكان.. بلكو گهيشته بهروي چينيكي نوي بگاته كورسي و دسهلات بو خوي پاون بگات، ليزهوه لهو پني وايه نيسيتبادي تاك حزبي، زياد له هر سهرمايهداريهكي دي جيني هرهشمو مترسيه.. ل 110-111).

ئارۇن له ناوهراستي سالاني پهناو شستهكاني سدهي راپردودا زور ليزاوانه داكوكي له فكري ليزراني دهكرد، هرواش پهخني توندي ناراسته ييري چهپرومي ماركسيستي دهكرد، كه لهو سردهمهده نهه تا رادهيك شتيكي ناوازهو نامو بوو، چونكه لهوكاتاندا هرژموني فكري ماركسيستي زور به ناشكرا بهسر بيركردنهمو ههمو روالهتيكي ژياندا بهديدهكرا، زور نهستم بوو كهسيك خوي ليزبونرست و به ههندي وهرنگرفت، بهلام (ئارۇن) به شينوهيهكي بابتيانه واقعي دهكرده سهنكي مهحك و لهو تيزانهي پهخنه دهكردو هرواش پهتيدهكردنهمو.

دواجار ههمو پيشهينيهكاني (ئارۇن) هاتنهدې، ههرهسي دسهلاتي كؤمؤنيزم بوو به واقيع و لهم سالاني دوايهدا ههمومان به چاوي خومان لهو راستپانهي، كه (ئارۇن) چهندين سال بوو بانگهشهي بو دهكرد بيني.

(هاشم صالح) شم پيشهكميهي نهگهرچي به كورتي، بهلام زور به چرو پري نوسيوه، كه دهتوانين بلين: بو خوښه پنيوستيهكي هتميه بو باشتري حالي بوون له هينله گشتي و تايهتپهكاني ييري (ئارۇن)، ئيمه لهم پيشهكميهدا لهوه دهخوينينهوه، كه (ئارۇن) چوون ماملهه لهگه ماسله حزبي و سياسي و فكريه جياجياكان به گشتي و تيزي چهپرومي ماركسيستي به تايهتپهتي، كه چهندين سال له رۇژاوادا، به تايهتپهتي له فهرنسا بالادست بوو، كړدوه؟

پاشان له گهشتيكي فكري خيراو خوښدا، نووسر به يهكبهيهكي بهرهمهكاني (ئارۇن) ناشنامان دهكات، له نينوان بهرهمهنيك و بهرهمينيكي تردا، وينستگهيهكي چيكرېوه، ئيدي خوښه له هر وينستگهيهكا بولري نههه بؤ لهرهخسيت، كه باشترو پوتل له ييري (ئارۇن) حالي ييت. بو نمونه له بهسرركدنهمو كتيبي (فلسفهفې ميژونو) دا، كه يهكهمين كتيبي گهرهه (ئارۇن) و له پيش دوهمين جهنگي جيهاني

ئەم بەرمەمەي (بۇردىق) بىرىتە لە وتۇرۇنكى دورو
دىزىڭ كە (لوڭ ئاكان) ي پۇرنامەنوس لە زانكۆي
شىكاگۇ لىگىلىدا سازىكرىدە.

(بۇردىق) بۇيە ئەم كىتەيى بەمجۇرە ھىنايە بەرمەم،
بۇ ئەمەي خۇننەر بە ئاساتر ئاشىناي ھىلە گىشتىو
تايىمەتەكانى تىۋىياكەي بىت، چۈنكە بۇردىق لە يەك
كاتدا لەناو زىاتر لە بولرىكدا كاردەكات، (ئەم شەي لە
بەرمەمەكانى بۇردىقۇدا زىاتر مایەي سەرسوپمانە
ئەرمەيە، ھەموو سىنورەكانى زانستە مۇقايەتەكان
دەبىزىنىت و ئىعتىراف بىو ئاقارە پىسپۇرخوزىە
بەرتەسكە ئاكانات، كە زانستەكان لە يەكتىرى
جىادەكاتەمە، سوود لە ھەموويان دەبىنىت بۇ داپشتىنى
تىۋىراو زاروۋە تايىمەتەكانى خۇي.. ل 170).

(بۇردىق) لە دىزىلەي كارى خۇيدا ھەلىدە ھەموو
ئەم نەگوتراو، نەبىنرلوانە بىركىنىت و بىيانخاتەمرو، كە
مىزۇف لە پولاتى پۇرئەي ژانىدا دىركىان پىناكانات،
چۈنكە ئەم پىنوبو، كە لە پىشتى پولاتەتەكانى ژانى
مىزۇفەمە، كۆمەلنى فاكىتىرى ئادىارو شارلەي تىرەم، كە
لە پاستىدا ئەوان بۇرۇنەي زۇرۇك لەم مەسلەنەن، كە
جەلەي كۆمەلەن بەدەستە، بەلام لەبەر ئەمەي مىزۇف
ئاياننىن ئايان بە ئاسانى ھەستىان پىناكانات، بۇيەش بە
سانايى لىيان ھالى ئابىت.

(بۇردىق) لە تىۋرەكەي خۇيدا جەخت لەسەر
شىكرەنەمە كارناسانى ئەم مەسلەنە دەكاتەمە.
ئەمانەم چەندىن بابەتى لىكرىو سۇسىۋولۇزى تىر،
لەوانە (مەلانىنى ئىوان مەنەجى بونىادىگىرايى، كە
"شترابوس" پىنشەنگىتىو مەنەجى فىنۇمىنۇلۇزى، كە
سارتەر پابەرايەتى دەكرىد، پلويۇچوۋنى (بۇردىق) لەسەر
ئەم دوو مەنەجىو خىستەنەروى تىۋىرايەكى ئىۋو..
ھەتد، لەم بەشەدا بە زىمانىكى پوون و ساكار
شىكرلەنەتەمە.

* (فىرنال بىرۇدىل و قوتابخانەي بىلۇكرلەي سالانە)

دەبىن بىزانىن، كە (ئارۇن) كىتەيىكى گىرنگى تىرى ھەيە
بە ناۋى (تراۋىدىيى جىزانى)، ئەم كىتەيى لە ناۋەندە
پۇشتىبىرىو سىياسىيەكاندا سەدىيەكى گەورەي داپەمە.

(ئارۇن) لەم كىتەيىدا، كە دواجار كىشەيەكى
گەورەي بۇ نايمەمە، بە پاشكاۋانە داکۇكى لەسەربەخۇيى
جىزانىر دەكرىد، كە لەم كاتەدا لە لاينەن فەرمەنساۋە
داگىركىرايو، ئەم ھەلۋىستەي (ئارۇن) بىو مایەي
ناپەزايىمەكى زۇرى تۈندۈرەمەكانى فەرمەنسا، تەنەنەت لە
لاينەن ھەندى گىروپ و لاينەنمەمە، (ئارۇن) قوۋشى
ھەپشەي لەناۋچوون بومەم، بەلام ئەم زۇر ئازايانە خۇي
پاگىرت و داکۇكى لە بىرۋىساۋەمە ئازادىخۋانەكەي
خۇي دەكرىد.

لە پاستىدا بىرى (رىمۇن ئارۇن) زۇر لەمە فرلوانتەرە،
كە ئىنە لەم كۆرتە خۇندەنەمەيدا بىتۈنەن ھەموو
لاينەنكى بىمەنەمەمە، ھەر ھىندە دەلەتەي: (ئارۇن) بە
پاستى كۆپى سەردەمەكەي خۇي بىو، مىزۇرو
سەلماندى، كە ئەم چەند بە دىروستىو بابەتەنە ۋاقىمى
خۇندەتەمە.

* بەشىكى تىرى ئەم كىتەيە تەرخانە بۇ گەورە
سۇسىۋولۇزى فەرمەنساۋە ئورۇپا (پىرۇردىق).
(بۇردىق) خاۋەنى چەندىن كىتەيە، كە لە دىنايى فىكرى
فەلسەفەمە سۇسىۋولۇزىدا گىرنگى تايىمەتى خۇيان ھەيە.
ئەگەر تۈزۈنەمەيەك ھەبىت لەسەر پۇلنىكرىدىنى
بىرمەندەن ئەم دەبىت (بۇردىق) لە رىزى (ھۆركەيەمەمە
ماكس فېبىي) جىبىكرىتەمە، چۈنكە ئەمەش ۋەكو ئەوان
(گەيشتۇتە قۇشاغى داپشتىنى تىۋىراي تايىبەت بە
خۇي.. ل 168).

نوسەر جگە لەمەي بە ئاۋنىشەنى زۇرۇك لە
بەرمەمەكانى (بۇردىق) ئاشنامان دەكات، بەلام دواجار
لەسەر دواين كىتەيى (ۋەلامەكان)، كە (267) لاپەمەيە لە
سالى 1992/دا چاپ و بىلۇكرىيەمە، پاماندەمگىرت.

(دەريای سېي ناوېراست) کارنامەي دکتۆراو گرنګتون کتیبی (برۇډیل) که (1200) لاپەرەيه.

نەوې مایەي تیرامان و سەرسامیه، (برۇډیل) نەم بەرھەمەي له ماوې پینچ سالی زیندانیدا (1940-1945)، که له لایەن هیزەکانی ئەلمانیمو له دووم جەنگی جیهانیدا به نیل گیرا، نوسیوه.

بۇ نەمەش پشقی به یادەوېی قوڵی خۆیو ئەو کتیب و گۆلارو پۆژنامانە دەبەست، که ڕینگەیان دەدرا بیئە زیندانەو، له نوای ئازادبوونیشتی جارێکی تر بۇ ڕینگەست و باشترکردنی کارنامەگەي به دیگۆمینتەکاندا چۆتەو، ئینجا خستیە بەردەستی مامۆستاکەي (فیلم).

جگە لەم بەرھەمە، (برۇډیل) چارەکه سەدەیک له تەمەنی خۆی 1955-1985 بۆ نووسینی کتیبی (شارستانیەتی مادی، ئابووی سەرمایەداری) که بریتیە له سێ بەرگ و زیاتر له (1600) لاپەرە دەبەست، تەرخانکرد.

لێرەبەدواو (هاشم سالیج) به ناوێکی کارنامەگەي (برۇډیل) ئاشنامان ئەکات، که تیایدا دەیان بابەتی فکری و پوناکیی هەمەجۆر دەخوێننەو. پاشان هیدی هیدی دەچیتە سەر (لوسیان فیلم) و چەردەیک له کارو بەرھەمەکانی ئەویش هەڵدەداتەو. سۆق کاتیک ئەو دێرە دەخوێنیتەو، ناتوانیت له ناست وریایی و هزی بەلای ئەم گەرە بیرارە سەرسام نەبیت. ئەو له خوێندنەوې بۆ میژوودا، مەسەلەیکێ زۆر گرنگی هینایە ئارا، که دەتوانین بڵین: له پینشی (فیلم) کەسی دی ئەیگوتبوو.

(فیلم) پینی وایە که (میژو) له پەرپەو تارێک و لەسەر ناستی بونیادە قوڵەکاندا پوودەدات، بۆیە پێویستە لەسەر میژوونوس دابەزیتە ناستی قوڵترین جین، بۇ ئەوې پەردە له پووی ئەو بونیادە سەرەکیانە هەڵداتەو که جەلەي جۆلەي میژوو ئەکەن. (ل 212).

نەمەي سەرەو سەرەوێکی تری ئەم کتیبەي (47) لاپەرەي بۆ تەرخانکرەو. ئەم باسەدا (هاشم سالیج) سەرئەمان بۇ ئەو پادەکیشیت، که پانتایی پۆشنییری فەرەنسی ئەو فرالوانترە، که ئێمە بینوومانە، یان بیستومانە، نەمە له کاتیکدا، که هەموومان کەم و زۆر (ئاشنای تیزو بیرکردنەوې هەریک له (فۆکۆ سارترو رۆلان بارت) هەین، بەلام دەبێ بزانی، که جگە لەم بیرەندانە، چەندین بیرەندی گەرەي تریش هەن، که ئێمە هیچیان له بارەو نازانین، نەمەش حالەتیکێ ناتەندروستە، هۆیکەشی زیاتر بۆ شوێرت و ناو و ناوبانگی هەریک له (فۆکۆ سارترو بارت) دەگەریتەو، ئەک نزمی ناستی ئەو بیرەندانەي تر، که ئێمە ئاشنای تیزو بیرکردنەوکانیان نین.

(لوسیان فیلمو جۆر دویو وێک لۆگۆف و فرانسۆ فۆریه) و چەندین ناوی دی، پانتاییەکی فرالوانیان له پۆشنییری فەرەنسیدا داگیرکردو هێچی واشیان له (فۆکۆ سارترو بارت) کەمتر نیە. له نیوان ئەم تەرەزە باسانەدا، (هاشم سالیج) دزەي بۆ ئەکات و لەسەر یەکیک له قوتابخانە فکریەکانی فەرەنسا پاماندەگرت، که قوتابخانەي میژوویی (بۆکرەوې سالیج) یە. ئیدی لێرەو نووسەر زۆر به چەي به شینەي قسە لەسەر دامەزرینەو (فیرنال برۇډیل) و دەکارەکانی ئەم قوتابخانەي ئەکات.

له ماوې سالیج (برۇډیل) (فیلم) مامۆستای ئەزگایەکی ئەکادیمی بۆ لیدوان و توێژینەوې میژوویی دادەمەزرین، که ئواچارو هەتا ئیستاشی لەگەڵدا بیت کاریگەرەیکێ زۆری هەبوو هەیه له پینگەیانەنی مامۆستایان و خوێندکارانی تایبەت به سەرچەم بوارەکانی زانستە مۆقاییەتیکان.

سەرەتا کارەکانی ئەم ئەزگایە تەنها تایبەت بوو به بوارێ میژو، بەلام ئواچار زۆر بولور بەشی تری بۆ زیادکرا، بێگومان دەبیت بزانی (برۇډیل) پۆلی پینشەنگی بینووه لەسەر خستنی ئەم پڕۆمەیدا.

هر نه‌ما. نه‌گهر كه‌سنيك پسي‌پور نه‌بوايه له بولونكدا، هرگيز نه‌ميدتواني قسه‌ي تيا‌بكات، چ جاي نه‌وه‌ي ږمخه بگړنت، يان ميلي نوې دياربكات بڼ مينا‌نه كايه‌ي تي‌وري‌او فكري نوې.

نووسر له دوا لاس‌پر‌مكاني كتي‌به‌كيدا چ‌مدين پرسيار له‌سر باب‌ته فكريو فلسفويو معرفي‌وو... بڼ خون‌هر به‌چنده‌ميلي‌ت، به‌لام ده‌بيت بزاني خون‌هر كاتي‌ك وه‌لامې نه‌و پرسيارنه‌ي ده‌ستگير ده‌بيت، كه ده‌يان كتي‌بي وه‌ك له‌م كتي‌به‌ي (هاشم سالي‌ج) به‌خو‌نني‌ت‌وه.

له كو‌تاي‌يدا ده‌ليم: چ‌كه له‌م باب‌تانه‌ي كه نووسر خستويه‌تپه ږوو و ښمه زور به خيزايي له‌م خو‌نندنه‌وه‌يدا ه‌ندي‌كي‌مان به‌سر‌گرده‌وه، بر‌اي نووسر كاك (شامو س‌عيد) پيشه‌كهي‌ه به‌پي‌زي بڼ له‌م كتي‌به نووسي‌وه، كه من له‌لای خو‌مه‌وه واي ده‌داني‌م كه (به‌شيك -فصل) ي‌كس ت‌ري كتي‌به‌كهي‌ه، نه‌ك هر پيشه‌كهي‌ه س‌اده كه زور‌جار وه‌ك مؤ‌دي‌ك بڼ كتي‌ب ده‌نووس‌رنت.

سم‌بارت به و‌رگي‌ږانه‌كشي ده‌بيت بل‌يم: نه‌گهر س‌علي‌قو شار‌مزي‌ويو زمان‌زاني كاك (شوان نه‌حم‌د) نه‌بيت، هرگيز باب‌تي‌كي فكري وا قورس، لاوها به س‌انايي نه‌ده‌خو‌ن‌زي‌ويه، بڼ به‌كاره‌كې شاياني ده‌ست‌خوشي‌ه. ما‌وت‌وه بل‌يم: نه‌وه‌ي مايه‌ي خو‌ش‌حال‌يه بڼ ه‌موومان، له‌م كتي‌به تا‌ك و ت‌را نه‌بيت، ه‌له‌ي چاپي ټينه‌كه‌ت‌وه، كه به دا‌خ‌وه له چاپ‌ه‌ني ئيس‌تامان‌دا لاي‌روسي‌كي ه‌وش‌ارو ناما‌ده‌يه.

* (مي‌ژووي بونيادگري له 1967‌وه تا نه‌مړي ناوي به‌رگي نه‌وه‌مي كتي‌ني‌كي (فرانسوا دوس‌ه)، (هاشم سالي‌ج) ناوي له‌م كتي‌به‌ي كړې‌وه به سر‌مناون‌كي ت‌ري كتي‌به‌كهي، له‌م ده‌روا‌زي‌وه له‌س له‌سر چ‌م‌د جو‌ري بونيادگري ده‌كات، له‌مه‌وه ټينه‌كهي‌ن كه بونيادگري‌ش وه‌ك هر ت‌رومي‌كي فكري تر، مه‌كومې كو‌ږانكاره‌كاني سر‌ده‌مو به پي‌ي ه‌لوم‌رجي نوې كو‌ږاني به‌سر‌دا دي‌ت. هر له‌م به‌شه‌دا چ‌كه له‌م مه‌سه‌لانه، كني‌شو م‌ل‌لاني‌ني نيوان بونيادگري‌و مار‌كسي‌زم شي‌كروا‌ت‌وه، پاشان زور به كورتي قسه له‌سر له‌و تي‌زانه ده‌كات كه ږمخه له بونيادگري‌ي ده‌گ‌رن، كه ما‌وه‌ي‌ه‌ي زور كو‌ن‌ترولي پو‌شن‌ي‌ري ف‌ره‌نسا‌يان كړې‌وو، ته‌نانه‌ت ه‌ندې كس ه‌رمو‌وني بونيادگري‌ان به نيم‌پ‌را‌ت‌وري‌تي معرفي دا‌وت‌ه ق‌لم. له دواي له‌م شه‌ږ فكري‌ه، نووسر باس له ه‌زي‌وي‌ونه‌وي و‌زع‌كه‌ش ده‌كات.

* (مي‌تو‌دكاني تو‌ژنه‌وه‌ي زانستي له ف‌ره‌نسا‌ي هاو‌چ‌رخ‌دا، زانسته مرو‌فايه‌تي كو‌مه‌لايه‌تپه‌كان) دوا‌به‌شي له‌م كتي‌به‌يه، له‌م با‌سه‌دا نه‌وه ده‌خو‌ن‌مينه‌وه كه چ‌ون له دواي چ‌ه‌نگي جپه‌نايه‌وه به ش‌ني‌وه‌ي‌ه‌ي چاو‌ه‌روانه‌ك‌راو له ف‌ره‌نسا‌دا زانسته مرو‌فايه‌تپه‌كان به ه‌موو لك و به‌شه‌كانيه‌وه گ‌شه‌يان كړد، هر له‌م گ‌شه‌كردنه‌ش‌وه پسي‌پويو تاي‌به‌تم‌ندي زياتر جه‌ختي له‌سر كرايه‌وه. نه‌ك هر نه‌مه، به‌لكو بو‌به خالي سر‌م‌كي له خستنه‌پروي هر باب‌تي‌كي فكري‌دا. به مانايه‌كي دي، پولي پو‌شن‌ي‌ري گ‌شت‌گي له تو‌ژنه‌وه‌ي مه‌سه‌له فكري زانسته مرو‌فايه‌تپه‌كان‌دا كال بو، ب‌گ‌ره

دوريس لىسینگ خاھەنى پۇمانى دەفتەرى زېرىنە

د. كەمال مەھرۇف

پۇتۇنك باۋەرم بە ئەدەبىي دەرىجىست نىيە، ھەردەم بىردەكەمەۋە كە ئەم جۈرە بەرمەمە، بەرمەمىكى بىن پۇتۇ خراپە. لە بارەى تۇنى بىلەرمە دەلىل: شىتتىكى ئابروپەرە، ھىچ شىتتىكى ئەمكۇر لە شىتەنى كە بەلنىنى دابوۋ جىيەجىيان بىكات، ۋەكۇ مەكۇگەر كەردىنى تەندروستى، ھەرمەكۇ خۇى خراپە، ھەرمەكۇ خۇندىن. لە بارەى بوش ۋەە وتى: كەسىكى كەندەلە، لە پۇۋى دەردەكەمۇ كە پۇۋىمكى ترستۇكى ھەيە، كەسىكى پىسە.

■ بارەى ئەۋەى كە لىستە چى بەدەستەرەيە، وتى لە سىبىتەبەردە كىتتىكى سىياسى بە چاپ دەگەيەن بە ئاۋى (بە چىزىتەرىن خەنەكان)، خەنەن يۇتۇبىيە كە خۇدى خۇى باۋەرم پىتى ھەيە، پاشان دەلەت يۇتۇبىيە خراپ ھەيە، ۋەكۇ يۇتۇبىيە فرەنگو، ھىتەلەر، مۇسۇلىنىۋ سىتالەن لە كۇتايىدا وتى، مىسالىيەكان، كەسانى زىدە ترستەكان، يۇتۇبىيەكان، مۇۋى دەكەنە ئىپدە كە يەك ئەۋى تر بگۇتۇ.

بەرگى دەۋەسى سەرىردەى پۇماننۇۋوسى بەرىتەنى دورىس لىسینگ بە ئاۋىشەنى (پۇتۇشەن لە سىبىرەكان) دا، كە پۇشت لە داب ۋە نەرىت ۋە دەسكەۋەكانى چىنەكەى دەكات، لەيەنە خراپەكانى پىسۋا دەكات. لە بەرگى يەكەمى (لەزىز پىستەمدا) سەرىردەكەى ئاشكەراتر ۋەكۇ مۇۋىكى سەرسەخت دەمەنگىن دۇ بە شىۋازى پىنگەيەندىن ۋە پەرمەردەكەردىن، بە

پۇماننۇۋوسى بەرىتەنى دورىس لىسینگ، خەلاتى مەرى لىسپەنى ئىستورىياسى ۋەرگەرت، كە سىۋ پىنچ ئوۋسەر بۇ خەلاتى ئاۋىرلو ھەلەزىزەپوۋن، لەۋانە نەجىپ مەخفۇز، طامەر بىن جەلۇن، ئەمىن مەخفۇز، لە كۇتايىدا سىن ئەدىب دەستىشەن كەران، ئەمەل مەرىا ماتىۋىتى لىسپەنىۋ جۋانە رولىنىغى لىسكۆتەندى، بەلام لىسینگ ھەمۋىيەنى تىپەپەندە بە خەلاتى ئاۋىرلو شاد دەپىت. لە كارۋانى ئەدەبىدا كەتۇ خەلاتى پىيەخىشەرلو، ۋەكۇ خەلاتى بازىرگەنى مۇم، سالى 1963، خەلاتى شەكسپەر، سالى 1981، خەلاتى كەتەلۋىيە جىيەنى، سالى 1999.

كاتەن خەلاتى لىسپەنى پىنەگەيەنە، ھەلەنەرى (ئەلمۇندۇق) لىسپەنى لە ئەندەن (ئىۋىنى ئىدەت بلاككوت) گەتۇگۇيەكى ئەگەل دورىس سازكەرد، پىۋەپەى بە پۇۋىۋ بە ئاشكەرا خىستەروۋ، بە لەيەرمە ئىيان زۇر زەمەت ۋە كەرانە، ئەدەبى بەپىز ناكەرت دەپەش بگەرت بەسەر ئەدەبى ئىنان ۋە ئەدەبى پىۋاۋەندە، پىۋىستە ئەدەب شىتتىكى خۇدى يىت، مۇۋى لەسەر بىچىنەى شارمەزىۋى كەسايەتى خۇى بىنۋوسىن، مەن زۇر پەم لە ئەدەبى ئىنانە، قارۋىيەكەم خۋاردەۋە ھەست بە بارى خراپ دەكەم، ياخۇد فلان پەيۋەندەى پىۋە ئەكەردى بىر لە خۇكۇشتە دەكەمەۋە، ئەمەيە ئەدەبى ئىنان، كە بەش بە خالى خۇم قىزى لىدەكەمەۋە، پاشان دەلەت: زۇر بەختەرم چۈنكە

خۇيزاندارى بىزار دەپىنۇ جودا دەپىتەمۇ دەچىتە پۇزى
ھىزىنى شىوعىيەمۇ.

سالى 1962 گىنگىرتىن پۇمانى بەناۋى (گورسىيەكانى
سۆزى) بە چاپكەياند كە خەلاتى (مىدىسىس)ى
پىئومىگىرت وەك باشتۇرۇن پۇمانى بىيانى.

لە ھەفتاكاندا "گورگىرەمۇ لە پۇشاۋ دابەزىنە
دۇزەخ"ى نووسى، سالى 1975 پاشماۋى ياداشتەكانى
لە ژياندا نووسى كە بە پۇمانى بەرناۋەلىيى ناۋمۇ
دانەرنىت، كە باس لە داپمانى ەقلى تاك و كۆمەل
دەكات. سالى (1979-1983) داپمانى (لىسىنگ)ە، لەو
پۇمانانەى لەو ماۋىيەدا نووسىۋىتەى بە تەۋاۋى لە
ۋاقىع دورەكەنەمۇ بەرەم پودولوى داستانى
ئەفسونلۇ دەچن، بەلام لە پۇمانەكانى تىرى سالى 1985
(تۇقىنەرى باش)ى نووسى كە لە بارەى كۆمەلە
توندەۋىكى سىياسى چىنى ناۋەرستەمۇ دەۋى. سالى
19۸۸ (مىدالىن پىنجەمى) نووسى كە چىرۇكىنىكى
كابوسىيە، لە بارەى مىدالىن نىۋو گىرۇ لە دايەك ۋاۋىكى
ئاسايىدا. سالى 1992 (دېمەنگاي لەندەنى) نووسى، كە
كۆمەلە چىرۇكىنىكى كورە، پاشان پۇمانى (پىۋاۋىك ۋاۋى
ژن)، (دابى خۇشەۋىستى)، (چىرۇكى لەفرىقى) نووسى،
ھەرەھا بەرەمى شانۋىيىشى لەسەر پىشلىە نووسى كە
زۆرى خۇشەۋىست. دوا پۇمانى (خۇشەۋىستى لە
نۇسۇم) بە شىۋاۋىكى زىندەۋى نووسىۋە، كەشلى
سروشتى ژيان ۋ خۇشەۋىستى راستىيەكان تۇماردەكات،
كە خودى پۇماننۇوسى تاقىكرەۋتەمۇ، لە ھەمان كاتدا
ئازلەمۇ پەرىشانى ژيانمان بۇ دەردەخات.

مەندى كارى تىرى نووسىن ۋەكو لە بارەى كىشەى
سىياسىيەمۇ، چارەنۇوسى ئافرىتان/ تىرس لە كارەساتى
تەكەنلۇژى، لە ھەمورىيەدا بايەخى بە كىشەى پوھى
دەدا خاسىيەتى پۇمانەكانى نرويس لىسىنگ،
پەيۋەندىيەكى قوليان بە سەرىدەى ژيانىمە ھىيە، كە
زۆرىيەى زۆرى لە ئەزەمۇنى ژيانىمە ھەلقۇلۇن، بە

جۇرۇكى توندۇ ئاشكرا سەيرى جىپەان دەكات، بەشى
نومى سەركوزشتەى نووسەر، باسى ژيانى پۇزانەى
نووسەر كە ئافرىتەكە بە قولى لە ئاسمانى يەكەم
دەروانى، پاشان دەلىت: ۋازم لەم بىرە ھىندا، ئىستە
دەزان شىتەكى بىيەۋەدە بىو، بە تايىيەتى تەقاليپە
ۋاقىيەكان كە پىۋەى گىرۇدە بوبوبوم، شىتەكى (جەدى)
نەبىو بە جۇرۇك لە جۇرەكانى لە پۇمانەكانى تىر بە
تايىيەتى لە پۇمانى (دەقتەرى زۇپىن)دا دەستبەردارى
بىوم. سالىنى نووسىنى لەم پۇمانە بۇ پەنجاكان
دەگەرىتەمۇ كە نووسەر ۋەسلى ئەزەمۇنى خۇيمان بۇ
دەكات ۋ دەلى: ژيان زۇر بە ھىۋاشى ۋ لەسەرەخۇ دەروا،
ۋەكو دەرچونى بە قونەخشەكىيە لە قۇلتەكەدا
پەخنەگەكان (دەقتەرى زۇپىن) يان بە باشتۇرۇن پۇمان لە
قەلەم دا، بىزەتەمۇ ئافرىتانىش بە مامۇستايەكى
گىنگىيان دانا، لەمەر دەقتەرىكەدا چارەسەرى
تاقىكرەنەۋىيەك لە كۆشەيەكى جىۋاۋازدا دەكات، بە
شىۋاۋى گىنپانەۋى پىكەنىيەۋى، پودولە ۋاقىيەكان
تۇمار دەكات. لە (دەقتەرى زۇپىن)دا سەرتۇرۇن
دۇزەۋىيەكانى جىپەانى ھاۋچەرخ دانەھىنى. ھەر لەم
كىتەبەدا نووسەر گىنگى چوۋنە ناۋ ھىزىنى شىۋىۋى
پاشان ۋازىيەنەنى دەخاتەرو.

ھەردەم بە دواى شتى نۇندا دەگەرىت، سالى 1952
(گورپانى توند)ى بە چاپكەياند، لەكاتەمۇ ۋەكو يەكەك
لە مورىيەكانى جۇرۇك ئەلىوت (1819-1880) ئاسراۋە.
مىدالىنى توندى كە پالەۋانەكەى (مارتا كويست)يە بە
دواى ئاسنامەى خۇزىدا ۋىلە، شىۋىنى لە جىپەاندا
دەپىنەتەمۇ كە كۆمەلگاي كۆلۇنەنەمۇ.

باسى پەيۋەندى نىۋان مارتا كويست ۋاۋىكى
دەكات، مارتا كويست لە تەمەنى چوارە سالىدا بۇ
ژيانىكى باشتە ھەلەدەدات. لە دوايىدا مارتا مىردەكات ۋ
دەۋرى دايكى دىسۇز دەپىنەن پاشان لە ژيانى

چونکه به‌شیکی زوری که‌سه‌گان له ژياندا ماون، بؤیه
نمیده‌توانی هم‌وو شتی ناشکرا بکات.

سەرچاوەکانی بۆ ئەم بابە سوودم ئیوارگرتوون

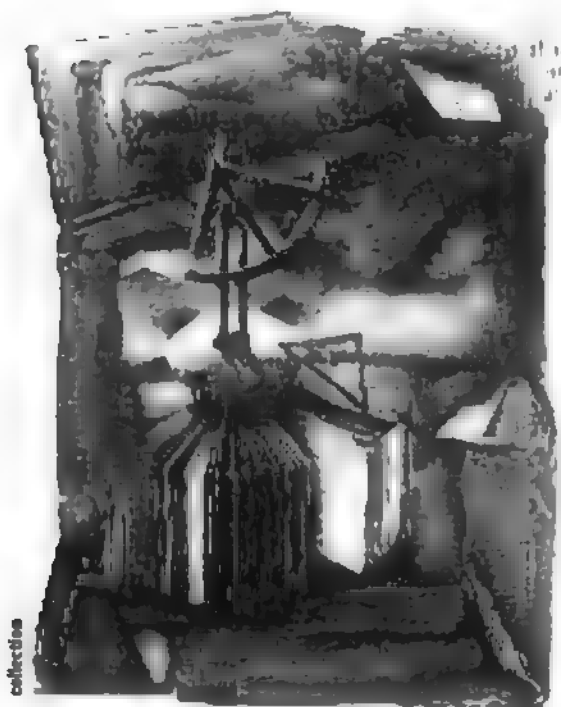
I-G. Simpson, *The Concise History of English Literature*, Cambridge,
1961.

1-الحياة اللندنية، العدد (11577)، 1994.

2-الحياة اللندنية، العدد (11741)، 1998.

پرسیه‌کانیا نه‌وه له‌بهر په‌نجه‌ره‌کاندا رایانده‌کردو
ده‌سته‌کانیان به‌رووی نه‌فرمه‌کانه‌وه به‌رزده‌کردنه‌وه.

سهربرده‌ی ژیاڤی دوریس لیسینگ پهن له پرسیارو
تییینی، چونکه په‌یوه‌ندی نیوان ژبان و پۆمانه‌کانی
دوره‌قا، به‌شی یه‌که‌می سهربرده‌که‌ی که‌ باسی ژیاڤی
په‌نجاگان ده‌کات له‌ سالی 1949 ته‌راویده‌کات، به‌شی
دوهمی سهربرده‌ی به‌ره‌نگاری گه‌وه‌گرفتی زور ده‌یتنه‌وه

collection

وردیټکوه. سرته نجام چونکه زور لاو بوو، به شپو میه کی سرسوپه ښار پوځساری له شکسپیری شاعر دمچو. به هه مان چاوانی خوله میښو نوو بروی کوانی. نیک گرین *Nich Greene* به پوه بهری لهکتره مکان دلی به حالی سووتا، و بینی که لهو جینتلمانیکی له خویدا هلگرتوه، بهم پنیه - چ که سیک دمتوانی له ننداره ی گرمیو توندی دلی شاعر ږک بگریټ کاتیک له سیرو شهیدای جهستی ژنیک دهیت - له شوریکی زستاندا خوی کوشت و له زهریه کی داپراودا به خاک سپیږرا، لهو شونډی که لیصقا په سکان لینی رادوه ستی له دهره ی مهیخانه ی لیلیفانت لاندچ کاستل *Elephant and Castle*.

به بچوونی من له گمر ژنیک له زه مانی شکسپیردا خاومنی لهو توانو لیا توییه ی شکسپیر بپویه چرکه کی تقریب من به هه مان شپوه دبوو که باسکرد، به لام من خرم له گمل قهش ی خوالیخو شپو - له گمر خوالی خوشبووینټ - هاورام که ته سمر نه کراوه له زه مانی شکسپیردا ژنیک بلیمته شکسپیری هه بووینټ. له بهرته ی که بلیمته ی که له جوری بلیمته شکسپیر له نیوان خملکی کرککارو نه خویندولرو خرمته کاردا به دی نه دهات. له لینگلستان له نیوان ساکسونه کان و بهریتانیه گاندا به دی نه دهات. له مړوکش له نیوان چینه کانی کرککاراندا به دی نایهت. کهواته بلیمته چو نه کوریت له نیوان ژنانیکدا که به وته ی پروفیسور تریفلان *Treflan*، هیشتا پیان له داینگه نه میناوته دهره به دی بیت؟ بهم حاله وه بلیمته ی که له جوره دهیت له نیوان ژناندا بوونی هه بیت به هه مان شپوه که دبوو له نیوان چینه کانی کرککاراندا بوونی هه بیت. جار جار "سه میلی برونته"⁽¹⁾ یا "رابرت برنر"⁽²⁾ یک چاوه کانی له بلق دهات و بوونی خوی له سملیتیت، به لام به دلناییه وه هرگیز ناری خوی له سمر کاغز تومار ناکات. بهم حاله وه، کاتیک به سهرهاتی ژنیک جادوگر که سری

سه قلی خانودا به پله نورسیتیت، به لام ههستی دمکرد که دهیت بیانشارتیره یا بیانسووتیتیت.

بهم حاله وه زور زو، بهر له وهی سره دهی تازه لویتی تیپرتیت، بریار بوو له کورې بازگانیکی خوری نروسییان ماره ی بچن، لهو دهستی کړه هاتواوار که پقی له مزواج دهیتره، له بهرته وه باوکی به توندی کهوت له ننداره ی. باوکی پاشان له سمر کونه کړدی لهو دهستی هلگرت. له بهرامبردا لینی پارایه وه که نازاری نه دات و مسله ی زواجی لهو نه بیت هوی نابوو تکانی، وتی که ملوانکه یا ژیردانه یی کی جوانی پیده؛ گریا. چو نه میتوانی گویزایه ی باوکی نه کات؟ چو نه میتوانی دلی باوکی بشکینیت؟ لهو توانو ناماده یی که له خویدا شکي دمبرد لهوی بهم کاره ناچار دمکرد. شتومکه کانی خوی له جانتایه کدا کورکرومو به ته نایک له شویکی هارینیدا له دیولری ماله که یانه وه دایزیه خوارمو بهر مو له ننداره ی بریکوت. لهو ته منی له 17 سال ټینه ده پیری. ناوازی که بالندمه کان له دهره یی پهرینه گاندا دیانخویند شاهنگامینتر نه بوو له ناوازه کانی لهو. لهو بڅ ناوازی وشه کان خاومنی به میزترین خه یالوو، خاومنی هه م و توانایه که وو ده م و توانای براکی، لهویش وهکو براکی حمزی له شانو بوو. له ته نیشته دمرکای پشتی سالونیکه وه ستا، دهیگوت که دهیوینت بیته لهکتر. پیاوان پنی پیکه نین. بهرته بهری شانو - پیاوکی قلمو به لهج و لیوکی شوپوه - قاقا پیکه نی. به هات و هاورموه شتیکی له باره ی سه مای سه گه کان و نهکتریتی ژنانوه و. وتی که هچ ژنیک ناتوانی بیته نهکتر. لهو وتی.. (خوتان دمتوان ته سمرکدن چی و.ت). لهو نه میتوانی بڅ لهم پیشه یه بیته بهر خویندن. لایا ته ناهت دهیتوانی به شوین خوراکدا پرواته میوانفانه یه که یا نیوه شهو له شهقامه گاندا بسوپیتره؟ بهم حاله وه لهو له میدانی نه دهیباتدا ناماده یی هه بوو و تینووی لهو دبوو که له شپوه ی ژیانی پیاوان و نافرمان

پهراويز

1- Emily Bronte پښتانهوس و شعيرى ښکليزى 1818-1848

2- Robert Burns شاعيرى ټوسکوتلکندايى 1759-1796

3- Jane Austen پښتانهوسى ښکليزى (1775-1817)

4- (کورټکراوهى Anonymous) واته گومناو.

سهرچاوه

گلستانه، ژماره 32

سالى سټهم، مهر 1380.

نوقسى ژورنالو ډمکن، بهسهرهاتى ژنيک که هيزه
شعيرانيهکاني پامکړدوه، بهسهرهاتى ژنيکى به ټاومز که
گيا ډمرمانيهکان دفروشيت، يان تهنانت بهسهرهاتى
پياوړکى نالاسايى که دايگيکى هيه، دمخوينينهوه به
گومانم له هممير پښتانهوسىکى ونښودا، له بهرډم
شاعيرکى سرکوتکراودا پارهستاوين. پښتانهوسىک و
شاعيرک له جوړى "جين ټاوستين"⁽¹⁾ ي پيدنگ و
نهاسراو يا لهميلي برونتتهيهک که ميشکى خوى دهرشته
سر زهمينکى بهيار، يا به هوى ټور ټارانهوه که ډهرا
لهسر نامانديى و تواناييهکى، له دوپريانهکاندا وکو
شيت دسورپايهوه له راستيدا من به پرکيشيهوه
پنښينى ډمکنم Anon⁽²⁾ که شيعرگهليکى زورى بهي
ناو بهي ټيمزا نووسى، زياتر ژنيک بوو.

schloman editions posters

دواکۆچى کاميلو خوسې سیلا

ئا: لىزاډ بهرزنېجى

"من ئىزائىم

لەمەر شولن و سالىکابن

بەنيرە زاراويەگەت

دلى وريام

گوناوودەر ئەبن"

ئەم بىرلەشتىرىشكە ئەگەشكەن مەردەدا ئە ياداشتەكانى
سەرەتاي ژيانى نووسىنىشىدا دەيىنەنمە؛ كە ئە
پەنجاكاندا بۆلۈى كىردەو. ئە ياداشتەكانىدا كە ناوې
"گول" ئە ئەلئىت:

"مەر دوو پۇژ دواى ئەدايكېوونم خەرىك بىووم
ئەمەردم، ئىدى لەوساوه، ناويەناو بوومەتە مايەى ترس
بۇ خۇزائەكەمان. تا پادەيك تەندروستىم ئە حىكايەتى
پۇيۇيەكە ئەچىت. پۇژى ئە پۇژان بە راستى ئەمەرم و
كەسىش بېوا ئاكات".

دواجار ئەم مەرگە پىپى بە گىيانى گەورەى
سىلادا كىرد.

سىلا ئە سالى 1916دا لەدايك بوو، ئە سالى 1934مەو
بە شىعر ژيانى ئەدەبىيى خۇى دەست پىكردو تا مەردن
لەگەلىدا بەرەمەوام بوو، تەننەت كاتىن بوو بە
پۇماننووسىش مەر وازى ئە نووسىنى شىعر ئەيىنا.
بەلگۈ ئە سالى 1996دا كۆى شىعرەكانى ئەكەتتىكىدا

لە بەيانيى پۇژى 2002/1/17داو لەم ئەخۇشخانەيەدا
كە بۇ چارەسەر لى كەتتو، پۇماننووسى ئىسپانىيى
گەورە (كاميلو خوسې سىلا) بە ئەخۇششەى دل و ئە
تەمەنى مەشتاو پىنچ سالىدا كۆچى دوايى كىرد.

مەستكردن بە مەرگ و ئامادەبوونى! بەلای سىلاو
شتىكى نامۇ ئەبوو. ئەم مەر لە سەرەتاو پۇجى مەرگ
لە كارەكانىدا پەنگى دابۇو. يەكەم شىعرى كە ئە سالى
1934دا پۇوېوۇو بە ناوئىشانى "دېقتى" مەو بوو. ئە
سالى 1936يشدا سىلا "سروودى مەرگ" لى نووسى؛ كە
تىايدا ھاواردەكات "ئەى مەرگ، مەرە". مەرەما ئە
"سنى سۇنئەتە بۇ عىشق و مەرگ"دا بەمەجۇر پوئەكاتە
مەرگ و لەگەلىدا ئەدوئت:

19

FEB. 2002 VOL.4

Sardam

Foreign Culture Magazine

Concessionaire:
SHERKO BEKAS

Editor- In- Chief:
RAOOF BEGARD

Editing Director:
AZAD BERZINJI

Editorial Staff:
REBEEN HARDI
SHWAN AHMED
SHAHO SA'EED

Art Production Work:
KADIR MEERKHAN

Sardam Printing & Publishing House